

LAIKINOJI SOSTINĖ
LIETUVIŲ LITERATŪROJE

Viktorija Šeina

LAIKINOJI SOSTINĖ LIETUVIŲ LITERATŪROJE

Monografija

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2014

UDK 821.172.09
Še24

Knygos rengimą ir leidybą pagal nacionalinę mokslo programą
„Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ finansavo Lietuvos mokslo taryba
(sutarties Nr. VAT-49/2012)

Monografija apsvartyta ir patvirtinta leidybai
Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Mokslo tarybos posėdyje
2014 m. spalio 24 d. (protokolo Nr. R3-4)

Recenzentai:

Prof. habil. dr. Kęstutis Nastopka

Doc. dr. Rita Tūtlytė

Dr. Mindaugas Kvietkauskas

Redaktorė Erika Malažinskaitė

Dailininkas Rokas Gelažius

Viršelis: Kauno panorama, XX a. 4 dešimtmetis.

Vytauto Augustino nuotr. LCVA P-33746

© Viktorija Šeina, 2014

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014

ISBN 978-609-425-135-1

TURINYS

ĮVADAS	7
Tyrimų apžvalga	13
Metodologinės prieigos	20
PRIEŠISTORĖ: LITERATŪRINĖ KAUNO REFLEKSIJA XVIII A. PABAIGOJE–XX A. PRADŽIOJE	45
LAIKINOJI SOSTINĖ <i>HIC ET NUNC</i>	59
Laikinosios sostinės reikšmių laukas	59
Laikinoji sostinė kaip išbandymas (Vincio Mykolaičio-Putino <i>Altorių šešėly</i>)	98
Miestas kaip svetima erdvė (Antano Miškinio poezija)	116
Literatūrinis laikinosios sostinės archisiužetas ir jo veikėjai	135
LAIKINOJI SOSTINĖ IŠ ISTORINĖS PERSPEKTYVOS	153
Kaunas okupacijų ūkanose	153
Pasakiškasis Kauno matmuo (Juliaus Kaupo urbanistinės pasakos)	166
Saulėtoji Kauno pusė iš už Atlanto (Birutės Pūkelevičiūtės <i>Aštuoni lapai</i>)	180
Laikinosios sostinės mitokūros lūžis išėivijoje „Buržuazinio Kauno“ atminties politika ir rezistencinė miesto dvasia	193 201

Laikinosios sostinės eschatologija (Vytauto Sirijos Giros <i>Raudonmedžio rojus</i>)	216
Sugrįžtanti atmintis	230
Laikinosios sostinės mitokūros gairės šiuolaikinėje literatūroje	234
IŠVADOS	253
Iliustracijų šaltiniai	258
Literatūros sąrašas	259
Šaltinių sąrašas	274
Asmenvardžių rodyklė	277

ĮVADAS

Šio tyrimo objektas yra laikinoji sostinė – ne istorinis tarpukario Kaunas, bet literatūrinis jo antrininkas, sukonstruotas pagal savitus meninio pasaulio principus. Literatūrinis miesto paveikslas visada yra perlaužtas per individualios sąmonės prizmę, čia svarbų vaidmenį atlieka rašančiojo aksiologinė sistema, pasaulėvaizdis; įtaką jam daro ir konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis susiformavusi kolektyvinė savimonė bei istorinės atminties būklė. Kitaip tariant, literatūra ne tik fiksuoja specifinius miesto tikrovės bruožus – joje išsispaudžia konkretaus laikotarpio individualiai ir kolektyvinei sąmonei būdingas santykis su konkrečia urbanistine erdve. Tokiu būdu literatūra leidžia šiandienos skaitytojui pažvelgti į laikinąją sostinę jos amžininkų, pokario išseivijos ar sovietmečio rašytojų akimis, o literatūrologui teikia medžiagos istorinės literatūrinio tarpukario Kauno vaizdinio raidos rekonstrukcijai.

Laikinosios sostinės „įtekstinimas“ tarpukario literatūroje ženklina kiekybinį ir kokybinį slenkstį lietuvių literatūros miestėjimo procese. Ankstyviausi modernaus didmiesčio patirtis reflektuojantys lietuvių literatūros tekstai pasirodė dar XX a. pradžioje¹, tačiau jie buvo sporadiški – šiuo laikotarpiu dar neįsta stiprios urbanizmo įtakos lietuvių kultūrai, nes Lietuvoje stigo didmiesčių, o lietuvių miestietijos procentas Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje buvo labai nedidelis.

¹ Tai proletariniai Jono Biliūno apsakymai („Be darbo“, 1903; „Pirmutinis streikas“, 1903) ir Juliaus Janonio eilėraščiai (1914–1916), taip pat Igno Šeiniaus proza („Pavasaris mieste“, 1912; *Bangos siaučia*, 1914), Jurgio Savickio apsakymas „Nakties žvaigždės“ (1913), Kleopo Jurgelionio eilėraštis „Miestas“ (1914).

3 dešimtmetyje lietuvių literatūros miestėjimą intensyvino individualios, dažnai epizodinės vakarietiškojo urbanizmo patirtys, susijusios su nepriklausomybės metais prasidėjusiomis dažnesnėmis nei iki šiol lietuvių literatūrų kelionėmis ir studijomis užsienio universitetuose². Ankstyvųjų urbanistinių lietuvių literatūros tekstų visuma kuria pabirų Vakarų Europos ir Rusijos imperijos miestų inspiruotų įspūdžių mozaiką, kurioje sunku išvelgti bendrumų, galinčių formuoti bent kiek aiškesnę konkretaus miesto prasmį visumą. Situacija kardinaliai pasikeitė XX a. 3 ir 4 dešimtmečių sandūroje, tarsi iš gausybės rago pasipylus Kauno romanams, novelėms, poemoms, feljetonams.

Laikinosios sostinės literatūrinės refleksijos bangą išprovokavo objektyvios istorinės aplinkybės. 1919 m. bolševikams, vėliau lenkams okupavus istorinę sostinę, Kaunui pirmą kartą teko svarbiausias, centrinis vaidmuo Lietuvos gyvenime. Laikinojoje sostinėje ėmus steigtis atkurtos valstybės institucijoms, aukštosioms mokykloms, telkiantis didžiausioms Lietuvos pramonės įmonėms, prasidėjo masiškiausia iki tol lietuvių migracija iš kaimo į miestą. Pirmą kartą Lietuvos didžiųjų miestų istorijoje vyraujančia etnine miesto bendruomene lietuviai tapo būtent laikinojoje sostinėje, čia susiformavo lietuvių miestietijos sluoksnis, kūrėsi nacionalinė miesto kultūra – itin specifinis reiškinys, apėmęs carinės Rusijos miestiško gyvenimo papročius, uoliai, bet dažniausiai paviršutiniškai perimamus Vakarų didmiesčių kultūros bruožus ir valstietiškojo mentaliteto ypatumus. Tarpukario dvidešimtmečių radikaliam pakitimui ne tik Kauno visuomenė, bet ir pati laikinoji sostinė: per stebėtinai trumpą laiką nedidelis, provincialus carinis tvirtovės miestas virto modernia architektūra ir aktyviu kultūriniu gyvenimu išsiskiriančiu Lietuvos didmiesčiu. Šių permainų akivaizdoje nepriklausomybės laikotarpio lietuvių visuo-

² Savickio novelės, Balio Sruogos poema „Miestas“ (1922), Kazio Binkio eilėraštis „Vokiškas pavasaris“ (1921), Juozo Tysliavos poemos „Berlyne“ ir „Tysliava Paryžiuje“ (abi 1926), Kazio Borutos eilėraščių ciklas *Dainos apie svyruojančius gluosnius* (1927) etc.

menei teko forsuotai jaukintis naują urbanistinę aplinką, apmąstyti savo santykį su sparčiai kintančia laikinosios sostinės tikrove, gryninti naują miestiškąją tapatybę. Iš šių pastangų „išaugo“ gausi laikinosios sostinės literatūra – meninės kokybės, stiliaus ir žanro požiūriu įvairialypių tarpukario grožinių tekstų apie Kauną masyvas. Pirmą sykį lietuvių literatūros istorijoje ėmė ryškėti konkretaus miesto literatūrinio mito kūrimosi procesas, pasireiškęs apibrėžto simbolinių miesto prasmių lauko, specifinės kaunietiškos topikos, charakteringų tipažų, siužetinio invarianto susiformavimu.

Net ir tuomet, kai Kaunas prarado išskirtinį statusą, o unikalią tarpukario miesto atmosferą radikaliai pakeitė okupacijų ir karų atneštos permainos, literatūrinė laikinosios sostinės refleksija nenunyko, ji ir toliau buvo plėtojama pokario išėivijos, sovietmečio ir šiuolaikinių rašytojų kūryboje.

Viena iš problemų, su kuria susiduriama tyrinėjant konkretaus miesto vaizdavimą literatūroje, yra ši: koku būdu pabirus įvairių literatūrinių krypčių ir žanrų tekstus susieti į bendrą visumą? Laikinąją sostinę reflektuojantys literatūros kūriniai iš pirmo žvilgsnio kuria labai margo, įvairių faktūrų audinių skiautinio įspūdį. Siekiant šiame visumos paveiksle atpažinti jo specifiką lemiančius savitus dėsningumus, tenka ryškinti prasminių dominančių formuojamą semantinę ašį. Šiuo tikslu kaip viena iš pagrindinių metodologinių atramų tyrime buvo pasitelkta Maskvos–Tartu semiotinės mokyklos atstovo Vladimiro Toporovo išplėtotą Peterburgo teksto koncepcija. Operuodamas binarinėmis opozicijomis, Toporovas išskyrė rusų literatūroje susiformavusią semantinę Peterburgo paradigmą, kurią pavadino rusų literatūros Peterburgo tekstu. Tokios paradigmos rekonstrukcijai ne visi šaltiniai yra vienodai svarbūs. Sekant Toporovu, šiame darbe dėmesys fokusuojamas į literatūros tekstus, kuriuose ne tik atspindėta laikinosios sostinės empirika bei realijos, bet skleidžiasi ir mitopoetinė miesto traktuotė, t. y. nuo empirinės tikrovės pereinama prie pačią miesto esmę, jo unikalumą perteikiančio istoriosofinio apibendrinimo. Tarpukariu laikinoji sostinė intensyviausiai mitologizuota Vinco

Mykolaičio-Putino romano *Altorių šešėly* trečiojoje dalyje (1933) ir *Krizėje* (1937), Antano Miškinio eilėraščių rinkiniuose *Balta paukštė* (1928) ir *Varnos prie plento* (1935), poemose „Žalioasis kaimas“, „Dirbtinės gėlės“ ir „Keturi miestai“ iš rinkinio *Keturi miestai* (1938), Jono Marcinkevičiaus apysakoje *Raudonos Kauno naktys* (1932) ir romane *Jis turi mirti* (1937), Antano Venclovos romane *Draugystė* (1936), Juozo Grušo *Karjeristuose* (1935), J. Visgino (tikr. Juozas Geniušas) romane *Laisvės alėja* (1935), Teofilio Tilvyčio romane *Ministerijos Rožė* (1931) ir satyrinėje poemoje *Dičius* (1934).

Laikinosios sostinės tikrovei pasitraukus į praeitį, istorinę jos atmintį aktyvino literatūra. Tarpukario Kauną mitologizuojantys tekstai (Juliaus Kaupo urbanistinės pasakos iš rinkinio *Daktaras Krištutukas pragare* (1948), Birutės Pūkelevičiūtės romanas *Aštuoni lapai* (1956), Vytauto Sirijos Giros romanas *Raudonmedžio rojus* (1972), Marko Zingerio romanas *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius* (1998), Mariaus Ivaškevičiaus pjesė „Madagaskaras“ (2004) etc.) darė ir tebedaro ženklų įtaką istoriniam laikinosios sostinės ir jos reprezentuojamos tarpukario Lietuvos pasakojimui.

Nors daugeliu požiūrių Toporovo sukurtas metodologinis literatūrinio miesto tyrimo instrumentarijus yra parankus analizuoti laikinąją sostinę lietuvių literatūroje, tačiau jis negali būti taikomas tiesmukai, be išlygų, mat buvo sukurtas konkrečiai Peterburgui ir paiso šio miesto įkūrimo ir istorinės raidos specifikos. Laikinoji sostinė du tarpukario dešimtmečius buvo ne tik šalies politinis, ekonominis, kultūrinis centras, bet ir *vienintelis* lietuviškas didmiestis, todėl ir literatūrinis šio miesto mitas tarpukariu išaugo ne tik iš specifinių šio miesto bruožų suformuoto semantinio substrato, jį taip pat generavo XX a. 4 dešimtmetyje lietuvių kultūroje išryškėjusi kaimo ir miesto kultūrų sankirta. Dalyje tarpukario literatūros (daugiausia lyrikos) tekstų laikinoji sostinė pasirodo be specifinių kaunietiškiųjų semantinių ypatybių, yra mitologizuojama (dažniau demonizuojama) kaip anoniminė modernioji urbanistinė erdvė, esanti opozicijoje su kaimu. Ir nors šiuose tekstuose nėra aiškių toponiminių nuorodų,

biografinis, kultūrinis kontekstas leidžia skaitytojui nesunkiai atpažinti laikinąją sostinę. Kaip pavyzdį galima minėti Antano Miškinio poeziją, kuri darė didelį poveikį literatūrinio laikinosios sostinės mito formavimuisi. Siekiant apimti ir šį tarpukario Kauno mitologizacijos aspektą, greta Toporovo išplėtoto literatūrinio miesto teksto tyrimo metodo darbe pasitelkta Jurijaus Lotmano sukurta topologinių kultūros modelių analizės strategija. Pasak Lotmano, konkretus literatūros tekstas yra ne tik neatsiejama tam tikros kultūros kaip semiotinės visumos dalis, jame atsispindi konkrečią kultūrą apibrėžiantis, ją formuojantis erdvinis pasaulio suvokimo modelis. Fiksuoju vidinės konkrečiau literatūros teksto erdvės skaidymosi pobūdį, galima atkurti konkrečioje kultūroje egzistavusią pasaulėvaizdžio konstrukcijos schemą. Šioje monografijoje, nustačius tarpukariu Kauną reflektavusios literatūros tekstams būdingą vidinio pasaulio skaidymosi į savą ir svetimą sritis pobūdį, siekiama rekonstruoti laikinosios sostinės vietą nepriklausomybės laikotarpio lietuvių kultūros pasaulėvaizdyje. Tai leis adekvačiau suvokti priežastis, lėmusias specifinės tarpukario Kauno įvaizdžių sistemos susiformavimą nepriklausomybės laikotarpio literatūroje.

Specifiniai literatūriniai laikinosios sostinės tipažai, sekant Lotmanu, gali būti traktuojami kaip šios urbanistinės erdvės personifikacijos. Atsižvelgiant į reikšmę tarpukario literatūrinio laikinosios sostinės mito formavimuisi, jų analizei skiriamas vienas iš pirmosios monografijos dalies skyrių.

Kaip dar viena iš metodologinių tyrimo atramų minėtinos vokiečių literatūrologės Aleidos Assmann darbuose suformuluota teorinė istorinės atminties samprata bei tyrimo prielaidos. Analizuojant tekstus, kurie yra istoriškai nutolę nuo laikinosios sostinės laikų, jos derinamos su Toporovo išplėtotu mitopoetinės miesto raiškos literatūroje tyrimo metodu.

Ši monografija yra pirmas sisteminis literatūrinės laikinosios sostinės tyrimas, kuriuo siekiama nustatyti konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis išryškėjusias literatūrinės tarpukario Kauno mitokūros

tendencijas bei sekti kintančios istorinės, politinės, socialinės ir kultūrinės situacijos nulemtus laikinosios sostinės refleksijos poslinkius XX–XXI a. pradžios lietuvių literatūroje. Šiuo tikslu

- tiriama, koks semantinis substratas generuoja mitinių laikinosios sostinės pasakojimą konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis;
- analizuojama, kokią pasaulėžiūrą, kolektyvinę savimonę ir / ar istorinės atminties būklę atskleidžia literatūriniam laikinosios sostinės mitui pasitelkiamas simbolių arsenalas;
- konkretaus meto literatūros kūriniuose pasirodantis laikinosios sostinės vaizdiny vertinamas istoriniame literatūrinės miesto mitologizacijos kontekste, t. y. apibrėžiamas jo pobūdis besiformuojančios tradicijos požiūriu.

Monografijos struktūra grįsta chronologijos principu: pirmiausia keliais aspektais tyrinėjamas tarpukario literatūroje besiformuojantis laikinosios sostinės mitas, po to analizuojami egzodo, sovietmečio ir šiuolaikinės literatūrinės tarpukario Kauno mitokūros ypatumai.

Literatūroje besiformuojantis konkretaus miesto vaizdiny yra neišvengiamai įsipynęs į bendrą architektūros, topografijos, miestovaizdžio, istorijos, visuomeninės minties formuojamą šio miesto prasminę visumą. Siekiant bent iš dalies atskleisti įvairių diskursų (istorinio, visuomeninio, urbanistinio etc.) kuriamą semantinį tarpukario Kauno lauką, iš kurio atrankos būdu buvo konstruojamas konkretaus laikotarpio literatūrinio laikinosios sostinės teksto semantinis substratas, dėstomoji tyrimo dalis pradedama sociokultūrinio pobūdžio skyriumi „Laikinosios sostinės reikšmių laukas“. Skyriai „Kaunas okupacijų ūkanose“, „Buržuazinio Kauno“ atminties politika ir rezistencinė miesto dvasia“ bei „Sugrįžtanti atmintis“ suteikia pokarinėje literatūroje besiformavusiam literatūriniam laikinosios sostinės mitui istorinį-kultūrinį kontekstą, atskleidžia po 1940 m. Kauno miesto vaizdyje, istoriografijoje, memuaristikoje etc. išryškėjusią nepriklausomybės laikotarpio istorinės atminties būklę.

Tyrimų apžvalga

Literatūrinis laikinosios sostinės mitas iki šiol nesusilaukė konkrečiai šiai problemikai skirto tyrimo. Tačiau esama kelių mokslinių publikacijų, kuriose šis klausimas iš dalies paliečiamas.

2011 m. Vytauto Didžiojo universiteto išleistas mokslinių straipsnių rinkinys *Literatūrinė Kauno regiono savimonė* (elektroninis išteklius) rodo, kad pastaraisiais metais literatūrologiniai kaunistikos tyrimai suaktyvėjo. Iš šešių rinkinyje publikuojamų straipsnių trys iš dalies susiję su monografijoje analizuojama literatūrine laikinosios sostinės mitokūra. Aurelijos Mykolaitytės publikacijoje „Atminties topografija: Kauno vietos XX a. lietuvių poezijoje“³, pasiremiant literatūrinės topografijos metodu, bandoma nustatyti, kurie Kauno (ne tik miesto, bet ir priemiesčių) lokusai⁴ aktualizuojami minimo laikotarpio poetiniuose tekstuose. Šis tyrimas parankus kaip preliminarus XX a. pirmosios pusės poezijoje užfiksuotų Kauno vietų katalogas, tačiau dėl nepakankamo abstrahavimo lygmens (ypač laikinosios sostinės laikotarpiui skirtoje publikacijos dalyje) iš jo sunku nuspėti bent kiek aiškesnius poetinio Kauno profilio kontūrus. Formalusis tekstų atrankos kriterijus lėmė, kad į tiriamojo objekto lauką pateko visi eilėraščiai, kuriuose įvardytos konkrečios topografinės miesto detalės. Viena vertus, tokia stilistiškai įvairialypės medžiagos gausa apsunkina tiriančiojo darbą, antra vertus, tekstai, kuriuose neišeinama už empirinės miesto tikrovės fiksavimo ir pabirų realiųjų vaizdavimo ribų, yra balastiniai, t. y. mažai teprisideda prie literatūrinio miesto portreto konstravimo. Stengiantis išvengti sunkumų, kuriuos lemia didžiulė tiriamosios medžiagos apimtis, šioje monografijoje pasirinktas atrankos principas, leidžiantis susiaurinti analizuojamų kūrinių diapazoną

³ Aurelija Mykolaitytė, „Atminties topografija: Kauno vietos XX a. lietuvių poezijoje“, in: *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 20–34. [Elektroninis išteklius.]

⁴ Lokuso (rus. *локус* iš lot. *locus*) sąvoka šioje monografijoje vartojama Toporovo darbuose jai suteikiama reikšmė, t. y. suvoktina kaip konkrečioje kultūrinėje terpėje ar literatūros tekste semantiškai žymėta vieta.

iki esminių, literatūrinį Kauno mitą generuojančių, jo specifiką geriausiai perteikiančių tekstų.

Nepaisant išsakytų pastabų, Mykolaitytės straipsnyje esama ir iš tiesų vertingų įžvalgų. Viena iš tokių laikytinas Kauno įtekstinimo tradicijos lūžio fiksavimas karo metų poezijoje: „iki tol vien Vilniui būdavo suteikiama šventojo miesto aureolė, o Kauno erdvė daugelio poetų suvokta kaip *profanum*, miesčioniška, verteiviška. Tačiau tokią vaizduotę akivaizdžiai perkeičia Lietuvos nepriklausomybės praradimas: visa, kas buvę valstybingumo simboliai, o kartu ir Kaunas, laikinoji Lietuvos sostinė, virsta šventenybe, prastu rojumi, nostalgijos paženklinta erdve.“⁵

Anksčiau minėtame straipsnių rinkinyje publikuotas ir Astos Gustaitienės straipsnis „Kaunas kauniečių rašytojų kūrinuose vaikams“⁶, kuriame aptariami tarpukario, egzodo ir nepriklausomybės atkūrimo laikotarpio vaikų literatūros kūriniai apie Kauną. Pozityvus šios publikacijos indėlis į literatūrologinę kaunistiką susijęs su menkai žinomų autorių (Jono Mackevičiaus-Nord, Danutės Čiurlionytės, Bronės Buivydaitės, Vytauto Tamulaičio, Romualdo Spalio etc.) ir jų kūrinių aktualizavimu. Abejonių kelia pasirinkta straipsnio dėstymo struktūra, paremta ne chronologiniu principu, bet teminiais rakursais (miesto panorama, svarbiausi objektai etc.). Kaip antai: nenubrėžus ribos tarp laikinosios sostinės vaizdavimo tarpukariu ir išėivijoje (straipsnyje nenurodoma pirmojo iš aptariamų kūrinių leidimo data ir vieta, todėl be papildomų šaltinių apskritai neįmanoma susiorientuoti, kokiomis aplinkybėmis pasirodė publikacijoje aptariami tekstai), nebėlika galimybės sekti miesto vaizdavimo tradicijos plėtotę, atpažinti jos lūžius, vektorius kaitą.

Kita straipsnių rinkinio *Literatūrinė Kauno regiono savimonė* autorė Vijolė Višomirskytė savo publikacijoje „Heterotopinė Kauno erdvė“⁷

⁵ *Ibid.*, p. 29.

⁶ Asta Gustaitienė, „Kaunas kauniečių rašytojų kūrinuose vaikams“, in: *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, p. 35–47.

⁷ Vijolė Višomirskytė, „Heterotopinė Kauno erdvė“, in: *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, p. 48–63.

tyrinėja šiuolaikinę literatūrą, tačiau reikšminga yra ir jos atožvalga į Juliaus Kaupo rinkinį *Daktaras Kripštukas pragare* kaip į pirmąjį literatūrinės Kauno heterotopijos atvejį. Laikinosios sostinės mitologizavimo tyrimams svarbi straipsnio autorės prieita išvada apie Gintaro Beresnevičiaus karnavalizuotus literatūrinius anekdotus „Iš gyvenimo rašytojų Lietuvos“ (*Pabėgęs dvaras*, 2005): „Čia susiduria fragmentai iš įvairių skirtingų pasaulių: fikcinio knygos, enciklopedijos sukonstruoto pasaulio ir realios geografinės erdvės. [...] Personažai čia – rašytojai, veikiantys toje erdvėje, tuose pasauliuose, kuriuos savo kūrinuose patys ir sukonstravo, kuriuos sukonstravo literatūros istorija, kritika. Visi vardai (ir realūs geografiniai, ir personažų, ir rašytojų) šiuo atveju yra ne tik nuoroda į realų pasaulį, bet ir į mitą. Kaunas taip pat yra ir reali atpažįstama geografinė vieta, ir tam tikra mitinė, mitologizuota erdvė.“⁸ Vis dėlto Višomirskytės tyrimui stinga istorinio-kultūrinio konteksto pajautos, visi jos analizuojami tekstai – Antano Škėmos, Gintaro Beresnevičiaus, Mariaus Ivaškevičiaus – pakimba tarsi beorėje Michelio Foucault heterotopijos teorijos erdvėje, todėl straipsnyje iš esmės tik konstatuojamas literatūrinei Kauno erdvei būdingas heterotopiškumas, bet nėra aiškinamasi šio reiškimo kilmė, priežastys, lieka neišskleistas konkrečiame kūrinyje konstruojamas simbolinių Kauno prasmių laukas. Juk neatsitiktinai būtent išėivijoje pasirodžiusiose Kaupo pasakose Kauno erdvė sutapatinta su mitine pasaulio ašimi (jungiančia realų žemės pasaulį su metafizinėmis dangaus ir chtoniškosiomis požemio sferomis) – tarpukario literatūroje toks meninis sprendimas būtų buvęs neįmanomas. Lygiai kaip ir Beresnevičiaus romane *Paruzija* atskleista sovietmečio Žaliakalnio kaip „inkliuzinio“, kolektyvinės tarpukario sąmonės formos užkonservavusio lokuso specifika turi savo istorinį, kultūrinį, literatūrinį kontekstą ir intertekstą. Šioje monografijoje bus siekiama imanentinę teksto analizę derinti su kultūrologiniu aspektu, konkretų literatūros kūrinį reginti kaip tam tikro semiotinio universumo dalelę.

⁸ *Ibid.*, p. 58.

Simbolinius miesto – tiek abstraktaus, anoniminio Miesto, tiek Vilniaus ir Kauno – įvaizdžius lietuvių dramoje, pasiremddama Mircea's Eliade's ir Jurijaus Lotmano suformuluotais archetipiniais miesto vaizdinių kriterijais, yra tyrinėjusi Aušra Martišiūtė straipsnyje „Sakralaus ir demoniško miesto vaizdiniai lietuvių dramaturgijoje“ (2006)⁹. Literatūrinės laikinosios sostinės mitokūros tyrinėjimams svarbi Martišiūtės išvėlgtas tarpukario tekstuose susiformavusi Vilniaus ir Kauno diskursų takoskyra: Vilnius, vaizduojamas kaip šventasis miestas, atsiduria *sacrum* paradigmoje, o Kaunas, kaip miesčioniško maskarado scena, *profanum* ašyje. Ne mažiau svarbi ir analizuojant kaunietiškas Petro Vaičiūno pjeses prieita Martišiūtės išvada, kad laikinoji sostinė šiuose tekstuose yra priešinama prigimtinėi kaimo erdvei¹⁰. Monografijoje dramos kūriniais bus skiriama gerokai mažiau dėmesio nei prozai ir poezijai. Nors tarpukariu buvo sukurtos kelios pjesės, kurių veiksmas rutuliojasi laikinojoje sostinėje, vos keliose iš jų – Vaičiūno *Patriotuose*, *Tuščiose pastangose*, *Tikruoju keliu* – galima išvėlgti Kauno mitologizavimo bruožų.

Laikinosios sostinės įtekstinimo tradicija tarpukario lietuvių prozoje pakliūva į Vaivos Račiūnaitės miestiškojo romano tyrinėjimo lauką. Straipsniuose „Individas tarpukario mieste: depersonalizacija ir individualumo perspektyvos“ (1999) ir „Miestiškojo romano proveržis (sociologiniu žvilgsniu)“ (2003)¹¹ pasiremddama sociologijos ir naujojo istorizmo metodais Račiūnaitė analizuoja tiek su urbanizmu susijusius socialinius tarpukario visuomenės pokyčius, tiek literatūrinę šių pokyčių recepciją to meto romanuose. Domėdamasi urbanizmu kaip socialiniu reiškiniu ir aptariamus romanus struktūruodama pagal mąstysenos tipus, tarpukario visuomenei būdingus sąmonin-

⁹ Aušra Martišiūtė, „Sakralaus ir demoniško miesto vaizdiniai lietuvių dramaturgijoje“, *Literatūra*, 2006, Nr. 48 (1), p. 44–58.

¹⁰ *Ibid.*, p. 53.

¹¹ Vaiva Račiūnaitė, „Individas tarpukario mieste: depersonalizacija ir individualumo perspektyvos“, *Literatūra: Nepriklausomybės metų (1918–1940) literatūros studijos*, 1999, Nr. 37 (1), p. 86–101; Idem, „Miestiškojo romano proveržis (sociologiniu žvilgsniu)“, *Darbai ir dienos: lietuvių rašytojai: XX amžiaus ketvirtasis dešimtmetis*, 2003, Nr. 36, p. 91–105.

gumo modusus, Račiūnaitė mažai dėmesio skiria konkrečių miestų, taip pat ir Kauno, vaizdavimo specifikai. Minėtose publikacijose suitelkta į sociokritiniu rakursu tyrinėjamus moderniajai miesto literatūrai aktualius asmenybės ir aplinkos, individo ir bendruomenės interesų konfliktus, individuacijos mechanizmus.

Račiūnaitės pasirinktas sociologinis literatūrinio miesto analizės išėjimas taškas būdingas daugeliui Vakarų literatūrologinių urbanizmo¹² tyrinėjimų¹³. Paprastai tokie tyrimai susideda iš dviejų dalių: pirmiausia apžvelgiama sociologų suformuluota moderniojo didmiesčio koncepcija, o vėliau (antrojoje dalyje) ji panaudojama kaip perskaitymo tinklelis, per kurį žvelgiant analizuojami konkretūs literatūros tekstai.

Neneigiant sociologijos reikšmės miesto tyrimams, monografijoje sąmoningai atsisakoma literatūrai taikyti išankstinius sociologinius miesto modelius, t. y. tyrinėti juos kaip vienos bendros taisyklės realizacijos. Sociologinės, kultūrologinės urbanizmo teorijos literatūros mokslui ypač parankios tais atvejais, kai tyrinėjama bendroji miesto, urbanizmo problemika, miestieškojo mentaliteto formavimasis kurio nors autoriaus ar laikotarpio kūriniuose¹⁴. Šioje monografijoje einama

¹² Urbanizmo terminas daugiausia taikomas modernistinėms ir avangardistinėms XIX a. pabaigos–XX a. pradžios meno srovėms, nes būtent joms priskiriamų menininkų kūriniuose pirmą kartą imtas reflektuoti šiuolaikinio didmiesčio suformuotas gyvenimo būdas.

¹³ *Stadt und Literatur*, hrsg. von Wolfgang Haubrichs, Karlheinz Biermann, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1982; Karl Riha, *Deutsche Großstadtlyrik*, München, Zürich: Artemis-Verlag, 1983; *Die Stadt in der Literatur*, hrsg. von Cord Meckseper u. Elisabeth Schraut, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1983; *Die Großstadt als „Text“*, hrsg. von Manfred Smuda, München: Fink, 1992; *Visions of the Modern City: Essays in History, Art, and Literature*, ed. William Sharpe and Leonard Wallock, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987; Angelika Corbineau-Hoffmann, *Kleine Literaturgeschichte der Großstadt*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003; Robnson, Alan, *Imagining London, 1770–1900*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005 etc.

¹⁴ Kaip antai Jūratės Sprindytės „Jurgis Savickis: Miestieškojo mentaliteto raiška“, in: *Jurgis Savickis: mokslinės konferencijos, skirtos Jurgio Savickio 110-osios gimimo metinėms paminėti, pranešimai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 62–73.

kitu keliu – pasirinktas mitopoetinis miesto tyrinėjimo metodas neni-veliuoja, nesuveda literatūros kūrinyje vaizduojamo miesto į bendrąsias urbanizmo lytis, o atvirakščiai – yra nukreiptas į kolektyvinėje sąmonėje išsikristalizavusių ir meniniu tekstu pasirodančių specifinių, konkre-taus miesto recepcijai būdingų simbolių įvaizdžių atpažinimą.

Tarpukario miesto romane Račiūnaitė ieško klasikinių sociologijos tekstų pagrindu *a priori* susiformuoto miestiškojo mentaliteto mo-delio ar, tiksliau, tikrina, kiek jis atitinka tarpukario lietuvių romane besiskleidžiančią „autonomiško individo raišką, individualios ir ben-druomeninės sąmonės santykį“¹⁵. Analizuojamuose kūriniuose tyri-nėtoja pasigenda specifinių miestiškosios sąmonės bruožų: individu-alizmo, nepriklausomos subjekto laikysenos, todėl konstatuoja, kad ano meto miesto romanas buvo laiko reikalavimams nepaklūstantis retrogradiškas reiškinys¹⁶. Kyla klausimas, ar tyrinėjant tarpukario lietuvių miesto romanus „kaip vieno ar kito mąstysenos tipo doku-mentus, fiksuojančius tarpukario visuomenei būdingus sąmoningumo modusus“¹⁷, prasminga remtis Vakarų sociologų išplėtotomis mo-dernaus miestiškojo mentaliteto apibrėžtimis? Daugumos tarpukariu apie Kauną rašiusių miestiškoji (neretai išimtinai kaunietiška) pa-tirtis apėmė ne daugiau kaip dešimtmetį. Tai akivaizdžiai per trum-pas laikotarpis miestiskajai sąmonei susiformuoti. Todėl išankstinio modelio kaip atskaitos taško nusistatymas iš anksto užprogramuoja stokos, atsilikimo ir panašias neigiamas išvadas apibrėžtis.

Apie literatūrinį laikinosios sostinės vaizdinį konkrečių tarpukario ir egzodo rašytojų kūryboje yra rašę šiems autoriams skirtų monogra-fijų autoriai: Rita Tūtlytė, *Antanas Miškinis* (1997), Laimutė Tidikytė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba* (2004), Vytautas Kubilius, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja* (2004)¹⁸. Šių literatūrologų įnašas į

¹⁵ Vaiva Račiūnaitė, *op. cit.*, p. 86.

¹⁶ *Ibid.*, p. 86.

¹⁷ *Ibid.*, p. 88.

¹⁸ Rita Tūtlytė, *Antanas Miškinis*: monografija, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjun-gos leidykla, 1997; Laimutė Tidikytė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*: mo-nografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004; Vytautas

laikinosios sostinės mitokūros tyrinėjimus bus aptartas atitinkamuose monografijos skyriuose.

Daug istorinės faktografinės medžiagos ir plačias lyginimo galimybes literatūrologiniams laikinosios sostinės tyrinėjimams teikia istorikų, dailėtyrininkų, muzikologų, teatrologų ir architektūrologų atliktos tarpukario Kauno istorijos ir kultūros studijos: Jolitos Mulevičiūtės *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940* (2001), Giedrės Jankevičiūtės *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940* (2003), Onos Narbutienės *Muzikinis Kaunas 1920–1940* (1992), Antano Daniliausko *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* (1978), Algimanto Miškinio *Kaunas. Laisvės alėja* (2009) ir kt.¹⁹, taip pat visas pluoštas tarpukariui skirtų Vytauto Didžiojo universiteto leidžiamo periodinio leidinio *Kauno istorijos metraštis* publikacijų bei istorikų Dangiro Mačiulio ir Alvydo Nikžentaitis pastarųjų metų straipsniai laikinosios sostinės tema²⁰.

Kubilius, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*: monografija, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

¹⁹ Jolita Mulevičiūtė, *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001; Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003; Ona Narbutienė, *Muzikinis Kaunas 1920–1940*, Kaunas: Šviesa, 1992; Antanas Daniliauskas, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*: etnografinė studija, Vilnius: Mokslas, 1978; Algimantas Miškinis, *Kaunas. Laisvės alėja*, Vilnius: Savastis, 2009.

²⁰ Dangiras Mačiulis, „Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sudarė Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 133–156; Dangiras Mačiulis, „Dvi propagandinės kampanijos XX a. tarpukario Lietuvoje“, *Interstudia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–127; Dangiras Mačiulis, Alvydas Nikžentaitis, Vasilijus Safronovas, „Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai“, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 105–129; Alvydas Nikžentaitis, „Laikinosios ir Lietuvos Respublikos sostinių kultūrinės atmintys: lyginamosios analizės bandymas“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2009, t. 9, p. 235–246.

Metodologinės priegigos

Iš įvairių literatūrologinių miesto tyrimo priegigų²¹ monografijoje pasirinktas semiotinis požiūris į miestą kaip suvokėjo jam suteikiamą semantinę struktūrą. Istoriskai pirmieji miesto semiotikos postulatus suformulavo prancūzų semiotinės mokyklos atstovai (XX a. 7–8 dešimtmečiuje), tačiau *literatūrologinę* miesto semiotikos metodologiją dešimtmečiu vėliau sukūrė Maskvos–Tartu semiotinės mokyklos atstovas Vladimiras Toporovas. Būtent jo išplėtotą Peterburgo teksto koncepcija daugiausia remiamasi šioje knygoje. Tačiau ji yra tokia specifiška, taip glaudžiai susijusi su Rusijos šiaurinės sostinės įkūrimo legenda, kad ją tiesmukai perimti ir be išlygų taikyti kitų miestų tyrimams yra neįmanoma ir netikslinga. Dėl šios priežasties tyrinėjant laikinąją sostinę lietuvių literatūroje derinamos kelios metodologinės priegigos: be jau minėtos literatūrinio miesto teksto koncepcijos, Lotmano sukurtas topologinio kultūros modeliavimo metodas bei teorinės Aleidos Assmann istorinės atminties tyrimo prielaidos.

Nuo miesto dvasios prie miesto teksto

Romėnai tikėjo, kad miestai, kaip ir žmonės, turi savo dvasią globėją – *genius loci*. Pavyzdžiui, imperatorius Augustas įvedė Romos miesto genijaus kultą. Kaip žmogų globojantis *genius* nulemias jo vidines

²¹ Pastaraisiais metais lituanistikoje itin suaktyvėję miesto tyrimai rodo sėkmingą įvairių metodologijų taikymo praktiką: Mindaugas Kvietkauskas Czesławo Miłoszo poemą *Miestas be vardo* tyrinėja geopoetikos aspektu, Giedrė Šmitienė Utenos receptijai Alfonso Nykos-Niliūno poezijoje atskleisti pasitelkia fenomenologiją, Vigmantas Butkus Biržų ir Šiluvos „įtekstinimą“ analizuoja literatūros topografijos požiūriu ir t. t. (Mindaugas Kvietkauskas, „Vilniaus geopoetika: Czesławo Miłoszo poema *Miestas be vardo* ir jos rankraščiai“, in: *Czesławo Miłoszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tąsa*: straipsnių rinkinys, sudarė Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Lietuvių tautosakos ir literatūros institutas, 2012, p. 157–189; Giedrė Šmitienė, „Savas miestas: asmens savasties aspektas. Utena Alfonso Nykos-Nyliūno kūryboje“, *Literatūra*, 2006, t. 48 (1), p. 59–76; Vigmantas Butkus, „Vietovės „literatūrinimas“: Biržai ir Biržų kraštas eilėraščiuose“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2009, t. 9, p. 130–143; Idem, *Stebuklo horizontai: Šiluva ir jos legenda lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.)

savybes, įkūnijęs jo galimybių visumą, taip ir *genius loci* nulemia išskirtinę vietovės dvasią, jos atmosferą. Romėnų mitologijoje jis vaizduojamas antropomorfinio arba zoomorfinio pavidalo (žr. Vergilijaus *Eneida*, Penkta giesmė, 95–96 eilutės). Taigi jau Antikos laikais pajustas poreikis koku nors būdu išreikšti intuityviai nujaučiamą vidinių vietovės ypatumų visumą, specifinę jos dvasią. Romėnų mitologijoje genijui buvo priskiriamas slaptumas: ne kiekvienas galės jį perprasti. *Genius loci* buvo sąmoningai slepiamas nuo „nepašvęstųjų“. Kaip antai ant Kapitolijaus kalvos stovėjusiame Romos genijaus skyde buvęs įrašas „vyrui ar moteriai, reiškiantis Romą globojusio genijaus slepiamą lytį, kad jo nepaviliotų priešai“²².

Antikinę miesto spiritualizavimo tradiciją išplėtojo romantizmo literatūra. Johannas Wolfgangas Goethe *Romos elegijose* apgailestauja dėl negebėjimo įspėti, perprasti amžinajame mieste imanentiškai glūdintį unikalų jo genijų:

Saget, Steine, mir an, o sprecht, ihr hohen Paläste!
Straßen, redet ein Wort! Genius, regst du dich nicht?
Ja, es ist alles beseelt in deinen heiligen Mauern,
Ewige Roma; nur mir schweiget noch alles so still.²³

Moderniojoje epochoje metafizinę miesto erdvės formuojamų prasmių sampratą keitė miesto-teksto, miesto-knygos idėja, pasirodžiusi tarpukario vokiečių urbanistinėje esė – Franzo Hesselio, Siegfriedo Kracauerio, Walterio Benjaminio svarstymuose²⁴. Čia miesto

²² Aleksandra Teresė Veličkienė, *Antikos mitologijos žinynas*, Kaunas: Šviesa, 2008, p. 110.

²³ Akmenys, burnas praverkit, bylokite, rūmai aukštieji!
Gatvės, kalbėkite man! Genijau, ko tu tyli?
Viskas, kaip viskas dvasinga tavo šventuosiuose mūruos,
Amžinas mieste; tik man žodžio neprataria nieks.
(Johanas Wolfgangas Gėtė, „Romos elegijos“, vertė Albinas Bernotas, in: *Idem, Poezija*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 61.)

²⁴ Franz Hessel „Spazieren in Berlin“ (1929), Siegfried Kracauer „Das Ornament der Masse“ (1927), Walter Benjamin, „Einbahnstraße“ (1928), „Pariser Passagen“ (1927–1929).

suvokėjas jau nebėra pasyvus stebėtojas, kuriam apsireiškia arba nuo kurio slepiasi mistinė vietos dvasia, jis tampa aktyviu miesto skaitytoju, jo reikšmių kūrėju.

Miesto kaip heterogeniško, platų perskaitymo galimybių spektrą turinčio teksto sampratą XX a. antrojoje pusėje konceptualizavo semiotinė miestotyra. Roland'as Barthes'as straipsnyje „Semiologija ir urbanizmas“ (1967)²⁵ miestą įvardija kaip specifinę ženklų sistemą, raštą. Kiekvienas mieste esantis individas tampa miesto skaitytoju ir kiekvienas miestą „įtekstinantis“ meno, literatūros kūrinys yra vienas iš nesuskaičiuojamos daugybės miesto diskurso perskaitymo kodų²⁶. Barthes'as teigia, esą pirmasis šią mintį išsakė miesto romano pradininkas Victoras Hugo, romane *Paryžiaus katedra* miestą palyginęs su eilėraščiu. Plėtodamas Hugo mintį, Barthes'as pabrėžia, kad miestas yra ne klasikinis, į subjektą orientuotas, bet signifikantus išskleidžiantis avangardinis eilėraštis. Miesto semiotiko užduotis – įsisavinti visus įmanomus miesto perskaitymo kodus nepriklausomai nuo to, kas yra miesto teksto skaitytojas – tikras miestietis ar koks prašalaitis, užklydęs čia tik trumpai akimirksniu, nes visi galimi perskaitymo būdai laikomi vertingais²⁷.

Barthes'o urbanistinėje semiotikoje kalbama ne apie *τόπος*, bet apie *οίκουμένη*, senovės graikų požiūriu, visumą Žemės vietų, kuriose gyvena žmonės. Žmonių gyvenama erdvė, pasak Barthes'o, visada buvo ženkliška, žmogus negali mąstyti erdvės kitaip, kaip tik struktūruodamas ją. Oikumena, kaip matyti iš ankstyviausių graikų geografų žemėlapių (Anaksimandro, Hekato arba iš Herodoto sudarytos dvasinės žmogaus kartografijos), iš tiesų kuria diskursą su vietovių simetrijomis ir opozicijomis, su savo sintakse ir paradigmomis. Herodoto sukurtas grafinis pasaulio žemėlapis paremtas opozicijomis tarsi kalba, sakinyš ar eilėraštis: šiltieji ir šaltieji kraštai, žinomos šalys ir nežinomos, opozicija tarp žmonių gyvenamų vietovių ir pabaisų bei chimerų valdų²⁸.

²⁵ Roland Barthes, „Semiologie und Stadtplanung“, in: Idem, *Das semiologische Abenteuer*, aus dem Französischen von Dieter Hornig, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, p. 199–209.

²⁶ *Ibid.*, p. 206.

²⁷ *Ibid.*, p. 208–209.

²⁸ *Ibid.*, p. 199–200.

Taigi Barthes'as tyrinėja *ne miestą kaip daiktą, bet miestą kaip reikšmę*, kaip semiotinę struktūrą, kurią miestui suteikia suvokėjas.

Miesto kaip teksto samprata grįstos Algirdo Juliaus Greimo urbanistinės semiotikos gairės, išdėstytos straipsnyje „Topologinės semiotikos linkui“ (1974)²⁹: „vietoje tradicinio požiūrio į miestą kaip į daiktą, kaip į žmonių suvokiamą ir išgyvenamą objektų rinkinį, miesto semiotika siūlo suvokti miestą kaip tekstą, sudarytą iš žmonių ir daiktų, iš jų santykių ir sąveikos.“³⁰ Jei miestą regime kaip žmonių ir juos supančios urbanistinės aplinkos sąveiką, svarbus tampa istorinis miesto apibrėžtumas. Akivaizdu, kad XIX a. miestiečio sąveika su jį supančia urbanistine aplinka audė kitokį tekstą nei XXI a. Šis požiūris ypač parankus tyrinėjant laikinąją sostinę, kurios teksto specifiką didžia dalimi nulėmė demografinės tarpukario miesto permainos: nors „daiktinis“ Kauno pavidalas, erdvinis jo signifikantas, formavosi ilgas šimtmečius (apėmė architektūrinį paveldą nuo XV a.), laikinosios sostinės „kultūrinis signifikatas“ gerokai skyrėsi nuo gubernijos ar kitų laikotarpių miesto kultūros, mat didžioji laikinosios sostinės gyventojų dalis buvo naujakuriai, jų generuojamas literatūrinis miesto tekstas atskleidžia sudėtingą santykio su nauja aplinka, naujos erdvės „jaukinimosi“, o dažnusyk ir jos atmetimo situaciją.

Topologinės semiotikos objektą Greimas apibrėžia dvejopai: „ir kaip visuomenės įrašymą į erdvę, ir kaip erdvinį šios visuomenės perskaitymą.“³¹ Naujakurės valstietiškos kilmės laikinosios sostinės lietuvių visuomenės „įsirašymą“ į miesto erdvę galima interpretuoti dvejopai: kaip simbolinį naujos gyvenamosios erdvės užvaldymą (šį laikinosios sostinės aspektą yra tyrinėjęs istorikas Dangiras Mačiulis³²)

²⁹ Algirdas Julius Greimas, „Topologinės semiotikos linkui“, vertė Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, 2011, Nr. 34, p. 144–173.

³⁰ *Ibid.*, p. 162.

³¹ *Ibid.*, p. 148.

³² Dangiras Mačiulis, Alvydas Nikžentaitis, Vasilijus Safronovas, „Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai“, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*: straipsnių rinktinė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 111–116.

ir kaip naujos miestiškos aplinkos bei kuriamo santykio su šia aplinka įsisaŃmoninimo procesą, „pasirašiusį“ literatūros tekstais (būtent tai ir bus tyrinėjama šioje monografijoje).

Literatūrinėje refleksijoje miestas visada dalyvauja kaip sudėtingas poliseminis objektas, jo vertinime, simboliniame vaizdinyje jungiasi ne tik miesto kaip specifinės urbanistinės erdvės (kurią formuoja miesto-vaizdis, topografija, architektūra etc.), bet ir miesto kaip konkrečios visuomenės recepcija. Laikinosios sostinės vaizdavimas literatūroje ypač glaudžiai susijęs su socialine kritika, nes būtent Kaunas tarpukariu tapo reikšmingų socialinės stratifikacijos procesų arena, čia susiformavo ir suklestėjo naujas visuomenės sluoksnius – lietuvių buržuazija.

Naują monografijos objekto matymo perspektyvą atveria kitas svarbus Greimo topologinės semiotikos aspektas – miesto įtraukimas į komunikacijos struktūrą. Pasak tyrėjo, „Tokio sudėtingo topologinio objekto kaip miestas analizei [...] itin praverstų pasitelkti komunikacijos struktūrą [...], kurią sudaro adresantas-konstruktorius ir adresatas-skaitytojas“³³. Miestas šiuo atveju yra pranešimas-objektas, „kurį reikia iššifruoti arba įsivaizduojant ankstesnes procedūras, kurios baigėsi objekto-miesto sukūrimu, arba – kaip skaitytojui – stengiantis iššifruoti pranešimą su visomis jame slypinčiomis prielaidomis ir presupozicijomis. Ir vienu, ir kitu atveju miestas traktuojamas kaip tekstas, kurio gramatiką bent iš dalies dar reikia sukurti“³⁴.

Monografijai aktualus ne pranešimo kūrimo etapas (tai laikinosios sostinės architektūros, urbanistikos tyrimo objektas: toks tyrimas galėtų atskleisti, kokia „gramatika“ naudojantis buvo kuriama laikinoji sostinė, kokia idėja, ideologija diktavo laikinosios sostinės plėtros planus ir jų realizavimą³⁵), bet miesto kaip pranešimo pers-

³³ Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 156.

³⁴ *Ibid.*, p. 156.

³⁵ Sėkmingu tokio tyrimo pavyzdžiu galima laikyti Žaliakalnio urbanistinio plano analizę Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės straipsnyje „Kauno Žaliakalnio reglamentas ir tvarios raidos nuostatos“ (*Meno istorija ir kritika*, 2005, Nr. 1, p. 24–31) ir laikinosios sostinės aikščių išdėstymo ir paskirties analizę Jolitos Kančienės straipsnyje „Laikinosios sostinės reprezentacinės aikštės“ (*Archiforma*, 2006, Nr. 3, p. 72–80).

kaitymo, iššifravimo situacija. Tad iš dviejų skirtingus komunikacinės struktūros poliūs atitinkančių Greimo išskiriamų miesto tyrinėjimo metodologinių priėgų – interpretacinės (traktuojančios „miestą kaip visuminį pasakymą, kurį skaito adresatas“³⁶) ir generatyvinės (tyrinėjančios „adresanto sakomą miestą“³⁷) – monografijoje pasirinkta pirmoji. Semiotiniais terminais kalbant, monografijos tikslą galima įvardyti kaip siekį analizuoti laikinosios sostinės pranešimo perskaitymo praktikas XX a. lietuvių literatūroje, sekti, kaip tas pats miestas-pranešimas iššifruojamas tarpukario kūriniuose, sovietmečio, egzodo ir šiuolaikinės literatūros tekstuose. Tiesa, komunikacinė struktūra čia bus komplikuošesnė, nes analizuodami, kaip laikinoji sostinė „perskaitoma“ konkrečiame literatūros kūrinyje, mes ir patys atsiduriame komunikacinėje struktūroje kaip adresatai, interpretuojantys, šifruojantys literatūrinį tekstą-pranešimą.

Monografijos tyrimui ypač svarbus Greimo pastebėjimas apie miestą kaip visuminį vaizduotės referentą. Pasak tyrėjo, joks miestietis negali patirti visos miesto erdvės, visų įmanomų gyvenimo jame modelių, socialinių praktikų, bet tik tam tikrą jų dalį – likusią miesto erdvę jis susikuria savo vaizduotėje kaip visuminį miesto vaizdinį:

Šį visuminį referentą, be abejo, sutvirtina visokie metasemiotiniai perkėlimai: planai, atvirukai, panoraminės apžvalgos schemas [...], nekalbant jau apie begalę diskursų miesto tema; kita vertus, jį maitina įvairios ideologijos, susiklosčiusios kitokiomis aplinkybėmis (susvetimėjimas, tarša, nemaloni kaimynystė); jis tampa akstinu daugybei *antrinių* urbanistinių mitologijų (Paryžius, Šviesos Miestas). Virš miesto erdvės iškyla išstisas reikšmių statinys, lemiantis jos priėmimą ar atmetimą, miesto gyvenimo palaimą ir grožį arba nepakeliamą skurdumą.³⁸

Monografijoje daug dėmesio teikiama ideologiniam miesto vaizdinio formavimo(si) aspektui, nes į literatūros tekstą čia žiūrima kaip

³⁶ Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 167.

³⁷ *Ibid.*, p. 167.

³⁸ *Ibid.*, p. 171.

į minėtų antrinių urbanistinių mitologijų gimimo vietą ir kūrimo mechanizmą, o šių tekstų autoriai laikomi „moraliniais asmenimis, miesto kolektyvinių vaizdinių kūrėjais“³⁹. Greimas pabrėžia, kad „būtų klaidinga įsivaizduoti miesto adresatą kaip naivų skaitytoją, kaip savotišką *tabula rasa*, į kurį adresantas įrašo savo pirmuosius erdvinius hieroglifus: priešingai, jis yra priimanti struktūra, turinti kodą, kuris leidžia iššifruoti pranešimus, tačiau jis nebūtinai sutampa su adresanto kodu, naudotu kuriant pranešimus. Kaip ir kalbiniame bendravime, du aktantai, esantys vienas priešais kitą, sudaro prielaidą perduoti ir priimti pranešimus, pilnus eventualių nesusipratimų“⁴⁰. Laikinosios sostinės atveju tas komunikacinis modelis yra apsunkintas naujakurstės situacijos, kai pranešėjas (Greimas jį tapatina su miesto urbanistinio plano kūrėju; turint omeny laikinąją sostinę, tai veikiausiai būtų XIX a. viduryje carinės gubernijos administracijos kurto bendrojo miesto plano sumanytojai) ir pranešimo adresatas (iš kaimo atvykusi ir dar tik besiformuojanti lietuvių miesto inteligentija, generavusi literatūrinį laikinosios sostinės tekstą) priklauso skirtingoms kultūrinėms tradicijoms, naudojasi skirtingomis kolektyvinėmis aksiologinėmis struktūromis. Mąstant apie disertacijos objektą – literatūrinę laikinosios sostinės mitokūrą, miesto-pranešimo kūrėją parankiau įsivaizduoti kaip 3–4 dešimtmečių Kaune gyvenimo toną diktavusią miesto buržuaziją, kuriai priklausytų laikinosios sostinės administracija, stambioji valdininkija, politikos ir verslo elitas. Specifinis kaunietiškas gyvenimo būdas, papročiai ir įpročiai yra tas pranešimas, kurį šifruoja literatūrinio laikinosios sostinės teksto kūrėjai. Ir čia Greimo minimų eventualių nesusipratimų bus iš tiesų gausu, mat, užbėgant į priekį galima prasitarti, adresanto ir adresato miesto-pranešimo kodavimo šifrui naudojama vertybių sistema yra kardinaliai priešinga.

³⁹ Kęstutis Nastopka, „Greimas ir urbanistinė semiotika“, *Baltos lankos*, 2011, Nr. 34, p. 176.

⁴⁰ Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 171–172.

Miesto tekstas Maskvos–Tartu semiotinės mokyklos akiratyje

Tiek Barthes'as, tiek Greimas nagrinėjo bendruosius teorinius semiotinės miestotyros aspektus, bet netyrinėjo literatūrinio urbanizmo problemikos. Gerokai daugiau dėmesio jai skyrė Maskvos–Tartu semiotinės mokyklos atstovai – Jurijus Lotmanas („Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos“, 1984⁴¹) ir Vladimiras Toporovas („Peterburgas ir Peterburgo tekstas rusų literatūroje“, 1984⁴²). Ypač svarbus Toporovo įnašas ir jo sukurta Peterburgo teksto koncepcija, kuri sėkmingai taikoma tiek šio, tiek kitų miestų literatūrinei refleksijai tirti (ši metodologija intensyviausiai naudojama rusų literatūrologijoje, bet ja naudojamasi ir lietuvių literatūros tyrinėjimuose⁴³). Literatūrinės miesto mitokūros tyrimams taip pat reikšmingi Toporo-

⁴¹ Jurij Lotman, „Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos“, in: Idem, *Kultūros semiotika*: straipsnių rinktinė, sudarė Arūnas Sverdiolas, vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 332–349.

⁴² Владимир Н. Топоров, „Петербург и Петербургский текст русской литературы“, in: Idem, *Петербургский текст русской литературы*: Избранные труды, Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2003, p. 7–118.

⁴³ Валентина Брио, *Поэзия и поэтика города: Wilno–Vilnius*, Москва: Новое литературное обозрение, 2008; Pavel Lavrinec, „Rusiškas Vilniaus tekstas“, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 257–278; Idem, „Мицкевич alias Ленин: к семантике персонажа вильнюсского текста“, *Respectus philologicus*, 2004, Nr. 5 (10), p. 64–76; Donata Mitaitė, „Vilnius Alfonso Maldonio poezijoje“, *Žmogus ir žodis*, 2010, t. 12, Nr. 2, p. 64–72; Idem, „Петербургский текст в поэзии Томаса Венцловы“, in: *Славистические чтения памяти профессора П. А. Дмитриева и профессора Г. И. Сафронова*, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского Филологического факультета СПбГУ, 2005, p. 238–242; Tomas Venclova, „Vilnius kaip nostalgijos objektas“, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas*, p. 169–188; Idem, „Vilniaus ir Talino tekstai“, in: Idem, *Pertrūkis tikrovėje: straipsniai apie literatūrą ir kultūrą*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 399–415 ; Инга Видуигирите, „Вильна‘ Константина Бальмонта: русский голос в вильнюсском тексте литовской литературы“, *Literatūra*, 2011, t. 53 (2), p. 17–25.

vo straipsniai, skirti mitopoetikai⁴⁴, teorinis straipsnis „Erdvė ir tekstas“ (1983)⁴⁵, Vilniaus teksto rekonstrukcija studijoje „*Vilnius, Wilno, Вильна*: miestas ir mitas“ (1980)⁴⁶ ir topologiniai Lotmano kultūros semiotikos tyrinėjimai⁴⁷.

Maskvos–Tartu ir prancūzų miesto semiotikos koncepcijos turi nemažai panašumų. Juos išsamiai analizavę Kęstutis Nastopka ir Dalia Kaladinskienė priėjo prie išvados, kad „Greimo ir Toporovo miesto teksto analizės pateikia du vienas kitą papildančius būdus integruoti tekstą ir kultūrą: sintagmatinį ir paradigmatinį. Sekdamas George’u Dumeziliu pirmuoju keliu eina Greimas, antrąjį kelią, naudodamasis Lévi-Strausso binarinėmis opozicijomis, renkasi Toporovas“⁴⁸. Monografijos tikslams parankesnis Toporovo siūlomas metodologinis kelias: binarinės opozicijos leidžia išskirti semantines paradigmas. Tokiu būdu iš paskirų tekstų chaoso tampa įmanoma formuoti bent iš dalies apibrėžtus semantinius laukus. Tačiau ne visi Toporovo siūlomos miesto tyrimo metodologijos aspektai yra priimtini tyrinėjant laikinąją sostinę lietuvių literatūroje. Toporovas tvirtai tikėjo Peterburgo miesto unikalumu. Lyginant su kitais miestais, šiaurinė Rusijos sostinė, pasak tyrėjo, išsiskiria kaip itin stiprus mitų generatorius, o jo mitologizacija įvairaus laikotarpio rusų literatūroje esą remiasi miesto įkūrimo legendos įsteigtu simboliniu potencialu⁴⁹. Būtent jis

⁴⁴ Владимир Н. Топоров, *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического*: Избранное, Москва: Прогресс, 1995; Владимир Н. Топоров, „Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте“, in: *Исследования по структуре текста*, Москва: Наука, 1987, p. 121–132.

⁴⁵ Владимир Н. Топоров, „Пространство и текст“, in: *Текст: семантика и структура*, Москва: Наука, 1983, p. 227–284.

⁴⁶ Владимир Н. Топоров, „*Vilnius, Wilno, Вильна*: город и миф“, in: *Балто-славянские этноязыковые контакты*, Москва: Наука, 1980, p. 3–71.

⁴⁷ Jurij Lotman, „Apie tipologinių kultūros aprašymų metakalbą“, in: *Idem, Kultūros semiotika*, p. 77–106.

⁴⁸ Kęstutis Nastopka, Dalia Kaladinskienė, „Le texte urbain selon Greimas et Toporov“, *Literatūra*, 2011, Nr. 53 (4), p. 14.

⁴⁹ Apie Peterburgo teksto koncepcijos taikymą kitiems miestams Toporovas niekada nėra užsiminęs, maža to, jis teigė, kad Maskvos tekstas rusų literatūroje nesusiformavo. Vis dėlto rusų literatūrologai per kelis pastaruosius dešimtme-

ir leidžia kalbėti apie Peterburgo tekstą kaip semantinių dominančių susaistytą virštekstinį darinį.

Nors Toporovas neneigia istorinės Peterburgo mito raidos, vis dėlto tyrinėdamas daugiausia XIX a. grožinius ir negrožinius rusų literatūros tekstus yra linkęs ieškoti universalios, laikui nepavaldžios, mieste imanentiškai glūdinčios (jo topografijos, landšafto, įkūrimo legendos nulemtos) prasminės miesto teksto dominantės. Laikinosios sostinės atveju istorinis apibrėžtumas turi lemiamos reikšmės, nes tarpukario dvidešimtmetis yra unikalus Kauno istorijos tarpsnis, ženklintis jo kultūrinės raidos tęstinumo įtrūkį. Tarpukario Kauno kultūrą didžia dalimi kūrė iš kaimo kilusi ir dar tik besiformuojanti lietuvių miesto visuomenė. Svarbu paminėti, kad naujieji Kauno gyventojai neigiamai žiūrėjo į ligtolinį, ypač gubernijos laikotarpio miesto paveldą⁵⁰; siekta kurti naują miestą, savaip perdėliojant simbolinius erdvinius akcentus, išryškinant lietuviškąjį miesto dėmenį, Kauno veidą ir kultūrą orientuojant į Vakarus. Tarpukario Kauno romanuose, dramose, poemose nerasime istorinės miesto refleksijos ženklų – susidaro įspūdis, kad naujakurių kauniečių kolektyvinėje sąmonėje šis miestas funkcionavo kaip pasaulis, užgimęs kartu su nepriklausomybe, su naujuoju sostinės statusu. Visa tai leidžia laikinąją sostinę vaizduotis kaip uždarą Kauno istorijos „epochą“, mažai ką bendra teturėjusią su gubernijos laikų Kaunu ir, ko gero, dar mažiau tesusijusią su sovietmečio miesto istorija. Akivaizdu, kad Kaunas neturi savo vientiso literatūrinio teksto, kaip jis suprantamas Toporovo tyrinėjimuose. Nuo XVIII a. pabaigos, kai buvo parašyta pirmoji anoniminė lietuviška poema apie Kauną (išspausdinta tik XX a. antrojoje pusėje), iki XXI a. literatūrinė Kauno refleksija daugelį kartų keitė prasminių vektorių kryptį, besimezganti tradicija keliskart trūkinėjo dėl svarbių politinių, istorinių, demografinių miesto gyvenimo pokyčių. Kaip pavyzdį

čius parašė daugybę straipsnių ir studijų, kuriose nagrinėjami Maskvos, Venecijos ir kitų miestų tekstai rusų literatūroje.

⁵⁰ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje: svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2001 p. 7–8.

galima minėti XIX a. lenkakalbėje romantinėje literatūroje užsimez-
gusią Kauno mitokūros tradiciją, kuri buvo „pamiršta“, nebeplėtoja-
ma tarpukario lietuvių autorių. Nepriklausomos Lietuvos valstybės
ir laikinosios sostinės įsteigimas yra ryški atskaitos riba, nuo kurios
prasideda visiškai naujas literatūrinės Kauno refleksijos etapas: ima
kurtis laikinosios sostinės tekstas su būdingomis prasminėmis domi-
nantėmis, archisiužetu, tipiniais personažais etc. Tačiau monografijo-
je neapsiribojama tarpukario dvidešimtmečiu. Laikinoji sostinė kaip
vienas iš unikalių lietuvių kultūros fenomenų buvo intensyviai refle-
ktuojama išėivijoje, sovietmečio literatūroje ir atkūrus nepriklau-
somybę. Ar kiekvienoje minėtoje istorinėje situacijoje buvo tęsiamas
tarpukariu pradėtas laikinosios sostinės tekstas? O gal ideologiniai
lūžiai lėmė semantinio teksto substrato ir simbolinės kodų sistemos
kaitą? Tyrimas turėtų padėti rasti atsakymą į šiuos klausimus.

Gali kilti pagrįstas klausimas, ar tikslinga remtis Toporovo miesto
teksto koncepcija, jei monografijoje ji modifikuojama taikantis prie
specifinio tyrimo objekto. Vis dėlto susipažinusi su daugeliu pastaro-
jo meto urbanistinės literatūros tyrimų, šio darbo autorė nerado nė
vieno metodo, kuris konkretaus miesto literatūriniam vaizdiniui ana-
lizuoti būtų parankesnis už Toporovo siūlomą.

Vienas iš Toporovo metodologijos privalumų yra tas, kad ji padeda
išspręsti literatūros tekstų atrankos ir objekto apsibrėžties klausimą.
Peterburgo teksto tyrėjas atriboja savo analizės objektą nuo Peterbur-
go temos ar motyvo literatūroje nagrinėjimo. Miesto tekstas, pasak
jo, esąs virštekstinis darinys, kuriam susidaryti nepakanka pabirų
empirinių miesto buities detalių vaizdavimo literatūroje. Turi rasti
kūrinių, kuriuose konkretus miestas pasirodytų kaip specifinė dva-
sinė forma. Peterburgo teksto kūrėjai, anot Toporovo, nepamiršdami
miesto empirijos ir realijų sugebėjo išvelgti ir išreikšti savo kūriniuo-
se „viršempirinę“ tikrovę, susijusią su pačia miesto esme. Tai istorio-
sofinis ir metafizinis miesto apmąstymas⁵¹. Peterburgo tekste mies-

⁵¹ Владимир Н. Топоров, „Петербург и „Петербургский текст русской литера-
туры“, p. 6.

tas pasirodo kaip ypatingas ir savaimingas meninio įsisąmoninimo objektas, kaip tam tikra visuma, sukurianti tokį stiprų energinį lauką, kad jis įtraukia visą skirtybių ir individualaus vertinimo margumyną ir transformuoja jį į vieningą virštekstinį darinį⁵². Toporovo miesto semiotikos metodologiją perėmęs ir keletą straipsnių apie Vilniaus ir Talino tekstus paskelbęs Tomas Venclova miesto teksto vientisumą aiškina jo „aura ir mitologija“, t. y. viskuo, „kas padeda jam išlikti kultūros atmintyje kaip unikaliam simbolinei visumai“⁵³.

Peterburgo vaizdinį literatūroje Toporovas analizuoja mitopoetikos (mitokūros⁵⁴) aspektu, leidžiančiu pereiti prie simbolių, archetipinių ir mitologinių būties apraiškų literatūros kūrinyje tyrinėjimo. Iškilūs literatūros kūriniai, jo teigimu, geba patys kurti mitus ir simbolius, taip iš pašamonės tamsos į sąmoningumo šviesą atverdami kelią archetipams⁵⁵. Mitologizaciją Toporovas nusako kaip semantiškai talpiausių, itin įtaigių ir pavyzdžio galią turinčių tikrovės pavidalų kūrimą⁵⁶. Mitokūros procese ypatingas vaidmuo tenka literatūrinei erdvei. Būtent erdvė bei jos užpildymas, Toporovo teigimu, yra tarsi pirminė matrica, meninės teksto visumos „tėvynė“. Erdvė tampa modeliu, pagal kurį dar neutrali ir nepoliarizuota visuma pavirsta estetiškai žymėta, iš gamtinės-materialinės sferos išsiveržiama į kultūros ir jos aukščiausios formos – dvasios – sferą⁵⁷.

Literatūrinė erdvė labai panašiai traktuojama ir Jurijaus Lotmano darbuose. Erdvinė teksto struktūra, anot Lotmano, formuoja reiški-

⁵² *Ibid.*, p. 9.

⁵³ Tomas Venclova, „Vilniaus ir Talino tekstai“, p. 399.

⁵⁴ Kęstutis Nastopka Toporovo vartojamą sąvoką *мифопоэтическое* siūlo versti mitokūra, taip pakeičiant į lietuvių literatūrologinę tradiciją Vyganto Šiuikščiaus įvestą mitopoetikos variantą. Mitokūros sąvoka yra ne tik aiškesnė, bet ir adekvatesnė rusiškajam originalui, mat „poesis čia turi pirminę kūrybos, o ne poetikos reikšmę“ (Kęstutis Nastopka, „Mitinis literatūros matmuo“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 145).

⁵⁵ Владимир Н. Топоров, *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического*, p. 4.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 5.

⁵⁷ *Ibid.*, 4.

nius, kurie savaime nėra erdvinės prigimties: „Erdvė meniniame kūrinyje modeliuoja įvairius pasaulio vaizdo ryšius: laiko, socialinius, etinius ir pan.“⁵⁸ Erdvinio modeliavimo veikimą kalboje Lotmanas iliustruoja, grįsdamas erdviųjų opozicijų (viršus – apačia, kairė – dešinė ir kt.) reikšmę kuriant kultūrinius modelius, visiškai nesusijusius su erdve (geras – blogas, savas – svetimas ir pan.). Tad, skirtingai nuo Michailo Bachtino, pirmine, lemiančia, modeliuojančia literatūros teksto struktūra jis laiko erdvę: „Erdvinė teksto struktūra tampa visatos erdvinės struktūros modeliu, o vidinė elementų sintagmatika teksto viduje – erdvinio modeliavimo kalba.“⁵⁹

Erdvine miesto struktūra, jo santykiu su aplinkiniu pasauliu Lotmanas grindžia archetipinius miestų modelius: koncentrinį, esantį „Žemės centre“ (teisingiau, kad ir kur jis būtų, jam priskiriama vieta centre, jis *laikomas* centru)⁶⁰, ir ekscentrinį, t. y. esantį už žemės ribų⁶¹. Šiedu miestų tipai, pasak Lotmano, turi savo specifinę vaizdiniją, mitologiją, aksiologinę ir semiotinę sistemas.

Panašiai ir Toporovas literatūrinio Peterburgo mito specifiką aiškina semantiniu Peterburgo teksto substratu – bendru tekstą formuo-

⁵⁸ Юрий Лотман, „Художественное пространство в прозе Гоголя“, in: Idem, *О русской литературе: Статьи и исследования (1958–1993)*, Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 1997, p. 622.

⁵⁹ Юрий Лотман, *Структура художественного текста*, Москва: Искусство, 1970, p. 266.

⁶⁰ Jurij Lotman, „Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos“, p. 332.

⁶¹ „Koncentrinė miesto padėtis semiotinėje erdvėje paprastai susijusi su miesto ant kalno (arba ant kalvų) paveikslu. Toks miestas yra tarpininkas tarp žemės ir dangaus, apie jį koncentruojasi pradžios mitai (įkuriant jį paprastai dalyvauja dievai), jis turi pradžių, bet neturi galo – tai ‚amžinasis miestas‘. [...]

Ekscentriškas miestas įsikūręs kultūrinės erdvės ‚pakraštyje‘: ant jūros kranto, upės žiotyse. Čia aktualizuojama ne antitezė ‚žemė / dangus‘, bet opozicija ‚natūralu – dirbtina‘. Tai miestas, sukurtas nepaisant Gamtos ir kovojantis su ja, dėl to galima dvejopa miesto interpretacija: viena vertus, kaip proto pergales prieš stichijas, ir kita vertus, kaip natūralios tvarkos iškreipimo. Apie tokio miesto vardą telkiasi eschatologiniai mitai, žūties pranašystės; pasmerktumo ir stichijų triumfo idėja visada akivaizdi šiame miesto mitologijos cikle. Dažniausiai tai tvanas, nugrimzdimas į jūros dugną.“ *Ibid.*, p. 333–334.

jančių reikšmių pagrindu, semiotiniu jo potencialu, susidedančiu iš gamtinės, materialinės, dvasinės ir istorinės sferų. Šį substratą nulėmę realūs miesto bruožai ir specifiniai šių bruožų atrankos principai⁶². Antai greta kelių gamtinių miesto faktorių, kurie fiksuojami Peterburgo tekste rusų literatūroje, kaip svarbiausią Toporovas išskiria miesto išsidėstymą pakraštyje, ant jūros ir sausumos ribos. Su vandens stichija susiję daugelis gamtinės-klimatinės sferos formuojamų Peterburgo teksto motyvų (rūkas, lietus, drėgmė, purvynė ir t. t.). Sausumos ir vandens paribio specifika lėmė skirtingų autorių kūrinuose įvairiomis variacijomis pasirodantį būdingą Peterburgo teksto siužetą, susijusį su potvyniu ir nuo jo besigelbstinčiu, ant gyvybės ir mirties ribos balansuojančiu herojumi.

Monografijoje sekama Toporovo nužymėtu keliu: mitokūros aspektu analizuojant reikšmingiausius literatūros kūrinius, bus bandoma rekonstruoti semantinį substratą, kuris lemia konkretaus laikotarpio literatūriniam laikinosios sostinės tekstui būdingą mitologizacijos pobūdį, simbolinį arsenalą.

Modernioji miesto mitologija: genius loci ar ideologinė struktūra?

Nors ir prancūzų, ir Maskvos–Tartu mokyklų miesto semiotikos tyrinėjimuose vartojama miesto mitologijos sąvoka, tačiau šiam terminui suteikiamas skirtingas turinys. Jau minėta, kad Lotmano ir Toporovo plėtotuose Peterburgo tyrimuose kalbama apie miesto įkūrimo legendos, geografinės padėties, topografijos nulemtus ir istorinėms permainoms atsparius imanentiškai Peterburgui būdingus mitokūros bruožus. Atrodo, kad tokią antikinei *genius loci* traktuotei giminišką miesto mitologijos sampratą lėmė literatūrologinė Peterburgo tyrinėjimo tradicija, konkrečiai – garsaus tarpukario rusų kultūrologo Niko-

⁶² Владимир Н. Топоров, „Петербург и „Петербургский текст русской литературы““, p. 28.

lajaus Anciferovo darbai⁶³. Juose išplėtota neoromantinė Peterburgo mitokūros samprata yra artima rusų Sidabro amžiaus poezijos, „Mir iskusstva“ grupės narių požiūriui į žodžio meną, kuriame jie ieškojo būties metafizikos, miesto sielos „entelechijos“⁶⁴. Toporovas, pasak Kęstučio Nastopkos, vitalistinę Anciferovo miesto sampratą reformulavo struktūrinės antropologijos terminais⁶⁵. Nors miesto dvasios sąvokos Toporovas nevartoja, tačiau jo sukurta Peterburgo teksto samprata remiasi Anciferovo konstatuota prasminė įvairių miesto plotmių vienove: „Kuria prasme galima kalbėti apie miesto dvasią? – klausia Anciferovas ir čia pat atsako: – Istoriskai pasireiškiantis visų jo gyvenimo pusių (gamtos jėgų, gyventojų buities, jo augimo ir architektūrinio peizažo pobūdžio, jo dalyvavimo bendrame šalies gyvenime, dvasinės jo gyventojų būties) vientisumas (единство) ir sudaro miesto dvasią.“⁶⁶

Savo topologinėje semiotikoje Greimas rašo apie šiuolaikines arba antrines mitologijas, kurias generuoja istorinės situacijos nulemtos ideologinės sistemos. Pasak tyrėjo, po industrinės revoliucijos jau nebeįmanoma kalbėti apie vieną, unikalų miesto mitą, kelios vertybinės sistemos lemia visą pluoštą miesto perskaitymo izotopijų⁶⁷.

Šiam tyrimui metodologiškai svarbi Greimo atožvalga į ideologijų vaidmenį miesto mitokūros procese. Monografijoje laikomasi pozicijos, kad specifinių mitologemų pasirodymas laikinosios sostinės tekste kyla iš pasaulėžiūrinių rašančiojo pozicijų nulemtos tendencijos vienus ar kitus objektyvius miesto (ne tik landšafto, architektūros, bet ir visuomenės bei kultūros) bruožus vertinti kuriant teigiamus

⁶³ Николай П. Анциферов, *Быль и миф Петербурга*, Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1922; Idem, *Душа Петербурга*, Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1922; Idem, *Петербург Достоевского*, Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1923.

⁶⁴ Iš Kęstučio Nastopkos pranešimo „Miesto teksto samprata Tartu–Maskvos semiotikoje“, perskaityto 2012 05 20 Vilniaus universitete vykusiam tarpdiscipliniame seminare.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Николай П. Анциферов, *Душа Петербурга*, p. 48, 1 išnaša.

⁶⁷ Algirdas Julius Greimas, „Topologinės semiotikos linkiai“, p. 152–155.

ar neigiamus simbolinius miesto vaizdinius, mitus. Kitaip tariant, mitologija suvokiama kaip figūratyvizuota ideologinė struktūra arba, sekant Greimo apibrėžimu, kaip „žmonijai būdinga figūratyvinio mąstymo forma, sprendžianti pagrindines ideologines ir filosofines problemas“⁶⁸, būdinga konkrečiai, istoriškai apibrėžtai kultūrinei bendruomenei.

Jei mitologiją laikome pasaulio tvarkos apmąstymu, turime sutikti, kad pasaulio permainos neišvengiamai koreguoja ankstesnio laikotarpio kolektyvinėje sąmonėje išsikristalizavusią mitinę struktūrą. 1918 m. susikūrusi nepriklausoma Lietuvos valstybė, kaip naujai užgimusi socialinė politinė bendrija, turėjo būti mitiškai įprasmintą⁶⁹. Sostinės (kad ir laikinosios) mitas šiuo atveju yra itin reikšmingas: Georgas Lukács’as atkreipia dėmesį, kad sostinės vaizdavimas miestiška jame romane apibendrina giliausias ir tipiškiausias tautos problemas⁷⁰.

Literatūrinis laikinosios sostinės mitas nėra imanentiškas mitinis pasakojimas, jis skleidžiasi konkrečiame semantiniame universume, yra jo dalis. Todėl svarbu nustatyti, koks semantinis kodas generuoja mitinį laikinosios sostinės pasakojimą konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis. Kiekvieną iš lietuvių kultūros laikotarpių – tarpukarį, sovietmetį, lietuvių kultūrą išeivijoje ir atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje – galima įsivaizduoti kaip kultūrinį universumą, turintį tam tikrą semantinį kodą. Laikinosios sostinės mitas konkrečiame kultūriniame universume interpretuotinas atsižvelgiant į konteksto specifiką, aiškintinas ja remiantis. Anot Virginijaus Savukyno, mitų perskaitomumo problema remiasi semantinio kodo rekonstrukcija,

⁶⁸ Algirdas Julius Greimas, *Tautos atminties beiškant: apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago: Mokslas, 1990, p. 11.

⁶⁹ Pasak Virginijaus Savukyno, nėra tokios socialinės politinės bendrijos, kuri nebūtų mitiškai įprasmintą (Virginijus Savukynas, *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras, 2012, p. 30).

⁷⁰ Georg Lukács, *Ausgewählte Schriften*, B. 1: *Die Grablegung des alten Deutschland. Essays zur deutschen Literatur des 19. Jahrhunderts*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verlag, 1970, p. 22.

nes, Greimo žodžiais tariant, „tematizacijos metu mitiniame diskurse aktualizuotos vertės yra paimtos iš kultūrinės taksonomijos ar aksiologijos, kuriai jos ir priklauso“⁷¹.

Kokiu būdu rekonstruojamas laikinosios sostinės mitą (mitus) formuojantis ideologinis konstruktas?

Reikia paimti mitą, ar jis bus senoviškas mitas, ar liaudies pasaka, ar literatūrinė poema ir pasakyti, ką jis reiškia. O tas pasakymas, ką jis reiškia, ir bus iš-vertimas kiekvienos mitologijos į ideologiją, arba vadinamoji demitifikacija. [...] Demitifikacija yra neutralus mokslinis terminas, jis reiškia, kad reikia nuimti kepurę mitui, visiškai nesakant, ar jis geras ar blogas. Demitifikuoti – tai reiškia aprašyti poeziją, aprašyti religiją, moralines vertybes, meną, klausiant, ką visa tai reiškia.⁷²

Šiuolaikinio mito struktūrą, jo funkcionavimą kultūroje ir „demitifikavimo“ procesą išsamiai aprašė Roland'as Barthes'as straipsnyje „Mitas šiandien“ (knygoje *Mitologijos*, 1957). Mitas, pasak jo, yra pranešimas, specifinis kokio nors reiškinių paženklėjimas, kurį mes adresuojame konkrečiam adresatui. Kitaip tariant, tam tikrą reiškinių „apvelkame“ savo traktuote ir siunčiame jį kitiems: „mitas negali būti daiktas, konceptas ar idėja; jis yra vienas iš reiškimo būdų; mitas – tai forma.“⁷³ Mitologijos objektas yra idėjos įforminimas⁷⁴. Gretindamas mito prasminę struktūrą su Ferdinando de Saussure'o aprašyta kalbos struktūra (signifikantas, signifikatas ir ženklas kaip pirmųjų

⁷¹ Algirdas J. Greimas, Joseph Courtés, *Sémiotique: dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, t. 1, Paris: Classiques Hachette, 1979, p. 77, cit. iš Virginijus Savukynas, *op. cit.*, p. 25.

⁷² Algirdas Julius Greimas, „Mitai ir ideologijos“, in: Idem, *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 357, 359.

⁷³ Rolanas Bartas, „Iš knygos ‚Mitologijos‘“, vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, in: Idem: *Teksto malonumas*, sudarė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1991, p. 82.

⁷⁴ Ролан Барт, *Мифологии*, Москва: Издательство имени Собашниковых, перевод с французского Сергея Зенкина, 2000, p. 237. Aiškinantis Barthes'o požiūrį į šiuolaikinį mitą ir ieškant tikslesnio, adekvatesnio minties perteikimo, paraleliai naudotasi lietuvišku ir rusišku vertimu.

dviejų asociacijos rezultatas), Barthes'as pabrėžia, kad prasminė mito grandinė yra *antrinė* semiologinė sistema⁷⁵. Ženklas, kuris natūralios kalbos sistemoje yra signifikato ir signifikanto asociacijos rezultatas, tampa mito išeities tašku, jo signifikantu arba forma. Signifikatas mitologijoje tolygus konceptui, ženklas – reikšmei ar koncepto ir jo įforminimo asociacijos rezultatui. Kalbant apie literatūrinį laikinosios sostinės mitą, jo ženklas bus laikinoji sostinė, konceptas – apibendrinta idėja, kurią, pasak mito kūrėjo, šis miestas išreiškia, forma – konkretus įvaizdis, simbolis, pasitelktas tai idėjai vizualizuoti.

Mitui atpažinti, iššifruoti labai svarbi įvairiomis formomis pasireiškianti koncepto kartotė⁷⁶. Tad monografijoje analizuojamuose literatūros tekstuose bandoma ieškoti įvairiomis „sinonimiškomis“ formomis pasikartojančių mito konceptų (Toporovo sąvokomis kalbant, prasminių miesto teksto dominančių), tikintis, kad tai leis perprasti besiformuojančio mito esmę.

Laikinosios sostinės literatūrinės mitokūros tyrimo metodologinėms priegoms svarbi Barthes'o išdėstyta mito turinio (jo koncepto) istoriškumo samprata: „mito konceptai visiškai nėra tvarūs; jie gali būti kuriami, keičiami, griunami, gali ir visai išnykti. Būtent todėl, kad jie istoriškai, pati istorija gali labai lengvai juos panaikinti.“⁷⁷ Sekti laikinosios sostinės mito turinio transformacijos yra vienas iš šio tyrimo uždavinių.

Barthes'as demaskavo mito intencijos (jo koncepto) uždengimą pažodine prasme, jo *natūralizavimąsi* (mito vartotojui susidaro įspūdis, kad vaizdinys (forma) „natūraliai“ produkuoja konceptą, tarytum signifikantas yra signifikato pagrindimas“⁷⁸) ir kartu imperatyvų mito pobūdį: kadangi mitas yra istoriškas, t. y. formuojasi konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis, su visa intencionalia jėga jis krepiaisi į konkretų adresatą⁷⁹. Nekritiškas mito vartotojas realiai mito struktūroje veikiantį ekvivalentiškumo principą suvokia kaip priešastingumo

⁷⁵ Rolanas Bartas, *op. cit.*, p. 87.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 93.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 94.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 103.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 97.

ryši, kitaip tariant, aksiologiją traktuoja kaip faktų sistemą. Barthes'as pabrėžia mitui būdingą tikrovės reiškinių nuskurdinimą: „prasmės ir koncepto analogija visuomet tikrai dalinė; forma atmeta daugybę analogijų išsaugodama tikrai kai kurias iš jų.“⁸⁰ Monografijoje bus bandoma sekti, kokios formos (Toporovas sakytu, kurios iš semantinio substrato sferų) panaudojamos laikinosios sostinės mitokūrai, vienus realiai egzistuojančius miesto bruožus išdidinant, aktualizuojant, kitus visiškai eliminuojant, nutylint, neeksplikuojant.

Literatūrinis miestas kultūros pasaulėvaizdžio erdvinės konstrukcijos aspektu

Apsibrėžiant šio tyrimo objektą buvo užsiminta apie literatūrinei tarpukario laikotarpio laikinosios sostinės mitokūrai būdingą dvilypumą: Kaunas 3–4 dešimtmečiais mitologizuotas ne tik kaip konkreti urbanistinė erdvė, bet ir kaip abstraktus modernusis miestas, esantis opozicijoje su kaimu. Šiam laikinosios sostinės mitologizacijos aspektui tirti Toporovo siūlomas metodas nėra parankus. Analizuojant vieno iš įtakingiausių tarpukario Kauno literatūrinio mito kūrėjų Antano Miškinio poeziją, taip pat nepriklausomybės laikotarpiu susiformavusius specifinius laikinosios sostinės tipažus, monografijoje pasitelktas Jurijaus Lotmano sukurtas erdvinio kultūrų modeliavimo metodas, išdėstytas straipsnyje „Apie tipologinių kultūros aprašymų metakalbą“ (1968)⁸¹.

Tam tikros kultūros ir konkretaus jos teksto (eilėraščio, paveikslų, muzikos kūrinio etc.) santykį Lotmanas apibrėžia pasitelkdamas veidrodžio šukės metaforą: „visas veidas atsispindi veidrodyje ir lygiai taip pat atsispindi bet kurioje veidrodžio šukėje.“⁸² Taigi konkretų kultūros tekstą jis laiko izomorfišku kultūros visumai. Svarbu akcen-

⁸⁰ *Ibid.*, p. 100.

⁸¹ Jurij Lotman, „Apie tipologinių kultūros aprašymų metakalbą“, in: *Kultūros semiotika*, p. 77–106.

⁸² Jurij Lotman, „Apie semiosferą“, in: *Kultūros semiotika*, p. 12.

tuoti, kad Lotmanas į kultūrą žiūri kaip į abstrakciją, kuri „išvedama“ iš konkretaus jos teksto, o ne atvirkščiai⁸³.

Kurdamas kultūros aprašymo metakalbą, Lotmanas rėmėsi erdviniais modeliais, t. y. matematikos disciplinos – topologijos – priemonėmis⁸⁴. Vienas iš svarbiausių kultūros kaip semantinės struktūros požymių, pasak Lotmano, yra jos erdvės skaidymosi pobūdis. Todėl aiškinantis kultūros modelį ar, kitaip tariant, jos pasaulėvaizdžio pobūdį, svarbu nustatyti, kur eina riba, dalijanti kultūros kaip semantinio universumo erdvę į savą ir svetimą sferas. Vidinė erdvė nuo išorinės skiriasi tuo, kad turi vertingąjį požymį, kitaip dar vadinamą struktūros branduoliu. Tas vertingas požymis gali būti prigimtis, papročiai, moralė arba Dievas, įvairiuose kultūros modelio variantuose šis požymis gali varijuoti, bet jis visada bus būdingas vidinei erdvei ir nebūdingas išorinei. Pastaroji subjektui visada nesuprantama, suformuota remiantis svetima logika. „Sava kultūra“, pasak Lotmano, jos atstovų vertinama kaip vienintelė. „Jai priešpriešinama kitų kolektyvų ‚nektūra‘. Toks būtų graiko požiūris į barbarą, taip pat ir visi kiti ‚išrinktojo‘ kolektyvo priešpriešos profaniniam būdai.“⁸⁵

Visus kultūros tekstus Lotmanas skirsto į dvi grupes: „nejudrius“, charakterizuojančius pasaulio struktūrą, ir „dinamiškus“, charakterizuojančius žmogaus vietą, padėtį ir veiklą jį supančiame pasaulyje. Pirmasis pogrupis reiškiasi savarankiškuose besiužečiuose tekstuose (pradedant mitais ir legendomis, baigiant lyriniais eilėraščiais). Vidinės šių tekstų erdvės skaidymo tipas atkartoja pasaulio konstrukcijos schemą, o erdvės orientavimo būdai nurodo aksiologines vertes. Nejudrius teksto elementus Lotmanas sieja su nekintama kosmologine, socialine ar kokia kitokia pasaulio struktūra, kitaip tariant, su herojaus aplinka. Nejudrūs personažai negali keisti savo aplinkos. Antai stebuklinėje pasakoje namų erdvei priklauso tėvas ir broliai, o miško

⁸³ Jurij Lotman, „Tekstas tekste“, in: *Kultūros semiotika*, p. 213.

⁸⁴ Jurij Lotman, „Apie tipologinių kultūros aprašymų metakalbą“, in: *Kultūros semiotika*, p. 80.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 77.

erdvei – ragana. Judrusis teksto elementas yra pats herojus. Jis juda iš vienos aplinkos į kitą, pavyzdžiui, stebuklinėje pasakoje keliauja iš namų į mišką. Viename kuriame literatūros tekste paprastai veikia abu struktūriniai kultūros teksto elementai: nejudrusis herojai visiškai paklūsta savo pasaulio klasifikaciniams principams, jiems būdingas didžiausias apibendrinimo laipsnis, kitaip tariant, tipiškumas. O judrusis herojai gali sugriauti šią klasifikaciją ir įtvirtinti naują.

Laikinąją sostinę reflektuojančioje tarpukario literatūroje ryškėjantis vyraujantis meninio pasaulio dalijimo į savą ir svetimą sferas principas, išreiškiantis šio laikotarpio kultūros pasaulėvaizdį ir jį formuojančią vertybinę sistemą, lemia literatūrinės Kauno mitokūros pobūdį ir kaunietiško tipo charakteristikas. Pastarieji yra traktuotini kaip laikinosios sostinės personifikacijos, reprezentuojančios šiai erdvei būdingą savitą aksiologinę sistemą.

Svarbu akcentuoti, kad tą pačią kultūrą, pasak Lotmano, gali išreikšti keli skirtingi modeliai. Kitaip tariant, „tas pats realiai funkcionuojantis tekstas gali būti aprašomas (ir save suvokti) vienu metu keleto kultūros modelių kategorijomis“⁸⁶. Rekonstruodami vieną iš kultūros lygmenų, negalime būti tikri, kad suprasime ir kitus. Šiame darbe modeliuojamas tarpukario lietuvių kultūros lygmuo, susijęs su laikinosios sostinės kaip moderniojo miesto refleksija to meto kolektyvinėje sąmonėje. Jis sudaro tik vieną iš tarpukario kultūros sluoksnių ir jokia būdu nepretenduoja į kultūrinės visumos atskleidimą.

Literatūrinis mitas kaip kolektyvinės atminties raiška

Laikinoji sostinė po 1940 m. palaipsniui virto nepriklausomos Lietuvos Respublikos metonimija. Sovietmečio, pokario egzodo ir atkurtos nepriklausomybės laikotarpio literatūroje pasirodantis laikinosios sostinės vaizdinys neatsiejamas nuo tarpukario laikotarpio atminties, kolektyvinėje sąmonėje tarpukario Kaunas yra įsitvirtinti

⁸⁶ *Ibid.*, p. 102.

nęs kaip ryškiausia nepriklausomos Lietuvos istorijos erdvė, jos reprezentacija. Todėl analizuojant XX a. vidurio–XXI a. literatūrinę laikinosios sostinės mitologizaciją pravartu pasiremti pastaraisiais dešimtmečiais itin aktyviai plėtojamų kolektyvinės atminties tyrimų teorinėmis prielaidomis.

Pasak vienos autoritetingiausių istorinės atminties tyrinėtojų Aleidos Assmann, nėra aiškios ribos tarp individualios ir kolektyvinės atminties, nes nėra ir jokio imanentinio „aš“, jame visada glūdi asmens tapatybę nulemianti „mes“ projekcija. Tasai „mes“ nėra vienalytis, jame pakopomis susiklosto (iš dalies persikloja) įvairių socialinių grupių saitai⁸⁷. Kolektyvinė atmintis nėra individualių atminčių junginys, ji remiasi dalyvavimu apeigose, simbolių perėmimu ir pasakojimais. Literatūriniai pasakojimai yra vienas iš kolektyvinės atminties sklaidos ir jos formavimo būdų. Kolektyvinė atmintis – tai rekonstruota istorija, kuri užbrėžia ribas konkretaus individo atsiminimams. Šios ribos sukuria prielaidas asmeniui su jo individualiais išgyvenimais atpažinti save istorijoje⁸⁸. Kurdamos kolektyvinę atmintį tam tikros (tautinės, socialinės etc.) bendruomenės „susikuria“ savo tapatumą⁸⁹.

Ir individuali, ir kolektyvinė atmintis, pasak Assmann, yra sąmoningai organizuojamos. Atmintis nėra tokia talpi kaip mokslinės duomenų bazės ar archyvai, todėl ji formuojama atrankos būdu⁹⁰. Kolektyvinėje atmintyje mentaliniai vaizdiniai virsta ikonomis, o pasakojimai – mitais, kurių svarbiausia ypatybė – įtaigumas ir paveikumas. Kaip pavyzdį galima pasitelkti Mircea's Eliade's mitologijos tyrinėjimus:

⁸⁷ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, München: C. H. Beck, 2006, p. 21. Assmann išskiria keturias atminties rūšis: individualią, socialinę grupės, politinio tautos kolektyvo ir kultūrinę (*Ibid.*, p. 23).

⁸⁸ Aleida Assmann, *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*, München: C. H. Beck, 2013, p. 17.

⁸⁹ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, p. 35; Herfried Münkler, *Die Deutschen und ihre Mythen*, Berlin: Rewohlt, 2009, p. 21.

⁹⁰ Aleida Assmann, *op. cit.*, p. 36.

liaudies atmintis sunkiai išlaiko ‚individualius‘ įvykius ir ‚tikrus‘ asmenis. Ji remiasi kitokiomis struktūromis: vietoj įvykių – kategorijos, vietoj istorinių asmenybių – archetipai. Istorinė asmenybė sutapatinama su jos mitiniu pavyzdžiu (herojumi ir pan.), o įvykis priskiriamas mitinių veiksmų (kovos su pabaisomis, brolių priešų ir pan.) kategorijai. [...] Kolektyvinė atmintis yra neistorinė. [...] istorinių įvykių ir tikrų asmenų atminimas praslinkus dviem ar trim amžiams pakinta, kad tiktų archainei mąstysenai, kuri nesugeba suvokti to, kas *individualu*, ir išsaugo tik tai, kas tinka kaip *pavyzdys*. Šis įvykių pavertimas kategorijomis ir asmenybių – archetipais vyksta Europos liaudies sąmonėje beveik iki mūsų dienų pagal archainės ontologijos dėsnius.⁹¹

Tai, ką Eliade konstatuoja tyrinėdamas mitus, tinka ir literatūrai, nes „meno ir literatūros srityje mitopoetinės sąmonės veikimas, neįsąmonintas mitologinių struktūrų atkūrimas išsaugo savo reikšmę, nepaisant, atrodytų, visiškos istorinio-buitinio naratyvumo pergalės“⁹².

Herfriedas Münkleris teigia, kad konkreti generacija savo istorines patirtis pajėgi įsąmoninti tik tada, kai jos prisotinamos prasmės, kitaip tariant, naratyviniu ar ikoniniu pavidalu įjungiamos į tos bendruomenės „didįjį pasakojimą“ ir konkrečiai generacijai atskleidžia jos vaidmenį politinėje ir socialinėje bendruomenės istorijoje⁹³. Šiam tikslui tarnauja mitas, Aleidos Assmann apibrėžiamas kaip simbolinis konstruktas, kuris jungia žmones ir kuriuo remdamiesi jie organizuoja savo gyvenimą⁹⁴. Pasak tyrinėtojos, mitas esąs emocionalus savo istorijos įsisavinimas, leidžiantis jį pamatyti „tapatumo akimis“. Taigi jis reiškia praeities transformavimą į pagrindžiančiąją istoriją (*fundie-*

⁹¹ Mircea Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė*, vertė Petras Račius, Vilnius: Mintis, 1996, p. 45–46.

⁹² Юрий М. Лотман, Зара Г. Минц, Елеазар М. Мелетинский, „Литература и мифы“, in: *Мифы народов мира: энциклопедия*, Т. 2, второе издание, Москва: Советская энциклопедия, 1988, p. 58–59.

⁹³ Herfried Münkler, *Die Deutschen und ihre Mythen*, p. 27.

⁹⁴ Aleida Assmann, *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*, p. 22.

rende Geschichte) – tokį pasakojimą, kuris netraktuoja praeities istorizmo principais, bet suteikia jai prasmę, sudabartina ir nukreipia į ateitį⁹⁵. Kurdama mitinius praeities pasakojimus, kolektyvinė atmintis suteikia prasmę dabarčiai, nustato laiko orientyrus, kurių atžvilgiu dabartis imama regėti kaip tarpinė tautinės bendruomenės raidos pakopa. Iš užmaršties prikelta atmintis nėra pasyvi dabarties atžvilgiu. Tai, ką ši atmintis signalizuoja, tiesiogiai veikia dabartį: konstruoja tapatybes, formuoja nuostatas, stiprina motyvacijas, įgalina poelgius, lemia apsisprendimus⁹⁶.

Kolektyvinė bet kokio istorinio reiškinių atmintis, pasak Assmann, ėjima daugelį istorijos mokslo pagrįstų faktų, tačiau tarp mitinio pasakojimo ir istorinės tiesos esama ir esminių neatitikimų, nesuderinamumo⁹⁷. Kaip antai: mitiniam pasakojimui būdinga „pamiršti“, „ištrinti“ vienas ar kitas istorinių įvykių aplinkybes tam, kad būtų galima kurti semantiškai vienalytį politinės bendruomenės savivaizdį.

Kaip ilgai tam tikrą kolektyvinę atmintį formuojantys mitai bus perduodami iš kartos į kartą priklauso nuo to, ar jie bus reikalingi, ar atitiks geidžiamą bendruomenės savivaizdį ir tikslus. Jų ilgaamžiškumas priklauso ne nuo pasakojančiųjų gyvenimo trukmės, bet nuo funkcionalumo. Atgyvenę pasakojimai yra pakeičiami kitais⁹⁸.

⁹⁵ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, p. 40.

⁹⁶ Aleida Assmann, *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*, p. 205–206.

⁹⁷ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, p. 42.

⁹⁸ Aleida Assmann, *op. cit.*, p. 40.

PRIEŠISTORĖ: LITERATŪRINĖ KAUNO REFLEKSIJA XVIII A. PABAIGOJE–XX A. PRADŽIOJE

Ankstyviausiais grožinės literatūros tektais apie Kauną laikomos XVIII a. pabaigoje Motiejaus Požeros⁹⁹ sukurtos rankraštinės poemos lietuvių ir lenkų kalbomis, kuriose satyriškai aprašomos kai kurios Kauno gyvenimo realijos. Pirmojoje satyroje „Išpažinimas sunkybės...“ realistiškai vaizduojama, kaip aukšti Kauno miesto valdininkai išnaudoja miestui priklausančių kaimų valstiečius, o antrojoje „Aš, Lučinskas, – benderdarbis“ kaimo kubiliaus Lučinsko vardu pasakojama apie Kauno magistrato rinkimus. Literatūriniu požiūriu įdomesnė antroji satyra. Menine forma ji primena miesto kupletų žanrą, satyrinę aktualios tematikos dainelę su refrenu (tekste nereguliariai kartojamas dvieilis „Prastas žmogus nepažįsti, / Kurie juodi, kurie čysti“). Poemos komizmas kyla iš „sukeistinio“ mechanizmo¹⁰⁰: centrinis siužeto įvykis – Kauno magistrato rinkimai¹⁰¹ – vaizduojamas ne miestiečių luo-

⁹⁹ 1973 m. Ana Kaupuža iškėlė ir svariais argumentais pagrindė hipotezę, kad prieš beveik dešimtmetį Kijevo universiteto bibliotekoje jos aptiktas anoniminės poemos parašė Kauno magistrato raštininkas, vėliau teisėjas Motiejaus Požėra. Žr. Vanda Zaborskaitė, „Naujas vardas XVIII a. lietuvių literatūroje“, *Literatūra ir menas*, 1973, sausio 13, p. 11.

¹⁰⁰ Viktoro Šklovskio terminas, nusakantis netikėtą, nebūdingą žiūrėjimo rakursą literatūriniame tekste kaip būdą naujai pamatyti įprastus reiškinius.

¹⁰¹ XVIII a. magistrato rinkimo proceso eigą yra aprašiusi istorikė Rasa Varsackytė: kasmet vasario 22 d., Šv. Petro sosto dieną, po pamaldų parapijėje Šv. Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje „magistrato narių, prisiekusiųjų, pirklių bei cechų vyresniųjų procesija patraukdavo į rotušę, kur buvo renkama miesto valdžia. Rinkimams pasibaigus, visi vėl grįždavo į bažnyčią“ (Rasa Varsackytė, „Kauno rotušė“, in: *Kauno savasties ženklai*, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 30).

mo atstovo, o naivaus, neišprususio kaimiečio akimis. Pro karčemos langą pamatęs, kad daug miesto ponų eina į rotušę, kubilius Lučinskas su žentu Juru (vietomis vartojama vardo forma Jurgus), jau įkaušę ir dėl to įsidrąšinę, nutaria patys nueiti pažiūrėti, kas ten vyksta. Kaimiečiams magistrato rinkimai atrodo kaip nesuprantamas vaidinimas, neaiškus nei jų tikslas, nei ceremonijos (priesaikos) reikšmė. Įkvėptas iškilmingo vaizdo, kubilius pats ima dalyvauti ceremonijoje, aplinkinių juokui mėgdžioja priesaikos gestus:

Naujokaičiai, išmainyti
Šiandien sūdžiai pastatyti
Pirštus iškėlė, kitus sugniaužė,
O išmesti dantis graužia.
Aš, matant poną Danėlą,

Savo pirštus buvau iškėlę(s).
„Štai, – sako, – siekia prastokai.“ –
Ir iš to stojosi juokai.¹⁰²

Šios satyros adresatas neabejotinai yra Kauno miestiečiai, nes tekste minima daug pavardžių, kurios turėjo būti gerai žinomos amžininkams (cituotoje ištraukoje minimas antrai kadencijai išrinkto burmistro vardas – Danielius (Kalovas))¹⁰³. Spėjamo poemos autoriaus – į miestiečių luomą priimto Kauno apylinkių valstiečio – pasirinktas žiūros taškas šiek tiek primena Donelaičio *Metus*: abiejuose tekstuose pasaulis matomas iš valstiečio perspektyvos, o „ponų pasaulis“ vaizduojamas kaip svetimas, sunkiai perprantamas, netgi komiškas. Tai lietuviakalbės ano meto iš valstiečių luomo kilusios dvasininkijos, miestietijos sąmonei būdinga susidvejinusi regėjimo perspektyva, kai vienu metu įmanoma pasaulį matyti bei aprašyti ir iš savo prigimtinio (valstietiškojo), ir iš įgyto aukštesnio socialinio luomo pozicijų.

¹⁰² „Aš, Lučinskas, – benderdarbis“, in: *Giesmė muzikėlio (Iš XVI–XIX a. anonimišės lietuvių poezijos)*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 37–38.

¹⁰³ Ana Kaupuža, „Nežinomas XIX a. pradžios rankraštis lietuvių ir lenkų kalbomis“, *Literatūra*, 1965, t. 8, p. 237.

Įdomu, kad ir XX a. 3–4 dešimtmečiais laikinosios sostinės gyvenimas buvo dažnai vaizduojamas iš pašaliečio perspektyvos, čia taip pat ryškus miesto politinio ir verslo elito pasaulio kaip nesuprantamo farso, maskarado motyvas: palyginkime visuomenine ir politine satyra grįstus „Vilkolakio“ teatro vaidinimus, Fausto Kiršos poemą „Pelenai“, Teofilio Tilvyčio „Dičių“, Petro Vaičiūno „Patriotus“. Kaip ir Požėra, dauguma laikinosios sostinės literatų buvo vakarykščiai kaimiečiai, galbūt todėl mėgo fiksuoti pašaliečio žvilgsniui atsiveriantį miesto gyvenimo teatro komizmą.

Po minėtos rankraštinės poemos sukūrimo visą šimtmetį (iki XX a. pradžios) lietuviakalbėje raštijoje Kaunas nebebuvo reflektuojamas. Užtat jis susilaukė daug dėmesio lenkakalbėje XIX a. literatūroje. Įdomu, kad čia socialinio rūpesčio padiktuota problemika neteko svarbos, lygiai kaip nebūdinga jai ir tikrovės satyrizavimo tendencija. Pasak Irenos Buckley, pirmojoje XIX a. pusėje fiksuojamas išaugęs literatų dėmesys Kaunui: apybraižą apie Kauną parašė Juzefas Ignacas Kraševskis, Teodoras Narbutas paskelbė miesto istorijos fragmentus, miesto praeities garbingumą aukštino Mykolas Balinskis, napoleonmečio laikotarpio Kauną įamžino Adomas Honoris Kirkoras, miesto pokyčius ir progresą aprašė Vladislovas Sirokomlė, Kauną savo atsiminimuose minėjo ir Stanislovas Moravskis, Kauno pilį savo kelionių knygoje *Neris ir jos krantai (Wilija i jej brzegi, 1871)* įamžino Konstantinas Tiškevičius¹⁰⁴. Tyrinėtoja daro išvadą, kad visi minėti autoriai „žymiai labiau domisi miesto proistorės legendomis, jo praeities heroika, sakraliosiomis erdvėmis. Kaunas dažnai nėra reali vieta, jis nugrimzdęs romantiniuose ūkuose arba iškyla kaip poetinė retrospekcija prisiminimuose, jaunystės išgyvenimuose“¹⁰⁵. Viena vertus, tokią situaciją galėjo lemti apskritai laikotarpiui būdinga praeities romantizavimo tradicija, kita vertus, niūroka XIX a. pradžios Kauno tikrovė nedaug galėjo duoti peno įkvėpimui. Skurdus provincijos

¹⁰⁴ Irena Buckley, „Lietuviškoji Kauno tapatybė XIX a. literatūroje“, in: *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, p. 7, 12.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 8.

miestas buvo smarkiai nusiaubtas per 1812 m. Napoleono žygį į Rusiją, ir ypač prancūzų kariuomenei traukiantis tų pačių metų gruodį¹⁰⁶. Pasak Egidijaus Aleksandravičiaus,

XIX amžiaus pirmame trečdalyje, kuomet savotiškos kultūrinės autonomijos sąlygomis Vilnius įgavo kone žydinčio intelektualinio centro su didžiausiu ir geriausiu imperijos universitetu pavidalą, Kaunas vargiai kilo iš savo didžiausio nuosmukio duobės. Vos šimtą kilometrų nuo Vilniaus atsідūręs jaunas mokytojas ir talentingas poetas Adomas Mickevičius dūsavo savo laiškuose bičiuliams dėl savotiškos tremties. Nebuvo tada Kaune nieko, kas guostų labiau pakylėtą, aukštesnio intelektualinio gyvenimo pasiilgusių sielą.¹⁰⁷

XIX a. grožinėje literatūroje užsimezgsio Kauno mito šerdimi tapo romantinės istoriografijos sukurta Kauno kaip pagoniškosios Lietuvos religinio centro legenda. Pasak jos, Aleksote buvusi meilės deivės Mildos šventykla (net ir pats miesto vardas XIX a. dažnai siejamas ne su romėnų kilmės mitiniu herojumi Kunu, bet su tariamu Mildos sūnumi Kauniumi)¹⁰⁸ ir Perkūno šventykla, Juzefo Ignaco Kraševskio *Vitolio raudoje* (*Witolorauda*, 1846), Daukanto *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822) įkurdinta pačiame miesto centre, pagal Tiškevičiaus versiją, šventoji ažuolų giraitė augusi santakos apglėbtame žemės lopynėlyje¹⁰⁹. Adomas Mickevičius savo poemoje *Konradas Valenrodas* (*Konrad Wallenrod*, 1828) santakos ažuolyne taip pat įkuria Perkūno slėnį, kuriame deginami vokiečių riteriai. Tačiau literatūrinę Kauno topografiją Mickevičius praplėtė įterpdamas

¹⁰⁶ Plačiau apie tai žr. Virgilijus Pugačiauskas, „Prancūzmetis Kaune“, *Kauno istorijos metraštis*, 2011, t. 11, p. 219–250.

¹⁰⁷ Egidijus Aleksandravičius, „Kaunas istorijos vingiuose“, in: Idem, *Praeitis, istorija ir istorikai*, Vilnius: Vaga, 2000, p. 115.

¹⁰⁸ Pasak Norberto Vėliaus, deivės Mildos vardą bei jos kultą bus sugalvojęs pats Teodoras Narbutas. Jokie archeologiniai ar istoriniai šaltiniai tokios deivės nei jos šventyklos Aleksote egzistavimo nepatvirtina (Norbertas Vėlius, „Teodoras Narbutas – lietuvių mitologijos tyrinėtojas“, in: Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, vertė Rimantas Jasas, Vilnius: Mintis, 1992, p. 33.).

¹⁰⁹ Irena Buckley, *op. cit.*, p. 15–16.

čia iki tol nefigūravusį Girstupio slėnį kaip poetizuotą mylimųjų (Aldonos ir Valterio) pasimatymų erdvę, simbolinį rojus sodą. Girstupio slėnio kaip iškilios meilės sakralizuoto lokuso mitologizacija intensyviausiai pasirodo finalinėje poemos scenoje, kai po kelių metų į Kauną sugrįžęs Valteris ir vėl aplanko širdžiai brangią vietą. Įstabios gamtos prieglobstis šioje scenoje ne tik simbolizuoja meilės oazę, bet ir tampa stebuklingo prisikėlimo, naujo gyvenimo pradžios metafora:

Te suche wierzby, jaki cud, Aldono!
Dawniej mą ręką white w piasek suchy:
Dziś ich nie poznasz; dzisiaj piękne drzewa
I liście na nich wiosenne powiewa,
I młodych kwiatów unoszą się puchy!...
Ach, na ten widok pociecha nieznana,
Przeczucie szczęścia serce ożywiło;
Całując wierzby padłem na kolana
Boże mój – rzekłem – oby się spełniło!
Obyśmy, w strony ojczyste wróceni,
Kiedy litewską zamieszkamy rolę,
Odżyli znowu; niech i naszą dolę
Znowu nadziei listek zazieleni!¹¹⁰

¹¹⁰ Klausyk, Aldona, kaip tai stebuklinga!

Tos sausos šakos, įsmeigtos į smėlį,
Didžiuliais medžiais virto jau per ilga,
Ir jų lapeliai sprogstant puikiai žvilga,
Ir vėjas švelnų glosto žalumėlį.
Ak, šitas vaizdas, dangišškai pakitęs,
Man širdį laimės nuojautos pripildo,
Aš gluosnį bučiavau, ant kelių kritęs.
„Duok Dieve, maldavau, teišsipildo!
Kad mes, sugrįžę į tėvų šalelę,
Lietuvišką velėną apkabinę,
Naujai atgimtum! Kad ir mūsų dalią
Nuskaidrintų viltis pavasarinė!

(Adomas Mickevičius, *Konradas Valenrodas: lietuvių ir prūsų žygių istorinė sakmė*, vertė Vincas Mykolaitis-Putinas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 120–121.)

Nulaužtų gluosnio šakelių prigijimo, sužaliavimo vaizdinį galima traktuoti kaip meilės stebuklo išaukštinimą, bet galime šioje ištraukoje matyti ir Girstupio slėnio kaip unikalią gyvybingumo, įsišaknijimo potenciją turinčio lokuso mitologizavimą. Galbūt biografinis poemos kontekstas (*Konradas Valenrodas*, parašytas 1825–1827 m. tremtyje Rusijoje, išleistas 1828 m. Peterburge) leidžia mitologizuotą Girstupio slėnio paveikslą sieti su grįžimo į tėvynę, nukirstų šaknų atauginimo viltimi? Pasak legendos, išvykdamas į tremtį Mickevičius pasiėmė su savimi Girstupio slėnyje pasemto smėlio saujelę.

Šis slėnis, kurį Mickevičius apdainavo ir *Gražinoje* (*Grażyna*, 1823) kaip undinių gyvenamą vietą, poetui palikus tėvynę (1823) buvo imtas vadinti Mickevičiaus slėniu ir Kirkoro idealizuotas kaip poetinio įkvėpimo erdvė¹¹¹. Tačiau nepriklausomoje Lietuvoje iš Mickevičiaus biografinio ir literatūrinio tekstų supintas Girstupio slėnio mitas neteko savo gyvybingumo. Kaip nefunkcionavo ir ryškiausios geografinės Kauno ypatybės pagrindu išplėtota santakos mitologema, sukurta *Konrado Valenrodo* „Vaidilos dainoje“. Šis faktas juo labiau stebina žinant, kad XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje Nemuno ir Neries santaką poetizuojanti *Konrado Valenrodo* „Daina“ susilaukė net dvylikos lietuviškų vertimų, o folklorizuotas jos variantas tautosakininkų buvo užrašytas ne tik XIX a., bet ir XX a. 3–4 dešimtmėčiais Kauno apskrityje¹¹². Viena iš galimų priežasčių, lėmusių XIX a. literatūroje suformuoto mitologinio Kauno podirvio nefunktionalumą tarpukariu, galėjo būti skirtingos šių dviejų epochų kultūrinės aspiracijos. Brigitos Speičytės teigimu, pasitelkiant folklorinę gamtos ir žmogaus realijų gretybę Mickevičiaus „Dainoje“ mitologizuojamas Lietuvos kultūros heterogeniškumas, dviejų skirtingų (savos ir svietimos) kultūrinių tradicijų susilieėjimas, susijungiant skirtingų tautybių mylimiesiems. Tarpukariu veikė visiškai priešinga ideologinė nuostata: kuriant nacionalinę valstybę ir statant jos laikinąją sostinę, stengta-

¹¹¹ Irena Buckley, *op. cit.*, p. 17.

¹¹² Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 267, 40 išnaša.

si kiek įmanoma labiau lituanizuoti ne tik anuometį Kauną, bet ir jo praeitį. Nenorėta matyti svetimųjų įnašo nei į Lietuvos (anuomet įsigalėjo ikiunijinės Lietuvos istorijos ir LDK kunigaikščių, ypač Vytauto, kultas), nei į Kauno (ypač neigiamai vertintas carinės Rusijos imperijos laikų paveldo sluoksnis miesto architektūroje ir kultūroje) istorinę praeitį. Tiek Lietuva, tiek Kaunas liko daugiakultūriai, čia greta lietuvių gyveno ir šalies bei miesto ekonominę gerovę ir kultūrą kūrė žydai, lenkai, vokiečiai ir rusai. Tačiau ideologiniame lygmenyje tarpukario lietuvių kultūra stengėsi kiek įmanoma labiau gryninti etninį monolitiškumą, į paraštes stumdama viską, kas svetima. Literatūriniame laikinosios sostinės tekste savo ir svetimo priešprieša kūrėsi jau nebe etniniu, o socialiniu-kultūriniu pagrindu, į pirmą vietą iškeliant kaimo (savo) ir miesto (svetimo) kuriamus prieštaravimus tiek to meto visuomenėje, tiek konkretaus individo savimonėje. Antai ankstyviausiame tarpukario Kauną įtekstinančiame stambiosios prozos kūrinyje – epistoliniame Teofilio Tilvyčio romane *Ministerijos Rožė* (1931) – pagrindinė veikėja, į laikinąją sostinę iš kaimo atvykusi mergina Rožė, tarsi Mickevičiaus „Dainos“ Vilija stačia galva puola į miesto gyvenimo verpetą ir sraunių likimo vandenų nuplukdoma pražūtin¹¹³. Tačiau ir šios santakos mitologizavimo galimybės nebeplėtoja vėlesni laikinosios sostinės tekstai.

Laikinosios sostinės tekstas neperima ne tik Girstupio slėnio ir santakos mitologemų – nutrūko ir XIX a. romantikų plėtoto pagoniškojo Kauno pasakojimo tradicija, kuri buvo gyvybinga dar XIX–XX a. sandūroje. Gimnazistas Antanas Žukauskas-Vienualis pirmąsyk atvykęs į Kauną skubėjo pamatyti literatūros ir istoriografijos mitologizuotas Kauno vietas:

¹¹³ „Mano gyvenimas, kaip tų dviejų upių santakoj vanduo, iš vienos pusės kaimas iš antros miestas susilieja į vieną vagą ir nešasi jūros link. Ten dar baisiau; ten bedugnė ir rykliai. O kas dar toliau – nieko nežinau. [...] Mane jau pagavo srovė ir neša. Neša taip pat, kaip ir upėn nusviestą plunksną; neša, kilnoja, supa ir net neduoda žvilgtelti atgal. [...] Aš nesusivokiu, ka čia yra. Aš jaučiu, kad juo toliau, juo mažiau turiu valios ir esu nešama, kaip upės vanduo“ (Teofilis Tilvytis, *Ministerijos Rožė*, Kaunas: „Dienos“ leidinys, 1931, p. 15–20).

Kaune išbuvau visą dieną. Pasinaudodamas proga, apžiūrėjau miestą, išvaikščiojau bažnyčias, Aleksoto šlaitus – dievaitės Mildos miškelį ir skendau Kraševskio ‚Vitolio raudos‘ poezijos atsiminimuose. Paliūdėjau ant Vytauto pilies griūvėsių ir ilgai žiūrėjau į Žaliojo kalno žalius pagriovius, kurie tais laikais buvo neužstatyti jokiais trobesiais ir atrodė kaip džunglių šlaitai. Ne kitaip gal jie atrodė ir Vytauto laikais, kai kunigaikštis, degdamas kerštu, žiūrėjo nuo Žaliojo kalno į kryžiuočių griaunamą jo pilį.¹¹⁴

Poemoje „Mūsų vargai“ (1920) Maironis atgimimo laikų Kauno panoramą taip pat aprašo XIX a. kultūrinės vaizduotės kalba:

Tai buvo Kaunas iš tiesų;
Iš miestų Lietuvos visų
Seniausias, miestų Palemonas.
Lomoj ir ant žalių kalnų,
Didžiausių mūsų vandenų
Apjuostas, Mildos numylėtas.
Širdy ir Lietuvos visos,
Kame lakštingalų gaidos
Ne vienas klausėsi poetas.¹¹⁵

Tačiau vos keleriais metais vėliau pasirodžiusiuose eilėraščiuose „Kai kam“ (1923), „Laikinosios sostinės skerdyklai“ (1926) romanti- nę, lyriškąją gaidą Maironio kaunietiška jame diskurse pakeičia kandi politinė ir socialinė satyra. Kodėl su laikinosios sostinės įsteigimu už- lūžta romantinė tonacija, nutrūksta XIX a. bajoriškosios kultūrinės vaizduotės suformuota Kauno mitologizacijos tradicija? Galbūt todėl, kad nebeliko jos tęsėjų: apie 3 dešimtmečio vidurį romantine XIX a. dvasia ugdytų lietuvių rašytojų kartą nustelbė iš valstiečių kultūros

¹¹⁴ Antanas Vienuolis, „Iš atsiminimų apie Baranauską“, in: Idem, *Raštai*, t. 2: „Vė- žys“ (*apysaka*), *apsakymai*, *atsiminimai*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 450.

¹¹⁵ Maironis, *Raštai*, t. 2: *Poemos*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1988, p. 195.

atėjusi jaunoji generacija, susiformavusi moderniųjų XX a. pradžios literatūrinių srovių veikiama ir sąmoningai save priešinusi su romantine tradicija. Tačiau Maironio atvejis liudija, kad ir pati laikinosios sostinės tikrovė taip skyrėsi nuo ankstesnių Kauno epochų, jog reikalavo naujo santykio, naujos kalbos, naujo mito. XIX a. į Kauną žiūrėta „kiaurai“ per tikrovės audinį, bandant rekonstruoti geidžiamą pagoniškosios Lietuvos didybės paveikslą – Mickevičiaus vaizduotę uždegė ir siužetus kūriniams dovanoję kovas su kryžiuočiais menantis Panemunės pilių kompleksas. O XX a. 3–4 dešimtmečių rašytojų fantaziją žadino ne senovės griuvėsiai, bet Laisvės alėja. Aštrių socialinių modernėjančio miesto konfliktų paženklinta laikinosios sostinės kasdienybė tampa neperregimu audeklu, pro kurį nebepersišviečia jokie istoriniai miesto ženklai, pėdsakai, ornamentai. Kartu su praeitimi literatūriniame laikinosios sostinės tekste išnyko ir XIX a. literatūroje išplėtotų simbolinių Kauno įvaizdžių arsenalas. Kaip pavyzdį galėtume prisiminti Putino *Altorių šešėly* epizodą, kai Vasaris nuo Linksmakalnio šlaito žvalgo Kauno panoramą. XIX a. autorius savo herojų neabejotinai būtų pavedėjęs kiek į šalį – ant Aleksoto kalvos, idant jo apmąstymus apie išsiskyrimą su jaunystės laikų mylimąja poetiškai susietų su šioje vietoje tariamai stūksojusia legendine deive Mildos šventykla. Putinas savo herojaus žvilgsnį nukreipia ne į legendinę praeitį, bet į naktinės miesto panoramos kuriamą eschatologinį miesto-demono paveikslą, kuriame justi jau nebe istorinės Lietuvos, bet Vakarų Europos modernizmo vaizduotės tradicija.

Laikinosios sostinės tekste neatsispindėjo ne tik bajoriškoji, bet ir liaudiškoji Kauno legenda. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Kauno apskrityje tautosakininkų pirmąsyk užrašytas Kauno pilies padavimas byloja apie užkeiktą karalaitę, gyvenančią Kauno pilies požemiuose. Ji prisispaučia vienam kareiviui ir paprašo, kad šis, naktį atėjęs, atkastų po pilies griuvėsiais esančias užkeiktų rūmų duris ir išvaduočiau ją su visa jos kariuomene. Kaip atpildas už tai kareiviui pažadamos vedybės su karalaitė ir visos šalies karaliaus titulas. Tačiau rusų valdžia, sužinojusi apie kareivio ketinimus, uždraudžia jam gelbėti užkeiktąją

karalaitę su visa jos kariuomene ir šie lieka gyventi požemiuose¹¹⁶. Nors tarpukario periodikoje Kauno pilies legendą perpasakoję Balys Buračas ir Kazys Inčiūra¹¹⁷ simboliškai susiejo ją su valstybingumo atkūrimu ir nepriklausomybės kovomis¹¹⁸, literatūriniame laikinosios sostinės tekste ši paralelės galimybė nebuvo išnaudota. Apskritai literatūrinėje tarpukario Kauno refleksijoje pozityvusis šio miesto vaidmuo įtvirtinant tarpukario Lietuvos valstybingumą įvertintas tik pokario išėivijos kūryboje.

XX a. pradžioje publicistikos ir grožinės literatūros paribyje – ankstyvuosiuose Igno Šeinius feljetonuose (1910–1912) – galima užčiuopti beužsimezgančią moderniąją Kauno mitologiją, kurią inspiravo jau nebe romantinės senovės legendos, bet socialinė-politinė miesto tikrovė. 1910 m. Šeinius paskelbtas feljetonas „Tautos namai“ bei jo tęsinys „Tautos namai ir Praustas“ parašyti reaguojant į konkrečias aktualijas, t. y. į 1910 m. lietuvių periodikoje įsiplieskusią diskusiją dėl lietuviškų draugijų namų statybos, kuri savo ruožtu pratęsė dar 1907 m. pirmąsyk iškeltą Tautos namų idėją. Šis sumanymas lietuvių periodinėje spaudoje įsuko diskusijų verpetą. Jį išsamiai yra aptarę istorikai Algirdas Grigaravičius ir Vladas Sirutavičius¹¹⁹. Pasak jų, daugiausia ginčų kilo dėl Tautos namų paskirties – Seinuose ir Kaune susitelkusi katalikiškoji lietuvių inteligentija išreiškė poziciją, kad šiuo tautinio atgimimo etapu pirmenybę reikėtų teikti ne mokslo

¹¹⁶ Balys Buračas, *Pasakojimai ir padavimai*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 237–239; *Žemės atmintis: lietuvių liaudies padavimai*, parengė Bronislava Kerbelytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 1999, p. 29–32.

¹¹⁷ Balys Buračas, „Kauno pilies padavimas“, *Mūsų rytojui*, 1935, gruodžio 3 (Nr. 94), p. 4; K.[azys] Inčiūra, „Kauno pilies legenda“, *Trimitas*, 1933, Nr. 33, p. 648–650.

¹¹⁸ „Stebuklai įvyko: silpni kėlės, tvirti griuvo. Šimtmečius vergavusi Lietuva kėlėsi kaip iš grabo ir apsigynė nuo šimtą kartų galingesnių priešų. Tai toji užburtoji ir užkeiktoji milžinų kariuomenė ir bus padėjusi mums laisvę bei nepriklausomybę iškovoti.“ Balys Buračas, *Pasakojimai ir padavimai*, p. 238.

¹¹⁹ Algirdas Grigaravičius, Vladas Sirutavičius, „Neįgyvendinta idėja: lietuvių ‚tautos namai‘ Vilniuje“, in: *Dr. Jonas Basanavičius 1851–1927*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003, p. 176–182.

ir meno draugijoms – jomis esą bus galima pasirūpinti vėliau, – bet liaudies švietimui bei lavinimui kaip pirmajai būtinybei, opiausiai lietuvių visuomenės problemai. Katalikiškojoje spaudoje pasigirdo priekaištų, kad šiuo projektu tenkinami tik Vilniaus draugijų, o ne visos visuomenės poreikiai. Diskutuota ne tik dėl Tautos namų paskirties, bet ir dėl jų vietos. Draugijų namų iniciatoriai vienareikšmiškai pasisakė už istorinę sostinę, svarbia tokio lietuvių traukos objekto Vilniuje funkcija manė būsiant lietuviybės stiprinimą daugiataučiamame mieste ir smarkiai nutautėjusiam rytiniame Lietuvos pakraštyje. O štai Kauno kultūrininkams, pirmiausia Adomui Jakštui (tikr. Aleksandras Dambrauskas), Vilniaus kaip tautinės konsolidacijos centro vaidmuo kėlė nemažai abejonių. Taip ginčas dėl Tautos namų kaip institucijos reikalingumo persidengė su XX a. pirmajame dešimtmetyje užgimusia Vilniaus ir Kauno konkurencija dėl kultūrinio Lietuvos židinio statuso. Šią temą yra tyrinėję istorikai Darius Staliūnas ir Dangiras Mačiulis¹²⁰. Kauno reikšmė lietuvių tautos gyvenime svariau imta būti po 1863 m. sukilimo carinei administracijai nusprendus iš Varnių į Kauno gubernijos centrą perkelti Žemaičių vyskupijos kapitulą, konsistoriją ir kunigų seminariją. Intensyviausiai Kauno vaidmuo lietuvių tautiniame judėjime pasireiškė nuo 1905 m., kai šis miestas tapo katalikiškos lietuvių tautinio atgimimo veiklos centru ne tik Žemaičių vyskupijai, bet iš dalies ir Vilniaus vyskupijai, mat pastarajai vadovaujanti lietuviybės idėjoms priešiška lenkų vadovybė varžė lietuvių skatinančią kunigų veiklą¹²¹. Tad istoriškai taip susiformavo, kad Kaunas tapo lietuviybės idėjoms palankios dvasininkijos veiklos židiniu, o turint omenyje, kad pasaulietinė lietuvių inteligentija carinės administracijos pastangomis buvo išsklaidyta po imperijos gilumos

¹²⁰ Darius Staliūnas, „Kauno vizija XX a. pradžioje“, *Darbai ir dienos*, 1997, Nr. 4 (13), p. 59–64; Dangiras Mačiulis, „Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sudarė Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011 p. 135–137.

¹²¹ Mykolas Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 1: *Galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe*, Los Angeles: Lietuvių dienos, 1952, p. 74.

gubernijas, būtent kunigai XX a. pradžioje buvo stipriausia tautinio atgimimo atrama Lietuvoje. Kauno kaip Lietuvos kultūrinio centro propaguotojai savo poziciją ir grindė tuo, kad šis miestas esąs lietuvių katalikiškosios kultūros ir švietimo židiny, be to, jis įsikūręs pačiame etnografinių lietuvių žemių centre, o etninė Kauno gubernijos sudėtis esanti palankiausia lietuviškai veiklai plėtoti¹²². Šiam požiūriui oponuojantis vilniškės *Vilties* redaktorius Antanas Smetona Vilniaus kaip lietuvių kultūros centro statusą argumentavo istoriniu paveldu (LDK kunigaikščių sostinė) bei gausiau nei kuriame kitame Lietuvos mieste susitelkusiomis lietuvių inteligentų pasauliečių pajėgomis¹²³.

Ginče dėl Tautos namų statybų pasitelkti ne tik argumentai, bet ir priešininko pozicijų išjuokimas satyrinėmis priemonėmis. Pirmoji jas panaudojo „kauniečių“ pusė: 1910 m. birželį katalikiškame mėnesiniame satyros ir humoro laikraštyje *Garnys* pasirodė anoniminė publikacija pavadinimu „Tautos Namai“. Tai feljetono žanro rašinys, kuriame tariamai pateikiamas architektūrinis Tautos namų projektas. Abejonę Draugijos namų reikalingumu, jų svarba lietuvių visuomenei *Garnio* numatytame architektūriniame projekte išreiškia pompastišką statinį vainikuojantis vėjo malūnas. Taip bandyta parodyti, kad Mokslo ir Dailės draugijų veikla tėra vėjų vaikymasis ir jokios praktinės naudos visuomenei neduoda.

Netrukus, tų pačių metų rugpjūtį, Antano Smetonos redaguojama *Viltis* atsiliepė į „kauniečių“ iššūkį Igno Šeinius feljetonu analogišku pavadinimu „Tautos namai“. Tai fantastinio žanro rašinys, vaizduojantis netolimos ateities įvykius. Neutralizuodamas kandžią *Garnio* pašaipą, esą lėšos renkamos labai lėtai, todėl Tautos namų statybų pabaigos tegalima tikėtis po dešimtmečio, Šeinius kaip tik ir vaizduoja 1920 m. Vilniuje iškilmingai atidaromus imponantiškus šešių aukštų Tautos namų rūmus. Feljetone pabrėžiama, kad Tautos namai yra lietuvių visuomenės susitelkimo rezultatas, jų vienybės paliudijimas. Kaip priešpriešą

¹²² Darius Staliūnas, *op. cit.*, p. 61.

¹²³ Antanas Smetona, „Kur Lietuvos centras?“, Idem, *Raštai*, t. 1: *Vienybės gairėmis*, Kaunas: [s. n.], [1930], p. 181.

konsoliduojančiam Tautos namų projektui Vilniuje Šeinius vaizduoja perdėtos konkurencijos tariamai paženklintą Kauno lietuvių visuomenės reakciją, sužinojus apie sėkmingą rūmų statybą istorinėje sostinėje. Kauniečiai autoriaus vaizduojami kaip tautinės vienybės skaldytojai, nacionalinius interesus paaukoję dėl siaurų regionistinių ambicijų¹²⁴. Visiškai eliminuodamas viešoje diskusijoje dominavusią Tautos namų *paskirties* problemiką, Šeinius susitelkia išimtinai prie *vietos* aspekto. Esą kauniečiai priešinasi Tautos namų statyboms Vilniuje tik todėl, kad nenori susitaikyti su Vilniaus kaip lietuvių visuomeninio ir kultūrinio centro statusu. Vilniečius jie bando pralenkti Kaune statydami antruosius Tautos namus, dukart aukštesnius už vilniškius. Tačiau pačioje santakoje iškilusį Kauno Tautos namų pastatą Šeinius feljetone nusineša pavasarinis ledonešis. Tuo metaforiškai norėta pasakyti, kad XX a. pradžios Kaune nėra tinkamos kultūrinės, intelektualinės dirvos nacionalinio masto projektams realizuoti.

Ta pati mintis peršama ir antrojoje feljetono dalyje¹²⁵. Čia Šeinius toliau plėtoja Vilniaus ir Kauno konkurencijos temą ir šįkart vaizduoja žiurkėmis pasivertusius kauniečius, visomis išgalėmis bandančius pragrauzti Vilniaus Tautos namų pamatus. Tačiau jų pastangos lieka bergždžios – istorinės sostinės kaip Lietuvos centro statusas esąs toks tvirtas, kad jokios kauniečių insinuacijos nepajėgios jo sugriauti. Es-

¹²⁴ „Triukšmingas visų kauniečių susirinkimas. Iš gubernijos atadūmė visi kunigai ir šiaip jau inteligentų apie puskapį.

– Tai nejuokai! Vilniečiai ir be mūsų pritarimo pasistatė Vilniuje namus, ir gana! Dabar jau žiūrėkite, net ir teatrui renka aukas! Ir tai iš visos Lietuvos, – kalbėjo, visas virpėdamas it košelena, striukas bukas pirmasėdis ir iš piktumo tai skambino, tai kaire koja grindis daužė ir lūpas kramtė. – Ne, niekuomet, niekuomet mes neprivalome jais apsileisti. Kur tai matyta – Vilniuje prasimanyti Lietuvos sostapilė? Čia, Kaune, privalėjo tokie namai stovėti, o ne tenai! Čia Lietuvos širdis, Lietuvos sostapilė, o ne Vilniuje, kur gyvena vieni žydai, lenkai, baltarusiai ir vos keletas lietuvių ‚cicilikų‘. Žus mūsų tėvynė, žus, jei mes prieš vilniečius nusileisime!“ (Ignas Šeinius, „Tautos namai“, in: Idem, *Raštai*, t. 7: *Proza: novelės, feljetonai, apysaka [iš rinkinių] „Nakties žiburiai“*, „Aš dar kartą grįšiu“, parengė Laima Arnatkevičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 176.)

¹²⁵ Ignas Šeinius, „Tautos namai ir Praustas“, in: *Ibid.*, p. 180–184.

minė idėja, išskaitoma Šeinius feljetonuose, yra priekaištas Kauno bei Seinų inteligentijai, kad, žiūrėdami savo regionistinių ambicijų, t. y. kvestionuodami Vilniaus kaip Lietuvos kultūrinio centro statusą, jie ardo nacionalinę vienybę, žlugdo tautinio atgimimo judėjimą.

1912 m. *Lietuvos žiniose* pasirodė Šeinius feljetonas „Kaunas XXI amž. pradžioje“¹²⁶, kuriame dar radikaliau nei prieš dvejus metus išjuokiamas Kauno lietuvių bendruomenės konservatyvumas ir klerikalizmas. Progresuojančioje, klestinčioje XXI a. Lietuvoje Kaunas vaizduojamas kaip juoda dėmė – aukšta siena nuo išorinio pasaulio atsitvėręs klerikalų miestas, kuriame visuomenės papročiai regresavę į XVII a. ar dar ankstesnių laikų būklę. Vaizduodamas Kaune tariamai klestinčias viduramžiškas bažnyčios praktikas, pavyzdžiui, Rotušės aikštėje indulgencijomis prekiaujančius jėzuitus bei kalbiniu požiūriu absoliučiai homogenizuotą miesto bendruomenę (visame mieste kalbama tik lietuviškai, niekur negirdėti jidiš ar lenkų kalbos), Šeinius suponuoja, kad XX a. pradžios Kauno lietuvių dvasininkų kultūrinė programa yra retrogradinė, veda į atsilikimą, o radikalus nacionalizmas tarsi mūro sienos atriboja juos nuo viso likusio pasaulio.

Kurdamas fantastines Kauno ateities vizijas Šeinius ne tik atsiliepė į savo meto visuomenines aktualijas, bet ir pateikė XX a. pradžios lietuvių tautinio atgimimo „geografiją“, kaip ji regėta iš pasaulietinės, vadinamosios *pirmeiviškos* lietuvių inteligentijos pozicijų: Vilnius atstovaujantis pažangiosioms, demokratinėms, tolerantiškoms ir tolia-regiškoms jėgoms, o Kaunas esantis siaurų, konservatyvių, klerikaliųjų ir šovinistinių pažiūrų dominuojamas arealas.

¹²⁶ Ignas Šeinius, *Raštai*, t. 9: *Natt och sol. Naktis ir saulė. Į rinkinius nepatekę kūriniai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 319–321.

LAIKINOJI SOSTINĖ *HIC ET NUNC*

Laikinosios sostinės reikšmių laukas

Kaip jau minėta, literatūrinis miesto mitas kuriamas sąmoningai atsirenkant iš gausybės objektyvių miesto bruožų tuos, kurie tariamai tiksliausiai išreiškia pačią miesto esmę, jo *diferentia specifica*. Tokiu būdu dalis miesto reikšmių literatūros tekste yra išryškinama, akcentuojama, kita dalis paliekama fone ar visai pradingsta. Įvairioms sferoms (gamtinei, materialinei, dvasinei-kultūrinei, istorinei) priskirtinų miesto elementų rinkinys, kurio pagrindu formuojamas literatūrinis to miesto mitas, Toporovo vadinamas semantiniu substratu. Viena iš šio tyrimo užduočių yra atpažinti ir įvardyti konkrečiu istoriniu laikotarpiu laikinosios sostinės literatūrinį mitą formuojantį semantinį substratą. Tačiau prieš imantis minėtos užduoties pravartu susipažinti su istorinių laikinosios sostinės reikšmių lauku, ne tik objektyviais miesto bruožais, bet ir viešajame tarpukario lietuvių kultūros diskurse išryškėjusiomis jų vertinimo, interpretavimo tendencijomis. Lotmanas miestą yra pavadinęs įvairiai funkcionuojančių ir heterogeniškų nacionalinių, socialinių, stilistinių, istorinių tekstų bei kodų katilu¹²⁷. Principinis semantinis poliglotizmas, nuolatinė miesto kaita suvokėjui leidžia apimti ribotą miesto reikšmių dalį. Aprėpti visą įvairialypę, kintančią miesto būtį neįmanoma. Todėl ir šiame skyriuje

¹²⁷ Jurij Lotman, „Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos“, in: Idem, *Kultūros semiotika*, p. 337.

nepretenduojama pateikti išbaigtą istorinį laikinosios sostinės vaizdą, tik mėginama išskirti svarbesnes šio laikotarpio miesto reikšmių lauką formuojančias ypatybes. Tai leis adekvačiau suvokti konkretaus periodo literatūros tekstuose realizuojamos būdingųjų miesto bruožų atrankos principus, o kartu atskleis istorinį, kultūrinį, ideologinį tarpukario literatūrinės laikinosios sostinės mitokūros kontekstą.

Kauno aukso amžius

Traukdamasi nuo Raudonosios armijos ankstų 1919 m. sausio 2-osios rytą Lietuvos laikinoji vyriausybė paskutiniu juo iš Vilniaus išvykstančiu vokiečių kariniu traukiniu iš lenkų savisaugos būrių užimtos istorinės sostinės persikėlė į Kauną – nuo šio momento visas šalies politinis, visuomeninis, ekonominis ir kultūrinis gyvenimas telksis laikinojoje sostinėje: viena po kitos kursis valstybinės įstaigos, steigis užsienio valstybių pasiuntinybės, susitelks didžiausios šalies pramonės ir prekybos bendrovės. Laikinosios sostinės valstybinės įstaigos sutraukė tūkstančius iš Rusijos sugrįžusių ir provincijoje gyvenusių inteligentų, o Lietuvos universitetas (1922), Meno mokykla (1922), Konservatorija (1933), Žemės ūkio akademija (1924), Veterinarijos akademija (1936) viliojo į Kauną šviesiausią šalies jaunimą. Didžiausio nepriklausomos Lietuvos miesto statusas ir valdžios bei šviesuomenės palaikoma centralizuotos kultūros politikos strategija¹²⁸ lėmė, kad laikinojoje sostinėje įsteigtos svarbiausios šalies meno institucijos (Valstybės teatras, 1920; Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerija, 1921), susitelkė tuometės kultūrininkų pajėgos, vienas po kito steigėsi kultūros leidiniai, vyko intensyvūs literatūros, dailės ir muzikos modernėjimo procesai, veikė literatūriniai salonai¹²⁹, disku-

¹²⁸ Giedrius Viliūnas, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 97.

¹²⁹ Laikinojoje sostinėje kūrėsi salonų kultūra, veikė net keletas literatūrinių, meninių salonų: Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės literatūriniai šeštadieniai (juose svarstyti meninio vertimo klausimai), avangardinės literatūros ideologijos

sijų klubai. Kultūrinį ir intelektualinį nepriklausomos Lietuvos elita sutelkusi laikinoji sostinė angažuotiems tarpukario literatams rodėsi esanti vienintelė visaverčio kūrybinio ir kultūrinio gyvenimo erdvė: antai po studijų Kaune mokytojauti į provinciją išvykusios Salomėja Nėris ir Petronėlė Orintaitė pasijunta visiškai atkirstos nuo kultūrinio, intelektualinio šalies gyvenimo, visomis išgalėmis veržiasi atgal į sostinę¹³⁰.

Laikinoji sostinė tapo laisvės sąlygų nulemtu lietuvių nacionalinės kultūros (dailės, muzikos, literatūros, teatro) suklestėjimo scena. Tautinis, patriotinis pakilimas, neregėtas entuziazmas ryškiai paženklino visas tarpukario gyvenimo sritis. Kone stebuklingo Lietuvos valstybės atkūrimo faktas, jaunatviška, pavasariška energija, užsidedimas persidavė to laikotarpio politikams, visuomenininkams, verslininkams, intelektualams ir kūrėjams. Kultūrinio Kauno suklestėjimo, neregėto lietuvių literatūros proveržio prielaidą kūrė ir kunkuliuojantis kultūrinis universiteto gyvenimas, globojantis, skatinantis profesūros požiūris į pradedančius literatus. Savo studijų laikus prisimindamas Antanas Miškinis teigė, kad 3 dešimtmečio antrojoje pusėje universitete studijavo „kone visa naujausioji lietuvių literatūra, t. y. daugelis pradedančių ir pradėjusių rašytojų“¹³¹. Jei laikytumės požiūrio, kad ribą tarp kaimo ir miesto lemia ne kiekybinis (gyventojų skaičiaus), bet kokybinis kriterijus – specifinės kultūrinės funkcijos ir gyve-

ir tekstų sklaidai skirti keturvėjininkų „paldieninkai“, įvairiapusę šiuolaikinės kultūros problemiką gvildenęs „Naujosios Romuvos“ klubas, knygos mėgėjų draugijos suburtas bibliofilų salonas etc. Plačiau apie tai žr. Kristina Endriukaiytė, „Gyvas miestas, arba tarpukario Kauno salonų kultūra“, *Kauno istorijos metraštis*, 2009, t. 10, p. 133–155.

¹³⁰ Gavusi Švietimo ministerijos paskyrimą dirbti Tauragės mokytojų seminarijoje, Petronėlė Orintaitė jautėsi įskaudinta: „Tai pagaliau ir mane ‚išgarbino‘ į Lietuvos Kamčiatką Tauragė“ (cit. iš Justinas Kubilius, „Nuo Liepalotų iki Los Angeles“, in: Petronėlė Orintaitė, *Paslėpta žaizda. Daubiškės inteligentai*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 310).

¹³¹ Antanas Miškinis, „Neužmirštas Vaižgantas“, Idem, *Rinktiniai raštai*, t. 3: *Darbai apie literatūrą, rašytojus. Autobiografijos. Laiškai*, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1996, p. 256–257.

nimo būdo modeliai, – būtų galima tarti, kad tikru miestu Kaunas tapo 1922 m. įkūrus jame Lietuvos universitetą. Miestas, anot Leonido Donskio, yra idėjų kūrimo (universitetai) ir saugojimo (muziejai) vieta, intelektualinės istorijos arena¹³². „Net ir nedidelis miestas, nepasižymintis gamybos, turto ir valdžios koncentracija, universiteto dėka tampa istorijos ir kultūros kūrėju, laisva atskiryste, per kurią tautos ir regiono kultūros formomis reiškiasi visuotinybė.“¹³³ Įsteigus universitetą, Kaunas tapo ne tik politine, finansine Lietuvos širdimi, bet ir kultūriniu, humanistinės minties židiniu, subrandinusių naująją lietuvių inteligentiją. Galima manyti, kad universiteto įkūrimas pakeitė šį miestą labiau nei laikinosios sostinės statusas. Jei ne universitetas, Kaunas taip ir būtų likęs provincialia, miesčioniška „bala“, kaip 3 dešimtmečio pradžioje jį vadino Kazys Binkis, pasipiktinęs, kad per pirmuosius nepriklausomybės metus laikinojoje sostinėje nesuskubta įsteigti universiteto: „Aimanuojam, kad bala, kad trošku, o savo jaunuomenei, kuri įneštų į tą balą judėjimo vietoj universiteto atidarėme Kaune 400 smuklių, kad ji baigtų nusigerti.“¹³⁴ Ši citata ne tik vaizdžiai parodo, kaip skausmingai nepriklausomybės pradžioje buvo juntama universiteto stoka, bet ir atskleidžia kokybišką virsmą iš bepraktančio miesčioniško miestelio į kad ir nedidelį, bet universitetinį miestą. „Akademine aplinka tapo modernios visuomeninės vizijos bei bendrakultūrių idėjų tarpininku plačiajai visuomenei: miestiečiai turėjo teisę laisvai lankytis universiteto auditorijoje, klausytis viešai skaitomų paskaitų.“¹³⁵

Universitetas ugdė naująją jaunos valstybės elitą: įvairių sričių mokslininkus, gydytojus, teisininkus, inžinierius, rašytojus, visuomenės veikėjus. Išskirtinis jauno universiteto bruožas – bendruomeniš-

¹³² Leonidas Donskis, *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys: mokymo priemonė universitetų humanitarinių fakultetų studentams*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 77.

¹³³ Leonidas Donskis, „Miestų kultūra: palaima ar pražūtis?“, *Krantai*, 1989, Nr. 5, p. 36.

¹³⁴ Kazys Binkis, „Vasaris vėjas“, in: *Keturių vėjų pranašas*, [1922], p. 6.

¹³⁵ Kristina Endriukaiytė, *op. cit.*, p. 144.

kumo dvasia. Gausios akademinės korporacijos jungė profesūrą, studentiją ir universiteto abiturientus, iš jų vėliau išaugo bendraminčių sambūriai, suvaidinę svarbų vaidmenį Birželio sukilimo metu, saugant ir puoselėjant gyvybingą liberaliąją mąstymo tradiciją išėivijoje¹³⁶. Pasak Kauną kaip universitetinį miestą savo išleistose apybraižose (*Liepalotų medynuose*, 1971) išėivijoje įamžinusios Petronėlės Orintaitės, nors ekonomiškai universitetas vertėsi sunkiai, bet dvasios pakilimas, jaunatviškas entuziazmas ir demokratija buvo išskirtiniai jo bruožai¹³⁷.

Nuo tvirtovės miesto iki Mažojo Paryžiaus

Veržlumas būdingas ne tik laikinosios sostinės menininkų ir literatų veiklai bei kūrybai, jis nusako ir miestovaizdžio pokyčius. Teisininkas Vytautas Čepas 7 dešimtmetyje išėivijoje vertindamas nepriklausomos Lietuvos pasiekimus teigia, esą vienas iš didžiausių sunkumų, tekusių jaunai valstybei, tai susikurti sostinę, kuri užimtų prarasto Vilniaus vietą. Dėl šios aplinkybės Lietuvos atkūrimas esą buvęs sunkesnis nei kaimyninių Estijos ir Latvijos, mat pastarosios neprarado savo didžiųjų miestų su modernia architektūra, šiuolaikiška infrastruktūra, universitetais etc. Lietuva buvo priversta 40 000 gyventojų teturėjusių karinės tvirtovės miestą forsuočiai paversti modernia vakarietiška sos-

¹³⁶ Modestas Kuodys, „Akademinis liberalios minties miestas“, in: *Kauno atradimai*, Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas, 2009, p. 26–31.

¹³⁷ „Greta daugybės skaudžių trūkumų betgi džiaugtasi išskirtiniu laimikiu: čia dar nebuvo nė ženklo tradicinių šablonų nuobodžio kvapo, nebuvo aitriai įsisenėjusios tvarkos apynasrių nei ilgos praėities neperžengiamų nuodėmių arba nesusivokiant garbinamų stabų. O visa – naujais pamatais parimdyta, skaidru ir gyva, erdvu ir laku. Savitai kūrybiška. Todėl mokslinių nuotaikų ir proto skrydžių laisvė suklestėjo gaiviais mostais, išminties pasėlių daigai sušvito drąsiais ūgliais. Tai buvo pelnas, kuris su kaupu išpirko mūsų universiteto proletarinę naujakuriškumą – pirmųjų trobesių ankštą skurdumą, laboratorijų bei bibliotekų ryškius nepriteklius“ (Petronėlė Orintaitė, „Valstietis nuo Vabalninko“, in: Idem, *Liepalotų medynuose*: apybraižos, London: Nida, 1971, p. 116).

tine¹³⁸. 1919 m. sostinei persikėlus į Kauną, miestan sugužėję naujosios valstybės kūrėjai, valdininkai, kultūrininkai ir intelektualai išvydo liūdną reginį: „bene iki trečiojo dešimtmečio vidurio [laikinoji sostinė – V. Š.] išsaugojo visus atkampaus Rusijos imperijos gubernijos centro požymius: duobėtos, purvinos gatvės, žemi, daugiausia mediniai namai, skurdžios parduotuvės, arklių traukiamas tramvajus – ‚konkė‘, vežimai, kelios užėigos ir virš Naujamiesčio stogų kylantis stačiatikių soboro kupolas.“¹³⁹ 3 dešimtmečio laikinoji sostinė stokojo daugelio civilizuoto didmiesčio bruožų: vandentiekio rengimo ir gatvių asfaltavimo darbai prasidėjo tik nepriklausomybės dešimtmečių sandūroje. Inžinierius, architektas Antanas Jokimas prisimena, kad

dar 1922 m. Kaunas niekuo nesiskyrė nuo prieškarinių laikų gilios rusų provincijos tvirtovės miestų. Beveik visur lentų šaligatviai, duobėtos primityvus grindinys, daug gatvių, net miesto centre, negrįstos, namų išorė, ilgus metus neremontuota, buvo labai apleista, tvoros išlūžusios, iškrypusios, gatvėse dulkių debesys ir iš visų kiemų tvankus oras. Gatvėse, net Laisvės alėjoje, dažnai galima buvo sutikti karves ir kiaules, laisvai vaikščiojant.

Krautuvių ir gatvių pavadinimo iškabos, rašytos visomis vartojamomis kalbomis, surūdijusios, per pusę nesuprantamu žargonu užrašytos.¹⁴⁰

Laikinojoje sostinėje stigo ne tik inžinerinių komunikacijų – staiga išaugus miesto gyventojų skaičiui, aštriai pajusta ir gyvenamųjų butų bei pastatų valstybinėms įmonėms stoka, nebuvo ir tinkamų patalpų universitetui.

Vykstant nepriklausomybės kovoms ir tvyrant neaiškumui dėl Vilniaus likimo, naujieji Kauno vadovai neskubėjo investuoti į laikinosios

¹³⁸ „Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu įvertinimu“, „Metmenų“ *laisvieji svarstymai 1959–1989*, sudarė Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 272.

¹³⁹ Giedrė Jankevičiūtė, *op. cit.*, p. 20.

¹⁴⁰ Antanas Jokimas, „Apie Kauno miesto statybą“, *Technika ir ūkis*, 1940, Nr. 3 (36), p. 43.

sostinės ūkį, infrastruktūrą, miestovaizdį. Tik pasibaigus kariniams veiksams ir nusistovėjus naujai atkurtos valstybės sienoms, pamažu suvokta, kad Vilniaus išvadavimas gali užsitęsti ne vienerius metus, tad būtina sutvarkyti, modernizuoti laikinąją šalies sostinę kaip pagrindinę Lietuvos Respubliką reprezentuojančią urbanistinę erdvę. Tiesa, ne visi pritarė tokiai pozicijai. Būta nemažai manančių, kad investicijos į laikinąją sostinę reiškia susitaikymą su istorinės sostinės netektimi, yra tolygios Vilniaus išdavystei. Egidijus Aleksandravičius prisimena Paulių Galaunę jam pasakojus, „kiek daug trečiojo dešimtmečio pradžioje buvo įrodinėta, argumentuota, kad purviname rusų tvirtovės mieste, laikinai tapusiam sostine, neverta statyti nei brangių administracinių pastatų, nei tautos namų, nei Čiurlionio muziejaus. Reikia laukti sugrįžimo į Vilnių, kuris yra istorijos pašauktas tapti atgimstančios Lietuvos simboliu ir kuriame turi būti sukoncentruotos visos tautinės šventyklos“¹⁴¹. Antai ir Prisikėlimo bažnyčios statybos užsitęsė ne tik dėl finansinių priežasčių, uždelsta ir dėl nuogaštavimų, kad paminklinės šventovės statybos Kaune gali būti palaikytos Vilniaus atgavimo siekių atsižadėjimu¹⁴².

4 dešimtmetyje į šį klausimą jau žvelgta kitu kampu: „Norėdami atgauti Vilnių, turime turėt stiprią, kultūringą ir gerai organizuotą veikimo bazę. O šiąja Kaunas kaip tik ir turi būti“, – 1937 m. teigė architektas Jonas Kovalskis¹⁴³. Nuo 3 dešimtmečio vidurio laikinosios sostinės vadovai aktyviai ėmėsi tvarkyti miesto ūkį: 1924 m. pradėta vesti kanalizaciją, 1928 m. – vandentiekį, 1924 m. pradėję kursuoti autobusai netrukus išstūmė iš Kauno gatvių „konkę“ (1929), miesto gatvėmis ėmė važinėti taksi. Siekiant pagerinti viršutinės ir apatinės miesto dalių susisiekimą, įrengti Žaliakalnio (1931) ir Aleksoto

¹⁴¹ Egidijus Aleksandravičius, „Modernizmo link arba prie šiuolaikinio Kauno meninės kultūros lopšio (1918–1940 metai): recenzija“, *Kauno istorijos metraštis*, 2002, t. 3, p. 352–353.

¹⁴² Dangiras Mačiulis, „Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“, p. 147.

¹⁴³ J.[onas] Kovalskis, „Kauno miesto tvarkymas“, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 47, p. 873.

(1935) funikulieriai. Nemuną ir Nerį perkirto du nauji tiltai – Vytauto Didžiojo (1930) ir Petro Vileišio (1929). 4 dešimtmečio pabaigoje laikinoji sostinė pirmąsyk ją matančiam atvykėliui paliko šiuolaikiško vakarietiško miesto įspūdį: „Dega elektriniai žibintai, labai šviesu, šaligatviuose daugybė praeivių. Gausios parduotuvės su gerai apšviestomis ir pilnomis prekių vitrinomis. [...] Kaune važinėja daug taksi. Arklių traukiamų puskariečių kaip Vilniuje ar kituose Lenkijos šiaurrytinės dalies miestuose Kaune visai nematyti. Arklių traukiamas transportas yra tiesiog išimtis. Vežimai iš kaimų gali važiuoti tik iki priemiesčiuose esančių turgaus aikščių.“¹⁴⁴

Per nepriklausomybės dvidešimtmetį miestas patyrė žaibišką teritorinį ir demografinį šuolį. Istorikų skaičiavimais miesto plotas išaugo septynis (iki 3940 ha), o gyventojų skaičius aštuonis kartus (iki maždaug 155 tūkst.)¹⁴⁵. Lietuvių naudai pasikeitė gyventojų tautinė sudėtis. 1897 m. lietuviai sudarė 6,6 proc., o jau 1923 m. – 59 proc. miesto gyventojų¹⁴⁶. Pakito ir kauniečių socialinė struktūra: atsirado pramoninkų, susiformavo valdininkija, atsirado lietuviškos karininkijos.

Apie Kauno urbanistinės erdvės planavimą aktyviai diskutuoti pradėta 4 dešimtmečio pradžioje. Diskusijos spaudoje atskleidžia, kad tuo metu į Kauną jau nebežiūrėta kaip į laikiną stotelę. Miestas sparčiai plėtėsi. Intensyviausios statybos vyko tarpukario dešimtmečių sandūroje ir 4 dešimtmetyje. „1938 m. įsibėgėjus statybų užmojams investicijos į laikinosios sostinės naujus statinius sudarė 68 proc. visų Lietuvos miestų ir miestelių [...] statyboms skirto kapitalo.“¹⁴⁷ Nuo 1919 m. iki 1938 m. mieste pastatyta per 10,5 tūkst. pastatų – vi-

¹⁴⁴ Leon Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938–1939)*, vertė Regina Žepkaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 55–92.

¹⁴⁵ Evaldas Bakonis, „Laikinoji sostinė“, *Lietuvos istorija: iliustruota enciklopedija*, Kaunas: Šviesa, p. 259.

¹⁴⁶ *Miestiečiai: vilniečių ir kauniečių tapatumo, savivokos ir požiūrių sociologinė analizė*, sudarė Eugenija Krukauskienė, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997, p. 11.

¹⁴⁷ Jolita Kančienė, „Laikinosios sostinės fenomenas: Kauno suklestėjimas tarpukariu atspindi visos nepriklausomos Lietuvos istoriją“, *Kauno diena*, 2007, vasario 17, p. 12.

dutiniškai po 640 per metus. Statybų bumas fiksuotas 1931 m., tada išdygo beveik pusantro tūkstančio naujų statinių¹⁴⁸. Miesto valdžia kaip įmanydama stengėsi kuo skubiau užglaistyti visus pokario skurdo pėdsakus ir kurti šiuolaikišką laikinosios sostinės veidą. Antai 3 dešimtmečio pabaigoje miesto valdyba sugalvojo, kaip paspartinti europietiškam Kauno pavidalui nepritinkančių senų medinių namų nugriovimą Laisvės alėjoje: jie apdėjo šių namų savininkus nepakeliamais mokesčiais, kad patys savininkai būtų suinteresuoti savo pastatus nugriauti¹⁴⁹.

3 dešimtmečio viduryje praradus viltį greitai išvaduoti Vilnių ir ėmus projektuoti naujosios sostinės veidą, vadovautasi šūkiu „pasivyti Europą, siekti pažangos, tapti šiuolaikišku! Šie raginimai nenutilo politikų ir visuomenės veikėjų lūpose. Jie skambėjo spaudoje, viešose sueigose ir privačiuose pokalbiuose [...]. Modernumas rodėsi išganymas, būtina tautos ir valstybės egzistencijos sąlyga“¹⁵⁰. Ne vienas tarpukario Kauno tyrinėtojas yra konstatavęs, kad per penkiolika metų laikinosios sostinės veidas pasikeitė nebeatpažįstamai: skurdžius žemaaukščius medinius pastatus ėmė stelbti moderni architektūra (Lietuvos banko rūmai, Kauno centrinis paštas, „Pienocentro“, „Pažangos“ bendrovių rūmai etc.), Žaliakalnyje, Aleksote kilo šiuolaikiškos privačios vilos, mieste buvo formuojamos naujos viešosios erdvės, aikštės, parkai. Tarpukaris yra laikomas vienu iš reikšmingiausių laikotarpių Kauno architektūros raidoje, mat tada susiformavo savitas, racionalizmu pagrįstas Naujamiesčio vaizdas¹⁵¹. Jolitos Kančienės teigimu, „Kauno suklestėjimas tarpukariu – unikalus reiškinys Europos miestų raidos istorijoje. Dar didesnis fenomenas yra šiuo laikotarpiu susiformavęs vieningas miesto pagrindinės dalies architektūrinis charakteris, tapęs miesto įvaizdžiu“¹⁵². Radikalios permainos prasi-

¹⁴⁸ *Ibid.*, p. 12.

¹⁴⁹ „Auganti Lietuvos laikinoji sostinė“, *Diena*, 1929, liepos 28, p. 3.

¹⁵⁰ Jolita Mulevičiūtė, *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001, p. 83.

¹⁵¹ *Kauno architektūra*, sudarė Algė Jankevičienė, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 49.

¹⁵² Jolita Kančienė, *op. cit.*, p. 12.

dėjo XX a. 4 dešimtmečio pradžioje, kai Kaune ėmė aktyviai reikštis studijas užsienio aukštosiose architektūros mokyklose baigę jauni architektai. Sumaniai vietos sąlygomis taikydami tuomečius Europos architektūros kūrybinius principus, šie menininkai suformavo savitą racionalizmu ir funkcionalizmu pagrįstą modernios tarpukario Kauno architektūros stilišką¹⁵³.

Nors ne visi urbanistiniai ir architektūriniai procesai ėjosi sklandžiai – tarpukario architektai piktinosi neretai chaotiška miesto plėtra, žemės savininkų savivale¹⁵⁴, – šiandienos menotyrininkai išvien sutaria, kad 4 dešimtmečio Kaunas tapo nors ir nedideliu, bet moderniu europietišku miestu¹⁵⁵. 1931 m. trečiąkart lankydamasis Kaune italų literatas Giuseppe Salvatoris negalėjo atsistebėti žaibiškomis laikinosios sostinės permainomis: „Neįmanoma aprėpti šių naujų karštligiškų statybų – per keletą metų senasis Kaunas baigia nusimesti čigonišką didelės Rusijos gyvenvietės rūbą tam, kad būtų panašus į vakarietišką, šiek tiek amerikietišką miestą.“¹⁵⁶

Naujai įsisteigusios laikinosios sostinės raida, jos veidas, kultūra orientuota į Vakarų Europą, 3 dešimtmetyje ypač ryški orientacija į pasaulinę menų sostinę, sekta kultūrinė ir bulvarinė Paryžiaus spauda, mados, Kaunui imtas taikyti (pačių susigalvotas ar atvykėlių sukurtas) Mažojo Paryžiaus vardas. 4 dešimtmetyje vis stipriau juntama amerikiečių masinės kultūros, ypač Holivudo kino ir džiaz muzikos, įtaka. Prancūzijos kultūra šiuo tarpsniu labiausiai veikė intelektualinio ir meno elito atstovus, ji dominavo *Naujosios Romuvos* puslapiuose ir ideologijoje. O štai plačioji visuomenė sparčiai amerikonėjo, laikino-

¹⁵³ Algimantas Miškinis, *Kaunas. Laisvės alėja*, Vilnius: Savastis, 2009, p. 35.

¹⁵⁴ „Kauno vystymasis yra stichinis, atsitiktinis. Žaliakalnio ir kiti šlaitai topografiniai neišspręsti ir netvarkomi. Nematyti šlaituose vedamos urbanistinės idėjos – gatvelės išvestos atsitiktiniai, namukai be jokio architektoninio grupavimo, išblaškyti ar užrioglinti vienas ant kito“, – piktinosi architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis. (Vytautas Landsbergis, „Urbanizmo klausimas Lietuvoje“, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 45, p. 888.)

¹⁵⁵ Giedrė Jankevičiūtė, *op. cit.*, p. 20.

¹⁵⁶ Džuzepė Salvatoris, *Lietuva vakar ir šiandien*, vertė Rimantas Morkvėnas, Vilnius: Mintis, 1992, p. 31.

sios sostinės šokių aikštelėse ir kino repertuare vyravo amerikietiškoji masinė kultūra, Kaune kūrėsi amerikietiško tipo užkandinių tinklas¹⁵⁷. 4 dešimtmečio pabaigoje į laikinąją sostinę atvykusį Lenkijos karo atašė stebino kauniečių „taikymasis prie amerikietiško gyvenimo būdo“¹⁵⁸. Didelį amerikiečių kultūros poveikį jis aiškino „grįžusių į tėvynę lietuvių, amerikonių įtaka, kuri įnešė tą srovę į savo senąjį kraštą. Tos įtakos matomos ir bendravimo formose, rengimosi būde, ypač jaunesniosios ir jaunosios kartos“¹⁵⁹. Tą patį savo prisiminimuose tvirtina ir Julius Būtėnas¹⁶⁰. (Literatūroje laikinosios sostinės suamerikonėjimas ryškiausiai pasirodo pokariu, Vytauto Sirijos Giros *Raudonmedžio rojuje*.)

Išskirtinę miesto dvasią kuria ne tik architektūra, viešosios urbanistinės erdvės, bet ir gyventojai, spalvingos, charakteringos epochos asmenybės – ne ti(e)k realūs jų gyvenimai, kiek apie juos sukurtos legendos. Nepakartojamų spalvų laikinosios sostinės kultūrai teikė ryškiausios nepriklausomybės laikotarpio Kauno asmenybės: politikai (prezidentai Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius, ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras ir kt.), karininkai (generolai Povilas Plechavičius, Antanas Gustaitis, Vladas Nagys-Nagevičius), menininkai ir literatai (operos solistas Kipras Petrauskas, rašytojai Maironis, Vaižgantas, Albinas Juozapas Herbačiauskas, Putinas, Vincas Krėvė, Balys Sruoga, Kazys Binkis, Antanas Miškinis, Salomėja Nėris ir kt.). Vienos iš ryškiausių ir įtakingiausių Kauno figūrų – kunigai Juozas Tumas-Vaižgantas, Aleksandras Dambrauskas-Jakštas, Jonas Mačiulis-Maironis. Visi trys buvo kaimynai, gyveno aplink Baltąją gulbę pramintą Rotušę¹⁶¹. Amžininkų prisimi-

¹⁵⁷ Leon Mitkiewicz, *op. cit.*, p. 93–94.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 94.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 93.

¹⁶⁰ Julius Būtėnas, *Žmonės, kuriuos pažinojau*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 57.

¹⁶¹ Baltąją gulbę rotušę praminė architektas Vladimiras Dubeneckis ir „šis pavadinimas greitai prigijo. J. Tumas-Vaižgantas netgi siūlė aikštę pavadinti Gulbės aikšte ir atitinkamai papuošti: kampuose pastatyti gulbės skulptūras, o viduryje – Gulbės fontaną. Romantiškos fantazijos liko be atgarsio.“ (Jolita Kančienė, „Laikinosios sostinės reprezentacinės aikštės“, *Archiforma*, 2006, Nr. 3, p. 73.)

nimuose jie dažnai minimi greta, lyginami, priešinami, tokie skirtingi, bet ir panašūs – savo autoritetingumu, svoriu, reikšme anuomečiame Kauno ir visos Lietuvos kultūriniame gyvenime. Šis triumviratas buvo tarsi dvasinė, moralinė nepriklausomos Lietuvos, o kartu ir laikinosios sostinės gyvenimo atrama, neleidusi to meto visuomenei galutinai nuslysti į miesčionišką gyvenimo būdą. Ne tik savo kūryba ir publicistika, bet ir pačiu buvimu laikinojoje sostinėje jie liudijo nepriklausomybės kūrimo laikų idealus, siejo 3 dešimtmečio visuomenę su *Aušros*, *Tėvynės sargo*, knygnešių epocha. Pasak Antano Miškinio, jie tapo tradicijos tiltu, jungiančiu atgimimo laikų lietuvišką Kauno kultūrą su laikinosios sostinės epocha:

Prieškarinis lietuviškasis Kaunas spietėsi apie Rotušės aikštę. Ten Maironis, Saliamono Banaičio spaustuvė, Juozapo Naujaliai vargonai. Ten ir A. Jakštas su Švento Kazimiero draugija. Iš šios Kauno vietos daug šviesos išėjo į plačią Lietuvą. Gal ne veltui vėliau, jau po karo, čia netoliese buvo pritilpęs ir šviesusis Vaižgantas. [...] Tie keli kultūros pionieriai, lietuviško rašto žinovai ir skleidėjai dar ilgai nepriklausomaj Lietuvoj rišo mus su garbinga kovų praeitimi. Mums kažkaip jaučiau ir drąsiau darydavos. Už mūsų pečių jautėsi nesugriaunamos valios ir dvasios vyrai, kaip ąžuolai, giliai šaknis įleidę į Lietuvos žemę.¹⁶²

Turėdamas omenyje pamečiui mirusius Maironį (1932) ir Vaižgantą (1933), Alfonsas Nyka-Niliūnas rašė: „Su jais mirė akinančio heroizmo epocha ir prasidėjo pilkosios kasdienybės era.“¹⁶³ Jau emigracijoje būdamas Jonas Aistis atsidūsta: „Dažnai pagalvoju, kaip šiandien mums stinga Maironio, Jakšto ir Tumo.“¹⁶⁴

¹⁶² Antanas Miškinis, „Senasis Kaunas be poetų“, *Akademikas*, 1938, Nr. 4, p. 81, cit. iš: Idem, *Rinktiniai raštai*, t. 3, p. 142.

¹⁶³ Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Gyva legenda“, in: *Neužmirštamas Vaižgantas: atsiminimai, esė, laiškai*, sudarė Alf. Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2009, p. 360.

¹⁶⁴ Jonas Aistis, „Tumas“, in: Idem, *Raštai*, t. 2: *Dievai ir smūtkeliai. Apie laiką ir žmones. Milfordo gatvės elegijos*, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 245.

Legendiniai laikinosios sostinės personažai pateko ir į literatūrą. Herbačiauskas (nors ir neįvardijamas, bet lengvai atpažįstamas) pa juokiamas J. Visgino romane *Laisvės alėja* (1935), Vaižganto asmenybė, idėjos, nuostatos atpažįstamos Visvydo paveiksle Putino *Krizėje* (1937), profesorius Krėvė, Sruoga, Putiną, Levą Karsaviną emigracijoje rašytose savo apybraižose įamžino Petronėlė Orintaitė. Postmoderniojoje lietuvių literatūroje (Mariaus Ivaškevičiaus „Madagaskare“, Gintaro Beresnevičiaus *Pabėgusiame dvare*) žaidžiama pokario memuaristikos ir literatūros mokslo įtvirtintais laikinosios sostinės menininkų mitais.

Nacionalinių simbolių steigtis laikinojoje sostinėje

Sostinė yra ne tik politinis, administracinis valstybės centras, bet ir simbolinė nacionalinės ideologijos, tautinio, valstybinio, kultūrinio, socialinio tapatumo formavimosi ir reprezentacijos erdvė, užtikrinanti istorinės atminties kaip nacionalinio tapatumo branduolio išlikimą ir brėžianti jo raidos vektorius. Kita vertus, kaip politizuota erdvė sostinė pati yra transformuojama kintančių istorinių-politinių procesų, jos miestovaizdis, kultūros ir socialinio gyvenimo formos kinta priklausomai nuo dominuojančio politinio elito puoselėjamos nacionalinės ideologijos.

Kauno kaip laikinosios sostinės statusas neįtvirtintas jokia oficialiu įsakymu ar teisiniu aktu. Kalbant diplomatijos terminais, Kaunas *de facto* tapo sostine 1919 m. sausio 2 d. iš Vilniaus persikėlus Laikinajai vyriausybei ir paskelbus apie tai *Laikinosios Vyriausybės žiniuose*¹⁶⁵. Vis dėlto tam, kad kolektyvinėje sąmonėje miestas imtų funkcionuoti kaip sostinė, nepakanka jo kaip Vyriausybės reziden-

¹⁶⁵ „Ministerių tarybos įsakymai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2–3, p. 2. Oficialiu dokumentu neįtvirtintas ir laikinosios sostinės statuso netekimas. 1939 m. Lietuvai sugrąžinus Vilnių, po truputį į istorinę sostinę ėmė keltis valdžios įstaigos ir užsienio valstybių pasiuntinybės, tačiau Prezidentas ir Vyriausybė iki pat 1940 m. birželio mėn. sovietų okupacijos rezidavo Kaune.

cijos vaidmens. Miestas turi būti prisotintas simbolinio turinio, pats turi tapti nacionalinės simbolių sistemos dalimi ir tik tuomet jis gebės atlikti esminę – integracinę – sostinės funkciją¹⁶⁶. Jei naciją suvokiame pagal Benedicto Andersono suformuluotą apibrėžtį, t. y. kaip *įsivaizduojamą* vientisą politinę bendruomenę, turime pripažinti, kad atskirus jos narius integruojančių, sutelkiančių saitų vaidmenį pajėgi atlikti tik įtvirtinta, visų bendruomenės narių prisiimta nacionalinių simbolių sistema. Vilnius kaip kunigaikščių sostinė nuo pat tautinio atgimimo pradžios buvo vienas iš svarbiausių besikuriančios lietuvių nacionalinės bendruomenės simbolių. Po nesėkmingų bandymų atgauti lenkų užimtą Vilnių tapo akivaizdu, jog Kaunas nėra tik laikinas prieglobstis, jam teks pavaduoti Vilnių ne tik politinėje, administracinėje sferoje – laikinoji sostinė turi kompensuoti ir tą simbolių nacionalinių reikšmių lauką, kurį įkūnijo Gedimino miestas. „Vilnius – tai gyvas, skaištus tautos atminimas apie nužygiuotą amžių kelią, tai mūsų autobiografija, išdėstyta meno paminklų kalba“, – tik atgavus Vilnių, 1940 m., rašė dailėtyrininkas Mikalojus Vorobjovas¹⁶⁷. Kauno miestovaizdis 3 dešimtmetyje negalėjo pasiūlyti simbolinės tautos autobiografijos, tad ją reikėjo sukurti, t. y. įsteigti laikinojoje sostinėje nacionalinę bendruomenę integruojančius simbolius.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, iš vokiečių perimtas įtvirtintas karinės įgulos miestas turėjo keliaplotmę simbolinę topiką. Santakoje stūksantys viduramžių pilies griuvėsiai, Nemuno pakrantėje stovinti apleista ir per karo metus smarkiai nukentėjusi gotikinė Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vytauto Didžiojo) ir Šv. Gertrūdos (Marijonų) bažnyčios, taip pat senamiesčio mūrinės architektūros likučiai, gotikinis pirklio, vadinamasis Perkūno, namas bylojo apie šlovingą LDK prekybinio miesto praeitį. Barokinės Kauno bažnyčios ir Rotušė – permainingų XVI–XVIII a. miesto istorijos (eko-

¹⁶⁶ Franka Kühn, *Kann man eine Hauptstadt machen? Bonn: Vom Provisorium zum Bundeshauptstadt*, Berlin: Freie Universität Berlin, 1998, p. 5–8.

¹⁶⁷ Mikalojus Vorobjovas, *Vilniaus menas*, antrasis pataisytas leidimas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997, p. 7.

nominio pakilimo ir nuosmukio, karų ir maro laikotarpio) liudytojai. Vis dėlto 1919 m. iš Vilniaus ir kitų Lietuvos bei Rusijos imperijos vietovių atvykstančius naujakurius pasitikusio miesto veidą formavo ne tiek senasis paveldo sluoksnius, kiek XIX a. carinės gubernijos laikotarpio architektūra. Šio amžiaus viduryje sukurtas bendrasis miesto planas perkėlė miesto centrą iš santakoje išsidėsčiusio Senamiesčio į naujai suformuotą Naujamiestį, o svarbiausia miesto arterija tapo Nikolajaus prospektas. Aiškiai įsisąmoninusi simbolinio miesto užvaldymo svarbą, carinė miesto valdžia centrinėje miesto erdvėje, specialiai suformuotoje aikštėje Nikolajaus prospekto pradžioje, pastatė ortodoksų Šv. Petro ir Povilo soborą, kuris tapo ryškiausiu simboliu miestovaizdžio akcentu. Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės teigimu, „jis sumanytas kaip Kauno tvirtovės komplekso apvainikavimas, pravoslavybės pergalės ‚nuo seno rusų gyvenamose žemėse‘ simbolis“¹⁶⁸. Tiesa, be Soboro, gubernijos laikotarpiu Kaune atsirado ir kitų simbolių miesto akcentų. Antai Rotušės aikštėje buvo pastatytas stačiatikių šventovės formas primenantis paminklas (jis vaizduojamas gubernijos centro laikų Kauno herbe), įamžinantis 1812 m. carinės Rusijos pergalę prieš Napoleono armiją. Tačiau Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečiai šį paminklą nugriovė, o metalines konstrukcijas perliejo į šovinius. Be to, XIX a. pabaigoje Kauną apjuosė karinių įtvirtinimų grandinė, vadinamieji Kauno fortai, kurie ne tik suteikė miestui tvirtovės statusą ir pavidalą, bet ir nulėmė žemaūgį Naujamiesčio architektūros pobūdį, mat dėl fortifikacinių reikalavimų imta riboti miesto pastatų aukštingumą.

Kaunui tapus nepriklausomos Lietuvos laikinąja sostine, imta mąstyti apie būtinybę keisti miesto veidą, „užglaistyti“ svetimųjų (visų pirma, caro) viešpatystės ženklus ir steigti naujus nacionalinius simbolius. Po ilgamečio gubernijos laikotarpio miesto veidas kreiptas į Vakarų: laikinojoje sostinėje ženkli pastanga kurti lietuvišką ir drauge vakarietišką miesto kultūrą, atsiribojant nuo visko, kas rusiška. Ne tik objektyvi tikrovė – po Pirmojo pasaulinio karo miestas liko labai nu-

¹⁶⁸ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *op. cit.*, p. 32.

skurdęs, – bet ir ideologinės nuostatos lėmė, kad tarpukariu įsivyravo neigiamas požiūris į gubernijos periodo Kauno paveldą. Nepriklausomybės laikotarpiu nelietuviška kultūrinė tradicija ignoruota, o gubernijos laikotarpio Kaunas vaizduotas labiau atsilikęs ir nuskurdęs nei buvo iš tikrųjų¹⁶⁹: „dienraščių žurnalistai diegė skaitytojams primityvų carinio Kauno vaizdinį. Apskritai tarpukario autoriai į gubernijos laikotarpio palikimą pradėjo žiūrėti su negatyvia nuostata.“¹⁷⁰ Petronėlė Orintaitė, po Antrojo pasaulinio karo išėivijoje prisiminusi pirmąjį laikinosios sostinės gyvavimo dešimtmetį, architektūrinį XIX a. paveldą lygino su purvu, kurį reikėjo kuo greičiau iškuopti, nuvalyti nuo jauno naujai susikūrusios Lietuvos laikinosios sostinės veido. Žemiau pateikiamoje Orintaitės apybraižos ištraukoje matyti, kaip neatsiejamai iš kaimo į Kauną atvykusių lietuvių sąmonėje gubernijos laikotarpio architektūra buvo suaugusi su „svetimųjų“ valdžia, papročiais ir kalba, koks emociškai stiprus buvo noras ištrinti istorinę praeitį iš laikinosios sostinės dabarties, formuoti geistiną Kauno paveikslą be „pašalinių“. Kitataučiai miesto senbuviai tapatinami su politine svetimųjų priespauda, išnaudojimu, jų paveikslai tapomi tais pačiais negatyviais epitetais kaip ir po karo gerokai sunykęs miestas:

Ilgai, ilgai svetimom grandinėm gniaužiamas ir botagais plakamas, karų ugnies ir patrankų perkūnijų plėšriai draskytas – šiandien jis atgavo tikrojo šeiminingo teises. Ir todėl galvotrūkčiais skuba skaudulių žaizdas gydytis. Pridera purvinai randuotą veidą apsiprausti, grobštuolių vergikų paliktas šiukšles iššluoti – kad akių daugiau nebebadytų svetimi pelai ir akuotai, nelemtų viešpačių nešvariai įtupėti.

¹⁶⁹ Carinio valdymo metais įvyko daug pozityvių miesto permainų: granitu išgrįsta Nemuno krantinė (1855), akmenimis pradėtos grįsti gatvės (1887), įrengtas arklių tramvajus (1891–1892), pastatytas geležinkelio tunelis (1859), elektrinė (1899) ir pagrindinėse gatvėse įrengti elektriniai žibintai, pastatytas miesto teatras (1892). 1914 m. Kaune jau buvo 30 viešbučių (laikinosios sostinės vizitinėmis kortelėmis tapusieji „Metropolis“ ir „Versalis“ taip pat pastatyti gubernijos laikotarpiu) ir nakvynės namų, veikė trys kino teatrai. 1910 m. beveik trečdalis miesto pastatų jau buvo mūriniai. (*Ibid.*, p. 12–19.)

¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 8.

Trobesiai menki ir nugyventi, dumble nuklimpę arba griuvenom sumukę, o pašaliais ir aplinkui tebetvoskia maskolių kariškos tvirtovės niūrumo tvaikas.

Nubrizgusių pastogių nevedintuose buduaruose, kandžių ir kirvarpų sugrauzto pliušo krėsluose – dar liūdnai karšta žilos caro generolienės bei nugeltusių mezginių likučiais apsikarsčiusios žandarų damos. Ties Soboro auksiniais altoriais tebešmėkšo atavistinės, ligi kelių nutįsusios šventikų barzdos. O užgatvių lūšnose dar ponišku unaru pučiasi dykaduoniaudamos jadvyginės našlės bei senmergės, savo nublyškusias širdes Varšuvai už niekus pardavusios.

Senamiesčio suodžių ir skurdžios buities ankštume, žuvų turgavietėje ir santakos pašlaitėse – dar tebešnabžda išsigimusios ponijos „cimbruvkos“¹⁷¹ žargonas. Ogi Laisvės alėjoje Abraomo ainiai atkakliai tebegerbia Romanovų [...] žlugusios imperijos kalbą, kuri mūsų doram žmogui dvokia burliokų arkliavagių ir Kruglodurovų žandarų keiksmis [...].

Tačiau neįtikėtina nuostabia sparta Kaunas dabar pasispiria valytis nuo svetimais viesulais priblokštų šiūkų ir sąšlavų – urmu šviečiasi, blizginasi.¹⁷²

Kaip matyti iš cituotos Orintaitės apybraižos ištraukos bei gausios tarpukario Kauno memuaristikos, laikinosios sostinės lituanizavimo problema didele dalimi buvo lingvistinė. XX a. pradžioje lietuvių kultūrinis sluoksnis mieste buvo gana plonas, jis daugiausia apėmė konfesinę miesto gyvenimo plotmę (XIX a. antrojoje pusėje Kaune įsikūrė Žemaičių vyskupystė, veikė kunigų seminarija, Šv. Kazimiero draugija Saliamono Banaičio įsteigtoje spaustuvėje leido katalikiško turinio knygas ir periodinius leidinius). O štai plačioji miesto visuomenė kalbine, etnine prasme buvo labai marga. XX a. 2 dešimtmetyje Kaune vargiai galėjai susikalbėti lietuviškai. Pasak etnologės Rasos Račiūnaitės, „[t]ai patvirtina faktas, jog į pirmąją lietuvišką ‚Saulės‘

¹⁷¹ Cimbruvka – gubernijos laikotarpiu įrengta dešinioji Nemuno krantinė nuo Vytauto bažnyčios iki santakos – XIX a. pabaigoje ir tarpukariu buvo populiari pasivaikščiøjimų vieta.

¹⁷² Petronėlė Orintaitė, *op. cit.*, p. 114–115.

gimnaziją, įkurtą 1915 m. [...], iš 150 pirmųjų užsirašiusių mokinių tik 20 mokėjo lietuviškai.¹⁷³ O 1914 m. pavasarį iš pusšesto šimto Kauno berniukų gimnazijos mokinių vos 30 lietuviškai mokėsi tikybos¹⁷⁴. Nors 3 dešimtmetyje daugiau kaip pusę miesto gyventojų sudarė lietuviai, miesto krautuvėse, turguje, gatvėse (ypač Senamiestyje arba nuo seno žydų gyvenamoje Vilijampolėje) daugiausia buvo kalbama jidiš, rusų ir lenkų kalbomis. Pirmaisiais laikinosios sostinės gyvavimo metais neretai kildavo lingvistinės konkurencijos sukeltų konfliktų. Antanas Miškinis prisimena, kaip nepriklausomybės kovų metais „davatkuojančios [Kauno – V. Š.] turgaus bobos tyčiodavosi iš Lietuvos kareivių: ‚saki pasaki‘. Žemaičiai ir suvalkiečiai skolingi nelikdavo: ‚Kalbėk kaip reikia – lietuviškai, rupūže...‘¹⁷⁵ Apie 1922 m. prie Švč. Trejybės bažnyčios, kurioje mišios buvo aukojamos lietuvių ir lenkų kalbomis, vyko parapijiečių muštynės dėl pamaldų kalbos, „kovai buvo panaudotos bažnytinės vėliavos ir žibintai“¹⁷⁶. Kauno lietuvių visuomenę ypač piktino krautuvių iškabos, kurių daugelis buvo ne lietuvių kalba arba lietuvių, bet su grubiomis rašybos klaidomis. Plačiosios visuomenės ir miesto politikų dėmesį į šią problemą chuliganiškais veiksmais bandė atkreipti universiteto studentai, naktimis juodais dažais užtepdavę nelietuviškus užrašus¹⁷⁷. Galiausiai 1924 m. Vyriausybė priėmė nutarimą, kad visos iškabos, reklaminiai skelbimai ir kiti vieši pranešimai turi būti rašomi tik lietuvių kalba¹⁷⁸.

¹⁷³ Rasa Račūnaitė, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2004, Nr. 4 (13), p. 115.

¹⁷⁴ T. D-mas, „Kauno išpūdis (iš provincialo užrašų)“, *Lietuva*, 1925, kovo 28, p. 4.

¹⁷⁵ Antanas Miškinis, „Neužmirštamas Vaižgantas“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, t. 3, p. 248.

¹⁷⁶ Povilas Viktoras Reklaitis, „Mano vaikystės atsiminimai“, *7 meno dienos*, 2000, liepos 28, Nr. 30, p. 4.

¹⁷⁷ Emilija Urniežiūtė-Trūkanienė, „Priešingybė Maironiu“, in: *Neužmirštamas Vaižgantas*, p. 166–167.

¹⁷⁸ Vygantas Vareikis, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Ūkinė veikla“, in: *Žydai Lietuvoje: Istorija. Kultūra. Paveldas*, sudarytojos Larisa Lempertienė, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 85.

Kuriant naują, nepriklausomos Lietuvos ideologiją reprezentuojantį laikinosios sostinės miestovaizdį, bene daugiausia rūpesčio būta dėl Soboro. Dar 1919 m. ortodoksų cerkvė buvo perduota Kauno karinei įgulai ir paversta katalikų šventove – Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia, o šio statinio, kaip stačiatikybės ir rusų valdžios įsitvirtinimo simbolio, idėją stengtasi paneigti aplink šventovę plytinčiai aikštei suteikus Nepriklausomybės pavadinimą¹⁷⁹. Nepaisant šio simbolinio perkodavimo akto, pačioje miesto širdyje stovintis svetimos konfesijos statinys daugeliui tarpukario kauniečių badė akis, iki pat 4 dešimtmečio vidurio spaudoje virė karštos diskusijos dėl Soboro nugriovimo¹⁸⁰. Šios idėjos šalininko Igno Šeiniaus 1932 m. publikacijoje vaizdžiai atsiskleidžia, koks emociškai svetimas, estetiškai atgrasus buvo carinės okupacijos simbolis patriotinei tarpukario lietuvių visuomenei: „jis primena visą buvusią Rusiją, išsiplėtusią, smarkią. [...] Diktas, guzuotas, milžiniais prinokusiais svogūnais užvožtas. Į jį užsižiūrėjus, pajuntamas virš galvos dvigalvio erelio plasnojimas, regimas ir tamsoje jo ieškantis, veriantis žvilgsnis. [...] Ne tik bendrai, iš kiekvienos cerkvės detalės veria [...] akis mums svetima, nejauki

¹⁷⁹ Jolita Kančienė, „Laikinosios sostinės reprezentacinės aikštės“, *Archiforma*, 2006, Nr. 3, p. 73.

¹⁸⁰ Kun. J. L-s [Juozas Laukaitis?], „Kas daryti su Kauno soboru?“, *Diena*, 1926, birželio 16, p. 4; Rimošius [Jurgis Savickis], „Bokštuotasis Kaunas“, *Lietuva*, 1927, lapkričio 26, p. 5; Dr. J.[onas] Remeika, „Keletas minčių dėl Kauno būtovės ir soboro“, *Lietuvos aidas*, 1928, liepos 16, p. 3; Dr. J.[uozas] Purickis, „Dėl Kauno Soboro, arba įgulos bažnyčios“, *Lietuvos aidas*, 1931, rugpjūčio 10, p. 4; „Griauti ar remontuoti įgulos bažnyčią: Mūsų ankietą“ [į anketos klausimą atsako Juozas Tumas-Vaižgantas ir kt.], *Dienos naujienos*, 1931, rugpjūčio 11, p. 2; „Griauti ar remontuoti įgulos bažnyčią: Mūsų ankietą“ [į anketos klausimą atsako Juozas Vokietaitis, Juozapas Albinas Herbačiauskas ir kt.], *Dienos naujienos*, 1931, rugpjūčio 12, p. 2; „Griauti ar negriauti soborą“ [į anketos klausimą atsako Paulius Galaunė ir Juozas Vokietaitis], *Lietuvos žinios*, 1931, rugpjūčio 13, p. 4; „Soboro reikalu“ [į anketos klausimą atsako Zigmas Toliušis ir kt.], *Dienos naujienos*, 1931, rugpjūčio 13, p. 3; „Griauti ar remontuoti įgulos bažnyčią: Mūsų ankietą“ [į anketos klausimą atsako Vytautas Bičiūnas, Karolis Reisonas ir kt.], *Dienos naujienos*, 1931, rugpjūčio 14, p. 2; „Griauti ar remontuoti įgulos bažnyčią: Mūsų ankietą“ [į anketos klausimą atsako Mstislavas Dobužinskis], *Dienos naujienos*, 1931, rugpjūčio 18, p. 2 ir kt.

siela.¹⁸¹ Ginčai dėl Soboro susipynė su svarstymais dėl paminklinės Prisikėlimo bažnyčios statybų, mat dauguma pasisakiusių už carinės priespaudos simbolio griovimą siūlė šioje centrinėje miesto vietoje statyti naują, nepriklausomybę įamžinančią šventovę. Raginimai griauti Soborą aprimo po 1934 m., kai buvo pašventinti Prisikėlimo bažnyčios pamatai Žaliakalnyje, o remontuojant Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčią buvo uždažyti slaviški užrašai virš centrinio įėjimo, sakralinė ortodoksų tapyba pilonuose, dailininkas Vladas Didžiokas su mokiniais pertapė apsidės kompoziciją¹⁸².

Istorikų teigimu, „mentalinu lygmeniu miestas konkrečiai etninei grupei tampa savas, jai susitapatinus su miesto simboliais“¹⁸³. Svarbu akcentuoti, kad greta ideologinio „įsirašymo“ į erdvę būta ir kito šio simbolinio erdvės užvaldymo aspekto – jis „turėjo padėti įveikti miestų svetimumo pojūtį“¹⁸⁴. Tai ypač svarbu kalbant apie laikinąją sostinę, kurios politinį elitą sudarė naujakuriai (iš kaimų ir įvairių Rusijos imperijos gubernijų suplūdę) lietuviai¹⁸⁵.

Pirmasis žingsnis simboliškai užvaldant laikinosios sostinės erdvę – pervadinti miesto gatves. 1919 m. vasario 16 d., pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės metinių proga, centrinė miesto gatvė, iki tol vadinta Nikolajaus prospektu (1918 m. vokiečių dar spėta pervadinti Kaizerio Vilhelmo vardu), pavadinta Laisvės alėja (jos krikštatis – teisininkas Kazimieras Oleka), o viena į ją atsiremiančių gatvių – Vasario 16-osios vardu. Taip iš šimtametės caro valdžios išsivada-

¹⁸¹ Ignas Šeinius, „Soboras“, *Bangos*, 1932, Nr. 27, p. 709.

¹⁸² *Kauno architektūra*, p. 188.

¹⁸³ Dangiras Mačiulis, Alvydas Nikžentaitis, Vasilijus Safronovas, „Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai“, p. 108.

¹⁸⁴ *Ibid.*, p. 109.

¹⁸⁵ Lygindamas Vilniaus ir Kauno miestietiją, Balys Sruoga konstatavo, kad „Kauno visuomenė – naujakūrys, be specifinių miestieškų tradicijų. Kauno šviesuomenė, kurios dvasios gyvenime svetimtaučių sluoksniai jokio žymesnio vaidmens nevaizduoja, yra atėjusi iš lietuviško kaimo, atsinešdama valstietišką galvosėną, valstietišką, pasakytume, juodžemišką psichologiją. Vis tai tebėra beveik išimtinai pirmosios kartos kaimo ateiviai.“ (Balys Sruoga, „Vilniaus ir Kauno visuomeninė sanveika“, *Vairas*, 1940, Nr. 4, p. 245.)

vusi naujosios sostinės visuomenė laisvę ir nepriklausomybę pavertė simboliniu laikinosios sostinės urbanistinės erdvės akcentu, esmiu semantiniu kodu. Nepriklausomybės kaip svarbiausios laikinosios sostinės teksto ideologinės dominatės vaidmenį atskleidžia ne tik tarpukario laikotarpio Kauno toponimija, bet ir šiuo metu įsitvirtinusi tradicija svarbius miestui įvykius sieti su Nepriklausomybės Akto paskelbimo metinėmis. Kaip pavyzdį galima paminėti Universiteto atidarymo iškilmes, surengtas 1922 m. vasario 16 d.

Tarpukario laikotarpio Kauno gatvėvardžiai leidžia spręsti apie anuometę miesto šeiminkų istorinę atmintį ir tos atminties modelio gaires. Alvydo Nikžentaitis atlikta laikinosios sostinės gatvėvardžių analizė rodo, kad suteikiant gatvėms naujus pavadinimus didžiausias dėmesys teko tautinio atgimimo laikotarpio įvykiams bei veikėjams (apie 40 gatvėvardžių) ir nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrėjams, nepriklausomybės kovų aukoms (apie 39 gatvėvardžiai)¹⁸⁶. Orientaciją į naujausių laikų tautinę istoriją, pasak Nikžentaitis, liudija ir didelis dėmesys dar gyviems asmenims. „Preliminarūs skaičiavimai parodė, kad net 12 asmenų iš 32, kurių vardu buvo pavadintos gatvės, turėjo galimybę patys pasivaikščioti jų vardu pavadinta gatve.“¹⁸⁷ Pasak istoriko, „tokios betarpiškos kultūrinės atminties sąsajos su to meto realijomis tik patvirtina ne kartą lietuvių istorikų išsakytą mintį, kad 1918 m. nors ir buvo deklaruojamas valstybės atstatymas, tačiau iš esmės valstybė, kaip ir Laikinosios sostinės kultūrinė atmintis, buvo kuriama iš naujo“¹⁸⁸.

Nacionalinio miesto simbolio vaidmenį, istorikų teigimu, gali atlikti materiali tam tikru laikotarpiu konkrečioje etninėje bendruomenėje įsitvirtinusio tautinio mito forma, taip pat ir bendranacionaliniu požiūriu interpretuojamas konkretus pastatas¹⁸⁹. Kaune buvo tokių pastatų –

¹⁸⁶ Alvydas Nikžentaitis, „Laikinosios ir Lietuvos Respublikos sostinių kultūrinės atmintys: lyginamosios analizės bandymas“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2009, t. 9, p. 236.

¹⁸⁷ *Ibid.*, p. 236.

¹⁸⁸ *Ibid.*, p. 238.

¹⁸⁹ Dangiras Mačiulis, Alvydas Nikžentaitis, Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 108.

tai senosios pilies griuvėsiai ir Vytauto funduota Šv. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia, susiejusios Kauną su šlovingos LDK praeities mitu. Tačiau trūko moderniąją nepriklausomą Lietuvą įkūnijančių, išreiškiančių simbolių. Todėl nuo pat 3 dešimtmečio susirūpinta XX a. pradžios tautinį mitą įkūnijančių simbolių miesto objektų stoka.

Pasak istorikų, centrine laikinosios sostinės vieta, kurioje materializavosi lietuvių kultūrinės atminties vaizdiniai, tapo Karo muziejus ir jo sodelis¹⁹⁰. Reikšminga pati vieta, kurioje 1921 m. švenčiant trečiajias nepriklausomybės metines duris atvėrė muziejus – tai rekonstruota buvusi rusų karių cerkvė ir sandėlis. Taigi, rusų karinės ir religinės uzurpacijos simbolius perrašant nauju ideologiniu kodu, pasitelktas tas pats simbolinio perkodavimo principas kaip ir caro Nikolajaus prospekto pervadinimo bei Nepriklausomybės aikštės suformavimo atveju. Karo muziejus atlieka dvigubą funkciją – jis pats yra nacionalinis simbolis, įsteigtas naujai kuriamos valstybės laikinosios sostinės erdvėje, o kartu tai ir nacionalinės atminties kūrimo mechanizmas (turima omenyje ekspozicija, sodelyje esantys paminklai, sukurti valstybių švenčių minėjimo ir kiti patriotinio kulto ritualai). Nacionalinis politinis ir kultūrinis elitas, istorikų teigimu, paraleliai konstravo du lietuviškus istorinius naratyvus – Lietuvos valstybingumo istoriją ir lietuvių tautos istoriją. „Lietuvos valstybingumo istorijos naratyve dėmesys koncentravosi į LDK laikus iki Liublino unijos (1569 m.), o lietuvių tautos istorijos naratyvui svarbiausia buvo XIX a. lietuvių tautinio atgimimo, kurio pradžia sieta su ‚Aušros‘ pasirodymu, istorija.“¹⁹¹ Karo muziejaus sodelyje iškilo visas kompleksas paminklų, skulptūrų ir biustų, heroizuojančių kovas už nepriklausomybę, atgimimo epochos veikėjus¹⁹² ir anoniminius tautos didvy-

¹⁹⁰ *Ibid.*, p. 111.

¹⁹¹ Dangiras Mačiulis, „Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“, p. 138–139.

¹⁹² 1921 m. atidengtas paminklas „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ (kritusiems 1918–1920 m. kovose dėl nepriklausomybės), 1923 m. pastatytas paminklas dar gyvam tautinio atgimimo vedliui Jonui Basanavičiui, 1927 m. – Simono Daukanto ir Vinco Kudirkos biustai, 1928 m. – Laisvės statula ir t. t.

rius: pradedant Nežinomo kariu kapu, baigiant lietuviybės pamatus išlaikiusio valstiečio heroizavimu simbolinėmis „Sėjėjo“, „Knygnešio“, „Lietuviškos mokyklos“¹⁹³ skulptūromis ir Knygnešių sienele. Pasak Dangiro Mačiulio, monumentinė Karo muziejaus sodelio „propaganda iškalbingai liudijo išskirtinį kolektyvinės atminties architektais tapusiųjų dėmesį naujausiai Lietuvos istorijai: nuo XIX a. tautinio atgimimo iki nepriklausomybės kovų pabaigos“¹⁹⁴.

Ilgainiui susiklostė tradicija muziejaus sodelyje iškilmingai minėti valstybines šventes, Gedulo dieną (spalio 9 d. kasmet minėtos Vilniaus netekties metinės) etc.¹⁹⁵ Kasdienė vėliavos pakėlimo ir nuleidimo ceremonija su nepriklausomybės kovų invalidų eiseną, amžinoji ugnis prie Nežinomo kareivio kapo, miesto orą virpindavę muziejaus bokštelyje kabančio Laimės varpo dūžiai – visi šie simboliniai veiksmai virto patriotinio kulto ritualais. Tarpukariu, bet ypač pokariu bei atkūrus nepriklausomybę, Karo muziejus tapo laikinosios sostinės ikona. Ir ne tik miesto, bet ir pačios nepriklausomos Lietuvos. Ideologinis šios ikonos turinys susijęs su patriotizmu ir ginkluotu pasipriešinimu okupacijai, taip pat su modernios valstybės aspiracijomis, kurias įkūnija funkcionalistinė 4 dešimtmečio muziejaus ir jo bokštelių architektūra¹⁹⁶.

Antras iš reikšmingiausių simbolinių Kauno statinių – epochos estetinius idealus ir modernių technologijų galimybes atspindinti¹⁹⁷ paminklinė Kristaus Prisikėlimo bažnyčia (pamatai pašventinti

¹⁹³ Petro Rimšos skulptūrą „Lietuvos mokykla 1864–1904“ pastatyti sutrukdė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas (1942 m. vokiečiai bronzinę skulptūrą panaudojo karo pramonės reikmėms).

¹⁹⁴ Dangiras Mačiulis, *op. cit.*, p. 145.

¹⁹⁵ Plačiau apie tai Aušra Jurevičiūtė, „Karo muziejaus vaidmuo kuriant švenčių tradicijas Kaune 1921–1930 m.“, *Kauno istorijos metraštis*, 2008, t. 9, p. 169–202.

¹⁹⁶ 3 dešimtmečio architektūrinis muziejaus, tiksliau – viduramžių pilies kuorą primenančio bokštelių (projekto autorius Vladimiras Dubeneckis) vaizdas siejamas su LDK istorine atmintimi, galingos imperijos „nuo jūros iki jūros“ mitu.

¹⁹⁷ Laima Šinkūnaitė, „Kristaus Prisikėlimo bažnyčia“, *Kauno savasties ženklai*, p. 118.

1934 m.). Racionalistinės architektūros šventovė (archit. Karolis Reisonas) įsiliejo į naujai formuojamą modernistinį laikinosios sostinės laikotarpio architektūrinį miestovaizdį ir kartu reprezentavo jaunos šiuolaikiškos valstybės aspiracijas.

Žvelgiant į šią šventovę miesto erdvės simbolinio užvaldymo aspektu, didžiausią reikšmę turi sakraliosios miesto topografijos vertikalės įsteigimas ir nacionalinio prisikėlimo sakralizavimas. Naujai įsteigtoji laikinoji sostinė badė atvykėlių akis savo provincialiai žemaūgiu stotu. Kaunui, kurio centrinė dalis ir šiaip yra išsidėsčiusi upių santakos suformuotame slėnyje, pastatų aukštingumo ribojimas XIX a. pabaigoje suteikė plokščio, prie žemės priploto miesto pavidalą. Todėl tarpukariu, stengiantis suteikti Kaunui didmiesčio vaizdą, išleistas privalomas įsakymas (1932), kuriuo nustatyta, kad miesto centre gali būti statomi ne žemesni kaip dviejų aukštų pastatai, o svarbiausiose gatvėse – ne žemesni kaip trijų aukštų¹⁹⁸. Vis dėlto iki 4 dešimtmečio Kauno architektūros formuojamame miestovaizdyje stigo vertikaliosios ašies, ir tai aiškiai iliustruoja panoraminės to meto Kauno nuotraukos: įprastu, būdingu miesto panoramos rakursu nuo XIX a. tapo žvilgsnis į apačioje dunksantį miestą nuo Aleksoto šlaitų. Žvelgiant šiuo kampu, net ir aukščiausi bažnyčių (Jėzuitų, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų ir kt.) bokštai atrodė neką aukščiau teiškilę už kitus senamiesčio pastatus. Prisikėlimo bažnyčios statyba ant aukšto Žaliakalnio šlaito neabejotinai išreiškia miesto kūrėjų pastangas suteikti Kaunui stokojamą vertikaliąją ašį. Vieta pasirinkta sąmoningai atsižvelgiant į gerą matomumą iš visų miesto dalių. Vertikaliosios ašies akcentas ryškus ir architektūriniame projekte: statybų metu tai buvo aukščiausia bazilikinė bažnyčia Baltijos šalyse (didžiojo bokšto aukštis siekia 70 m).

Pabrėžtinai šventovės stiebimasis į dangų yra ne tik visai krikščioniškajai sakralinei architektūrai būdinga simbolinė dvasingumo, kilimo Dievop išraiška, čia slypi ir papildoma nacionalinio prisikėlimo sakralizavimo intencija. Dar 1922 m. buvo sumanyta pastatyti bažny-

¹⁹⁸ Antanas Jokimas, „Apie Kauno miesto statybą“, *Technika ir ūkis*, 1940, Nr. 3 (36), p. 44.

čią kaip simbolinę padėką Dievui už atgautą Lietuvos laisvę¹⁹⁹. Pats bažnyčios pavadinimas numato gretinimo galimybę – stebuklingas Kristaus prisikėlimas siejamas su stebuklingu tautos ir valstybės prisikėlimu po ilgametės okupacijos. Ši dviguba prasmė turėjo būti akcentuota ir įtvirtinta bažnyčios interjere: planuota, kad didįjį altorių puoš 14 m aukščio ir 9 m pločio paveikslas, kuriame bus vaizduojamas ir prisikėlęs Kristus, ir besikeliantis Vytis; ant stogo (jo pakraščiuose) ketinta sukurti Kalvarijų skulptūrinę kompoziciją, kurioje kryžiaus keliai susipintų su tautos kentėjimo keliais. Ant stogo įrengtoje Šv. Kazimiero koplyčioje turėjo degti amžinoji ugnis žuvusiųjų dėl Lietuvos laisvės atminimui, vakarinės pamaldos būtų buvusios skirtos žuvusiųjų dėl nepriklausomybės garbei ir per jas būtų vargonais skambinamas valstybės himnas²⁰⁰. Prisikėlimo bažnyčia buvo sumanyta kaip panteonas. Požemyje specialiai įrengtose kriptose ketinta laidoti labiausiai nusipelnčius tautos veikėjus, į jas perkelti anksčiau mirusių Lietuvos įžymybių palaikus²⁰¹. Antai po tragiškos transatlantinių lakūnų žūties 1933 m. sarkofagus su jų palaikais norėta perkelti būtent į Prisikėlimo bažnyčią, tačiau tuo metu ji dar nebuvo baigta, todėl lakūnams pastatytas laikinas mauzoliejus (archit. Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis) senosiose Kauno kapinėse²⁰².

Dėl staiga ištikusios sovietinės okupacijos Prisikėlimo bažnyčios statybos liko nebaigtos, tačiau šios šventovės idėjoje užprogramuota simbolinė galia spinduliuoja išėivijos laikotarpio literatūriniame lai-

¹⁹⁹ 1922 m. kunigas Petras Pranciškus Būčys dienraštyje *Laisvė* iškėlė mintį, kad lietuvių tauta turėtų imti pavyzdį iš Prancūzijos, kuri po Prūsijai pralaimėto 1870 m. karo ir kitų ją užgriuvusių negandų savo religinį atgimimą įamžino pastatydama ant aukščiausios miesto kalvos Monmartro Švč. Jėzaus Širdies baziliką kaip atgailos ir pasišventimo Kristui simbolį. Taip ir lietuvių tauta, pasak Būčio, turėtų išreikšti Viešpačiui savo padėką už nepriklausomybę pastatydama Kaune paminklinę bažnyčią ant aukščiausios miesto kalvos, Žaliakalnio. (Kun. [Petras] Pr.[anciškus] Būčys, „Pasimokykim iš prancūzų“, *Laisvė*, 1922, vasario 28, Nr. 24, p. 1.)

²⁰⁰ J. R. T. „Kaip atrodys Prisikėlimo bažnyčia“, *XX amžius*, 1939, rugsėjo 12, Nr. 209 (961), p. 10.

²⁰¹ *Ibid.*, p. 10.

²⁰² Edmundas Jasiūnas, „Simbolinis skrydžio užbaigimas“, *Plieno sparnai*, 1995, Nr. 3, p. 28.

kinosios sostinės tekste. Atkūrus nepriklausomybę, pabaigta statyti ir konsekruota Prisikėlimo bažnyčia šiandien yra ryškiausias Kauno miestovaizdžio akcentas, tarpukariu sakralizuotą nacionalinio prisikėlimo idėją pavertęs vienu iš esminių šiuolaikinio miesto tapatumo dėmenų.

Nepriklausomybės idėja buvo įkūnyta dar viename specifiniame Kauno lokuse – senosiose (karmelitų) kapinėse. Pačiame miesto centre (Vytauto prospekte) dar cariniais laikais (1847) įkurtų pagrindinių miesto kapinių katalikų konfesijai skirtas sklypas tarpukariu buvo paverstos nepriklausomybės kovose žuvusiųjų atminties ir jų aukos įamžinimo vieta: čia palaidota beveik trečdalis kovose žuvusių Lietuvos savanorių²⁰³, 1930 m. nežinomų karių palaidojimo vietoje pastatytas paminklas „Žuvome dėl Tėvynės“ (dail. Stasys Stanišauskas). 4 dešimtmetyje susiformavo tradicija Vėlinių dieną rengti oficialius nepriklausomybės kovose žuvusiųjų pagerbimo minėjimus, kuriuose iškilmingą kalbą sakydavo kariuomenės vadas. Vėlinių išvakarėse kauniečiai tvarkydavo ne tik senosiose kapinėse palaidotų savo artimųjų, bet ir karių savanorių kapus – ši tradicija savaime įsigalėjo ir buvo tęsiama net ir sovietmečiu iki pat kapinių sunaikinimo 1959–1962 m.²⁰⁴

Svarbu atkreipti dėmesį, kad tarpukariu nepriklausomybės atgavimo istorijos akcentai buvo dėliojami kiek kitaip nei šiandienos Lietuvoje. Nors ir anuomet didelė reikšmė buvo teikiama Vasario 16 d. Akto paskelbimui kaip simbolinei datai, tikruoju valstybės prisikėlimo stebuklu neabejotinai laikyta dėl karių savanorių ryžto ir pasiaukojimo pasiekta pergalė nepriklausomybės kovose. Tokią nepriklausomybės sampratą liudija Karo muziejaus įkūrimo istorija²⁰⁵, ekspozicija ir muziejaus sodelio skulptūros (ant Laisvės statulos postamento

²⁰³ Iš Roko Sinkevičiaus pranešimo „Kauno senosios kapinės: nuo panteono iki atminties dykvietės“, skaityto tarpdalykinėje mokslinėje konferencijoje „Antrojo miesto fenomenas: teorija, istorija, pasakojimai“, VDU, 2013 11 22.

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ Karo muziejaus steigimo įsakyme jo tikslas apibūdintas šiais žodžiais: „Kuriamas Lietuvos Karo Muziejus turi prakilti ir garbingą tikslą – pagaminti būsiančioms kartoms amžiną paminklą to, kaip Lietuva, per amžius priešų varginta, numetė vergijos pančius ir su ginklų rankoje per skausmus ir kovą pasiekė savo nepriklausomybę.“ (Cit. iš Akiras [Petras Biržys], *Karo muziejus*, Kaunas: [J. Balčiūnas], 1930, p. 8.)

pritvirtintose varinėse plokštėse iškaltos lemiamų nepriklausomybės kovų mūšių vietos ir datos) bei žuvusių savanorių pagerbimo ceremonias, taip pat pagrindinių miesto kapinių centre iškilęs paminklas „Žuvome dėl Tėvynės“ ir tarpukariu susiformavusi žuvusių savanorių kapų tvarkymo tradicija.

Per dvidešimt laikinosios sostinės gyvavimo metų Kaune buvo sukurta nepriklausomos Lietuvos Respublikos nacionalinių simbolių sistema: ją sudaro gatvėvardžiai, Karo muziejaus ekspozicija, jo sodelio paminklinių objektų kompleksas bei patriotiniu kultu virtęs ceremonias, nebaigta statyti paminklinė Prisikėlimo bažnyčia, nepriklausomybės metinių ir Gedulo dienos (spalio 9 d.) minėjimo tradicijos, nepriklausomybės kovose žuvusių savanorių aukos įamžinimas Kauno senosiose kapinėse bei kasmetės žuvusių karių pagerbimo tradicijos per Vėlines. 1939 m., kai Lietuva atgavo Vilnių, o neilgai trukus prarado valstybingumą, Kaunas kolektyvinėje sąmonėje jau buvo virtęs daugiau nei laikina Vyriausybės rezidencija, jis jau funkcionavo kaip nepriklausomybės simbolių sistema – tą liudija patriotinių laikinosios sostinės objektų (Laisvės varpo ir Laisvės statulos) pasirodymas pokario partizanų dainose, pogrindžio spaudos ir dokumentų vinjetėse, taip pat laikinosios sostinės traktuotė egzodo bei šiuolaikinėje literatūroje.

Istorinės sostinės šešėlyje

Vilniaus netektis ir Kauno kaip jį pavaduojančios laikinosios sostinės statusas užkodavo šių dviejų miestų tarpusavio įtampą. Tarpukario laikotarpiui galima taikyti dvipolio teoriją, pasak kurios, du miestai, dvi priešingybės tarsi pliusas ir minusas kuria įtampą, potencialą plėtotis visuomenei. Lietuva galėtų būti gretinama su dvipolėmis valstybėmis, tokiomis kaip Lenkija su Krokuvu ir Varšuva, Rusija su Peterburgu ir Maskva, Britanija su Edinburgu ir Londonu, Estija su Tartu ir Talinu²⁰⁶. Tačiau tarpukario Lietuvoje buvo susiklosčiusi specifinė

²⁰⁶ Rima Marija Girmius, „Pokalbis su Vladimiru Jermolenka apie grėsmę iš Rytų“, *Akiračiai*, 1996, Nr. 9, p. 9.

situacija, kai vienas iš reikšmę kuriančios opozicijos narių atsidūrė užribyje. Tai lėmė idealizuoto, legendomis apipinto ir mitologizuoto, herojiškos praeities vaizdinyje užkonservuoto, lenkų okupacijos kankinystės vainiku paženklinto Vilniaus įvaizdžio susiformavimą.

Vilnius nuo seno buvo sakralusis Lietuvos lokusas – Aušros vartų švč. Mergelės Marijos stebuklų pasireiškimų, Kristaus kančios keilią atkartojančių Kalvarijų ir krikščioniškąją kankinystę įkūnijančio Trijų kryžių kalno vieta. Nors Kaune būta daug bažnyčių, o Vytauto funduota Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia yra viena seniausių Lietuvoje, vis dėlto laikinojoje sostinėje buvo justis sakralumo stoka. Jos įveikos pastangos matyti Prisikėlimo bažnyčios statybose. 1934 m. birželio 29 d. pirmojo Lietuvos eucharistinio kongreso metu pašventintas iš Jeruzalės Alyvų kalno²⁰⁷ atvežtas kertinis šios bažnyčios akmuo ir pradėti montuoti Prisikėlimo bažnyčios pamatai²⁰⁸. Šiuo simboliniu aktu profaniškam lokusui suteikta šventumo dimensija. Vargu ar Vilniuje statant bažnyčią būtų prirėkę tokio sakralizavimo akto – istorinė sostinė rodėsi esanti *per se* sakrali erdvė, nereikalinga papildomo pašventinimo. Šventumas, dvasingumas tariamai buvo įrašytas pačioje Vilniaus panoramoje, persmelkęs jo orą: „Apie to miesto dvasingumą mums kalba bet kuri daugiabokščio Vilniaus panorama; bokštų ir varpinių lieknas miškas iškyla viršum jo tarytum koks regimas simbolis, tartum koks sursum corda; jie liudija mums, jog prieš mus – ne prislėgtas prie žemės didmiestis, paskendęs kasdieninių reikalų triukšme, o maldų ir relikvijų, sapnų, stebuklų ir tikėjimo vizijų šventovė“, – rašė menotyrininkas Mikalojus Vorobjovas²⁰⁹.

Politinė istorinės sostinės netektis, tarpukario lietuvių visuomenės išgyventa kaip kolektyvinė skriauda, itin suaktyvino jos simbolinės reikšmės lietuvių kultūrai, valstybiniam ir tautiniam tapatumui, tautos integracijai įsisąmoninimą viešajame, intelektualiniame, meni-

²⁰⁷ Nuo Alyvų kalno prisikėlęs Kristus žengė į dangų. Žr. Apd 1, 12.

²⁰⁸ Laima Šinkūnaitė, *op. cit.*, p. 120

²⁰⁹ Mikalojus Vorobjovas, *op. cit.*, p. 14.

niame ir kituose tarpukario diskursuose. Vilnius tuometėje lietuvių kultūroje atsidūrė grynojo mito plotmėje, retas kuris nepriklausomos Lietuvos pilietis buvo gyvenęs ar net lankęsis šiame mieste²¹⁰, kolektyvinėje atmintyje jis figūravo istoriniais ir sakraliaisiais simboliais, buvo tarsi efemeriškas miestas-svajonė. Pasak Balio Sruogos, „Vilnius jam [kauniečiui – V. Š.] buvo visų geriausiųjų troškimų simbolis, jo gyvenimo giliausioji vidujė prasmė. [...] Vilnius – svajonės konkretizacija. Vilnius jam – tai, ko jis gyvenime neturėjo, be ko jo būtis buvo nepilna. Vilnius kauniečiui – dvasios turinio prasmė. Kaunas jam buvo tiktai, tariant, ruošimasis pilnaties gyvenimui.“²¹¹

Istorinė sostinė ir anksčiau vaidino svarbų vaidmenį tautinės savimonės formavimosi procese, tačiau tarpukariu jos simbolinė reikšmė dar labiau išaugo. Ji virto romantizuotu idealu, nepriklausomybės šūkiu, patriotinio kulto objektu.²¹² „Visa Lietuvos kultūra buvo pilna legendinio miesto simbolikos. 1925 m. įsisteigusi Vilniui vaduoti sąjunga nuolat organizavo pinigines rinkliavas, rengė dekoruotas ir kostiumuotas eitynes bei vaidinimus. Kasmet gedulo ir protesto akcijomis minėta spalio 9-oji – Vilniaus užgrobimo diena.“²¹³ Idant nesilptų ir neužsimirštų lietuvių ryžtas atkovoti sostinę, įsteigtas specialus periodinis leidinys *Mūsų Vilnius*. Literatūroje susiformavo atskiras patriotinės poezijos žanras – eilėraščiai apie Vilnių; dalis jų virto dainomis, maršais ir himnais (Fausto Kiršos „Vilniun trauk“,

²¹⁰ Vilnius daugelio nepriklausomos Lietuvos piliečių kultūrinėje sąmonėje buvo susitraukęs į Gedimino kalno ir Aušros vartų simbolius. Patriotinių Vilniaus eilėraščių rinktinėje *Mūsų Vilniaus poezija* (Kaunas, 1932) esama gausybės išnašų, kuriose tarpukario skaitytojui detaliai aiškinami tekstuose minimi vietovardžiai: Trijų kryžių kalnas, Paneriai, Bernardinų sodas, Žvėrynas, Žaliosis tiltas etc. Topografinio nesusivokimo pavyzdžių galima aptikti nepriklausomos Lietuvos spaudoje, pavyzdžiui, kai Vilniaus panoramą vaizduojantis karikatūristas supainioja planus ir Katedros frontoną nupiešia kyšantį antrame plane už Gedimino kalno.

²¹¹ Balys Sruoga, „Vilniaus ir Kauno visuomeninė sanveika“, *Vairas*, 1940, Nr. 4, p. 247.

²¹² Vilniui vaduoti sąjūdį kaip propagandinę kampaniją yra tyrinėjęs Dangiras Mačiulis. Žr. Dangiras Mačiulis, „Dvi propagandinės kampanijos XX a. tarpukario Lietuvoje“, *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–127.

²¹³ Jolita Mulevičiūtė, *op. cit.*, p. 159.

Kazio Binkio „Vilniaus maršas“, „Geležinio Vilko maršas“ etc.). Tekstų apie Vilnių gausa visus pranoko Liudas Gira ir Petras Vaičiūnas, pastarasis išleido atskirą eilėraščių rinkinėlį *Amžiais už Vilnių dėš galvą lietuvis!* (1928), kuriame išspausdintas ir anuomet populiariausia patriotine daina tapęs eilėraštis „Mes be Vilniaus nenurimsim“. 1932 m. pasirodžiusi iliustruota Vilniaus poezijos antologija *Mūsų Vilniaus poezija* vaizdžiai atskleidžia Vilniaus sakralizacijos mastą tarpukario Lietuvoje. Galima išskirti dvi Vilniaus simbolinės reikšmės įsisąmoninimo plotmes: pilietinę (ir tautinę) bei religinę. Pirmoji aktualizuojama poetizuojant istorinius ikiunijinės LDK simbolius – pirmiausia Gedimino pilį, antroji – krikščioniškuosius simbolius: Aušros vartų švč. Mergelės Marijos kultą, šv. Kazimierą, Vilniaus Kalvarijas ir Katedrą. Nuo pat Vilniaus praradimo lietuvių visuomenėje augo ir stiprėjo jo sąsaja su dvasiniu tautos atgimimu: istorinės sostinės praradimas suvoktas ne tik kaip politinė netektis, bet ir kaip tautos benamystės situacija – be Vilniaus esą negalimà dvasinė tautos pilnatvė. „Be Vilniaus Lietuva jautėsi kaip be širdies ir be savo tautinės didybės, be savo didžiojo tautinio centro ir mito, kuris vadovauja visai tautai, jai teikia nuolatinį įkvėpimą, ją nuolat skatina prie kūrybos ir heroizmo žygių. Be Vilniaus Lietuva negalėjo normaliai kvėpuoti, dirbti ir kurti, Kaunas nieku būdu jo negalėjo atstoti“, – atsiminimuose rašė Juozas Keliuotis²¹⁴.

Vilniaus kaip kultūrinio ir dvasinio lietuvių atgimimo centro ir būtinios jo sąlygos idėja atėjo iš XIX a., ji išskaitoma Simono Stanevičiaus odėje „Šlovė žemaičių“ (1829) ir ypač Maironio eilėraštyje „Vilnius (prieš aušrą)“ (1892). Tarpukariu tokia Vilniaus samprata išplėtota iki nekvestionuojamo postulato: „mums šiandieną labiau negu kitados reikalingas tas dvasinis atgimimas, subrendimas, persiėmimas ta mintimi, kad Vilnius mums yra būtinais reikalingas, kad be jo jau negali plėtotis nė joks mūsų gyvenimas [...] dvasinio atgimimo mintį reikia ugdyti ne tik savy, bet ir kitiems perduoti, o ypačiai Vilniaus

²¹⁴ Juozas Keliuotis, *Mano autobiografija*: atsiminimai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 204.

ilgesį ir meilę reikia ugdyti mūsų jaunime“, – rašė pedagogas, poetas ir kritikas Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis²¹⁵.

Patriotinėje Vilniaus poezijoje – Petro Vaičiūno, Bernardo Brazdžio, Vytauto Sirijos Giros, Petro Babicko, Salio Šemerio, Liudo Giros ir kitų eilėraščiuose – ryškiai pasirodanti Vilniaus kaip švento miesto, kaip Lietuvos Jeruzalės vaizdinija tarpukariu buvo įsigalėjusi ne tik literatūriniame, bet ir visuomeniniame diskurse: „Vilnius buvo, yra ir pagaliau turi būti mūsų valstybės sostinė, mūsų sielų Jeruzalė“, – skelbė kunigas Vladas Mironas²¹⁶. Vilniaus praradimo metinių proga „Saulės“ salėje į susirinkusiuosius kreipėsis Juozas Tumas-Vaižgantas savo kalba baigė bibrine priesaika: „Jei aš užmiršiu tave, Jeruzalem, tegu nudžiūsta mano dešinė, tegul nebemato mano akys, nieko daugiau nebegirdi mano ausys!“²¹⁷ Alfonsas Nyka-Niliūnas savo dienoraščiuose Vilnių vadina Šventuoju Miestu²¹⁸. Vilniaus kaip nerealaus, legendinio, svajonių miesto samprata buvo taip giliai įsišaknijusi į nepriklausomybės kartos sąmonę, kad Niliūnas jį taip patiria net ir kelerius metus pragyvenęs šiame mieste: „Vilnius man buvo daugiau istorinis, estetinis ir patriotinis išgyvenimas. Nežiūrint beveik penkerių jame gyventų metų, visą laiką pasiliko nerealus, nerealus dėl to, kad tai buvo svajonė, o svajonės, kaip žinoma, niekuomet neišsipildo. Net ir po kelerių metų Vilniuje man nepavyko visiškai savęs įtikinti, kad aš iš tiesų gyvenu šiame nerealiam mieste, o ne vartau jo panoraminį albumą.“²¹⁹

Kauno vaizdinys kultūrinėje tarpukario sąmonėje kūrėsi kaip mitologizuotas Vilniaus antimodelis, laikinosios sostinės statusas suteikė miestui erzaco, netikrumo, nepakankamumo konotacijas. Prie

²¹⁵ A. Tyruolis [Alfonsas Šešplaukis], „Vilnius mūsų poezijoje“, *Mūsų Vilnius*, 1932, Nr. 30, p. 621.

²¹⁶ „Vilnius – kūrybinės ir tautinės mūsų gyvybės versmė ir šventovė: kun. Vl. Mirono paskaita humanitarinėje ir kultūros savaitėje (santrauka)“, *Lietuvos aidas*, 1934, balandžio 25, p. 4.

²¹⁷ Cit. iš Zigmantas Kuzmickis, „Kūrybinė Vaižganto dvasia“, *Vairas*, 1933, Nr. 6, p. 176.

²¹⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 25.

²¹⁹ *Ibid.*, p. 238.

apmaudo dėl Vilniaus praradimo pridėkime dar nusivylimą dėl pirmųjų nepriklausomybės metų sunkumų, vis labiau ryškėjančio socialinio susiskaldymo, prakutusios miestietijos ekonominio atotrūkio nuo atsilikusio kaimo ir taps aišku, kodėl laikinoji sostinė tarpukario kolektyvinėje sąmonėje virto visų socialinių ir dvasinių blogybių šaltiniu, tarsi pačioje šio miesto prigimtyje būtų užkoduotas nudvasėjimas, merkantilizmas ir karjerizmas: Kaunas „buvo be romantikos, be mitų, be gyvybės mistikos, be dvasios. Gerėjant gyvenimo sąlygoms, jis tik smarkiai miesčionėjo, pasidarė patogi dirva siausti politinėms rietenoms ir karjerizmui“ – teigia Keliuotis²²⁰. Dailėtyrininkės Jolitos Mulevičiūtės pastebėjimu, tarpukario lietuvių mentalitetą ženklino dramatiškas Kauno ir Vilniaus supriešinimas: „Pirmasis miestas tapatintas su striuka buržuazine morale, neišsilavinusių biurokratų savivale ir pragmatišku kapitalo interesu, o antrasis vaizduotas tautos širdimi, istoriniu sostapiliu, kur kiekviename žingsnyje juntamas prakilnios senovės alsavimas.“²²¹ Įdomu, kad ši priešprieša taip stipriai išsiskynė kultūrinėje sąmonėje, kad išliko gyvybinga iki pat XX a. pabaigos, jos atšvaitai matyti filosofo Arvydo Šliogerio svarstymuose: „Kaunas yra ‚laikinoji‘ (t. y. žemiškoji, daiktiškoji) sostinė, vertelgų miestas, žemiškasis polis, tikrieji mūsų Atėnai [...]. Vilnius yra ‚amžinoji‘ sostinė, [...] intelektualų miestas, dangiškasis polis, mūsų Amžinoji Jeruzalė [...]“.²²²

Vilniaus atgavimo situacija demaskavo nepriklausomos Lietuvos politinio elito dviveidystę, kai du dešimtmečius eskaluota kovinga patriotinė retorika subliuško atėjus laikui persikelti į istorinę sostinę: 1939-ųjų rudenį į Vilnių pirmieji suskubo keltis kultūrininkai, intelektualai, pedagogai su savo mokiniais ir universiteto profesūra su studentais, kai laikinosios sostinės establišmentas, pasak vilniečio žurnalisto ir visuomenės veikėjo Jeronimo Cicėno, „į atsivėrusius vartus į Vilnių žiūrėjo lyg į pragaro žiotis, o kelionpinigiais ir dienpi-

²²⁰ Juozas Keliuotis, *op. cit.*, p. 204.

²²¹ Jolita Mulevičiūtė, *op. cit.*, p. 159.

²²² Arvydas Šliogeris, „Bronius Radzevičius: tarp pagonybės ir krikščionybės“, *Kultūros barai*, 1996, Nr. 8–9, p. 44, 2 išnaša.

nigiais aprūpinti tautiečiai, pamiršę viso dvidešimtmečio lūkesčius, jo reikšmę svėrė, atleiskite, miegamųjų, vonių ir išviečių patogumais“²²³.

Persikėlimas į Vilnių atskleidė atotrūkį tarp nepriklausomoje Lietuvoje per dvidešimtmetį susiformavusios istorinės sostinės legendos ir daugiataučio miesto tikrovės. Anot Jolitos Mulevičiūtės, „sostinės sugražinimas apnuogino lietuviškojo identiteto skaudulius. Jis išskleidė iliuzijas, atėmė stebuklingo tautos prisikėlimo viltį. Juk visą nepriklausomybės dvidešimtmetį Vilnius lietuviams buvo ne dinamiškos, prieštaringos, daugiatautės kultūros miestas, ne gyvybingos tradicijos lopšys, o nutolęs miražas, mitinis įvaizdis, išreiškęs lietuvių susvetimėjimą savo praeičiai ir nepasitenkinimą tikrove“²²⁴.

„Vytautinės sostinės“ mitokūros projektas

Vilniaus besiilginčiam tarpukario lietuviui Kaunas regėjosi kaip „nepakankamas“: neturintis savo mito, savo *genius loci*, nepakankamai didmiestiškas, perdėm „užterštas“ rusų viešpatavimo simboliais (virtęs svetimos karinės galios simboliu – miestu-tvirtove), jo erdvė rodėsi beveidė, neturinti lietuviams reikšmingų istorinių, tautinių simbolių sluoksnio, kuris buvo regimas Vilniuje. Nors Nemuno ir Neries santakoje įsikūrusio miesto mitologija nė iš tolo neprilygo kolektyvinėje atmintyje įsitvirtinusiai turtingai, ilgaamžei ir plačiai paplitusiai Vilniaus įkūrimo legendai, vis dėlto Kauno pradžios mitas buvo įamžintas Lietuvos metraščiuose ir yra glaudžiai susijęs su pagrindine Renesanso laikų tautos kilmės legenda (Palemono vardas figūruoja net ir Kauno apylinkių toponimijoje). Senosios Kauno istorijos tyrinėtojas Zigmantas Kiaupa nuosekliai atsekė legendos atsiradimo ir transformacijos kelią. Pasak jo, Kauno įkūrimo legendos šaknys siekia Lietuvos metraščius, surašytus XVI a. pradžioje, kur pateko vei-

²²³ Jeronimas Cicėnas, „B. Sruoga Vilniuje“, *Susitikimai su Kaziu Boruta: atsiminimai*, sudarė Eglė Borutaitė-Makariūnienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 126.

²²⁴ Jolita Mulevičiūtė, *op. cit.*, p. 161.

kiausiai XV a. sukurtas pasakojimas apie romėniškąją lietuvių kilmę: į Lietuvą atvykusio romėnų vado Palemono sūnus Kunas esą Nevėžio žiotyse pastatęs pilį ir pavadinęs ją savo vardu. Kiek papildytą šį pasakojimą savo *Kronikoje* aprašė Motiejus Strijkovskis. Pastarasis Kuno pilį perkėlė į Neries ir Nemuno santaką bei nurodė, kad ilgainiui pilį imta vadinti Kaunu. Teodoras Narbutas, perpasakojęs šią istoriją, nuo savęs pridėjo datą – Kunas įkūręs Kauną 1030 m.²²⁵ Jei prisiminsime Vilniaus įkūrimo legendą ir Gedimino laiškus, kuriais datuojama sostinės gyvavimo pradžia, pamatysime paradoksišką situaciją – sekant Narbuto istorija išeina, kad Kaunas yra net trimis šimtmečiais senesnis už Vilnių ir būtent Kaunas, o ne Vilnius yra visos romėnakilmės tautos lopšys. Kiek romantizmo epochos historiografija galėjo daryti įtakos tarpukario kolektyvinei sąmonei? XX a. 3 dešimtmetyje besikuriantis profesionalusis Lietuvos istorijos mokslas kritiškai vertino Palemono legendą, o kartu ir Kauno įkūrimo mitą. Akivaizdu, kad romėniškosios tautos kilmės legenda bei pramanytas miesto įkūrėjas Kunas tarpukariu negalėjo būti rimtai traktuojami. Čia kaltas ne tik pseudoistorinis Kauno mito pagrindas, bet ir pakitusi politinė konjunktūra: Renesanso epochoje Palemono mitas lietuviams buvo reikalingas kaip iškilios romėniškosios kilmės įrodymas, o tautinėje valstybėje svetimtautis atvykėlis buvo neparankus pretendentas į tautos protėvio statusą. Vis dėlto tarpukariu būta sąmoningų pastangų pasinaudoti Kuno legenda, kuriant laikinajai sostinei stokojamą mitinį podirvį. Čia turima omenyje Vytauto Bičiūno knyga *Kaunas 1030–1930*, kurios antraštė ir pasirodymo laikas (per patį Vytauto Didžiojo jubiliejinių metų renginių įkarštį) suliejo du svarbiausius Kauno mitus į viena: Kaunas kaip legendinio kunigaikščio Kuno įkurtas miestas ir Kaunas kaip Vytauto Didžiojo miestas. Verta dėmesio Zigmano Kiaupos pastaba, kad nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmečiu, kai formavosi profesionalus Lietuvos mokslas, „miestų istorija liko tyrinėtojų dėmesio nuošalėje. Tokia padėtis galėjo atsirasti ir dėl įsi-

²²⁵ Zigmantas Kiaupa, *Kauno istorija*, t. 1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 35.

galėjusio neistorinio požiūrio į miestų nelietuviškumą praeityje²²⁶. Lietuvos Respublikos laikotarpiu pasirodė įvairių straipsnių ir publikacijų (daugiausia susijusių su Kauno kaip prekybos miesto istorija ir Kauno bažnyčių bei vienuolių istorija²²⁷), tačiau mokslinė Kauno istorija nebuvo parašyta. Mokslinio istorinio Kauno diskurso vakuumą pretendavo užpildyti Bičiūno knyga – pseudoistorinis Kauno praeities pasakojimas. Šiuolaikiniai istorikai Bičiūno veikalą vertina kritiškai. Didžiausiu jos trūkumu laiko tai, kad autorius nesinaudojo istorijos mokslo metodais, neatsisakė legendinės Kauno įkūrimo versijos ir įvėlė daug faktinių klaidų. Kita vertus, pripažįstama, kad Bičiūnas yra geras pasakotojas ir atidus žinių apie Kauno praeitį rinkėjas²²⁸.

Vytautas Bičiūnas – joks istorikas, jis buvo literatūros, teatro ir meno kritikas, prozininkas, dramaturgas, dailininkas, tad ir vadovavosi ne istorijos mokslo nuostatomis, o menininko nuojauta, kad legendinė Kauno praeities aiškinimo tradicija turi būti suaktualinta didinant laikinosios sostinės konkurencingumą istorinės sostinės atžvilgiu ir kuriant pozityvų tarpukario Kauno mitą kaip atsavarą negatyviajam miesčioniškosios laikinosios sostinės įvaizdžiui. Bičiūno knygos paskirtis buvusi ne tik ir ne tiek istorinis tyrinėjimas, kiek Kauno istorijos „pagilinimo“ pastanga (miesto įkūrimo pradžią nukeliant į XI a.), prigimtinio miesto „lietuviškumo“ pagrindimas ir sąsaja su Vytauto mitu – visa tai, kas buvo nepaprastai svarbu tarpukario Lietuvos visuomenei, t. y. lituanizuoti savo laikinąją sostinę ne tik dabartyje, bet ir istorinėje perspektyvoje. Nors miesto gyventojų etninė sudėtis greitai kito lietuvių naudai iš kaimų atvykstančiųjų sąskaita, liko istorinė „etninės miesto kilmės“ problema. Šiandienos mokslininkai tai laiko neistorišku žvilgsniu į miesto paveldą ir jo kultūrą, mat Kauną, kaip ir kitus LDK miestus, kūrė patys LDK piliečiai (nepriklausomai nuo jų etninės kilmės). Tarpukariu vyravo kitoks „savo“ paveldo supratimas, todėl rodėsi ypač svarbu pabrėžti, akcen-

²²⁶ *Ibid.*, p. 17.

²²⁷ *Ibid.*, p. 18.

²²⁸ *Ibid.*, p. 19.

tuoti lietuviškas Kauno ištakas, susiejant miesto pradžią su Vytauto Didžiojo vardu.

Vytautinių metų patriotinio pakilimo banga suaktualino Kauno mito problemą. Todėl bandyta įterpti Kauno mitą į vytautinės, LDK istorijos patetikos foną jubiliejiniais 1930-aisiais, pasiremiant neva simbolišku datų sutapimu: Bičiūno knygos antraštėje nurodyti metai (1030–1930) sudaro prielaidas 1930-uosius laikyti ne tik 1430 m. mirusio kunigaikščio Vytauto, bet ir Kauno jubiliejiniais metais. Bičiūno knygoje istoriniai faktai palenkiami mito labui, siekiant sureikšminti Kauno miesto svarbą Lietuvos istorijoje. Labiausiai akcentuojamas idealizuotas ikiuniujinės LDK laikotarpis, siekiant, kad Vytauto šlovės aureolė nušviestų ir Kauno praeitį, suteiktų šiam miestui stokojamą herojinį lygmenį. Skirtingai nuo legendinio kunigaikščio Kuno, realus istorinis personažas kunigaikštis Vytautas buvo pajėgi atsvara Gedinui Vilniaus įkūrimo legendoje. Lietuvos Respublikos laikų kolektyvinė istorinė atmintis rėmėsi jau nebe tiek Dluogošo istoriografinė tradicija, kiek Simono Daukanto sukurtu istoriniu naratyvu, išaukštintusiu kunigaikščių epochą, įtvirtinusių lietuviškumo konceptą. Dėsninga, kad nacionalinės valstybės kūrimosi situacijoje legendinį Kuną laikinąja sostine tapusio Kauno mitologijoje pakeitė Vytautas. Ir ne tik todėl, kad jis buvo realus istorinis asmuo, bet pirmiausia dėl to, kad tai – ryškiausias LDK suverenumo gynėjas. Nepriklausomybės kovų ir visą tarpukario dvidešimtmetį besitęsusio konflikto dėl Vilniaus krašto kontekste imponavo nepriklausoma Vytauto laikysena Lenkijos karalystės atžvilgiu, jo tarptautinis autoritetas.

Ar Bičiūno ir kitų Vytauto kulto kūrėjų ir puoselėtojų aktualizuota Vytauto reikšmė Kauno miestui buvo pagrįsta? Istorikai Kauno miesto istorijos pradžia laiko pirmąjį jo vardo paminėjimą rašytiniuose šaltiniuose, t. y. 1361 metus²²⁹. Minėtas įrašas yra Vokiečių ordino heroldo Vygando Marburgiečio kronikoje aprašomas nesėkmingas 1361 m. maršalo žygis iš Įsruties į Kauną. Kaunu čia vadinamas ne

²²⁹ *Ibid.*, p. 10.

miestas (tuo metu jo dar nebuvo), o mūrinė pilis²³⁰. Zigmantas Kiaupa atkreipia dėmesį į tai, kad miesto vardo paminėjimas tėra svarbus istorikams, o amžininkų gyvenime jis nieko nekeitė. Kur kas svarbesne data jis laiko 1408 m., kai Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas „Kaune besikuriančiai miestiečių bendruomenei suteikė savivaldą vokiškosios miesto teisės pagrindu“²³¹. Upių santakoje įsikūręs Kaunas buvo paranki vieta kurtis pirkliais ir jiems talkinantiems upeiviams, vežikams, amatininkams, o Magdeburgo teisių suteikimas faktiškai reiškė, kad greta pilies susikūrusi jų gyvenvietė virto europietišku savavaldžiu miestu. Pasak Zigmanto Kiaupos, ši data yra esminis įvykis Kauno gyvenime²³². Taigi visiškai pagrįstai galima teigti, kad tikrasis miesto įkūrėjas kaip tik ir buvo kunigaikštis Vytautas, davęs pradžią Kauno miesto savivaldai ir Kauno kaip prekybinio miesto suklestėjimui²³³.

Būta dar vienos priežasties, kodėl jubiliejiniais 1930-aisiais atrodė paranku susieti kunigaikštį Vytautą su Kauno miesto istorija. Vytauto tėviškė Trakai liko anapus demarkacinės linijos, tad Kaunas perėmė simbolinį Vytauto miesto vaidmenį. 1930 m., vadovaujant profesoriui Eduardui Volteriui, buvo pradėti Kauno pilies tyrimai²³⁴. Ir nors kunigaikštis čia nerezidavo (perbėgęs į Ordino pusę Vytautas apsigyveno kitoje Nemuno pakrantėje stovėjusioje Rittersverderio pilyje), artėjant vytautiniams metams „sutvarkyti iki tol apleisti buvę Kauno

²³⁰ *Ibid.*, p. 35. Pastarojo meto istoriniai tyrimai atskleidė „sudėtingą sistemą, XIV a. gynybinį ir administracinį centrą – mūrinę Kauno pilį su ją supusiais dviem mažesnių medinių pilių žiedais. [...] Šis forpostas saugojo senuosius LDK centrus: Kernavę, Vilnių, Trakus“. (Mindaugas Bertašius, „Kauno pilis“, in: *Kauno savasties ženklai*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 12.)

²³¹ Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 11.

²³² *Ibid.*, p. 11.

²³³ XV–XVI a. miestas sparčiai augo, kūrėsi pirmieji mūrinių namų kvartalai, 1473 m. pradėjo veikti pirmoji mokykla, 1500 m. – pinigų kalykla, 1519 m. – viešoji ligoninė. XVI a. pabaigoje Kaunas tapo vienu geriausiai suformuotų LDK miestų.

²³⁴ Mindaugas Bertašius, „Kauno pilis“, p. 12.

pilies griuvėsiai propagandiniame diskurse imti vadinti „senąja Vytauto pilimi“²³⁵, būtent čia vyko svarbiausi vytautinių metų renginiai.

Apie Vytauto kultą kaip pagal užmojų precedento neturintį nepriklausomos Lietuvos reprezentacinį projektą yra išsamiai rašyta Dangiro Mačiulio²³⁶ ir Giedriaus Viliūno²³⁷, atskleidusių Vytauto kulto reikšmę įtvirtinant tautinės valstybės konceptą, šlovingos ikiunijinės LDK istorijos aktualizavimo svarbą jaunos Lietuvos pilietinei savimonei kurtis. Savo ruožtu norisi pabrėžti, kad neregėto pompastiškumo pagrindinis jubiliejinių metų renginys įvyko vasario 16 d. Kaune, o parenkant renginio vietą ir datą akivaizdžiai mėginta mitologizuoti Kauno erdvę, kaip siejančią šlovingą Vytauto erą su nepriklausomos Lietuvos laikais. Ir iki jubiliejinių metų, ir ypač 1930-aisiais Vytauto vardą pasistengta įrašyti į miesto topografiją, suteikti jį svarbiausiems valstybinio masto Kauno objektams (Vytauto prospektas, Vytauto Didžiojo universitetas (kaip analogija Krokuvos Jogailaičių universitetui ir Vilniaus Stepono Batoro universitetui), Vytauto Didžiojo muziejus, Vytauto parkas²³⁸, Vytauto Didžiojo tiltas²³⁹).

²³⁵ Dangiras Mačiulis, Alvydas Nikžentaitis, Vasilijus Safronovas, *op. cit.*, p. 115.

²³⁶ Dangiras Mačiulis Vytauto kultą siejo su autoritarinio Smetonos režimo siekiu „kolektyvinėje atmintyje esančiais LDK vaizdiniais pasinaudoti diegiant nacionalizmo ideologiją, konsoliduojant lietuvių etninę bendruomenę ir legitimizuojant nedemokratinį politinio režimo pobūdį.“ (Dangiras Mačiulis, „Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“, p. 150.) Plačiau apie Vytauto kultą nepriklausomoje Lietuvoje žr. Dangiras Mačiulis, „Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje“, *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 127–135.

²³⁷ Giedrius Viliūnas, „Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 17: *Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001, p. 68–102.

²³⁸ Šioje vietoje parkas įkurtas dar 1871 m., 1872 m. čia vyko caro Petro I gimimo 200 metinių minėjimas, ta proga pastatytas medinis paviljonas, estrada, teniso aikštelės, sūpuoklės. Netrukus šią vietą imta vadinti Petrovka, Petrovskaja gora. 1930 m. minint Vytauto 500 mirties metines Rusijos valdovo vardas pakeistas LDK kunigaikščio vardu.

²³⁹ Vytauto Didžiojo vardas suteiktas 1930 m. atidarytam naujai atstatytam Aleksoto tiltui per Nemuną. (Anksčiau toje vietoje stovėjęs tiltas buvo nuneštas ledų sangrūdos per 1926 m. potvynį.)

Atskiros kalbos reikalautų Vytauto bažnyčia, kurią fundavo pats didysis kunigaikštis, atsidėkodamas švč. Mergelei Marijai už stebuklingą išsigelbėjimą iš Vorsklos mūšio. Nors šventovės atsiradimo istorija buvo žinoma ir siejama su Vytauto vardu jau nuo seno, bažnytiniuose raštuose ji vadinta Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia. Ir tik tarpukariu sąmoningomis bažnyčios rektoriaus Juozo Tumo-Vaižganto pastangomis visuotinai įsitvirtino Vytautinės bažnyčios vardas, o nuo 1930 m. vartota Vytauto Didžiojo bažnyčios pavadinimo forma. Vaižganto vaidmuo kuriant Vytauto kultą ir įtvirtinant Kauno kaip Vytauto sostinės statusą iki šiol nebuvo išsamiau nagrinėtas, o juk būtent kanauninkas Tumas buvo vienas veikiausių simbolinio Kauno užvaldymo ideologų, jis aktyviai dalyvavo tiek Vytauto metų, tiek Priskėlimo bažnyčios organizaciniuose komitetuose, taip pat kuriant ir plėtojant patriotinį kultą Vytauto muziejuje. Tai jis Kauną pakrikštijo Vytauto sostine ir netgi pasiūlė Šančius Vytauto garbei pervadinti Vytautogala arba Aleksandrija²⁴⁰. Pats Vaižgantas privačiuose laiškuose yra atskleidęs savo sąmoningas pastangas kurti Kaunui „vytautinės sostinės opiniją“ kaip vieną iš miesto relituanizacijos priemonių²⁴¹. Kiek šios pastangos buvo vaisingos, šiandien sunku pasakyti. Vis dėlto literatūrinis, publicistinis ir memuarinis diskursai leidžia manyti, kad, nepaisant Bičiūno, Vaižganto ir kitų siekio susieti Kauno mitą su Vytauto vardu, kolektyvinėje tarpukario sąmonėje laikinosios sostinės įvaizdis formavosi atsietai nuo herojinio Vytauto kulto ir didžia dalimi buvo nulemtas socialinių tarpukario miesto realiųjų.

²⁴⁰ Doc. J. Tumas-Vaižgantas, „Vytauto sukaktis čia pat!“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 12: *Publicistika, 1925–1928*, parengė Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 529–530.

²⁴¹ „Berods, Vytautui Didžiajam aš esu kiek patarnavęs, valdydamas jo įsteigtąją Kauno pilies bažnyčią – aš pirmas ėmiau sudarinėti Kaunui vytautinės sostinės opiniją. Ir iš viso senajai tradicijai atgyti aš padariau pradžią – Kaunas gi buvo nuo tradicijų nuplikintas, kaip gatvės nuo pastatų: aukšti namai kliudė fortams, skaisti tautinė tos vietos tradicija kliudė rusifikatoriams. Šiandien, ačiū P. Dievui, Kaunas sulietuvėjęs dvasia, ne viena savo išvaizda.“ (Iš laiško Pranui Lesauskiui (1932), Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 381.)

Laikinoji sostinė kaip išbandymas (Vincio Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly*)

Moderniojo Vakarų Europos romano raida glaudžiai susijusi su miestu. Svarbiausi XX a. pirmojo ketvirčio romanai didžiąja dalimi yra „didmiesčio užrašymas“: Dublinas Jameso Joyce'o *Ulise*, mitologizuotas Prahos vaizdas Franzo Kafkos *Procese* ir kt.²⁴² Pirmasis lietuvių psichologinis intelektualinis romanas – Vincio Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* (1932–1933) – kartu yra ir vienas iš ankstyviausių laikinosios sostinės „įtekstinimų“ lietuvių stambiojoje prozoje²⁴³. Pasak rusų semiotiko Viačeslavo Ivanovo, miestas istorijoje yra toks naujas reiškinys, kad kiekviena nauja karta iš naujo ima juo stebėtis, ir toks archajiškas, kad ši nuostaba dažnai perteikiama daugiataūkstantinio amžiaus vaizdiniais²⁴⁴. Šiame skyriuje tyrinėjama, kokiais simboliniais įvaizdžiais romano *Altorių šešėly* trečiojoje dalyje pasirodo 3 dešimtmečio laikinoji sostinė, jos panorama, specifinė miesto atmosfera ir miestiečių paveikslai.

Miesto tekstui ir literatūriniam miesto mitui susiformuoti reikia laiko. Kolektyvinė sąmonė palaipsniui įsisavina naujus patyrimo plotus, tad praeina bene dešimtis nepriklausomos Lietuvos ir jos laikinosios sostinės gyvavimo metų, kol kaunietiškujų patirčių visuma susintetinama ir pereina į įsisaugantą būvį, „pasirašo“ meniniu tekstu. Reikšmingiausiais tarpukario Kauno teksto kūrėjais, tradicijos steigėjais poezijoje derėtų laikyti Antaną Miškinį, prozoje – Putiną.

Nors Putino romanas *Altorių šešėly* daugelio literatūrologų tyrinėtas pačiais įvairiausiais aspektais, laikinosios sostinės vaizdavimui

²⁴² Вячеслав Иванов, „К семиотическому изучению культурной истории большого города“, in: Idem, *Избранные труды по семиотике и истории культуры*, t. 4: *Семиотика культуры, искусства, науки*, Москва: Языки русской культуры, 2007, p. 177.

²⁴³ Chronologiškai pirmuoju Kauno romanu derėtų laikyti meniškai menkavertį, pragominei literatūrai priskirtiną epistolinį Teofilio Tilvyčio romaną *Ministerijos Rožė* (1931).

²⁴⁴ Вячеслав Иванов, *op. cit.*, p. 179.

šiam kūrinyje iki šiol skirta mažai dėmesio. Bene daugiausiai šiuo požiūriu romaną tyrinėjo Vaiva Račiūnaitė. Jos teigimu, Putino romano *Altorių šešėly* padėjo pagrindus miesto fenomeno įtvirtinimui literatūroje. Iš bendro lietuvių miesto romano konteksto jis esą išsiskiria tuo, kad atsisako ideologine kliše anuomet tapusių binarinių struktūrų (kaimas vs miestas). Domėdamasi urbanizmu kaip socialiniu reiškiniu, Račiūnaitė mažai dėmesio skiria konkrečių miestų, taip pat ir Kauno, vaizdavimo romane specifikai, vis dėlto pastebi, kad Kaunas Putino kūrinyje „iškyla kaip skurdus ir menkas miestelis, gąsdinantis ne didmiestiškais pavojais, o provincialumu“²⁴⁵. Taikli tyrinėtojos pastaba dėl Vilniaus kaip simbolinės erdvės traktavimo romane²⁴⁶.

Žemaūgis miestas

Tarpukario Kaunas kaip empirinių, istorinių, architektūrinių ir kitokių reikšmių visuma suponavo savo aprašymą literatūroje, taip susiaurindamas autorinę pasirinkimo laisvę ir sudarydamas prielaidas Kauno teksto formavimuisi. Literatūriniam laikinosios sostinės vaizdinui trečiojoje *Altorių šešėly* dalyje bene didžiausios reikšmės turėjo architektūrinė Kauno specifika, kurią lėmė 1887 m. dėl miestą supančių gynybinių įtvirtinimų pradėtas riboti civilinių Kauno pastatų aukštumas (uždrausta statyti aukštesnius kaip dviejų aukštų namus)²⁴⁷. Nepriklausomybės pradžioje Kaunas atvykėlius stebino savo žemais, daugiausia mediniais, skurdžiais pastatais, kurie, Antano Miškinio žodžiais tariant, atrodė nė kiek ne geriau nei Kurklių ar Salako pakraščių lūšnos²⁴⁸. Nors per dvidešimtį laikinosios sostinės gyvavimo metų mieste buvo pastatyta nemažai šiuolaikiškos statybos iki šešių aukštų siekiančių namų, suteikusių Kaunui modernaus,

²⁴⁵ Vaiva Račiūnaitė, „Miestiškojo romano proveržis (sociologiniu žvilgsniu)“, p. 98.

²⁴⁶ *Ibid.*, p. 97.

²⁴⁷ Plačiau apie pastatų aukštumo ribojimą Kaune žr. Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *op. cit.*, p. 22.

²⁴⁸ Antanas Miškinis, „Neužmirštamas Vaižgantas“, *Rinktiniai raštai*, t. 3, p. 248.

šiuolaikiško miesto bruožų²⁴⁹, tarpukario suvokėjo sąmonėje Kaunas įsitvirtino kaip žemaūgis, horizontaliojo matmens miestas.

Tokį jį trečiojoje *Altorių šešėly* dalyje išvysta ir Liudas Vasaris, kai po dešimties metų gyvenimo svetur sugrįžta į nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos laikinąją sostinę²⁵⁰. Visi svarbiausi pirminio išpūdžio suformuotą miestovaizdį kuriantys žodžiai yra neigiamos konotacijos: menkas, nuskuręs, žemas, duobėtas, purvinas, išmiręs, lėtas, priplo-tas, apiplaušėjęs, pilkas ir skurdus. Greta į akis krintančio skurdo, lėto gyvenimo tempo svarbus pirminio išpūdžio akcentas yra pabrėžtinai plokščias, horizontalusis panoramos pobūdis: laikinoji sostinė vaiz-duojama kaip į žemę suzmekusi, vertikalės stokojanti erdvė („*Žemutė* stotis, duobėta aikštė ir kreivų, *į žemę sulindusių*, kiaurais stogais medi-nių lūšnų gatvė su kuprotu grindiniu. [...] *Vis žemi, prie žemės* priploti namukai, kurių eilė retas trijų aukštų pastatas džiaugiasi neaprėpiama erdve“ [Išskirta mano – V. Š.] (477)). Erdvinė miesto peizažo orientacija žemyn persiduoda jį stebinčio subjekto emocijoms: „Jo nuotauka krinta, ir kažkas pilka, nuobodu ir liūdna ima skverbtis į širdį“ (477).

Išlikęs pirminis trečiosios romano dalies pirmojo skyriaus variantas liudija autorių keitus patį veiksmo įžangos komponavimo principą²⁵¹. Paskutinė romano dalis turėjo prasidėti nuo vaišių pas prof. Meškėną ir iš karto panardinti skaitytoją į pačią Kauno inteligentijos buitės tirštumą. Priešingai nei galutiniame variante, pirminiame trečiosios dalies įvade nėra nė mažiausių užuominų apie skurdą, atvirkščiai, čia akcentuojama vaišių gausa, net perteklius (722). Esminis skirtumas tarp esamų trečiosios dalies variantų tas, kad pirmajame nerasime Kauno kaip visumos paveikslą. Putinas nusprendė sukurti miesto pa-noramą kaip trečiosios dalies ekspoziciją, kaip apibendrintą paveikslą tų aplinkybių, kuriomis toliau formuosis Vasario charakteris ir megsis konfliktai, ir tai nurodo į lemiamą jo reikšmę visos trečiosios dalies

²⁴⁹ *Kauno architektūra*, p. 27.

²⁵⁰ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 4: *Altorių šešėly*, 1992, p. 477. Toliau teks-te nurodomas šio leidinio puslapis.

²⁵¹ „*Altorių šešėly*“ trečiosios dalies pirmojo skyriaus pirminis variantas“, Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 722–732.

recepčiai. Lėkštumas kaip laikinosios sostinės architektūrinė ypatybė, skurdas ir purvas kaip ekonominė, estetinė charakteristika vėliau romane persikelia iš empirinio į simbolinį teksto prasmių kūrimo lygmenį. Romano veiksmo eigoje ima aiškėti, kad „prie žemės priploto“ Kauno panorama – ne tik realistinis peizažas, bet ir nuoroda į lėkštą, provincialią ir miesčionišką Kauno visuomenę, kuri romane sudaro opoziciją Vasario kūrybiniam polėkiui, individualizmui, siekiui išsilaivinti. Horizontaliajai erdvinės romano struktūros ašiai – miesto miniai su jos žemaisiais instinktais, pavydu, apkalbomis, pagieža – priešinama vertikaloji ašis, kuriai atstovauja dvasinėse aukštumose tarsi bokšte esanti jai nepasiekiamą romantinė-simbolistinę menininko individualisto figūrą: „Piktos kokio idioto paskalos blogiau kaip nuodingos dujos, pasieks tave ir už devynių spynų. Čia reikia kokio asketiško neįsitraukimo ar sugebėjimo laikytis savo dvasios aukštumose, kurių dūmai ir dulkės nesiekia“ (638).

Sąmoningą Kauno panoramos kaip simbolinio vaizdinio pasirodymą trečiosios dalies ekspozicijoje patvirtina ir faktas, kad romane daugiau nėra sykių nebepamatysime nei skurdžių gatvių, nei nuskurusių piliečių, nei apskritai viešųjų Kauno erdvių. Kūrinio veiksmas jau antrajame skyriuje iš purvinų Kauno gatvių persikelia į prof. Meškėno saloną ir iš privačių salonų ribų praktiškai nebeišeina. Paprastai literatūros kūrinyje miestas aprašomas per vieną kurią ryškiausiai tekste pasirodančią specifinę erdvę. Antai manifestiniuose keturvėjininkų tekstuose dominuoja viešoji erdvė – Kauno gatvė arba aikštė, o 4 dešimtmečio prozoje ir poemose daugiausia vaizduojamos uždaros erdvės – erdvine laikinosios sostinės metonimija tampa privatūs buržua salonai ir buduarai bei prabangūs restoranai.

Klaustrofobiška erdvė

Greta Kauno kaip lėkšto ir skurdaus miesto įvaizdžio kitas laikinosios sostinės akcentas, visos trečiosios romano dalies leitmotyvas, – Kauno ankštumas, troški miesto atmosfera. Nuo pačių pirmųjų „Išsivada-

vimo“ puslapių pabrėžiama, kad Kaune negali likti nepastebėtas, elgtis kaip tinkamas, čia esi nuolat stebimas ir vertinamas, apkalbamas ir kontroliuojamas. Patį pirmąjį vakarą Kaune Vasaris pajunta, kad jam nepavyks pasislėpti miesto minioje, gyventi taip, kaip buvo įpratęs užsienyje (491). Ir kuo toliau, tuo labiau Vasaris jaučiasi esąs stebimas, persekiojamas, Kauno atmosfera įvardijama kaip troški, lyginama su visa persmelkiančiais pavydo ir pykčio nuodais, žlugdančiais individualumą ir atimančiais ryžtą radikalioms permainoms (637).

Ne miesto skurdas, ne pastatų aukštis, o akyla bendruomenės kontrolė lemia, kad Putino vaizduojamas Kaunas labiau primena nuošalią provinciją nei Europos didmiestį. Svarbiausias didmiesčio bruožas, kurį nurodo visi urbanizmo tyrinėtojai, yra individo išsilaisvinimas iš bendruomenės kontrolės. Nepaisant Georgo Simmelio antipatijos racionalizuotam, intelektualizuotam ir anonimiam metropolio socialinių santykių būdai, jis pats pripažino, kad būtent dėl šių savybių tampa įmanomas toks laisvės lygis, kokio nerastume mažame miestelyje. Miesto gyvenimo abejingumas, anonimiškumas, intelektualizacija ir kosmopolitiškumas lemia veiksmo ir minties nepriklausomybę, kuriai užkerta kelią mažo miestelio gyvenimo smulkmeniškumas ir prietarai²⁵². Bendruomeninės kontrolės prasme laikinoji sostinė neabejotinai yra mažo miestelio pavyzdys: negausus konservatyvios inteligentijos, valdininkų ir verslininkų elitas lemia, kad kiekvienas šios bendruomenės narys yra nuolat stebimas ir vertinamas likusiųjų. „Ė, Kaune, brolyti, nepasislėpsi. Tu ties Seimu nusičiaudėk, tai Šančiuose tau „į sveikatą“ atsakys“, – laikinosios sostinės priežodį persako Seimo narys Stripaitis (600).

Kavolis trečiąją *Altorių šešėly* dalį interpretuoja kaip konfliktą tarp individo ginamo subjektyviojo asmeniškumo ir visuomenės kėsinimosi palaužti asmens integralumą, „kad jis tarnautų konvencijų ir

²⁵² Georg Simmel, „Didmiesčiai ir dvasinis gyvenimas“, in: Idem, *Sociologija ir kultūros filosofija*: rinktinė, vertė Albinas Lozuraitis, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 291–292.

kompromisų ramybei²⁵³, ir prieina prie paradoksalios išvados, kad „nepriklausomoje Lietuvoje vyko ne žmogaus laisvėjimo, o visuomenės kraujagyslių sukalkėjimo, sustabarėjimo procesas. Savosios visuomenės reikalavimai miesto inteligentią glaudžiau supo, išlikti nepriklausomu nuo visuomenės skverblumo į žmogų buvo pasidare sunkiau, negu dešimtmetyje prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kai lietuviškos miestiškos tradicijos tik klostėsi, bet dar negalėjo komanduoti“²⁵⁴.

Stiprios bendruomeninės kontrolės nulemtas dvasinis laikinosios sostinės ankštumas lemia klaustrofobišką Vasario savijautą mieste, o metaforine tvankumo charakteristika pasipildęs žemaūgio Kauno vaizdiny palaipsniui transformuojamas į dusinančiai ankštus spąstus.

Spąstai

Trečiojoje romano dalyje regime Vasarį jau priėjusį lemtingą dvasinio gyvenimo kryžkelę. Per ilgus svetur praleistus metus Vasaris susigyveno su mintimi, kad neturi pašaukimo kunigystei, kad, priklausydamas šiam luomui, jis varžys savo kūrybinį talentą, apgaudinės save ir kitus. Į Kauną Vasaris vyksta jau kone apsisprendęs, beveik išsilaisvinęs iš vidinių dilemų – belikę žengti paskutinį žingsnį, oficialiai pasitraukti iš dvasininkijos. Tačiau vos įžengęs į laikinąją sostinę Vasaris pasijunta įkliuvęs į spąstus. Dvasinę jo būklę simboliškai perteikia pirmąjį vakarą laikinojoje sostinėje patirtas įspūdis stebint elektros laidais nukrautus pakelės stulpus (477). Šiurpi vizija, kaip laidai užkrinta ant praeivio ir, supančioję jį, nukrečia aukštos įtampos srove, yra vidinio Vasario nusiteikimo projekcija. Nuo pat pirmos sugrįžimo į Lietuvą dienos Vasaris pasijunta išipainiojęs į kibų neišnarpliojamų dvasinių prieštaravimų voratinklį (477), vidinė kova tarp kunigystės ir pasišventimo kūrybai, kuri užsienyje buvo laikinai nuo jo pasitraukusi, dabar ir vėl užverda visu intensyvumu.

²⁵³ Vytautas Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1986, p. 43.

²⁵⁴ *Ibid.*, p. 43.

Žengti lemiamą žingsnį išsivadavimo link trukdo ne tik neryžtingas, refleksyvus Vasario būdas – troški laikinosios sostinės atmosfera nėra palanki terpė radikaliai sprendimui priimti. Sparčiai miesčionėjanti Kauno visuomenė vaizduojama kaip provinciali ir konservatyvi, į ją giliai šaknis suleidęs klerikalizmas, politinė veidmainystė ir oportunitizmas. Tik atvykęs į miestą Vasaris pajunta, kad Kaunas jį traukia žemyn, smukdo, pančioja ir gniuždo. Pranašiškas pirminis Kauno įspūdis – prie žemės priploto, nykaus, purvino miesto panorama, praeivį supančiančių elektros laidų vizija – netrunka išsipildyti kauniško Vasario gyvenimo pokyčiuose. Jis grįžo į Lietuvą tvirtai pasiryžęs nebevykdyti kunigiškų priedermių, bet, spaudžiamas aplinkos (tiek savo tėvų, tiek pareigų katalikiškoje gimnazijoje), netrukus šios nuostatos išsižada.

Kauno visuomenė vaizduojama kaip moraliai veidmainiška, palanki dvilypiam gyvenimui. Kiek griežtas, netgi davatkiškas yra išorinis dorovės normų paisymas, tiek laisvas yra privataus gyvenimo traktavimas²⁵⁵. Tad dvasinis Vasario konformizmas, nusistatytų principų išsižadėjimas yra nulemtas ne tik jo būdo, bet ir laikinosios sostinės aplinkos, veidmainystę pavertusios gyvenimo norma. Apsiprasdamas su laikinosios sostinės gyvenimu, Vasaris ima keistis²⁵⁶. Tarsi taikantis prie horizontaliojo miesto matmens, aukštąją dvasios dimensiją, idealizmą, etinių nuostatų principingumą Vasario gyvenime vis labiau ima stelbti moraliniai kompromisai, juslingumas, hedonizmas.

²⁵⁵ Laikinosios sostinės moralinę atmosferą vaizdžiai perteikia kunigas ir krikščionių demokratų atstovas Seime Stripaitis (536–537).

²⁵⁶ „Tuo metu Liudas Vasaris aiškiai to nenumanė, bet iš tiesų jis jau ritosi žemyn į tą moralinį sumenkėjimą, kuriame aptingsta energija, menkėja pajėgos, smunka ambicijos ir blėsta visokis idealizmas.

Vasaris, pusę metų praleidęs Lietuvoj, jau stovėjo kely į tą dvasinio gyvenimo būklę, kurią Stripaitis puikiai buvo aptaręs vienu žodžiu „apsiprasi“. Ilgainiui po metų kitų gal jis iš tiesų būtų apsipratęs laikyti mišias, atlikinėti *pro forma* išpažintis, gal jį būtų privertę nešiot „koloratką“, o paskui ir sutaną. Tuo pačiu metu jis būtų apsipratęs naudotis ponios Glaudžiuvienės arba kurios kitos malonėm – ir viskas būtų buvę kuo puikiausia. Kunigam palankių poniučių jis jau žinojo ne vieną. Žinojo ir keletą konkrečių pavyzdžių, kurie, taip sakant, savo „garbingumu“ galėjo jį vien paskatinti irtis toliau apsipratimo keliu.“ (584)

Profaniškasis miestas

Nors Kauno įkūrimo legenda įrašyta į LDK metraščius, nors Nemuno ir Neries santaka buvo mitologizuota dar XIX a. literatūroje, Adomo Mickevičiaus poemoje *Konradas Valenrodas*, ir iš čia vėliau perėjo į tautosaką, ankstesniais amžiais susiformavęs mitinis miesto dėmuo nepriklausomybės laikotarpiu (sąmoningai ar nesąmoningai) liko nepastebėtas, niekaip nereflektuotas. Ne tik Putino romane, bet ir visoje tarpukario literatūroje pasirodanti laikinoji sostinė neturi jokio istorinio matmens, mitinio, legendinio podirvio, čia nefunkcionuoja literatūrinis nė tautosakinis miesto intertekstas – visa tai, ką Toporovas įvardija kaip dvasinę-kultūrinę miesto teksto substrato sferą.

Mitinio matmens stoką ypač išryškino kultūrinėje tarpukario visuomenės sąmonėje konkuruojančių istorinės ir laikinosios sostinių gretinimas. Tai akivaizdžiai matyti ir Putino romane: Vasario atvykimo į Kauną sceną pravartu palyginti su pirmojoje *Altorių šešėly* dalyje (IX skyriuje) vaizduojama bičiulių klierikų kelione į istorines sostines, Vilnių ir Trakus. Dar prieš nuvykstant į Vilnių, Vasario sąmonėje šis miestas aiškiai identifikuojamas kaip simbolinė erdvė, vaizduotėje brėžiasi kultūrinės tradicijos suformuotas mitologizuotas Vilniaus paveikslas (150). Nuo pirmųjų žingsnių istorinė sostinė keliautojams veriasi kaip mitinė erdvė, pripildanti juos mistinių patirčių ir apgaubianti legendų dvasia. Klierikų kelionė po Vilnių seka sakraliąja miesto topografija – tiesiai iš geležinkelio stoties jie keliauja prie Aušros vartų. Stebuklinga vieta jiems kelia mistišką pagarbą ir baimę, vaizduotėje prikelia miesto folklorą apie Viešpaties rūstybę patyrusius deramai Dievo Motinos nepagarbinusius praeivius (153). Subjekto santykis su Vilniumi drauge yra piligrimiškai pamaldus („jie važiavo atgal kaip koki piligrimai iš šventų vietų, pagerbę senovės liekanas, susimezgę su tradicija“, 157) ir intymus (sostinė intuityviai pajuntama, išgyvenama kaip sava, širdžiai artima erdvė, 155). O štai trečiojoje romano dalyje į Kauną vykstantis Vasaris nesieja šio miesto su jokiais sąmonėje susiformavusiais vaizdiniais, simboliniais orien-

tyrais. Skirtingai nei Vilnius, Kaunas nežadina patriotinių jausmų (atvirkščiai, numuša pakeliui į Lietuvą Vasarį apėmusį entuziastingą ūpą darbuotis išsilaisvinusios tėvynės labui), nesiejamas su istorine valstybės tradicija, neturi mitinio nė sakraliojo lygmens. Nuo pirmųjų akimirkų Kaune Vasaris pasijunta svetimas, trečiosios dalies įžangoje jis ne sykį pabrėžtinai vadinamas užsieniečiu.

Be abejo, kontrastingus Vilniaus ir Kauno vaizdinius *Altorių šešėly* iš dalies lėmė skirtingas subjekto kelionės tikslas ir kultūrinė, gyvenimiškoji patirtis: pažintiniais tikslais į Vilnių keliaujantis klierikas pirmą kartą mato didmiestį, o štai Kaunan sugrįžęs filosofijos mokslų daktaras dešimtį metų yra gyvenęs įvairiuose Rusijos ir Vakarų didmiesčiuose. Net ir turint omenyje šias aplinkybes, galima teigti, kad istorinė ir laikinoji sostinės romane vaizduojamos kaip priešingi vertybiniai poliai. Erdvinėje teksto struktūroje ši opozicija išryškėja kaip žemo, plokščio ir aukšto, ant kalvos išaugusio miestų priešprieša (pirmiausia Vilnius Vasario sąmonėje pasirodo kaip Gedimino kalnas, atvykęs į miestą nuo jo žvalgosi po apylinkes ir išgyvena mistinę jungtį su savo tauta ir jos istorija; 155). Vertinant Vilniaus paveikslą romane, svarbu pabrėžti, kad nors pirmojoje romano dalyje pasakojami įvykiai klostosi dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, ji parašyta 1931 m., kai Vilniaus vaizdinys lietuvių kultūroje buvo sakralizuotas ir mitologizuotas labiau nei bet kada anksčiau. Už demarkacinės linijos likusi istorinė sostinė buvo išstumta į grynojo mito sferą, to meto kultūroje funkcionavo kaip idealizuota simbolinė erdvė. Kauno vaizdinys kultūrinėje tarpukario sąmonėje neretai formavosi kaip mitologizuotas Vilniaus antimodelis.

Moderniojo miesto erdvę kaip naują patyrimo plotą beįsąmoninančioje tarpukario literatūroje pasirodantis profaniškosios laikinosios sostinės vaizdinys sietinas su inteligentijos nusivylimu 3–4 dešimtmečių tikrove. Kaunas čia reflektuojamas kaip lietuvių buržuazijos lopšys ir jos klestėjimo scena, socialinių kapitalizmo ydų reprezentacija, tautos dvasinės krizės židinys (plg. Vinco Mykolaičio-Putino romaną *Krizė* (1937), Juozo Grušo *Karjeristas* (1935), Jono Marcinkevi-

čiaus *Jis turi mirti* (1937), Antano Venclovos *Draugystę* (1936), Petro Vaičiūno dramų *Patriotai* (1926) ir *Tikruoju keliu* (1933) ir kt.). Lai-
kinojoje sostinėje toną davė praturtėję vertėivos, Keliuočio žodžiais
tariant, kiauliška miesčionija²⁵⁷, o didelius lūkesčius su savo valstybės
nepriklausomybe sieję intelektualai ir menininkai pasijuto nustumti į
paraštes²⁵⁸, išgyveno aukštojo, dvasinio miesto kultūros matmens sto-
ką, jautėsi smukdomi žemyn. Čia peršasi biblinio Babilono paralelė:
pasaulio centre stovėjusiam miestui Dievas buvo skyręs tapti žmogaus
susitikimo su juo vieta (Babilono vardo etimologija siejama su akadų
kalbos žodžiais „Dievo vartai“), tačiau babiloniečiai nepateisino Vieš-
paties lūkesčių ir už tai buvo nubausti²⁵⁹. Dramatiškai susiklosčius
Vilniaus likimui, istorija netikėtai pasiūlė Kaunui centrinį vaidmenį
nepriklausomos Lietuvos gyvenime, tačiau sparčiai miesčionėjanti 3
dešimtmečio laikinoji sostinė nuvylė inteligentiją ir buvo „prakeikta“
literatūriniame tarpukario Kauno tekste kaip žemosios būties sferos
dominuojama erdvė, puolęs Babilono miestas.

Babilonas

Romane *Altorių šešėly* laikinąją sostinę metonimiškai reprezentuo-
ja ponia Glaudžiuvienė bei intymumu narkotizuojantis moderniai
komfortiškas jos salonas, kurio materialinių gėrybių perteklius iš-
ryškina dvasinį skurdą, dominuoja žemoji būties sfera, hedonizmas.
Kaip ir kūrinyje vaizduojamas Kaunas, Glaudžiuvienė stokoja dva-
singumo vertikalės, jos paveiksle dominuoja juslingumas, erotizmas,
tarpukariu madingo *femme fatale* tipo štrichai. Pirmojoje romano

²⁵⁷ Juozas Keliuotis, *op. cit.*, p. 129.

²⁵⁸ Itin vaizdžiai ir paveikiai tarpukario inteligentijos santykio su Kauno tikrove rai-
dą vaizduoja Jonas Aistis straipsnyje „Ant. Miškinio lyrikos vedamasis motyvas“.
(Jonas Aistis, *Raštai*, t. 2: *Dievai ir smūkeliai. Apie laiką ir žmones. Milfordo
gatvės elegijos*, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 48–51.)

²⁵⁹ Владимир Топоров, „Текст города-девы и города-блудницы в мифологиче-
ском аспекте“, in: *Исследования по структуре текста*, Москва: Ин-т сла-
вяноведения и балканистики, 1987, p. 123.

dalyje klierikas Vasaris su Liuce skaitė Fiodoro Tiutčevo eiles, svarstė filosofines problemas, o štai laikinojoje sostinėje sutikta jaunystės dienų pasija pasirodo jam gerokai pasikeitusi: „Vasaris atsimindavo, kad ir Liucė anuomet mokėdavo sužadinti jame gilių emocijų ir svarstymų, bet dabartinė ponja Glaudžiuvienė jau nemėgo leisti į jokus svarbesnius gyvenimo klausimus. Jos buitį ir jos siela Vasariui kartais pasirodydavo kaip ir suprastėjusi, suneturtėjusi“ (583).

Nors širdyje Vasaris niekina Kauno aukštuomenės salonų komfortą ir besaikį mėgavimąsi malonumais, tačiau jis nepajėgus atsispirti erotinei Glaudžiuvienės traukai. Liucijos poveikis Vasariui romane nesyk siejamas su narkotikų, nuodų ir burtų galia. Svaiginamas Liucijos artumo ir prieinamumo, erotiškų jos apdarų ir gundančių kūno linijų Vasaris mėgaujasi jį apėmusiu dvasiniu išglebimu: vidines dilemas užliūliuoja hedonistinė Glaudžių salono atmosfera, andainykščių dvasinių aspiracijų, maištingos laikysenos nebelieka nė ženkle (583).

Į hedonistinių liūną klimpstančiam dvejojančio, refleksyvaus būdo Vasariui reikalinga dvasinė atrama, stiprus išorinis akstinas, išjudinantis jo valią, ryžtą veikti. Antrojoje romano dalyje išsivadavimo link Vasarį pastūmėjo aristokratė, rafinuotų manierų baronienė Rainakienė, jai išvykus susidariusią kompozicinę spragą trečiojoje dalyje užpildo principinga, kompromisų nepripažįstanti Amerikos lietuvė Auksė. Romano struktūroje Auksė savo pabrėžtinu principingumu sudaro atsvarą veidmainiškai ir prisitaikėliškai Kauno visuomenei. Jos amerikietiškas liberalizmas priešinamas laikinosios sostinės miesčionijos konservatizmui ir klerikalizmui. Kartu ji vaizduojama kaip Liucijos antipodas. Glaudžiuvienės paveikslu išreiškiama dvasinė Kauno visuomenės krizė, jos asmeniu įkūnijama biblinė Kauno kaip kekšės Babelės paralelė, o Auksė, kaip ir Vasaris, laikinojoje sostinėje yra „užsieniečiai“, autsaideriai.

Vasario gyvenimas Kaune „dvylipuojasi“ į dienių pasaulį – išblainančių intelektualių diskusijų su Aukse metą, ir nakties pasaulį – nuodijimąsi erotiška pasyvia Liucijos salono atmosfera. Liucijos poveikį tiksliausiai nusako apsvaigimas, mėgavimasis, erotika, o santykiai su Aukse veikia prablaivinančiai, žvalinančiai, jų ryšys grynai

intelektualinio pobūdžio, juslingumui čia nėra vietos. Glaudžiuvienei nerūpi dvasinės Vasario dilemos, prie dvilypio gyvenimo pratusiai aukštuomenės poniai Vasario kunigystė jokia kliūtis, o judviejų šnekos niekada neišeina už flirto ir dienos aktualijų ribos. Pokalbiai su Aukse niekada nebūna trivialūs, jie visada siekia esminių būties, žmogaus gyvenimo ir santykių klausimų, daugiausia svarstomos vidinės Vasario dramos, kūryba. Auksė nepripažįsta tarpinių situacijų ir neaiškumo, ji verčia Vasarį priimti sprendimus: nutraukti santykius su Glaudžiuviene, atsisakyti laikyti mišias, juridiskai įteisinti judviejų santykius, atsisakyti kunigystės.

Metafiziniame lygmenyje Auksės ir Liucijos opozicija galėtų būti transformuojama į ontologinę antinomiją, nesibaigiančią formos ir chaoso, būties ir nebūties priešybių kovą. Svyruodamas tarp dviejų moterų, negalėdamas apsispręsti nutraukti ryšius su Liucija, Vasaris iš tiesų balansuoja tarp dviejų žmogiškosios prigimties pradų: tarp proto aiškumo ir aklos aistros, tarp harmonijos, tvarkos ir chaoso, tarp būties ir nebūties. Friedrichas Nietzsche šiuos priešingus pradus pavadino graikų dievų Apolono ir Dioniso vardais, kurių pirmasis simbolizuoja „gamtos ir žmogaus pasaulio stabilumą, [...] individualizuoja, kuria, palaiko harmoniją ir tvarką“²⁶⁰, o antrasis išreiškias siekį „atitrūkti nuo regimojo kosmoso harmonijos, sunaikinti individą ir [...] susiliesti su neišformintos gelmės stichija, [...] pasinerti į svaigulį ir neapibrėžtumą“²⁶¹. Auksė įkūnija apoloniškumą, steigiantį etinę bei socialinę tvarką, racionalųjį pradą, stabilumą ir optimizmą. Ragindama priimti svarbiausius gyvenimo sprendimus, Auksė veda Vasarį tapatybės, identiteto gryninimo link²⁶², kritikuoja jo pesimizmą

²⁶⁰ Arvydas Šliogeris, „Frydricho Nyčės antifilosofija“, in: Frydrichas Nyčė, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 14.

²⁶¹ *Ibid.*, p. 14.

²⁶² „Apolonas kaip etinė dievybė iš saviškių reikalauja saiko ir, kad jo galima būtų laikytis, savęs pažinimo. Ir todėl prie estetinės grožio būtinybės šliejasi reikalavimas ‚Pažink pats save‘ ir ‚Nepamiršk saiko‘“, Friedrich Nietzsche, *Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas*, vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Pradai, 1997, p. 50.

ir melancholiją ne tik gyvenime, bet ir kūryboje. Liucijos gyvenimo dramoje atsiveria į susinaikinimą vedantis pirmapradžio chaoso šėlsmas, į jos saloną Vasarį vilioja troškimas pasinerti į vitalinių gaivalų stichiją, svaigulį, užsimiršimą²⁶³.

Įgimtas Glaudžiuvienės vitalizmas hedonistiniu šėlsmu prasiveržia itin palankioje terpėje – laikinoji sostinė tarsi biblinis Babilonas knibždėte knibžda pagundų. (Kauno kaip paleistuvystės židinio traktuotė pirmąsyk pasirodė dar 1920 m. Juozo Tumo-Vaižganto publicistikoje²⁶⁴, vėliau ji perėjo ir į grožinę literatūrą²⁶⁵.) Vasarį pragaištingai klampina hedonistinė Glaudžiuvienės salono aplinka, o pati Glaudžiuvienė vaizduojama liguistai priklausoma nuo miestiskų pramogų. Neradusi laimės šeiminiame gyvenime, Liucija pasineria į laikinosios sostinės siūlomų malonumų pasaulį, visas jos gyvenimas tarsi nesibaigiantis pobūvis sukasi fokstroto ritmu ir svaigina kaip narkotikai (611). Išblaivėjimo akimirka ateina susirgus sūnui (681), tačiau po sūnaus mirties nepraėjus nė pusmečiui, Glaudžiuvienė ir vėl grįžta prie ankstesnių įpročių.

Ryškiausią dionisiškojo šėlsmo prasiveržimą regime priešmirtiniaime Liucijos pokylyje (690–694). Teatrališkai apvainikuodama tragišką likimą, ji iki dugno geria savąją nuodų taurę – visu intensyvumu siekia paskutinįsyk patirti gaivališko siautulio akimirkas (689). Pokylio šūkiu Liucija paskelbia beprotybės šlovinimą (690), taip nugriaudama visas užkardas, atverdama kelią į netramdomą gaivalų siautėjimą, chaosą ir susinaikinimą. (Būtina pabrėžti, kad monografijoje nepretenduojama į psichologinę daugiabriaunio Liucijos personažo

²⁶³ Palyginimas su svaiguliu, Nietzsche's teigimu, tiksliausiai atskleidžia pačią dionisiškojo prado esmę. Friedrich Nietzsche, *op. cit.*, p. 38–39.

²⁶⁴ Reaguodamas į vieną iš kriminalinių Kauno aktualijų straipsnyje „Kauno Sodoma“ Tumas piešia visiško moralinio pakrikimo paveikslą. (J. Tumas, „Kauno Sodoma“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 11: *Publicistika 1920–1924*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 215–216.)

²⁶⁵ Antai Stasio Anglickio poemų cikle *Septynios didžiosios nuodėmės* (1935) moderniosios epochos stabais įvardijamos alegorinės figūros – Tuštybė, Godumas, Paleistuvystė, Pavydas, Rūstybė, Apsirijimas, Tinginystė – tarpsta laikinojoje sostinėje atradusios sau palankią terpę.

analizę, susitelkiama tik į tą siužetinės linijos giją, kuri Glaudžiuvienės moralinio nuopuolio istoriją susieja su Kaunu kaip šiuolaikiniu Babilonu, nukreipiančiu žmogų nuo dvasinių vertybių žemyn, į juslingumą, į hedonistinį pramogų ir malonumų pasaulį, vedantį dvasinio disbalanso, savidestrukcijos link.)

Psichologinę priklausomybę formuojančio miestiško gyvenimo būdo aspektas tarpukariu buvo populiarī tema, intensyviai plėtotā tiek publicistiniame²⁶⁶, tiek literatūriniame diskursuose. Jā neabejotinai išprovokavo socialinė tikrovė: Pirmojo pasaulinio karo bei nepriklausomybės kovų suirutei nurimus, naujoji lietuvių miesto visuomenė stačia galva puolė mėgautis iki tol neprieinamais malonumais. Laikinojoje sostinėje, kaip ir visuose Vakarų Europos didmiesčiuose, tarpukariu užgimė malonumų kultūros ir masinių pramogų era²⁶⁷. Tuometę miestiečių būseną, matyt, tiksliausiai nusakytų žodis „alkis“. Nepasotinamas, nenugalimas prabangos, pramogų, malonumų alkis kamuoja tarpukariu rašytų Putino romanų (*Altorių šešėly, Križė*), Grušo *Karjeristų*, Venclovos *Draugystės*, taip pat Antano Vienuolio romano *Ministeris* (1935), Justo Piliponio *Amžinas žydas Kaune*

²⁶⁶ Pedagogas ir visuomenės veikėjas Ignas Malinauskas miestiško gyvenimo būdo keliamą nervinę įtampą, miestiečio priklausomybę nuo įspūdžių ir pramogų lygino su alkoholiko būsenā: „Nuolat bejėškodamas naujumų ir jais besivėdėdamas, miestietis ypatingai pamėgo įspūdžius. Pagaliau kaleidoskopiškas miesto gyvenimas su radijo, dienraščiais, kinais, spektakliais – spektakliškais tų įspūdžių alkanai miestiečio dvasiai nuolat ir tiekia. Tačiau juslinė žmogaus prigimtis pažymėta progresuojančio dirginimosi antspaudu: juo girtuoklis iš seniau geria, juo jis labiau gerti trokšta – juo miestietis dažniau gauna naujų įspūdžių, juo jis labiau jų geidžia. Juslingesniesiems individams, ypač kurių aukštesnio dvasinio gyvenimo akiratis gana siauras, ilgainiui įspūdis virsta *svaigalu*, panašiu į opijumą, alkoholį, morfijū, kokainą, be kurio jie jau negali tvirti. [...]

Savaime suprantama, kad šitai jau liga ir neabejotinai rimta dvasios liga, kuri iš pašaknių išjudina ir įdirgina žmogaus jusles, visiškai nustelbia, laužo ir galutinai triuškina žmogaus charakterį“, Ig. Malinauskas, „Būsimųjų miestiečių tipas“, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 44, p. 868.

²⁶⁷ Monika Portenlänger, *Kokettes Mädchen und mondäner Vamp: Die Darstellung der Frau auf Umschlagillustrationen und in Schlagertexten der 1920er und früher 1930er Jahre*, Marburg: Jonas Verlag, 2006, p. 10.

(1934), Teofilio Tilvyčio *Ministerijos Rožė* (1931), J. Visgino *Laisvės alėja* (1935), Vytauto Alanto novelių herojes kaunietes.

Ne tik *Altorių šešėly* trečioji dalis, bet ir visa literatūrinė tarpukario Kauno refleksija paženklinta nerimo dėl 3 dešimtmečio socialinio gyvenimo pokyčių Lietuvoje. Neatsitiktinai moderniojo miesto gyvenimo nulemtai dvasinei krizei atskleisti Putinas pasirinko modernios miestietės gyvenimo istoriją: 3 dešimtmečio socialinių permainų²⁶⁸ nulemtas kaunietės gyvenimas tarsi išreiškė pačią pakitusio gyvenimo esmę, tapo jo kvintesencija ir metonimija. Moterų likimai sparčiai modernėjančioje laikinojoje sostinėje amžininkams teikė tiek daug įdomių siužetų, kad Kauno tematikos kūriniuose nustelbė daugelį kitų temų²⁶⁹. *Altorių šešėly*, *Krizė*, *Karjeristai*, *Draugystė*, *Ministerijos Rožė*, Antano Miškinio poema *Dirbtinės gėlės* (1938) ir kiti laikinąją sostinę kaip moters moralinio nuopuolio sceną vaizduojantys kūriniai išreiškia anuomečių vyrų požiūrį į naujų moteriškumą, atskleidžia kritišką, ironišką, bet drauge ir susižavėjimo kupiną žvilgsnį į tarpukario Kauno moterį.

²⁶⁸ Visuomeninės permainos, įvykusios po Pirmojo pasaulinio karo, palietė visus europiečius, tačiau nėra abejonės, kad moterų, ir ypač miestiečių moterų, gyvenimas keitėsi daug labiau negu vyrų: jos gavo balsavimo teisę, joms tapo prieinamas aukštasis mokslas, tarnyba valstybinėse įstaigose – galima sakyti, kad jų socialinis statusas pasikeitė iš esmės. Kartu su statusu keitėsi ir elgesio kodas: miestietės moterys ėmė rūkyti, lošti kortomis iš pinigų, vairuoti automobilį, vienos be palydovo eiti į kiną ar šokius. Politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai, įvykę Europoje po Pirmojo pasaulinio karo, nulėmė ir seksualinės moralės laisvėjimą. Ypač didmiesčiuose jaunos moterys vis labiau veržėsi iš patriarchalinių suvaržymų, čia labiausiai išryškėjo lyčių tarpusavio santykių kaita: meilė ir ištikimybę keitė įvairovės ir malonumų siekis bei flirtas. Plačiau apie tai žr. Monika Portenlänger, *op. cit.*, p. 12–13, 41.

²⁶⁹ Įdomu, kad kompozicinė *Altorių šešėly* ašis – vidinė Vasario priešara tarp kūrybinio polėkio ir kunigystės (trečiojoje dalyje persikėlusį iš jo sąmonės erdvės į nuobodžias ir išstėtas teorines diskusijas su specialiai tuo tikslu į romaną įvestais personažais) nublanksta prieš gyvą, įtaigią ir intriguojančią Glaudžiuvienės likimo siužetinę liniją.

Vilkduobė

Putino *Altorių šešėly* kompozicinę ašį – Vasario dvasinės brandos, tapatybės paieškų, individuacijos istoriją – galėtume traktuoti kaip archetipinio kelionės siužeto variaciją. Kelionė šiuo atveju suvoktina kaip individo sąmoningumo istorija, kaip subjekto judėjimas savo tapatybės, savojo „aš“ integralumo link²⁷⁰. O kelionės tikslas – vidinė dermė, dvasinių prieštarų neutralizacija, kurią pasiekti įmanu tik priimant lemiamą sprendimą, atsisakant asmens integralumą aukoti dėl kolektyvo „konvencijų ir kompromisų ramybės“. Trečiojoje romano dalyje po ilgų klajonių į Lietuvos laikinąją sostinę atvykęs Vasaris pasirodo skaitytojui kaip lemiamą gyvenimo kelio kryžkelę priėjęs herojus, kurio kelionės tikslas regisi ranka pasiekiamas. Tačiau šiame kulminaciniame taške jis susiduria su pavojingais išbandymais – konservatyvios, reakcingos, į moralinį konvencionalizmą linkusios laikinosios sostinės visuomenės nuomonės galia bei pragaištinga trauka fatališką vaidmenį Vasario gyvenime atliekančiai Liucijai Glaudžiuvienei. Kaip mitiniame kelionės siužete herojus įrodo esąs vertas jo siekiamo kelionės tikslo tik įveikęs lemtingą kliūtį (pvz., nukovęs slibiną stebuklinėse pasakose), taip ir Vasaris privalo pasipriešinti asmens laisvę represuojančiai kolektyvo galiai, išsivaduoti iš erotinių Liucijos kerų, ištrūkti iš dvasiškai troškios, moraliai jį gramzdinančios Kauno aplinkos, kad pasiektų savo kelionės tikslą – asmens integralumą. Mitinę romano siužeto traktuotę perša pats trečiosios jo dalies tekstas, XVI „Išsivadavimo“ skyriuje įvykstantis stilistinis įtrūkis, į realistinį pasakojimą įterpta mistinė didmiesčių civilizacijos demono vizija.

Įžanga į minėtą viziją tampa naktinio Kauno panorama. Po ilgai atidėlioto ir pagaliau įvykusio išsiskyrimo su Liucija, Vasaris pasuka kitapus Nemuno, kad nuo Aleksoto šlaito nužvelgtų upių santakos

²⁷⁰ Kelionės mitologemos variacijas Toporovas įžvelgia biografinio, auklėjamojo romano ir kituose epiniuose žanruose. Minėtų žanrų kūriniuose mitinių pasakojimų herojaus kelionę atitinka subjekto gyvenimo kelio programa. (Владимир Топоров, „Пространство и текст“, in: *Текст: семантика и структура*, Москва, 1983, p. 271.)

suformuotame slėnyje dunksantį Kauno senamiestį. Svarbu pabrėžti: nors po nepriklausomybės Aleksotas buvo prijungtas prie miesto, Vasario sąmonėje jis vis dar funkcionuoja kaip priemiestis. O štai Kaunas, santakoje įsispraudusi senoji miesto dalis, nuo Aleksoto šlaito Vasario žvilgsniui atsiveria kaip giliai tamsiame šešėlyje skendinti dauba (614). Kaip ir pirminiame miesto įspūdyje, taip ir šįsyk naktinio Kauno panoramoje akcentuojama vertikalojo matmens stoka, žvilgsnio trajektorijos nulemtas plokštuminis miestovaizdis: „Prie pat vandens gunkso senutė Vytauto bažnyčia. Iš viršaus žiūrint, ji nepakyla aukščiau aplinkinių namų, jos aštuonkampis raudonas bokštas nepasiekia dangaus fono, ir ją gali išskirti tik žinodamas, kur ji yra. [...] Toliau masyviškas keturkampis bazilikos bokštas, ne kiek aukščiau pakopęs už tamsias, pro visus namus matomas tos bažnyčios sienas“ (614). Horizontalusis panoramos matmuo toliau tekste siejamas su etine laikinosios sostinės charakteristika: upių slėnyje įsikūręs miestas pasirodo kaip klatinga vilkduobė, spąstai, didmiesčių civilizacijos demono irštva. Putino kūrybai būdingi metafiziniai vidurnakčio praregėjimai ramią naktinio miesto panoramą transformuoja į demonišką viziją, kurioje Liucija vaizduojama kaip moralės normas atpalaiduojančios ir individą *žemyn*, į dvasingąjį pradą nustelbiantį vitalinių gaivalų šėlsmą gramzdinančios urbanistinės civilizacijos auka:

Jis buvo matęs daug didelių miestų, pažinęs jų gyvenimą, pajutęs nuotaiką. Kaunas, palyginant su anais, atrodė vien mažas, nuskuręs provincijos miestelis, kokį tik galima rasti mažų išteklių krašte. Tačiau dabar jis pajuto, kad ir ties Kaunu jau tiesia savo sparną ir aštrina nagus didmiestiškos civilizacijos demonas, kuriam pasotinti reikia daug nekaltų aukų, daug užviltų pastangų, daug išniekintų pasiaukojimų, apkartintų širdžių ir į dulkes subyrėjusių kilnių idealų.

Liudas Vasaris, rymodamas Linksmynės aukštumoje, tą naktį mąstė, kad viena tokia didmiestiškos civilizacijos demono auka bene bus ir Liucija Glaudžiuvienė. Tada jis pirmą kartą pajuto, kad tas demonas ir į jį patį kreipia savo ugninį žvilgsnį, ir į jo širdį tiesia svilinančius savo nagus. Jis suprato, kad jam reikia budėti, kad jam reikia nuolatos atsinaujinti ir dirbti, jeigu jis nenori tapti bedvasiu griozdu ir uždusti tvankioj, ankštoj, dulkėtoj Kauno pakalnėj. (614–615)

Antiurbanistinis šios ištraukos patosas koreliuoja su amžių sandūros ir XX a. pradžios filosofiniam, sociologiniam, literatūriniam Vakarų diskursui būdinga didmiesčio demonizavimo tradicija. Tiesa, demonišką miesto vaizdinį Vakarų urbanistinėje poezijoje įtvirtinę Emile'is Verhaerenas, Raineris Maria Rilke, vokiečių natūralistai bei ekspresionistai stipriausiai akcentavo socialinę didmiesčio grėsmę, vaizdavo darbininkų minias, kurios pražūva miesto aštuonkojo gniaužtuose, o Putinas didmiesčių civilizaciją regi kaip dvasingumo naikintoją, paverčiančią individą tuščiavidure lėle, juslių, geidulių, malonumų troškimo valdoma marionete.

Naikinančios miesto galios priešnuodžiu Vasaris laiko dvasinį budrumą, atsinaujinimą ir darbą. Tai apoloniškoji programa, paneigianti svaigulį, juslingumą, šėlsmą ir, Nietzsche'is žodžiais tariant, sulaikanti žmogų nuo orginio susinaikinimo²⁷¹. Būtent budrumas, Toporovo įvardijamas kaip viena esminių sąlygų įveikti mitiniam herojui kelią pastojančią kliūtį²⁷², padeda Vasariui išvengti pražūtingos vilkduobės dvasiniame kelyje į išsivadavimą.

Apibendrinant galima teigti, kad tarpukario Kauno simbolinių įvaizdžių laukas Putino *Altorių šešėly* kuriamas landšaftinės ir architektūrinės miesto substrato sferų pagrindu. Slėnyje, ankštame, santakos apglėbtame žemės lopelyje įsispraudęs Kaunas su savo specifine žemaūge architektūra pasirodo kaip dvasiškai troški, sakraliosios vertikalės stokojanti erdvė. Aksiologines reikšmes tekste įgyjanti opozicija žemas vs aukštas struktūruoja meninę kūrinio erdvę. Žemojoje sferoje atsiduria laikinosios sostinės miesčionija su savo žemaisiais instinktais, pavydu, apkalbomis, veidmainyste ir moraliniu konvencionalizmu. Žemyn individą gramzdina ir moralines normas laisvinanti bei dvasingąjį pradą eliminuojanti šiuolaikinė urbanistinė civilizacija, susisukusi sau patogų lizdą „tvankioj, ankštoj, dulkėtoj Kauno pakalnėj“. Romano subjektas iš šios pragaištingos vilkduobės gelbstisi įsikurdamas aukštojoje sferoje – nuo laikinosios sostinės aplinkos atsiribodamas savo dvasios pasaulyje, kūryboje, mene.

²⁷¹ Friedrich Nietzsche, *Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas*, p. 150.

²⁷² Владимир Топоров, *op. cit.*, p. 264.

Į žemąją būties sferą panirusią laikinąją sostinę romane metoniškai reprezentuoja ponia Glaudžiuvienė. Erotinė trauka Liucijai pasakotojo siejama su burtais, svaiguliu, narkotiku, ji užliūliuoja vidines Vasario dilemas, slopina ryžtą permainoms. *Altorių šešėly* siužetas – subjekto gyvenimo kelio paieškos, vidinio integralumo siekis – galėtų būti interpretuojamas kaip archetipinio kelionės siužeto variacija. Tuomet pragaištinga trauka Glaudžiuvienei bei subjektą žemyn į hedonistinį liūną, moralinį konformizmą smukdanti Kauno aplinka pasakojimo struktūroje atliktų herojaus kelyje iškylančio lemtingo išbandymo funkcija. Tik išsilaisvinus iš erotinių Liucijos kerų, ištrūkus iš miesčioniškos laikinosios sostinės aplinkos įtakos ir atsispyrus individo laisvę represuojančiam kolektyvo diktatui Vasariui atsiveria kelias į dvasinės kelionės tikslą – išsivadavimą iš vidinių dvejonų, susitaikymą su pačiu savimi.

Miestas kaip svetima erdvė (Antano Miškinio poezija)

Antanas Miškinis – vienas iš tarpukario kūrėjų, kurio poetinis amplua buvo lengvai atpažįstamas: anuomečio skaitytojo sąmonėje ir Miškinis, ir jo tekstų subjektas įsitvirtino kaip paskutinis kaimo poetas, sūnus palaidūnas, laikinosios sostinės miesčionijai oponuojantis atlapaširdis aukštaitis. Tokį didelio populiarumo sulaukusį vaidmenį poetas kūrė ne tik meniniais, bet ir publicistiniais tekstais bei gyvenimiška laikysena. Savitai suderinęs savyje šaunaus kaimo bernioko ir elegantiško miesto plevėsos bruožus, jis tapo ryškia figūra ir tuometėje literatūroje, ir kultūriniame laikinosios sostinės gyvenime. Nors šioje poeto laikysenoje būta sąmoningo pozavimo, įspūdžio, efekto siekio bei literatūrinių (Kazio Borutos, Sergejaus Jesenino) įtakų, ji nėra tik suvaidinta ar nusižiūrėta iš šalies. Savo kūryba ir publicistika Miškinis atsiliepė į pačius svarbiausius, reikšmingiausius gyvenamojo meto socialinės tikrovės konfliktus: lietuvių visuomenės skilimą į

sparčiai vienas nuo kito tolstančius kaimo ir miesto pasaulius, inteligentijos miesčionėjimą.

Iš kaimų į laikinosios sostinės gimnazijas ir universitetą suplūdu- si Miškinio generacija atsidūrė pačiame socialinio-kultūrinio virsmo epicentre. Didžiausiam tarpukario Lietuvos mieste intensyviausiai vyko visuomenės modernėjimo ir stratifikacijos procesai. Dėl laikinajai sostinei tekusių gausių finansinių investicijų 3 dešimtmečio pabaigoje išryškėjo neproporcingai didelis ekonominis Kauno atotrūkis nuo likusios kaimiškosios Lietuvos. „Sodžių grįčia be grindų – / Kaunas virsta Madridu“, – 1934 m. eilavo Teofilis Tilvytis²⁷³. Šį atotrūkį dar labiau ryškino laikinojoje sostinėje gimusios lietuvių buržuazijos atsiribojimas nuo valstietiškujų šaknų, forsutos pastangos prilygti Vakarų didmiesčių gyventojams, neretai nuslystant į nekritišką, paviršinį aprangos ir elgsenos kodų mėgdžiojimą.

Topologinis Miškinio poetinio pasaulio modelis

Miškinio poezijoje laikinosios sostinės vaizdinys iškyla kaip abstraktus, specifinių kaunietiškujų žymeklių neturintis urbanistinės erdvės modelis, kuriamas kaip opozicija sodžiui. Vis dėlto poeto amžininkams negalėjo kilti abejonių, kad tai yra laikinoji sostinė – svarbiausių šio laikotarpio kultūrinių-socialinių procesų epicentras ir erdvinė metafora. Kitų didmiesčių 3 dešimtmečio pabaigoje debiutavusi Miškinio karta dar nebuvo regėjusi, todėl neturėjo su kuo lyginti, negalėjo išskirti Kauno specifikos ir kaunietiškamą priskyrė miestiskumui. Miškiniumi, kaip ir visai iš kaimo į Kauną mokytis ir studijuoti atkakusiai pirmajai nepriklausomoje Lietuvoje subrendusiai lietuvių inteligentijai, laikinoji sostinė buvo miestas iš didžiosios raidės, t. y. moderniosios urbanistinės civilizacijos metonimija, ir būtent taip ji reflektuota Leono Skabeikos, Antano Venclovos, Henriko Radausko poezijoje.

²⁷³ T.[eofilis] Tilvytis, *Dičius*: poema, Kaunas: Kuntaplio leidinys, 1934, p. 41.

Sodžius Miškinio poetiniame pasaulyje taip pat nėra toponimiškai apibrėžtas, tai kaimiškosios Lietuvos metonimija. Kadangi Kauno ir sodžiaus pasauliai Miškinio kūryboje pasirodo kaip abstrahuotos erdvinės kategorijos, laikinosios sostinės vaizdinį poeto eilėraščiuose paranku analizuoti pasiremiant Jurijaus Lotmano išplėtota erdvinio kultūros modeliavimo koncepcija.

Vidinę Miškinio poetinio universumo erdvę atitinka kaimo pasaulis, organizuotas tradicinės agrarinės aksiologinės sistemos pagrindu. Jam atstovauja motinos figūra, Miškinio poezijoje įkūnijanti etinį katalikiškosios valstiečių kultūros idealą, tiesos instanciją, autentiško gyvenimo matą. Išorinė – miesto – erdvė traktuojama kaip dirbtinis, apgaulingas, veidmainiškas pasaulis, atstovaujamas simbolinius negyvų lėlių, marionečių pavidalus įgyjančios miesčionijos. Miestas Miškinio poezijoje traktuojamas kaip nestruktūruota, chaotiška kultūrinė terpė, kurioje nefunkcionuoja tradicinė aksiologinė sistema, nesama fiksuotos moralinės normos:

Sako, tokios jau gyvenimo formos: –
doroj kaip prekyboj
kas metai kitoniškos normos...²⁷⁴

Miestiškujų Miškinio tekstų visuma (eilėraščių rinkiniai *Balta paukštė* (1928), *Varnos prie plento* (1935), poemos „Dirbtinės gėlės“, „Žaliasis kaimas“ (iš rinkinio *Keturi miestai*, 1938)) galėtų būti įsivaizduojama kaip vientisas tekstas, turintis punktyru nužymėtą siužetinę ašį – subjekto kelionę iš kaimo į miestą. Eilėraštyje „Vyšnioms žydint“ minėtas siužetas realizuojamas pasitelkiant stebuklinės pasakos struktūrą, t. y. kaip herojaus kelionę į platųjį pasaulį laimės ieškoti. Susidūrimas su miestu šiame tekste, kaip ir visoje Miškinio kūryboje, reiškia susitikimą su „kitu“, su kitaip organizuota kultūrine erdve:

²⁷⁴ Eil. „Pailsęs vėjas“ iš rinkinio *Balta paukštė*, 1928, cit. iš Antanas Miškinis, *Rinkiniai raštai*, t. 1: *Eilėraščiai*, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1991, p. 36.

Žydinčios vyšnios priminė sniegą.
Ėjau aš laimės kviesti.
Spėlioju vienas, kur laimė miega
Ir sieloj žydint miestui.

Aš nežinojau, ko reikia klausti,
Į kokį žvelgti kraštą, –
Kas sidabru man žirgą pakausto
Tolyn jaunystei nešti.

Išėjo gatvės, parkai ir skverai
Sutikt manęs tą kartą;
Kiekvienam kvailiui širdį atvėriau,
Lyg mylimai prie vartų.

Man nepatiko veidai uvėrūs
Ir ant kaklų žibučiai,
Tai užsimiršęs šokau ir gėriau –
Dvarus praūžęs būčiau!

Man sumelavo grįžtantys paukščiai
Ir baltas vyšnių šilkas.
Kad aš nė močios neprisišaukčia,
Melas akis apvilko...²⁷⁵

Peržengęs įprasto, saugaus namų pasaulio ribą, Miškinio poetinis subjektas atsiduria nepažįstamoje erdvėje be orientyrų („nežinojau, ko reikia klausti, / Į kokį žvelgti kraštą“). Neišmanydamas komunikacinių šios kultūrinės terpės ypatybių, jis elgiasi neapdairiai, perdėm patikliai („Kiekvienam kvailiui širdį atvėriau, / Lyg mylimai prie vartų“). Atlapaširdiškumas kaip išskirtinis Miškinio poetinio subjekto, aukštaičio bernioko, bruožas bei kaimiškos komunikacijos situacija: prie sodybos vartų atlydėtai merginai atverta širdis priešinama komu-

²⁷⁵ Eil. „Vyšnioms žydint“ iš rinkinio *Varnos prie plento* (1935), cit. iš Antanas Miškinis, *op. cit.*, p. 70–71.

nikacinėms miesto strategijoms – čia niekas nėra atviras, visi vieni kitiems svetimi. Miesto vaizdinys kuriamas iš krikščioniškosios agrarinės kultūros vertybių sistemai priešingų, nepriimtinių savybių – godumo ir prabangos (veidai uvrūs ir ant kaklų žibučiai). Svarbiausi šio pasaulio bruožai – netikrumas, melagingumas, apgaulingumas („Melas akis apvilko...“). Grėsmingiausias prakeiksmas kaip bausmė už „išduotą“, paliktą savąją erdvę, savąją kultūrą – neprisišaukti motinos, likti atkirstam nuo namų, ištakų, šaknų.

Sodžiaus, gamtos, gyvenimo ir miesto, dirbtinumo, mirties pasaulių priešprieša grįstos kaunietiškosios Miškinio poemos „Dirbtinės gėlės“ ir „Žalioji kaimas“ (abi publikuotos rinkinyje *Keturi miestai*, 1938), kuriose opozicijos (arba priešingų polių) įtampos centre atsiduria moteris. Miškinis siūlo skaitytojui du skirtingus to paties siužeto plėtotės variantus: vienas jų veda išsigelbėjimo link – Onytė iš poemos „Žalioji kaimas“ meta tarnaitės darbą Kaune ir sugrįžta į gimtąjį kaimą, kitas – į savidestrukciją: „Dirbtinių gėlių“ herojė savo likimu neva paliudija miesto malonumų suvedžiotos moters tragediją, tapusią labiausiai eskaluojama tarpukario lietuvių miestieškosios literatūros tema.

„Dirbtinių gėlių“ herojė, Kauno aukštuomenės ponija, vaizduojama vieniša, kenčianti savo buduare apsupta negyvų lėlių: porcelianinių markizų, šokėjų, arlekinų. Priešpriešą šiai pabrėžtinai dirbtinei erdvei sudaro sapnų pasaulis, į kurį reguliariai įsiveržia sodietiškos praeities patirtys: užia žalia giria, sprogs ta lelijos. Erdvinės opozicijas užaštrina metų laikas: „Dabar pats pumpurų sproginimas, / Gyvybę žalumynai laido“, o buduare „Nesvietiškai jums liūdna daros / Tarp manekėnų ir lėliučiu“. Pačiu poemos pavadinimu pabrėžiamas miesto netikrumas, dirbtinumas, veidmainiškumas ir melas. Epigrafu pasirinkta liaudies dainos strofa²⁷⁶ kuria poetiniam Miškinio pasaulėvaizdžiui būdingą priešpriešą: žalia rūta vs dirbtinės gėlės. Pirmasis opozicijos sandas poemoje siejamas su kaimu, autentišku, prasmingu gyvenimu gamto-

²⁷⁶ Vyto rūta, vyto mēta,
Vyto lelijėlė.
Vyto mano jaunos dienos
Kaip žalia rūtelė.

je ir artimų žmonių bendruomenėje, antrasis – su miestu, prabangiu, tačiau prasmės netekusiu, rutinišku ir amoraliu gyvenimu, melu grįstais tarpusavio santykiais:

Čia daugel daugel daugel melo,
Po tuo šilku čia pūva žaizdos.
Čia rutina ir kaulus mala –
Melu akis perdėm apraizgo.

Paviršinės prabangos, grožio ir vidinio perpuvimo samplaika yra labai dažnas miescionijos įvaizdis laikinosios sostinės tekste. Antano Venclovos *Draugystėje*, Jono Marcinkevičiaus *Jis turi mirti* Kauno finansinis elitas, buržua vaizduojami kaip vidujai perpuvę, sukirmiję.

Su rūtos įvaizdžiu liaudiškojoje tradicijoje siejamas idealusis moteriškumas Miškinio poemoje pasirodo šiuolaikine dirbtinės gėlės grimasa – moderni miestietė moteris tesanti moteriškumo imitacija, daili išorė be dvasinio turinio. Ne tik Miškinio kūryboje, bet ir visoje tarpukario lietuvių literatūroje ryškiai pasirodo Kauno aukštuomenės moters kaip tuščiaavidurės lėlės, marionetės įvaizdis.

Miškinis neaiškina savo „Dirbtinių gėlių“ herojės gyvenimo ir savižudybės aplinkybių, neieško konkrečių priežasčių. Melu grįstas, dirbtinis (poemos pavadinimas!) miestas esantis svarbiausias kaltininkas. Tai jis paviliojo Miškinio poezijos moterį, mylimąją į užburiantį gyvenimo teatrą. Atstūmusi poetinio subjekto raginimą pabėgti į gamtos prieglobstį, ji veržliai pasineria į apgaulingą miesto malonumų verpetą:

Einu, kur gyvenimo bus ligi valiai!
Ir be tavęs aš pasaldinsiu dalią:
Ten visą dieną mano
Prašoksiu su pajacais,
Pragoksiu gramofonais!²⁷⁷

²⁷⁷ Eil. „Išėik į gatvę!..“ iš rinkinio *Balta paukštė* (Antanas Miškinis, *op. cit.*, p. 52).

Kelionė į miestą Miškinio poezijoje traktuojama kaip klystkelis, lemtinga klaida²⁷⁸. Į sodžių grįžti savo mylimąją kalbinantis subjektas išpažįsta: „Mes ligi šiol ne ten keliavome.“²⁷⁹ Su klystkelio motyvu pasirodo ir sūnaus palaidūno kaukė Miškinio poezijoje²⁸⁰. Latro įvaizdis, galimai pasiekęs neoromantikus per Borutą iš Jesenino poetinės tradicijos, Miškinio kūryboje pasirodo kaip maišto, priešpriešos miesčionijai gestas. Iš liaudiškosios kultūros į miestą atėjusi jaunoji lietuvių literatų karta maištingą latro įvaizdį (Binkio kūryboje ji pasirodo vėjavaikio, Borutos – berno pavidalais) savo kūryboje prisiėmė kaip Kauno miesčionijai alternatyvią miestiškosios tapatybės formą. Visoje moderniojoje tarpukario lietuvių literatūroje ryški miesto kaip dvasines vertybes paneigiančios pabrėžtinai merkantilinės erdvės charakteristika nulemia apverstą visuomenės struktūros hierarchiją: kadangi miesto buržua vaizduojami kaip jokios moralinės sistemos neturinčios, dvasinės kultūros stokojančios tuščiavidurės marionetės, tradicinių vertybių atstovais tampa nepritapėliai, autsaideriai, miesto paraščių žmonės, atstumtieji, padugnės. Antai Bernardo Brazdžionio mūrininkas, miesto girtuoklis, tampa krikščioniškųjų vertybių sergėtoju, o Borutos eilėraščių cikle *Dainos apie svyruojančius gluosnius* čigonė būrėja Tamara vadinama šventąja.

Miškinio poetinėje vaizduotėje dominuoja krikščioniškas pasaulėvaizdis, išėjimą iš gimtų namų, iš kaimo į miestą mitologizuojantis kaip prarastojų rojaus situaciją. Pasak Ritos Tūtlytės, „neoromantikams [...] kaimo gyvenimo būdas atrodė esąs [...] dvasinio gyvenimo matas. Išėjus iš kaimo, prarandama [...] saugi erdvė“²⁸¹. Šią situaciją

²⁷⁸ Kadaisė gundė mus šėtonai

Palikt namus, išeit ir eiti...

O sprogo liepos ir kaštonai,

Bet ir nuvyto greit, per greitai.

(Poema „Dirbtinės gėlės“, cit. iš Antanas Miškinis, *Rinkiniai raštai*, t. 2: *Poemos, proza*, sudarė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1995, p. 22.)

²⁷⁹ Eil. „Žodžiai iš lauko“ iš rinkinio *Varnos prie plento*, Antanas Miškinis, *Rinkiniai raštai*, t. 1, p. 70.

²⁸⁰ Eil. „Juokias vakaras po miestą...“ iš rinkinio *Varnos prie plento*, *ibid.*, t. 1, p. 100.

²⁸¹ Rita Tūtlytė, *Antanas Miškinis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 102.

literatūrologė taikliai įvardijo kaip sielos be vietos dramą. Su ja susijusi Miškinio poezijos kaukė – klajūnas:

Žiema. Snieguose nė ženklo, kad ašaros lieta...
Apkurtintas miestas slenka žvangiais trotuarais,
išėjom karžygiais, o grįžtam klajūnais: –
kas akys – naktis, kas siela – ilgėjimų marios...

Supa jau vakaras miestą. Ir stoviu prie vartų,
tarytum kad sielai nemirštamai pančius nukalęs...
Ir blaškosi mintys kaip tolimuos vieškelius smiltys,
kaip skausmas, ką amžiais be saulės, be namų, be kelio...²⁸²

Kolektyvine daugiskaitos pirmojo asmens kategorija prabylantis poetinis subjektas konstatuoja nesėkmingą pasaulio užkariauti išėjusių žygio baigtį – laimės nesuradę, jie prarado tai, ką turėjo vertinga, – namus. Dabar jie besą klajūnai, žmonės be vietos, be šaknų. Nebėra ne tik namų, į kuriuos galėtumei grįžti, bet ir kelio – gyvenimo programos, tikslo, kurio link galėtumei judėti. Dvasinėje plotmėje klajūnas suvoktinas kaip neturintis orientyro, vertybinės sistemos, nubrėžiančios elgesio, gyvenimo kelio gaires, ir nusako tyrlaukyje atsidūrusio būseną. Mitinius erdvės skaidymosi modelius tyrinėjęs Vladimiras Toporovas teigia, kad „pereidamas į naują erdvę žmogus netenka ankstesnės neišsąmonintos atramos, kurią jam suteikė senoji erdvė su savo bruožais, ir jį apima tas šopenhaueriškasis-nyčiškasis siaubas (artimas *terror antiquus*), kuris neatsiejamai susijęs su žmogumi, staiga suabejojusiu reiškinių pažinimo formomis“²⁸³. Miškinio miestiškojoje poezijoje ryškėja socialinio ir kultūrinio lūžio laikotarpiui būdinga krizinė sąmonė, skausmingos naujos tapatybės paieškos, kurias patyrė visa jaunoji nepriklausomos Lietuvos inteligentijos karta. Išėjimo iš kaimo į miestą siužetą atpažinsime daugelyje poeto

²⁸² Eil. „Vakaro psalmė“ iš rinkinio *Balta paukštė*, Antanas Miškinis, *Rinkiniai raštai*, t. 1, p. 45.

²⁸³ Владимир Н. Топоров, „Пространство и текст“, in: *Текст: семантика и структура*, Москва: Наука, 1983, p. 250.

kartos rašytojų tekstų: Antano Venclovos romane *Draugystė*, Juozo Grušo *Karjeristuose*, Teofilio Tilvyčio romane *Ministerijos Rožė*, poemoje *Dičius*, Kazio Borutos eilėraščių rinkinyje *Dainos apie svyruojančius gluosnius* etc. Nėra abejonės, kad šiai kartai tai buvo viena iš ryškiausių egzistencinių patirčių, lėmusi savimonės transformaciją, reikalavusi būti permąstyta meniniu tekstu.

Centriniam Miškinio kūrybos siužetui – subjekto kelionei iš kaimo į miestą – biografinę paralelę savo esė „Ant. Miškinio lyrikos vedamasis motyvas“ nubrėžė artimiausias bičiulis poetas Jonas Aistis. Jis fiksuoja į Kauno „Aušros“ gimnaziją atkakusių bičiulių sąmoningėjimo procesą, pirminio, entuziastingo ir patiklaus santykio su laikinąja sostine virsmą nuoskauda, nusivylimu ne tik miestu, bet ir pasauliu – nes miestas ir pasaulis ontologine prasme šiai kartai buvo tapatūs dalykai, reiškė erdvę, į kurią išeinama laimės ieškoti: „Taip sprūdo iš mūsų širdies tasai skaištus tikėjimas miestu, kaip brangus ir trapus indas. O gal žmonėmis ir pasauliu.“²⁸⁴ Šį nusivylimą Aistis sieja su laikinojoje sostinėje aiškiau nei kur kitur išryškėjusiu visuomenės aižėjimu, skilimu į tarpusavyje nesusiekiančius miesto ir kaimo pasaulius. 1935 m. publikuotoje trumpoje autobiografijoje Miškinis teigė, esą būtent šis skilimas jam tapęs imperatyvu kurti socialiai angažuotą poeziją:

Nepriklausoma Lietuva užtiko mane nedidelį. Didelio įspūdžio darė visai šeimai, taigi ir man. [...]

Augo gyvenimas, augau aš, augo Lietuva. Pats mačiau, kaip Lietuva mano akyse keitėsi. Ir susidarė mano sąmonėj sintetinė Lietuva: tyliai kaimiška, laisva, didelių intelektualinių ir kitokių laimėjimų, besiveržianti į aukštį ir šlykščiai miesčioniška, su daugeliu pūvančių žaizdų. [...]

Tai tas susidaręs kontrastas netyčia skatino mane kalbėti apie tai eilėraščių posmuose.²⁸⁵

²⁸⁴ Jonas Aistis, „Ant. Miškinio lyrikos vedamasis motyvas“, in: Idem, *Raštai*, t. 2, p. 48–52.

²⁸⁵ Antanas Miškinis, „Autobiografija“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, t. 3: *Darbai apie literatūrą, rašytojus. Autobiografijos. Laiškai*, parengė Rūta Tūlytė, Vilnius: Vaga, 1996, p. 375.

Ketvirtojo miesto utopija

Visas politinis, kultūrinis, ekonominis naujai sukurtos Lietuvos Respublikos elitas susiformavo pirmos išievių iš kaimo kartos pagrindu. Vienas iš išieivijos visuomenės veikėjų Karolis Drunga teigė: „Užtenka tik susipažinti su mūsų nepriklausomo gyvenimo laikotarpio valstybininkais, akademikais, kultūrininkais [...] bei jų autobiografijomis, kad būtų galima pamatyti, jog jaunystėje žąsis ganęs žmogus vienos generacijos laikotarpiu pasiekė elitines viršūnes. Ir tai nebuvo paskiros išimtyš, bet visuotinis reiškinys.“²⁸⁶ Nors negausi dalis tautiška nusiteikusių bajorų luomo visuomenininkų, rašytojų dalyvavo tiek atgimimo procese, tiek nepriklausomos Lietuvos Respublikos kūrimė, bajoriškosios kultūros tradicijos tąša komplikavosi dėl atgimimo laikotarpiu išryškėjusio dvarininkų atsiribojimo nuo tautinės valstybės projekto²⁸⁷. Tarpukario kolektyvinėje lietuvių sąmonėje bajorija vertinta kaip tautos atskalūnai, jų lenkakalbė kultūra traktuota kaip svetima, nepriklausanti lietuvių kultūrinės savasties arealui. Lygiai svetima regėjosi ir miesto kultūra, mat iki pat XX a. 3 dešimtmečio didžiuosiuose Lietuvos miestuose vyravo svetimtaučiai: žydai, lenkai, rusai, vokiečiai ir kt. Todėl *sava* kultūra iš valstiečių luomo kilusi tarpukario šviesuomenė laikė lietuvių liaudies kultūrą. Archajiškose tautosakos formose, savituose lietuvių kryždirbystės motyvuose, Rūpintojėlio figūroje ji tarėsi atradusi pačią tautinės savasties esmę,

²⁸⁶ „Nepriklausoma Lietuva šiandieniniu įvertinimu“, in: „*Metmenų*“ *laisvieji svarstymai*, sudarė Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 260.

²⁸⁷ Lietuvos bajorų politinės linijos pasirinkimo dilemą lietuvių tautinio atgimimo metais išsamiai yra analizavęs Ryšardas Gaidis (Ryšard Gaidis „Kilmingtono žmogaus pasirinkimo dilema: tarp politinės ir moderniosios tautos“, in: *Lietuvių-lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 152–161.) Tarpukario laikotarpio lietuvių požiūrį į bajorų politinę laikyseną atkuriant Lietuvos valstybingumą vaizdžiai atspindi Juozo Tumo-Vaižganto publicistika. (Vaižgantas, „Dešimtį metų persirgus“ [1928 m.], in: Idem, *Raštai*, t. 12: *Publicistika 1925–1928*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 467–468.)

lyrišką, kontempliatyvų tautos būdą, lietuvių charakterio savitumą²⁸⁸. Tautosakos ir ypač liaudies dainos reikšmę tautinei savasčiai savo straipsniuose akcentavo ir Antanas Miškinis²⁸⁹, be to, poetas yra paliudijęs, kad ketino rašyti daktaro disertaciją apie lietuvių tautosaką, „bet Binkis atkalbėjo – rašyk eiles, sakė“²⁹⁰. 1938 m. Miškinio išleisto poemų rinkinio *Keturi miestai* eiliuotoje prakalboje sukurtas antropomorfizuotas tėvynės kaip Kristaus kančios simboliu vainikuotos liaudies dainų seselės vaizdinys perteikia tarpukario nacionalinio savivaizdžio specifiką²⁹¹. Tokia pat liaudies meno ir religingumo jungtimi buvo paremtas Rūpintojėlio Lietuvos įvaizdis tarptautinėje Paryžiaus parodoje²⁹² ir kryžių krašto vaizdinys, įkūnytas Vytauto Didžiojo muziejaus sodelio ansamblyje²⁹³. Būdinga, kad liaudiškojo religingumo simbolika perteiktas Lietuvos vaizdinys ypač sustiprėjo 4 dešimtmetyje, t. y. tuo laikotarpiu, kai tradicinė agrarinė kultūra vis pastebimiau užleido pozicijas moderniajai XX a. civilizacijai. Ekonomiškai prakutusi, šiuolaikiška, miestėjanti 4 dešimtmečio Lietuva jau nebeatitiko šiaudinės pastogės vaizdinio, tačiau didelė dalis to meto

²⁸⁸ Paulius Galaunė, *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*, Kaunas: L. U. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1930, p. 14–15; Idem, *Lietuvių kryžiai: (Prie jų fotografinių nuotraukų Čiurlionies galerijoje atidarytos parodos, 1926.VIII.26)*, Kaunas: Čiurlionies galerija, 1926, p. 3–10; Idem, *Lietuvių liaudies skulptūros problemos*, Kaunas: [s. n.], 1932, p. 5–8; Balys Sruoga, „Dainų poetikos etiudai“, in: Idem, *Raštai*, t. 9¹: *Tautosakos studijos 1921–1947*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 33–34 ir kt.

²⁸⁹ Antanas Miškinis, „Lyrizmas mūsų tautosakoj“, „Humoras mūsų tautosakoj“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, t. 3, p. 75–84.

²⁹⁰ Vladas Žukas, „Poetas Antanas Miškinis“, in: Idem, *Prisiminimų puslapiai: pažinti kultūros žmonės*, Vilnius: Logotipas, 2002, p. 123.

²⁹¹ Antanas Miškinis, „Prakalba“, in: Idem, *Keturi miestai: 6 poemos apie Lietuvą*, Kaunas: Sakalas, 1938, p. 7–8.

²⁹² Plačiau apie Rūpintojėlio Lietuvos įvaizdį 1937 m. pasaulinėje parodoje žr. Gabija Surdokaitė, „Šiluva ir 1937 m. Paryžiaus pasaulinė paroda“, *Meno istorija ir kritika*, 2009, Nr. 5, p. 123–129.

²⁹³ Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, „Vladas Nagevičius ir kryžių Lietuva Karo muziejuje“, *Menotyra*, 2010, t. 17, Nr. 4, p. 366–379.

lietuvių visuomenės sunkiai skyrėsi su artojų šalies savivaizdžiu. Šio laikotarpio lietuvių kultūroje išryškėjęs kaimo idealizavimas traktuotinas ne tik kaip nostalgijos dalykas – jis išreiškia gilius tapatybės virsmo, kultūrinės sąmonės ginties procesus, būdingus staigų modernizacijos šuolį patyrusio krašto visuomenei.

Valstietišųjų šaknų kaip individualios ir kolektyvinės lietuvių tapatybės branduolio samprata ypač būdinga Miškinio kartai, kuri iš ankstesnių lietuvių inteligentijos generacijų išsiskiria socialiniu homogeniškumu: visi 3 dešimtmečio pabaigoje–4 dešimtmetyje debiutavę lietuvių rašytojai buvo valstietiškos kilmės (vienintelė išimtis – Vilniuje gimęs Vytautas Sirijos Gira). Ši karta patyrė gerokai mažesnę svetimų kultūrų įtaką, mat skirtingai nei ankstesnės lietuvių šviesuolių generacijos, brendusios Peterburgo, Varšuvos, Freiburgo ir kituose universitetuose, aukštojo mokslo ji siekė 1922 m. įsikūrusiame Lietuvos universitete. Iš kaimų į universitetą atkakę jaunuoliai atsikūrusią valstybę laikė valstietišku kraštu, šio luomo prikeltu naujam gyvenimui ir jo apgintu nepriklausomybės kovose²⁹⁴. Abi ryškiausios 4 dešimtmečio lietuvių literatūros srovės – neoromantikai ir trečiafrontininkai (bent iš pradžių) – deklaravo valstietiškąją tapatybę ir priešišumą miesčionijai, abiem būdingas polinkis kalbėti kaimiškosios Lietuvos vardu generavo jų tarpusavio konkurenciją²⁹⁵.

Valstietiškoji kultūra paremta pilietinė savimonė komplikavo jaunosios lietuvių inteligentijos santykį su urbanistiniu Lietuvos paveldu. Tai akivaizdžiai matyti Miškinio poemoje „Keturi miestai“ (1938). Sumanyta kaip trijų didžiųjų Lietuvos miestų poetinio įamžinimo projektas, ji kartu atskleidė tarpukario visuomenės susvetimėjimą savo istorinių miestų praeičiai, pademonstravo valstietiškojo mentali-

²⁹⁴ Kamilius [Henrikas Blazas], „Dvylikta valanda turi išmušti“, *Trečias frontas*, 1930, Nr. 1, p. 25; Petronėlė Orintaitė, „Valstietis nuo Vabalninko“, in: Idem, *Liepalotų medynuose*, p. 128–129.

²⁹⁵ Neoromantikų prisiimtą valstietiškosios Lietuvos propaguotojų vaidmenį kairieji traktavo kaip pozavimą. Tikraisiais pranašais, socialinio sąmoningumo žadintojais trečiafrontininkai neabejotinai laikė save. (Antanas Venclova, *Jaunystės atradimas*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 283.)

teto inerciją, neįveikiamą priešiškuą ontologiškai svetimam miesto pasauliui.

Tarpukario laikotarpio materialinėje kultūroje įamžinta simbolinė Vilniaus – Kauno – Klaipėdos triada (šių miestų herbai puošia 1922 m. išleistų 50 ir 1924 m. pasirodžiusių 500 litų nominalo banknotus, 1922 m. jie įamžinti ant Vytauto Didžiojo karo muziejaus bokšto ir 1937 m. atidarytos Kauno įgulos karininkų ramovės fasado) sietina su politinės valios liudijimu, Lietuvos teritorinio vientisumo deklaravimu. 1922 m., kai pasirodė minėti penkiasdešimties litų banknotai, Lietuva neturėjo ne tik Vilniaus, bet ir Klaipėdos krašto, o per visą nepriklausomybės dvidešimtmetį nebuvo tokio tarpsnio, kad Lietuvai būtų priklausę visi trys miestai drauge. Vis dėlto Kauno įgulos karininkų ramovės fasado kompozicija leidžia manyti, kad greta politinio motyvo būta ir sąmoningos pastangos stiprinti miestiskąjį pilietinės savimonės sandą: lygiagrečiai miestų herbams pastato portiką puošiančios trijų milžinų (karžygių) figūros galėtų būti interpretuojamos kaip bandymas tris didžiuosius istorinius Lietuvos miestus (istorinę ir laikinąją sostines bei vienintelį jūrų uostą) pavaizduoti kaip milžinus, ant kurių pečių laikosi valstybė. Tačiau tokia pilietinės tapatybės versija neabejotinai konkuravo su valstietiškosiomis šaknimis grįsta savimone, pagal kurią tvirčiausiu atgimstančios Lietuvos ramsčiu laikytas lietuvybę išsaugojęs kaimas.

Miestiškosios savimonės kūrimąsi tarpukariu komplikavo kolektyvinei atminčiai būdingas Lietuvos praeities paveldo skirstymas į savą ir svetimą: miestų istorijoje savu (lietuvišku) paveldu laikyta tik ta kultūra, kuri buvo plėtojama savarankiškoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, o visa, kas sukurta unijos su Lenkija laikotarpiu, taip pat carinės okupacijos metais, – atmesta kaip svetima. Unijinės LDK istorija tarpukariu vienareikšmiškai vertinta kaip politinis pralaimėjimas ir tautos (liaudies) išdavystė. Miškinio poema pradedama nuo Lietuvos valdovų, kurie iš Vilniaus bokštų dairėsi *svetimų* karūnų; būtent unija su Lenkija laikoma atskaitos tašku, nuo kurio Lietuvos miestus uzurpuoja atėjūnai. Tai esąs lemtingas Lietuvos istorijos taškas, kuriame išsiskyrė miesto ir kaimo keliai:

Mislinčiai, vienuoliai ir kiti perėjūnai,
Čiulbėdami meilę, susuko lizdus.
Be jų, sakė, miestai didingi nebūna,
Be jų, sakė, visa užtrokš ir uždus.
O aplink nedalia ir tamsybė kerojo,
Trinyčiais bei vyžom šalis apauta.
Arimuose vyrai – tikrieji herojai.
Taip ir blanko dumble artojų tauta.²⁹⁶

Ne valdovai, ne vyskupai ir mokslininkai Miškiniai yra tautos herojai – tylieji didvyriai likę už miesto vartų, kaimo laukuose baudžiamos vargo vargti. Tokia Lietuvos praeities vertinimo nuostata ryški visoje tarpukario lietuvių kultūroje. Etniškumo pamatus išsaugojęs lietuvis valstietis (bei jo variacijos – artojas, sėjėjas, knygnešys, nepriklausomybės kovų savanoris) nepriklausomybės laikotarpiu buvo paverstas bevardžiu tautiniu herojumi, nacionaliniu idealu. Lietuvio „Sėjėjo“ (skulpt. Bernardas Bučas) ir „Knygnešio“ (skulpt. Juozas Zikaras) skulptūros papuošė simbolinį tautos istorijos naratyvą kūrusio Karo muziejaus sodelį, artojo ir sėjėjo figūros pavaizduotos ant 10 litų nominalo banknoto (dail. Antanas Žmuidzinavičius).

Svarbu akcentuoti, kad Miškinio poemoje vaizduojami Vilnius ir Klaipėda neturi savo veido, yra grynieji simboliai. Jaunajai nepriklausomos Lietuvos inteligentijos kartai tai buvo nepažįstamos, neįsigyventos erdvės, jų istorinėje vaizduotėje tepasirodančios trafaretiniai vaizdiniai (Vilnius – Gedimino pilis, Klaipėda – uostas), vieno kito mitinio ar istorinio personažo (šv. Kristoforo, kunigaikščių) siluetais. Vos prie jų teužsilaikęs pasakotojo žvilgsnis nenumaldomai krypsta į Vilniaus krašto ir Mažosios Lietuvos kraštovaizdžius ir *tikruosius herojus*: nederlinguose smiltynuose vargstančius Ceikinių, Lydos, Švenčionių ar Tverėčiaus valstiečius, lietuviybę išlaikiusius pamario žvejus. Tad poema apie Lietuvos miestus paradoksaliai tampa lietuvių valstiečio ištikimybės savo šaknims, kalbai, tautai pašlovinimu.

²⁹⁶ „Keturi miestai“, in: Antanas Miškinis, *Rinktiniai raštai*, t. 2, p. 49.

Vienintelis apčiuopiamas, atpažįstamas miestas poemoje yra Kaunas, tik apie jį intymiai išsitariama: „*Mūsų* miesto esama jau didelio“ [išskirta mano – V. Š.]. Jis vienintelis poemoje pasirodo kaip pačių užsiaugintas, įsigyventas. Tačiau jam tenka ir didžiausia kritikos dalis – poetas Kauną vaizduoja kaip miesčionišką, parodomąjį patriotizmo, karjerizmo ir politinių rietenų vešėjimui palankią terpę. Kaip Maironis XIX a. pabaigoje apgailestavo, kad „puikūs dvarai, / Baltai iš sodų žalių bekyšą“, svetimi lietuviui, nes pamynė jo kalbą, taip ir Miškinio laikinosios sostinės miestovaizdį puošiančios baltos vilos nedžiugina, nes simbolizuoja ekonomiškai prakutusios miestietijos atotrūkį nuo kaimo. Kaunas poemoje pasirodo kaip tautos susiskaldymo erdvė, čia įvykęs tautos skilimas į du nesusisiekiiančius pasaulius. Panašiai ir Aisčio eseistikoje Kaunas pasirodo kaip nuodėmingasis miestas, išpuikęs ir nuo tautos nusigręžęs biblinis Tyras ar Sidonas: „O miestas. Jis panašus į Tyrą ir Sidoną. Kas jam sodžius ir ten likę broliai.“²⁹⁷ Esė knygos *Dievai ir smūtkeliai* (1935) prakalboje miesto šviesuomenės atotrūkį nuo kaimiškosios Lietuvos Aistis traktavo kaip bepasikartojančią poliublijinės Lietuvos tragediją, tautos elito atsiri-bojimą nuo etninių šaknų siejo su asimiliacijos ir net valstybingumo praradimo pavojumi²⁹⁸. Neoromantikai aiškiai suvokė, kad visuome-nei skaidantis į naujas socialines lytis, intensyvėjant miestėjimo ir modernizacijos procesams, valstietiškas etosas nebeveikia kaip jungiantį grandis. Todėl visos Miškinio kūrybos ir publicistikos impera-tyvas – stiprinti valstietiškąją kolektyvinę savimone, sugrąžinti tautą į vienybę, homogenišką būvį, apeliuojant į bendrą kultūrinę atmintį: „Tautiečiai! Vianan balsan išvien surėkime, / Kol atminty dar ežerai ir kloniai žydi.“²⁹⁹

Skirtingai nei Vilnius ir Mažoji Lietuva, „Keturių miestų“ poemoje pasirodantys istorinėmis reminiscencijomis, laikinoji sostinė su miesto

²⁹⁷ Jonas Aistis, „Ant. Miškinio lyrikos vedamasis motyvas“, p. 53.

²⁹⁸ Jonas Aistis, „Prakalba“, in: Idem, *Raštai*, t. 2, p. 6.

²⁹⁹ Cituojama pirmoji „Keturių miestų“ poemos redakcija, vėlesniuose leidimuose šis atminties akcentas pradingsta. (Antanas Miškinis, *Keturi miestai: 6 poemos apie Lietuvą*, Kaunas: Sakalas, 1938, p. 136.)

veidą kuriančiais moderniaisiais daugiaaukščiais, asfaltuotomis gatvėmis, danguje nardančiais lėktuvais Miškinio tekste liudija nepriklausomos Lietuvos valstybės laimėjimus, yra siejama su progresyvumo mitologema. Miškinis pirmasis literatūroje pasirėmė svarbia semantinio Kauno teksto substrato sfera – aviacija³⁰⁰, moderniaisiais miesto herojais įvardydamas transatlantinius lakūnus Steponą Darių (tikr. Steponas Jucevičius) ir Stasį Girėną (iki 1931 m. Stanislovas Girskis):

Į čia lakūnai žvaigždžių kelią nardo
Greičiau kaip mūsų paukščiai pagiriu.
Dėl šito miesto ir garbės, ir vardo
Sulaužytus sparnus ir kaulus paberia.³⁰¹

Kaunas buvo *Lituanicos* skrydžio tikslas, išgarsinęs miestą visame pasaulyje. Būtent dėl legendinio skrydžio kai kuriose šalyse 1933 m. liepą, kai visas pasaulis sekė Dariaus ir Girėno skrydį, žmonės pirmą kartą išgirdo minint Kauno vardą. Tarpukariu buvo labai aktuali herojaus problema, apie nepriklausomybės laikų žmogų daug kalbėta kaip apie sumenkėjusių interesų, savo gerove tesirūpinantį, stokojantį

³⁰⁰ Aviacija laikinojoje sostinėje imta plėtoti nuo pat pirmųjų laikinosios sostinės gyvavimo mėnesių. 1919 m. Lietuvos kariuomenės Inžinerijos kuopoje sudarytas Aviacijos būrys ir iš vokiečių įrengto Aleksoto aerodromo pakilo pirmieji Lietuvos karo lėktuvai. Tais pačiais metais Kaune atidaryta Aviacijos mokykla. Aukštutinėje Fredoje veikė aviacijos dirbtuvės, čia gimė garsieji Antano Gustaičio ANBO lėktuvų modeliai. (Gytis Ramoška, *Lietuvos aviacija*, Vilnius: Šviesa, 2009, p. 10–75.) Kaunas kaip aviacijos miestas pasirodo ir anuomet populiariose lakūnų dainose:

Visuos šlaituos žavingos Fredos,
Lėktuvų muzika girdėt,
Ji širdį kutena krūtinėj,
Ir gimdo ilgesį jinai – palčių erdvių.

(„ANBO“, žodžius sukūrė karo lakūnas leitenantas J. Juodis, pritaikęs jiems garsaus sovietų kompozitoriaus Isaako Dunajevskio muziką. Prieiga internetu http://www.plienosparnai.lt/e107_files/public/1280954543_58_FT6762_0001.jpg, Žiūrėta 2014 07 27.)

³⁰¹ Antanas Miškinis, *Rinktiniai raštai*, t. 2, p. 52–53.

idealizmo, pasišventimo tautai ir valstybei, priešinant jį *Aušros* gady-
nės kultūros veikėjams, pamažu išmiršančiai Maironio, Vaižganto,
Jakšto kartai. *Lituanicos* skrydis ir lakūnų testamentas Miškinio kar-
tos priimtas kaip moderniojo heroizmo aktas, kuriame tradicinė tė-
vynės garsinimo, pasiaukojimo idėja sujungta su progresyvumo mito-
logema, naujais technologiniais, inžineriniais laimėjimais. Aisčio esė
tekste „Kelią herojui!“ (1935) transatlantinis lietuvių pilotų skrydis
interpretuojamas kaip simbolinis atsiplėšimas nuo žemiškųjų inte-
resų, kaip aukštų siekių išraiška, šia kryptimi raginama žengti per-
dėm buities reikaluose panirusią nepriklausomybės kartą: „Dariaus
ir Girėno žygis kaip pirštu rodo, kad mūsų gyvenimas reikia kreipti į
erdves, į aukštį. Reikėtų pramušt mūsų gyvenimo surambėjusį kevalą,
reikėtų rast džiaugsmo aukščiau asmeniškų reikalų. Reikėtų nuvalyti
kelią herojams. Reikėtų herojus branginti, nes žygių reikia. Juk mes
negalime gyventi be herojų [...]“.³⁰² Netrukus po *Lituanicos* katastro-
fos Lietuvoje ėmėsi kurtis Dariaus ir Girėno kultas, literatūroje jį įkū-
nija specialiai šiam žygiui atminti išleista eilėraščių antologija³⁰³.

Tačiau Miškinio poemoje lakūnų žygis pasirodo kaip bergždžias
darbas, jų testamento imperatyvas – „LITUANIKOS laimėjimas tegu
sustiprina jaunųjų Lietuvos sūnų dvasią ir įkvepia juos naujiems žy-
giams“ – lieka neišgirstas, netesėtas. Jokie herojų žygdarbiai esą ne-
pajėgūs suteikti įkvėpimo laikinajai sostinei, visi kilnūs polėkiai val-
dininkiškoje jos rutinoje pasmerkti sutirpti kaip sniegas:

Po ministerijas paskui, nulenkę nugaras...

Ir tirpsta mūsų polėkiai kaip snaigės.

³⁰² Jonas Aistis, *Raštai*, t. 2, p. 148.

³⁰³ *Du vardai granite: poezijos antologija apie Darių ir Girėną*, spaudai paruošė
Kazys Papečkys, Kaunas: Sakalas, 1936. Kauno vardo simbolinis įpynimas į
Lituanicos žygio herojiškąjį epą ryškus šiame leidinyje publikuotame Vytauto
Sirijos Giros eilėraštyje „Lituanica“ ir Kazio Zupkos „New York – Kaunas“, taip
pat Dariaus ir Girėno žygį įamžinančiose tarpukario liaudies dainose: „Pavasa-
rėlį gėlėlės pražydo“, „Aušta aušrelė graži saulėta“, „Padainuosim mes dainelę“.
(Pranė Jokimaitienė, Bronė Kazlauskienė, *Istorinės-socialinės dainos*, Vilnius:
Vaga, 1980, p. 288–290.)

Galima spėti Miškinį turėjus pirminę intenciją savo poema suaktyvinti miestiškąjį pilietinio sąmoningumo sandą, tačiau „Keturi miestai“ akivaizdžiai atskleidė poeto abejones tautą telkiančia, mobilizuojančia miesto galia, jo kuriamąja potencialia, atvirakščiū – tiek iš istorinės perspektyvos, tiek dabar miestas Miškinio poemoje pasirodo kaip visuomenės susiskaldymo veiksnys, kaip dvasiniams polėkiams, idealizmui nepalanki, pragaištinga terpė. Poemą užbaigianti gana mįslinga ir iki šiol literatūrologų netyrinėta utopinė ketvirtojo miesto vizija galėtų būti interpretuojama kaip Miškinio siūloma alternatyva istoriškai susiklosčiusiam miesto modeliui. Kaip ir visos utopijos, Miškinio Naujapilio vizija gimsta iš nepasitenkinimo esama tvarka, noro patobulinti, reformuoti tikrovę. Ketvirtoje poemos dalyje deklaruojama, kad Lietuvos ateitis veda per miestus, bet ne senuosius, istorinius, o naujus, pačių pasistatytus („Lietuva! Tavo aiškus kelias / Ateity per miestus kaip Naujapilis“), kuriuose bus eliminuota priešprieša tarp kaimo ir miesto, civilizacijos ir gamtos, kuriame žmogus augs dvasia, dirbs tautos labui ir valstybės gerovei – realizuos atgimimo laikais išsiskelgtą, bet tarpukariu netesėtą veiklos programą:

Užaugęs Tavo laukų papėdėj
Didis miestas, šisai ketvirtasis.
[...]
Pagaliau nei sidabro, nei aukso
Nereikia. Trauks žemė garuojanti.
Mes čia darbštūs, teisingi išaugsim,
Šilo paukščiams vasarą grojant.

[...]
Upės griaudamos plauks ir tykios
Pro Naujapilį, miestą menamą.
Mes į viską nuosaikiai tikim:
Darbo įnagi, raštą ir meną!

Mes nemokam perdėm prisitaikyt.
Savo žemės kelius atrasime.
Mes dar matom didelius daiktus
Ir tikime didelę prasmę!

Miškinio sukurto Naujapilio utopijos esmė – radikalus atsisakymas taikytis prie to, kas svetima valstietiškam būdai, kas įsigalėję kaip svetimos kultūros tradicija. Tai raginimas kurti *savą* miestą, kuris išaugtų iš valstietiškosios etinės kultūros. Tik toks miestas esąs pajėgus užtikrinti tautos vienybę, telkti ją bendram darbui dėl tėvynės gerovės. Kaip ši idėja realizuojama? Mitiniu mąstymu grįstai Miškinio poezijai nebūdingas analitinis racionalumas. Pasak Ritos Tūtlytės, Miškinio „eilėse nerasime loginių argumentų, racionalios visuomeninių problemų sklandos, analizės (labiau matyti tik jų paviršius, užuominos). Poetui svarbu ne analizė, o įtikinėjimo pozicija. Jo kriticizmas grindžiamas jausminiu santykiu su tikrove“³⁰⁴. Ketvirtojo miesto utopija – ne racionali programa, o emocionali vizija, noras, pranašystė, nenuomatanti jokių konkrečių įgyvendinimo būdų ar priemonių.

Vargu ar Miškinis, kurdamas Naujapilio utopiją, ką nors žinojo apie XIX–XX a. sandūroje sero Ebenezerio Howardo sukurtą „miesto-sodo“ koncepciją, kuri išsiplėtojo į įtakingą XX a. pirmosios pusės urbanistikos srovę. Pamatinė Howardo koncepcijos idėja – „miestą ir kaimą *būtina sutuokti*, ir iš šios džiugios sąjungos gims nauja viltis, naujas gyvenimas, nauja civilizacija“³⁰⁵ – visiškai atitinka Miškinio ketvirtojo miesto sumanymą. Skirtumas tik tas, kad Howardo utopija kilo iš siekio spręsti socialines, ekologines ir ekonomines savojo meto problemas, o štai Miškinio Naujapilio viziją padiktavo valstietiškoji pilietinė savimone, instinktyvus nepasitikėjimas istoriškai susiformavusiu miestu.

Poema „Keturi miestai“ reprezentuoja komplikuoatą 4 dešimtmečio tautinės ir pilietinės savimonės būvį, vidinę įtampą tarp siekio išsaugoti valstietišumą kaip kolektyvinio identiteto šerdį ir pastangų kurti naują, modernią pilietinę sąmonę, kurioje rastųsi vietos ir miestui. 3 ir 4 dešimtmečių sandūroje išryškėjusi socialinė, kultūrinė krizė bei visuomenės susiskaldymas amžininkams kėlė rūpestį ir skatino ieškoti šios problemos sprendimo būdų. Visuomenės krizės priežastis su socialinėmis buržuazinės santvarkos ydomis siejė trečiafrontinin-

³⁰⁴ Rita Tūtlytė, „Antanas Miškinis: socialumo menas“, in: Idem, *Išliekanti lyrika*, p. 59.

³⁰⁵ Cit. iš Almantas Samalavičius, *Miesto kultūra*, Vilnius: Technika, 2008, p. 39–40.

kai siūlė iš pagrindų keisti visuomeninę santvarką, piršo socialistinę valstybės modelį. Neoromantikams didžiausią susirūpinimą kėlė modernėjančios visuomenės interesų susmulkinimas, moralinė ir dvasinė jos krizė, tautinės vienybės silpnėjimas. Instinktyviai nepasitikėdamas esamais miestais kaip *a priori* profaniška, demoralizuojančia erdve, Miškinis siūlė įveikti krizę įsteigiant naują, iš pagrindų lietuvišką, žemdirbišką (!) ir metafizinio prakeiksmo nepaženklintą miestą Naujapilį.

Literatūrinis laikinosios sostinės archisiužetas ir jo veikėjai

Galima būtų sakyti, kad su nepriklausomybe užsimezgęs laikinosios sostinės tekstas literatūroje ėmėsi kurti miesto mitą nuo *hic et nunc* – nuo tarpukario Kauno realijų, suteikdamas joms prasminės visumos pavidalą. 3–4 dešimtmečių Kauno romanuose, novelėse, poemose kristalizuojasi bendras siužetas – kaip archetypinė kelionės ir jos metu tykančių išbandymų istorija. Literatūrinių subjektų gyvenimo kelio, tapatybės paieškose laikinoji sostinė pasirodo kaip spąstai, iš kurių ištrūkti pavyksta tik morališkai atspriausiems, dvasiškai stipriausiems personažams. Analizuojant laikinosios sostinės mitokūrą Putino romane *Altorių šešėly* buvo minėta, kad specifinis Kauno reljefas – miesto išsidėstymas upių santakos suformuotame slėnyje – literatūriniam laikinosios sostinės tekste įgijo dvasinės pakalnės, moralinės vilkduobės simbolines reikšmes. Tarpukario literatūroje rastume ir daugiau mitologizuotų laikinosios sostinės vaizdinių, priklausančių tam pačiam pavojingo išbandymo, spąstų semantiniam laukui. Vienas iš tokių – miesčioniška Kauno terpė kaip pražūtingai įtraukianti ir idealistinius herojų siekius gramzdinanti bala, pelkė. Antai, pasitelkiant dumblo įvaizdį, socrealistiniame Antano Venclovos romane *Draugystė* simboliškai perteikiamas dviejų iš provincijos atkakusių bičiulių gyvenimo kelių išsiskyrimas laikinojoje sostinėje. Jaunas kar-

jeristas Tutkus vaizduojamas klimpstas į hedonistinių, parazitišką buržuazijos gyvenimo liūną: „Tutkus atsimena vandeninį malūną, tvenkinį. Kaitri diena, iš tvenkinio garuoja vanduo, pakraščiais *dumblas* ir *purvinos* antys. Ir jis pats jaučiasi sušilęs, suprakaitavęs, pavargęs, *dumblinas*. Bet smilksta deganti cigaretė, laikoma rankoje, ir jam nėra jokio noro keltis iš šios *balos*. Prieš akis mirga šokančios poros, muzika melancholiška, gašli, ir jam norisi miego“³⁰⁶ [išskirta mano – V. Š.]. O miesčioniškajam gyvenimo būdai atsispyrusį ir gyvenimo prasmę socializmo ideologijoje atradusį, aktyviu jos propaguotoju tapusį Gražulį (pavardės semantika!) pasakotojas lygina su saulėn besistiebiančiu augalu: „Man dažnai prisimena palyginimas su augalu, kuris kyla iš *balos*. Didelė *bala*, *dumblas*, *maurai*, ir augalas per didžiausią vargą stiebiasi aukštyn. [...] Jo šaknis slegia *dumblas*, daigą, ūglius varžo *maurai*, o jam reikia tiesiog įžulumo, kad nenusilptų ir išliktų savim. Taip ir doram žmogui“³⁰⁷ [išskirta mano – V. Š.]. Miesčioniškoje Kauno aplinkoje tarsi purve į dvasinių idealų šviesą besistiepianti gėlė vaizduojama ir Petro Vaičiūno „Patriotų“ veikėja Liucija: „Aš Liuciją visą laiką saugojau. Ji kaip pavasario gėlė, besistiepianti į saulę iš *purvinos žemės*“³⁰⁸, – sako jos dėdė [išskirta mano – V. Š.]. Dumblo, pelkės simbolių pasirodymą laikinosios sostinės tekste galėtume sieti su topografinė semantinio Kauno teksto substrato sfera, mat reguliariai upių užliejamame slėnyje įsikūrusi centrinė miesto dalis iš tiesų pasižymėjo pelkėtu gruntu. Dar XX a. pradžioje, pasak Jono Puzino, Įgulos bažnyčios vietoje telkšojo didelė pelkė ir medžiotojai eidavo ten šaudyti ančių³⁰⁹. Ne vienas memuaristas prisimena, kad ir 3 dešimtmečio pradžioje palijus iš po lentinių anuomet dar neasfaltuotos Laisvės alėjos šaligatvių čiurkšlėmis ant praeivių švirksdavo purvas.

³⁰⁶ Antanas Venclova, *Raštai*, t. 2: *Draugystė: įžanga į subrendusį amžių*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 237.

³⁰⁷ *Ibid.*, p. 410.

³⁰⁸ Petras Vaičiūnas, „Patriotai“, in: Idem, *Dramos ir komedijos*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1971, p. 305.

³⁰⁹ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje: svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915)*, p. 7.

Grįžtant prie literatūrinio laikinosios sostinės archisiužeto reikia paminėti, kad visi, neišlaikę lemiamo išbandymo, t. y. susigundę miesto siūlomą prabangą, malonumą ir linksmybių kupiną gyvenimą, pasidavę valdžios ir šlovės troškimui, tampa amoraliais hedonistais, karjeristais, politiniais demagogais, prisitaikėliais, aferistais, nusikaltėliais. Kad ir kaip susiklostytų likimai, – vieni sėkmingai kopija karjeros laiptais valstybinėse įstaigose (kaip Tutkus romane *Draugystė*), kiti atsiduria kalėjime (kaip Algirdas Giedra Jono Marcinkevičiaus romane *Jis turi mirti*), – visi jie baudžiami dvasine mirtimi: tampa tuščiaavidurėmis marionetėmis, žmonėmis automatais ir susilieja su analogiška laikinosios sostinės minia. Tokio virsmo pavyzdys yra Povilo Maleišio personažo raida Putino romane *Krizė*: destruktivi Kauno moralinė atmosfera sąžiningą ir jautrų lietuvių dvarininkų sūnų paverčia utilitarinės, merkantiliškos pasaulėžiūros biurokratu, bedvasiu automatu. Laikinoji sostinė kaip modernioji miesto civilizacija tariamai nudvasina, automatizuoja individą Vytauto Sirijos Giros, Bernardo Brazdžionio, Petro Babicko eilėraščiuose, Vytauto Alanto (tikr. Jakševičius) novelėse³¹⁰ ir kt. Literatūriniam laikinosios sostinės tekstui būdingi lėlės, automato, roboto simboliai priklauso jau minėti (Miškinio urbanistinėje poezijoje atskleistai) dirbtinio, negyvo miesto pasaulio erdvinei izotopijai, kuriai opoziciją sudaro gyvasis, harmoningai su gamta funkcionuojantis sodžiaus pasaulis.

Savo vidinę tapatybę literatūriniame laikinosios sostinės archisiužete pavyksta išsaugoti tik tiems, kurių dvasiniai idealai, vertybių sistema yra patvariausi arba kurie turi ypatingomis galiomis pasižy-

³¹⁰ „Jonas Vadopolas aštuoniomis be penkių minučių atėjo į raštinę. Taip, jis buvo labai punktualus. Aštuoniomis be dviejų minučių jis jau sėdėdavo savo kėdėje su plunksnakočiu rankoje. Ligi tik paskutinis aštuntos valandos garsas nuaidėdavo raštinės palubėje, Vadopolas mirkydavo didelėje rašalinėje plunksnų ir imdavo rašyti. Taip jis darydavo kasdien jau kelinti metai. Raštinės bendradarbiai sakydavo jį esant automatą. Vadopalui tas pravardžiavimas patikdavo. – Automatas! – sakydavo jis, šypsodamasis savo plonomis lūpomis. – Bet modernizmo amžiuje reikia būti automatu.“ (Vytautas Alantas, „Karjera“, in: Idem, *Tarp penkių ir septynių*, Kaunas: Spaudos fondas, 1934, p. 56.)

minčius padėjėjus, dvasinius mokytojus, kurie įspėja apie gresiantį pavojų, savo pavyzdžiu liudija alternatyvų kelią. Tokių padėjėjų vaidmenį atlieka Auksė *Altorių šešėly*, Treigys *Draugystėje*, Simas Labutis „Patriotuose“, Visvydas *Krizėje*. Antai tik dėl išmintingų Visvydo (vardo semantika!) patarimų jaunam laikinosios sostinės valdininkui Sargeniui pavyksta išvengti sumiesčionėjimo ir dvasinio sumenkėjimo: „Jeigu jis neliko vien tik sausas biurokratas karjeristas arba savo geru uždarbiu pasitenkinęs lėbautojas, bet turi dar kiek idealizmo ir kilnesnių troškimų, tai pirmiausia Visvydo dėka. Jei ne pažintis su rašytoju, jis būtų nuėjęs šuntakiais.“³¹¹

Visi pavojų ruožą sėkmingai įveikę literatūriniai subjektai laikinojoje sostinėje lieka autsaideriais, žmonėmis, kurie iš šalies stebi Kauno gyvenimo maskaradą. Neretai tokie personažai kūrinio finale pasitraukia iš miesto – grįžta atgal į kaimą (Onutė Miškinio *Žaliajame kaime*, Domantas Juozo Grušo *Karjeristuose*, Domas Survila Vytauto Alanto novelėje „Pamiršta sodyba“), persikelia gyventi į dvarą (Sargenis Putino *Krizėje*), kiti gi, užgrūdinti išbandymų, tampa atsparūs miesto „nuodams“: įveiktos kliūtys padeda jiems iš naujo pažinti save ir pasaulį, formuotis naujai vertybių sistemai (Vasaris *Altorių šešėly*, Gražulis *Draugystėje*). Esama ir pesimistinių minėto siužeto variantų, kai įveikę visus moralinius išbandymus ir vidinio etinio integralumo nepraradę herojai fiziškai nebeatlaiko jiems tekusių sukrėtimų ir kūrinio finale pasitraukia iš gyvenimo (Povilas Giedra romane *Jis turi mirti*). Daugelis Kauno siužeto herojų turi savo antrininkus – antiherojus: tėvas ir sūnus Giedros romane *Jis turi mirti*, Tutkus ir Gražulis *Draugystėje*, Domantas ir Murza Juozo Grušo *Karjeristuose*, Antanas Gelmis ir Vytukas J. Visgino (tikr. Juozas Geniušas) romane *Laisvės alėja*, Liucija ir Liuba Šereikienė Vaičiūno *Patriotuose*, Viktorė Maleišytė ir Kristina Maleišienė *Krizėje*.

³¹¹ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 5: *Novelės, Svetimos kaltės, Krizė*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 138.

„Šių laikų herojus“

Tarpukario literatūroje susiformavo specifiniai kaunietiški literatūriniai tipažai, būdingiausi – „šių laikų herojus“, arba karjeristas, ir neretai kompozicinę porą su juo sudaranti „fatališkoji moteris“ (kaip antai Antanas Gelmis ir Ona Gelmienė J. Visgino romane *Laisvės alėja*). Įvairių šio laikotarpio autorių kūryboje jiems būdingos pastovios charakteristikos, kurios skleidžiasi identiškose siužetinėse kolizijose. Konkretiuose tekstuose improvizuojama nusistovėjusių rėmų ribose, todėl šie personažai visada lieka lengvai atpažįstami, o jų traktuotė varijuoja nuo satyros (Binkio, Tilvyčio poemose, Vaičiūno *Patriotuose* ir kt.) iki melodramos (bulvarinėje prozoje: Tilvyčio *Ministerijos Rožė*, Jono Marcinkevičiaus *Raudonos Kauno naktys*, J. Visgino *Laisvės alėja* etc.). Minėti tipažai galėtų būti laikomi tarpukario Kauno aksiologinės erdvės personifikacijomis, mat jų skiriamieji bruožai – gyvenimo būdas, vertybių sistema – tariamai determinuoti moraliai ydingos laikinosios sostinės aplinkos, o jie patys pristatomi kaip apibendrinti specifiškai kaunietiški moteriškosios ar vyriškosios tapatybės modeliai (palyginkime laikinosios sostinės buržuazijos gyvenimą vaizduojantį Juozo Grušo romano pavadinimą *Karjeristai* arba Putino romane *Krizė* išvedamą paralelę tarp moralinės lietuvių miesto visuomenės krizės ir ryškių *femme fatale* tipažo bruožų turinčios pagrindinės romano herojės Kristinos (pravarde *Krizė*)).

Literatūriniai laikinosios sostinės antiherojai – Kazio Binkio satyrinių poemų veikėjai Motiejus („Kriaučius Motiejus“, 1928) ir Juozas Rainys („Jauniausioji Lietuva“, 1930), Vladas Teofilio Tilvyčio poemoje „Dičius“, Jono Marcinkevičiaus romano *Jis turi mirti* protagonistas Algirdas Giedra, Tutkus Antano Venclovos romane *Draugystė* ir daugelis kitų tarpukario Kauno veikėjų – tai variacijos to paties invariantinio personažo – iš valstiečių luomo kilusio Kauno valdininko, beatodairiškai siekiančio įsitvirtinti ant kiek įmanoma aukštesnės socialinių rangų pakopos. Daugelio nepriklausomybės laikotarpio Kauno romanų, poemų centriniu personažu tapusio karjeristo pa-

veikslas byloja apie tarpukario visuomenės nerimą dėl žmogaus asmenybės nuvertėjimo: individualiosios asmens savybės moderniojoje kapitalistinėje visuomenėje esą nebetenka reikšmės, individo vertę nulėmęs jo visuomeninis statusas. Šis tipažas atskleidžia ir naujai besiformuojančius, socialinių rangų hierarchija grįstus tarpusavio santykius: valstietiškamajam sociumui būdingus bendruomeninius ryšius laikinojoje sostinėje esą pakeitė valdininkišku kategorijų kopėčių ir kapitalistinės visuomenės socialinių pakopų sistemos nulemta santykių subordinacija. Iš dalies tai laikytina reakcija į vieną iš svarbių visuomeninių to meto procesų – profesionaliosios lietuvių valdininkijos sluoksnio formavimąsi. Į lietuvių literatūrą pirmą kartą įžengia lietuvių valdininko socialinis tipažas. Anksčiau – Kudirkos satyrose – „činovnikai“ buvo svetimas, lietuvių tautos interesams priešiškas ir todėl karikatūriškas personažas. Tačiau ir sukūrus savo valstybę literatūrinis valdininkijos paveikslas veik nepakito: tarpukario rašytojai laikinosios sostinės karjeristo vaizdinyje įkūnijo visas Vakanalijaus Vziatkovičiaus Kruglodurovo ydas (savanaudiškumą, kyšininkavimą, valdiškų lėšų grobstymą, nekompetenciją, aroganciją, bemokslumą, protekcionizmą, girtavimą, kortavimą etc.). Realias prielaidas gubernijos laikų valdininkijos „papročiams“ perimti tarpukario Lietuvoje sukūrė XX a. 2–3 dešimtmečių sandūroje susidaręs nacionalinės inteligentijos stygius. Iš atgimimo laikotarpio į nepriklausomybę Lietuva atėjo su labai negausiu nacionaliniu elitu, o laikinojoje sostinėje besikuriančioms valstybės įstaigoms reikėjo gausaus inteligentų būrio reikiamoms vakansijoms užpildyti. Todėl šiuo laikotarpiu besiformavęs biurokratinis valstybės aparatas buvo priverstas personalo spragas kamšyti iš tolimų Rusijos gubernijų suplūdusiais dažnai gerokai nutautėjusiais³¹² įvairių carinių įstaigų darbuotojais ir iš kaimų

³¹² „Kita socialinė grupė buvo [...] caristinėje Rusijoje išėję mokslus ir ten jau ilgus metus dirbę įvairiose caro įstaigose, sudarę nelietuviškas šeimas ir nebemanę grįžti Lietuvon. Tik kilęs ten badas ir proletariato revoliucija juos paskatino grįžti į gimtąjį kraštą. Jie dabar valdžios ir visuomenės įstaigose buvo užėmę daug aukštų vietų ir turėjo nemažos įtakos Lietuvos gyvenimui. Jie buvo nesusipažinę su lietuviškąja kultūra, jie jos nebrangino, ją visai niekino ir kliudė jai

atvykusiais „pusinteligenciais“. Tik nepriklausomybės dešimtmečių sandūroje į kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo areną išėjo jauna ir gausi Lietuvoje universitetinį išsilavinimą įgijusi nacionalinės inteligentijos karta, kuri savo tapatybę konstravo kaip priešpriešą caro laikų papročiais gyvenančiam, miesčioniškam laikinosios sostinės elitui. Šis priešiškus generavo ir literatūrinę laikinosios sostinės kaip morališkai pragaištingos terpės mitokūrą jaunosios kartos rašytojų Antano Miškinio, Juozo Grušo, Jono Marcinkevičiaus, Antano Venclovos ir kitų kūryboje.

Būdinga, kad karjeristo tipažas literatūriniame laikinosios sostinės tekste paprastai turi antagonistą – idealizuotą *Aušros* gadynės visuomenininko tipą (Visvydas Putino *Krizėje*, Povilas Giedra romane *Ji turi mirti*, Simas Labutis Vaičiūno „Patriotuose“). Jų konfrontacija tekste vaizduojama kaip skirtingų aksiologinių sistemų sandūra. „Šių laikų herojaus“ paveikslas – tai visos prasisiekėliškos lietuvių vidurinėsios klasės metonimija, naujos moralės atspindys: grobuoniški instinktai, oportunizmas, servilizmas, pragmatizmas, savanaudiškumas, visuomeninio statuso, prestižo sureikšminimas kaip priešprieša atgimimo laikotarpio etiniam idealui – pasiaukojimui visuomenės labui, idealizmui, patriotizmui, dvasinių vertybių iškelimui aukščiau už materialines. Tikrieji valstybingumo kūrėjai laikinojoje sostinėje vaizduojami nustumti į paraštes, jų idėjos, vertybės „šių laikų herojų“ pašiepiamos kaip atgyvenusios, nebeatitinkančios naujųjų laikų dvasios. Marcinkevičiaus romano *Jis turi mirti* siužeto plėtotė perša mintį, kad gyventi yra nevertas jaunas karjeristas, kuris bijodamas prarasti visuomeninį statusą ryžtasi žmogžudystei, bet iš tiesų romano finale miršta jo tėvas. Tokia veiksmo atomazga suponuojama, esą

pradėti klestėti. Jie [...] nepirko lietuviškų knygų ir paveikslų, neprenumeravo lietuviškų žurnalų ir laikraščių, nelankė lietuviškų koncertų ir spektaklių. Jie visuose pokalbiuose nesivaržė niekinti viską, kas lietuviška, būdami valdininkais ne tik nesistengė finansiškai paremti lietuviškos kultūros įstaigų, bet jas varžė. Jie jei kada ir pirkdavo knygų ar žurnalų, tai tik rusiškų, o savo butus puošdavo rusų meno reprodukcijomis ir miesčioniškais užsieniniais menkniekiais.“ (Juozas Keliuotis, *op. cit.*, p. 175.)

idealistinės senosios kartos pažiūros, vertybinė sistema moderniojoje Lietuvoje nebeturi perspektyvų.

Atgimimo laikų ir moderniosios Lietuvos aksiologine priešprieša grįšta ir satyrinė Binkio poema „Jauniausia Lietuva“. Tai Maironio „Jaunosios Lietuvos“ parodija, kuria siekiama atskleisti *Aušros* gaidynės idealų devalvaciją laikinosios sostinės visuomenėje. Pagrindinis Binkio poemos veikėjas „šių laikų herojus“ Juozas Rainys vaizduojamas kaip bendravardžio „Jaunosios Lietuvos“ romantinio herojaus išvirkščias variantas, vienintelę vertybę – pinigų – tepripažįstantis aferistas ir demagogas.

Femme fatale

Kitas tarpukariu susiformavęs literatūrinis laikinosios sostinės antiherojaus tipažas greta karjeristo yra fatališka moteris. Po Pirmojo pasaulinio karo Vakaruose išpopuliarėjusio *femme fatale*, arba vampo (trumpinys nuo angl. *vampire*), įvaizdžio ištakos siekia Bibliją (Lilita, Delila, Judita, Salomėja), antikos ir Europos tautų mitologiją (sirenos, harpijos, undinės, raganos, burtininkės, Sfinksas, Scilė, Afroditė, Klitemnestra, Medėja, Kirkė) ir senovės istoriją (Kleopatra, Salambo)³¹³. Prancūzų kalbos žodis *fatal* turi dvi reikšmes, greta įprastinės fatališko kaip neišvengiamo sampratos, esama ir apibrėžimo „kenksmingas, pražūtingas, nelaimingas“. Abi šios fatališkumo sampratos susipina *femme fatale* vaizdinyje – tai paslaptinga ir gundanti moteris, kuri savo slaptų tikslų siekia pasitelkdama grožį, žavesį ir seksualumą kaip ginklus vyrams pavergti. Jos žavesiui nepajėgia atsispirti gerbėjai, dėl savo aistros pasiryžę bet kokioms aukoms. Fatališka moteris linkusi kankinti gerbėją abejingumu jo aistrai. Vyrą tai veda prie apsidėmo, išsekimo, negebėjimo racionaliai mąstyti. Vyro valią naikinančios, jo

³¹³ Žr. Mario Praz, *The Romantic Agony*, Cleveland and New York: Meridian Books, 1965, p. 189; Joachim Nagel, *Femme fatale: Faszinierende Frauen*, Stuttgart: Belser, 2009, p. 7–125.

stiprybę čiulpiančios moterys vampyrės vaizduotos kaip žavios, gundančios, bet šaltos ir racionalios būtybės, stokojančios tradiciškai moteriškais laikomų bruožų, tokių kaip meilumas, nuolankumas, šiluma, pasišventimas, gerumas. Fatališkosios moters tipažai literatūros ar kitos meno rūšies kūrinyje tradiciškai pasirodydavo kaip antiherojės, piktadarės, patvirkėlės. Todėl feministinė kritika literatūrinį *femme fatale* tipažą traktuoja kaip vieną iš raganos, burtininkės archetipo atmainų ir jo atsiradimą sieja su vyrų baime dėl iracionalios galios, kurią moteris įgyja prieš geismo apimtą vyrą³¹⁴.

Kiekviena kultūrinė epocha kūrė savitą *femme fatale* tipą³¹⁵. Kalbant apie fatališkosios moters įvaizdį tarpukario masinėje kultūroje (populiariojoje literatūroje, reklamoje, estrados šlageriuose ir kino filmuose), į akis krinta pakitęs vertinimo taškas. Mitologijoje pražūtingos gundytojos buvo aiškiai priskiriamos pabaisoms ir piktadarėms, *fin de siècle* epochoje rodėsi kaip šokiruojantis ir provokuojantis ekscesas, socialinės raganystės apraiška, mat reprezentavo anuometės visuomenės dar neapbruotą moters teisę į seksualinį pasitenkinimą. Po Pirmojo pasaulinio karo pastebimai laisvėjant visuomeninėms dorovės normoms ir aktyviai plėtojantis sufražistiniam judėjimui, moteriškojo seksualumo tema jau nebebuvo tabu, todėl ir *femme fatale* vis labiau tolo nuo archetipinių, demoniškujų savo ištakų, įgavo mažiau gąsdinančias, tiesioginių asociacijų su mirtimi, su(si)naikinimu, chaosu nebekeliančias formas ir subyrėjo į paskirus bruožus, štrichus, tokius kaip seksualinis patrauklumas, valdingumas, paslaptinumumas, kuriuos pasisavino ir gausiai eksploatavo masinė pramoginė kultūra. Vampo įvaizdžio išpopuliarėjimui Vakarų šalyse didelę reikšmę turėjo

³¹⁴ Simone de Beauvoir, *Antroji lytis*, vertė Violeta Tauragienė, Diana Bučiūtė, Vilnius: Pradai, 1996, p. 203–204. Iš literatūrologinių feministinės kritikos darbų apie *femme fatale* minėtina Lindos A. Saladin studija *Fetishism and Fatal Women: Gender, Power, and Reflexive Discourse* (1993), kurioje tyrinėjamas Salomėjos įvaizdžio fetišizavimas XIX–XX a. sandūros vyrų rašytojų kūryboje.

³¹⁵ Plačiau apie tai žr. Anne-Christine Esseln, *Evil Women and Helpless Men: The femme fatale in English Literature and European Arts, 1796–1927*, Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2013, p. 1.

charizmatiškos tarpukario aktorės ir vis didesnį svorį įvaizdžio formavimo procese įgyjanti kino industrija³¹⁶.

Daugelis laikinąją sostinę literatūroje įkūnijusių rašytojų vyrų su užsidegimu kūrė fatališkuosius Kauno ponių personažus (Liucija Glaudžiuvienė (*Altorių šešėly*), Kristina Maleišienė (*Krizė*), Marija (*Draugystė*), ponja Gelmienė (*Laisvės alėja*), Klara Dubrienė (*Tikruoju keliu*), Liuba Šereikienė (*Patriotai*) ir kt.), stengdamiesi įkvėpti joms kaip įmanoma daugiau dilginančio erotizmo, turėjusio paversiti jas intriguojančiais, pikantiškais tipažais. Šiuo personažu lietuvių literatūros tradicijoje pasirodo visiškai nauji lyčių santykiai – dėl pavergiančio seksualumo pranašumą įgijusi moteris ir į pražūtį jos stumiamas geidulių apsėstas, valios netekęs vyras. Literatūriniame laikinosios sostinės archisiužete *femme fatale* atlieka svarbų vaidmenį: pražūtingos gundytojos tarsi mitinės sirenos vilioja protagonistą į dvasinę arba finansinę pražūtį, atlieka miesto jam paspęstų žabangų funkciją. Antai Vytauto Alanto novelėje „Panelė Alė“ pasakojama apie šiuolaikine Saloméja vadinamą jauną finansų ministerijos tarnautoją, atnešusią pražūtį ją pamilusiam valdininkui Vilikailai, – kad išpildytų nenumaldomą panelės Alės alkį prabangai, komfortui ir malonumams, jaunas valdininkas išeikvoja visas santaupas, prasiskolina ir galiausiai nusižudo. Panašiai siužetas klostosi ir Venclovos romane *Draugystė*, kur iš provincijos į Kauną studijuoti atvykęs Tutkus pakliūva į apukrios aferistės Marijos spąstus. Be jokių skrupulų vyrais manipuliuojanti laikinosios sostinės ponja pasinaudoja akla Tutkaus aistra ir iš ministerijoje įsidarbinusio patiklaus jaunuolio vilioja pinigais, kol šiam dėl valdiškų lėšų išeikvojimo kyla kalėjimo grėsmė.

Tarpukario rašytojai nesitenkino anuomet madingo vampo personažo įvedimu į savo kuriamus siužetus, jie siekė atskleisti aplinkybes,

³¹⁶ Visos garsiausios tarpukario kino dievaitės (Theda Bara, Marlen Dietrich, Greta Garbo, Asta Nielsen, Louise Brooks, Pola Negri, Brigitte Helm etc.) yra suvaidinusios šio amplua vaidmenų. Jie nemažai prisidėjo prie to, kad ilgainiui *femme fatale* išvaizdos ir elgesio kodas imtas interpretuoti kaip patrauklus šiuolaikinės moters įvaizdis. (Joachim Nagel, *Femme fatale: Faszinierende Frauen*, Stuttgart: Belser, 2009, p. 93.)

kuriomis esą susiformuoja, užgimsta fatališkoji moteris. Tokias sąlygas matė ydingoje, vartotojiška etika grįstoje laikinosios sostinės moralinėje terpėje: prabangių prekių pasiūla, pramogų gausa ir vartojimą skatinanti bei elgesio normų laisvę toleruojanti aplinka vitališkos prigimties moteris tariamai stumia į pražūtį. Glaudžiuvienė, Kristina, Marija, panelė Alė ir daugelis kitų fatališkųjų Kauno teksto moterų iš aplinkinių išsiskiria savo nepasotinamu, kone liguistu potraukiu pramogoms, vyrų dėmesiui, komfortui, prabangai³¹⁷. Tokiu būdu *femme fatale* archetipą tarpukario rašytojai vyrai susiejo su laikinojoje sostinėje beįsigalinčios vartojimo kultūros kritika³¹⁸. Jų poemose ir romanuose pasakojama fatališkos moters nuopuolio istorija konstatuojamas tradicinės agrarinės kultūros išugdytų moralinių nuostatų pralaimėjimas prieš hedonistinę, vartotojiškumą skatinančią masinę Vakarų kultūrą. Kadangi būtent laikinoji sostinė tapo šios kultūros placdarmu Lietuvoje, tarpukario Kaunas anuometėje literatūroje tiesmukai sutapatintas su konsumeristine etika bei jos pagimdytomis socialinėmis modernios visuomenės ydomis, tradicinių moralinių vertybių devalvacija.

Vienas iš pasikartojančių tarpukario literatūros motyvų – įtampa tarp nesuvaldomo troškimo mėgautis visomis įmanomomis laikinosios sostinės pramogomis ir finansinių išteklių stokos, kurią atskleidžia virtinė giminiškų moteriškų personažų, turinčių ryškių *femme fatale* tipo bruožų: jaunos į Kauną studijuoti arba dirbti atvykusios

³¹⁷ Akivaizdžiai hiperbolizuotai šis potraukis vaizduojamas minėtoje Alanto novelėje „Panelė Alė“. „Savo norais ir įgeidžiais ji kasdien pridarydavo aibes pačių sunkiųjų nuodėmių ir nusižengimų. Eidama gatve, jauna mergaitė duodavosi kiekvienam gražiam vyrui, pavydėdavo gražių praeivių papuošalų, išlauždavo auksakalių krautuvių vitrinas ir išgrobldavo visas brangenybes, žodžiu, dvasios gyvenime ji neturėjo ir nepripažino jokių užtvartų, ir tuo atžvilgiu jos ištvirkimas neturėjo ribų. Tačiau iš tikrųjų, nieko panašaus ji nedarė.“ (Vyt. Alantas, *Artisto širdis*: novelių rinkinys, Kaunas: [s. n.], 1930, p. 143–144.)

³¹⁸ Britų literatūrologė Rita Felski teigia, kad pradedant XIX a. viduriu daugelis konservatyviųjų Vakarų intelektualų modernybę apmąstė pesimistiškai žvelgdami į beužgimstančios vartotojiškos kultūros užvaldytą moterį. Literatūrinį vartotojiškumu persiėmusios moters personažą distopinei modernybės vizijai kurti pasitelkė ir XIX a. pabaigos prancūzų romanistai. (Rita Felski, *The Gender of Modernity*, Cambridge: Harvard University Press, 1995, p. 62–88.)

moterys, nepajėgdamos atsisvirti pramogų kupino miesto gyvenimo traukai, imasi kurti sau iš pigių romanų ar filmo herojų nusižiūrėtą *femme fatale* įvaizdį kaip įrankį vilioti pasiturinčius ir įtakingus vyrus. Tad skirtingai nei archetipinis fatališkosios moters tipažas antikinėje mitologijoje ar Biblijoje, kurio polinkį savo gundymais kankinti vyrus diktuoja jų demoniška prigimtis, tarpukario Kauno prozoje *femme fatale* įvaizdis traktuojamas kaip išmokstamas, įgyjamas elgesio modelis. Taip atsirado susidvejinusių moterų tipažai, tokie kaip Onutė iš J. Visgino romano *Laisvės alėja*: „Vytautui rodos, kad Onutė tai dvi skirtingos būtybės: Onutė – švelni, nuoširdi rugių lauko mergelė... Ne, Onutė – Kauno ponia – ponia Ašakienė... Ašakienė išpuodravo, nudažė Onutę, sufrizavo plaukus ir drauge sufrizavo kaimo mergytės sielą...“³¹⁹ Kaunietiškas fatališkosios moters tipažas pagrįstai galėtų būti vadinamas *femme fatale* archetipo profanacija, demonės nužeminimu iki kurtizanės. Bet tokia pat profanacija vyko visoje masinėje tarpukario kultūroje – secesijos laikotarpio menininkų vaizduotę uždegdavusi moters sfinkso figūra Holivudo viešpatavimo eroje pakeista vodevilio tipo suvedžiotoja. Tokią kultūrinių archetipų devalvaciją neabejotinai nulėmė vartotojiška, į pramogas orientuota masių kultūros prigimtis.

Svarbu pabrėžti, kad *femme fatale* elgesio modelis tarpukario rašytojų vyrų yra vaizduojamas kaip nusižiūrėtas iš svetur, lietuviams moterims iš prigimties svetimas, nepritinkantis, kenksmingas jų dvasiai ir visai visuomenei. Didaktines autorių intencijas atskleidžia daugelyje tarpukario Kauno romanų pasikartojantis siužetas: kadaise jaunos, vyrų geistos, prabanga besimėgavusios fatališkosios veikėjos kūrinių pabaigoje vaizduojamos kaip nelaimingos, senstančios ir todėl meilūžiams nebeįdomios, savimi pasibjaurėjusios ir į neveltį puolusios moterys. Moters savižudybė virto kone privalomuoju Kauno romano, poemos siužeto vingiu³²⁰.

³¹⁹ J. Visginas, *Laisvės alėja*: „*Viskas bizniui*“: romanas-mozaika, Kaunas: Sakalas, 1935, p. 79.

³²⁰ Vaizduojant tragiškai laikinojoje sostinėje susiklosčiusius moterų likimus, be kita ko, siekta mažinti aktualia problema tarpukariu laikytą jaunų moterų migraciją iš kaimų į miestus. (Žr. O. B-nė [Ona Gaigalaitė-Beleckienė], „Mergaičių

Tad laikinosios sostinės *femme fatale* yra ne tik klastingos viliokės, jos ir pačios vaizduojamos kaip aukos – miesto suvedžiotos, pražudytos moterys. Tragiškus moterų likimus laikinojoje sostinėje vaizduojančiuose tekstuose pasikartoja Kauno kaip mitinės pabaisos simbolinis įvaizdis, priklausantis minėtam išbandymo semantiniam laukui. Pasinaudojant stebuklinei pasakai būdingu slibino pagrobtos karalaitės siužetu, pagundų knibždanti laikinoji sostinė Putino *Altorių šešėly* ir J. Visgino romane *Laisvės alėja* vaizduojama kaip iš provincijos į Kauną atvykusių moterų sielas užvaldanti, naikinanti demoniška galia³²¹.

Populiariąją tarpukario prozą tyrinėjęs Marius Burokas yra teisus teigdamas, kad šio laikotarpio autorių intensyviai eksploatuota Kauno kaip pavojingo, vilionių kupino didmiesčio mitologema susijusi su Holivudo kino industrijos ir pramoginės Vakarų literatūros įtaka³²². Tarpukario lietuvių rašytojai iš tiesų mėgo skolintis siužetinius pramoginės Vakarų kultūros šablonus, vaizdinių paletę, stiliaus priemones, tačiau laikinosios sostinės demonizavimą šiuo laikotarpiu lėmė ne tik literatūrinė mada – tai agrarinės savimonės atoveiksmis, gintis nuo iš pagrindų ją transformuojančios moderniosios vartotojiškosios kultūros. Mąstymo struktūros keitėsi gerokai lėčiau už gyvenimo (ekonominius, socialinius, kultūrinius) procesus. Erdvės dalijimas į namus (kaimą) ir pasaulį (miestą) tebebuvo giliai įsiaknijęs tarpukario kolektyvinėje sąmonėje ir todėl sunkiai įveikiamas. Prireikė laiko,

veržimasis į miestus“, *Naujoji vaidilutė*, 1938, Nr. 2, p. 117–119.) Tilvyčio *Ministerijos Rožėje*, Miškinio poemoje „Žalioji kaimas“ šis imperatyvas išsakytas tiesiogiai, kituose kūriniuose – numanomas, išskaitomas potekstėje.

³²¹ „Kaunas... Onutei dabar šis žodis gavo magiškos reikšmės, sukeldamas pasakų pasaulį... Į Kauną nuskrido puošnios deivės, ponai turtuoliai, svajinga kurhauzo muzika...

Kaunas... tai sapnų, svajonių kraštas. Ką Onutė duotų, kad bent vieną minutėlę, viena savo akute galėtų tą Kauną pamatyti?..

Kaunas... Kaunas sudrumstė Onutės širdelę, kaip slibinas pavergė jos pražudysią žemaitukės sielą.“ (J. Visginas, *Laisvės alėja*: „*Viskas bizniui*“: romanas-mozaika, Kaunas: Sakalas, 1935, p. 84.)

³²² Marius Burokas, „XX amžiaus trečiojo–ketvirtąjo dešimtmečio populiarioji proza“, *Literatūra*, Nr. 37 (1), 1999, p. 134.

kol lietuvių sąmonėje miestas ėmė funkcionuoti kaip vidinė jo pasaulio struktūros erdvė. Literatūrinėje laikinosios sostinės refleksijoje tai pirmiausia pasirodė išėivių kauniečių Juliaus Kaupo ir Birutės Pūkelevičiūtės prozoje.

Literatūrinio laikinosios sostinės teksto paraštės

Analizuojant tarpukario literatūrą dėmesys buvo sutelktas į didžiausią įtaką tradicijos formavimuisi turėjusį laikinosios sostinės mito variantą. Pasirinktas metodologinis kelias ryškinti *dominantines* laikinosios sostinės mitokūros tendencijas lėmė dalies literatūrinės tarpukario Kauno refleksijos kuriamų reikšmių redukcija. Kaip vieną iš paraštinių tarpukario Kauno mitologizavimo apraiškų galima minėti manifestinius keturvėjininkų tekstus, kurie išjudino vangų provincialaus, sparsiškai miesčionėjančio Kauno kultūrinį gyvenimą ir pavertė šį miestą lietuvių avangardo sostine ne tik realiame gyvenime, bet ir literatūroje. Laikinoji sostinė kaip „Keturių vėjų“ manifesto sklaidos erdvė³²³ persikėlė į keturvėjininkų tekstus: vaizduodami žmonių užtvindytas gatves ir aikštes, keturvėjininkai kūrė, pačiu tekstu modeliavo „Keturių vėjų“ pasirodymo situaciją, jo sukeltą reakciją. Pačiuose pirmuosiuose *Keturių vėjų pranašo* puslapiuose, Kazio Binkio eilėraščiuose „Salem Aleikum!“, „Gatvės iššiepė iškabas...“³²⁴, „Fonografas Laisvės alėjoj“, Sa-

³²³ *Keturių vėjų pranašas* išėjo 1922 m. vasario 16 d. ir autorių sumanymu turėjo būti pardavinėjamas ar dykai dalijamas ketvirtųjų nepriklausomybės metinių šventės dalyviams, užplūdusiems Kauno aikštes ir gatves. Juozas Petrėnas atsiminimuose rašė: „Kaip gražiai mums svajonėse atrodė tasai keturiavėjiškasis pasirodymas – Vasario 16 d. Kauno gatvėse bus minios žmonių, o mes išspausdinsim savo ‚Pranašo‘ daug tūkstančių kopijų ir – kas mokės, kam veltui duosime, bet kad visos tos minios žinotų, ko mes anuo metu taip smarkiai troškome. Mes norėjom eiti į savo tautos žmones ir šaukti juos mylėti poeziją, meną, kūrybą. Ir mums atrodė, kad tai visa, apie ką mes anuomet kalbėjom, bus lygiai visiems artima ir suprantama.“ (Juozas Petrėnas, *Prisiminimai apie K. Binkį ir žurnalą „4 vėjai“*, LLTI BR F1, 5969, l. 23. Cit. iš Vygantas Šiukščius, „Keturi vėjai: Minties ir jausmo pavasaris“, *Metai*, 2003, Nr. 4, p. 77.)

³²⁴ Rinkinyje *100 pavasarių* šiam eilėraščiui duotas „Pranašo“ pavadinimas.

lio Šemerio eilėraštyje „16“, taip pat pirmajame *Keturių vėjų* numeryje išspausdintose Petro Tarulio prozos miniatiūrose „Nuovakarių skiauterys“ dominuoja viešoji Kauno erdvė – gatvė, aikštė. Įžanginis *Keturių vėjų pranašo* tekstas, Binkio „Salem Aleikum!“, imituoja gatvės manifestaciją, agitaciją, kuria gyvai girdimo teksto įspūdį. Publikacijos vieta ir laikas – laikinoji sostinė nepriklausomybės iškilmių dieną – Lietuvos išsikovotą politinę laisvę susieja su avangardinio meno išsilaisvinimu iš tradicijų „priespaudos“. Gatvė (alėja) Binkio eilėraštyje suvoktina kaip opozicija intymiai namų erdvei, kaip atvirumas naujovėms, kitoniškumui, ji sietina su viešumos laisve („Į laisvę alėjų“), o kartu tai nuspėjama reprezentacinės laikinosios sostinės gatvės pavadinimo inversija. Kauno Rotušės aikštė kaip masinio šventimo, patriotinio pakilimo, tautos susitelkimo ir mitingo agitacinė vieta pasirodo ir akivaizdžiai proginiame, specialiai *Keturių vėjų pranašo* pasirodymui sukurtame Salio Šemerio eilėraštyje „16“³²⁵. Daugelis šio eilėraščio bruožų sieja jį su Binkio „Salem Aleikum!“, masinės žmonių minios užtvindytų gatvių scenos, oratorinė minios vedlio, šauklio retorika bei militaristiniai įvaizdžiai, laikinosios sostinės gatvėse išsiliejęs nepriklausomybės metinių entuziazmas, susipinantis su naujojo avangardinio meno skelbimo patosu. Tarp patriotinių plakatų šmėžuojas pavasarinis vėjas yra neabejotina nuoroda į patį leidinio pavadinimą ir jo, kaip gaivališkos meno stichijos, įsiveržimą į Kauno (ir visos Lietuvos) kultūrinę erdvę. Petro Tarulio „Nuovakarių skiauteryse“ miesto erdvė nusakoma kaip Viešoji Aikštė. Viena vertus, šis įvaizdis sietinas su konkrečia vieta – Kauno Rotušės aikšte, kuri 3 dešimtmetyje vadinta Viešąja aikšte, kita vertus, kaip ir Binkio gatvė, Tarulio aikštė simbolizuoja viešumą ir atvirumą pasauliui, joje ir sutelpa visas pasaulis („Viešosios Aikštės gyvas ir negyvas inventorių labai įvairus. Čia samojedas su balta gražuole. Ten Nemunas ir Araksas. O aristokratė Misisipi toli keliauja“³²⁶). Tai avangardinė romantinio Mickevičiaus santakos mito transformacija:

³²⁵ Vėliau rinkinyje *Granata krūtinėj* (1924) šis eilėraštis perspausdintas pavadinimu „1922-II-16“ su paantrašte „Keturių Vėjų Pranašo' dieną“.

³²⁶ Petras Tarulis, „Nuovakarių skiauterys“, *Keturi vėjai*, 1924, Nr. 1, p. 14.

Nemuno pagrobto Neries bei svetimtautį pamilusios lietuvaitės paralelė Tarulio pakeičiama į viso pasaulio upių santaką, į internacionalinį žmonių sambūvį. Žinoma, šiuo atveju omenyje turimas avangardinio meno internacionalumas. Kauno kaip skirtingų kultūrų susilieji mo erdvė (Kauno poliglosija ryškiausiai pasigirsta Binkio „Fonografe Laisvės alėjoj“) Tarulio tekste išplečiama iki globalių mastų: Kaunas, lietuviško avangardo gimimo vieta, atsiveria visam pasauliui ir visas pasaulis telpa jame.

Kaunietiškieji keturvėjininkų tekstai intensyviai plėtojo pavasarinio potvynio motyvą – minėtame Šemerio tekste jis perteikiamas miestą užtvindžiusios minios vaizdiniu. Patvinęs, iš krantų išsiliejęs Nemunas yra specifiskai kaunietiškas motyvas, miestas kasmet kentėjo nuo pavasari nų potvyni ų. Tačiau literat ųroje šis motyvas neturi grėsmingumo. Palyginimui galėtume prisiminti Peterburgo tekstą rus ų literat ųroje, kurio atraminis k ųrinys – Aleksandro Puškino poema „Varinis raitelis“ (1834) – Nevos potvynį vaizduoja kaip apokalipsę, žmogaus grumtynes su likimu. Kaunietiškuosiuose keturvėjinink ų tekstuose potvynis atlieka visiškai kitokį vaidmenį pirmiausia todėl, kad įsirašo į pavasarinio atgimimo topiką. Potvynis kaip pavasario atgimimo pranašas, atsinaujinančios gamtos veržlumo, gyvastingumo išraiška, priespaudos (upę kaustančio ledo) įveikimas įsirašė į bendrąją tautinio, kult ųrinio, literat ųrinio atgimimo topiką, formavo semantinį jo lauką ir todėl turėjo išimtinai teigiamą konotaciją. Literat ųrinis Nemuno potvynio vaizdinys priklauso pavasarinio atodrėkio (kaip tautos prisikėlimo) simbolini ų prasmi ų laukui, kurį ryškiausiai įk ųnijo, išplėtojo Vaižgantas savo *Pragiedruli ų* (1918–1920) pratar mėje. Avangardiniuose tarpukario tekstuose politinė pavasarinio prisikėlimo simbolika išversta į literat ųrinį modernistinio atsinaujinimo, o potvynis – į gyvenimo ir k ųrybos intensyvumo, energijos išsiliejimo per kraštus simbolį³²⁷.

³²⁷ Plačiau apie pavasarinę topiką keturvėjinink ų k ųryboje žr. Christof Z ųrcher, *Lietuvi ų avangardo pavasaris*, vertė Donata Daujotytė, Saulius Keturakis, Vilnius: Lietuvi ų literat ųros ir tautosakos institutas, 1998, p. 20.

Laikinoji sostinė kaip avangardinio potvynio epicentras literatūroje pasirodė trumpam. Pasibaigus manifestiniam „Keturių vėjų“ etapui (jis apima *Keturių vėjų pranašo* ir pirmojo *Keturių vėjų* numerio pasirodymo laiką, t. y. periodą nuo 1922 m. iki 1924 m.), drauge su agitacine retorika iš poetinio keturvėjininkų arsenalo pasitraukė ir urbanistinė Kauno erdvė bei jos atributai.

Kaip vienas iš marginalinių laikinosios sostinės literatūrinės refleksijos aspektų minėtinas ir pirmuosiuose Kazio Borutos, Antano Venclovos eilėraščių rinkiniuose besiformuojantis proletarinei poezijai būdingas miesto-išnaudotojo, miesto-kalėjimo vaizdinys. (Pokariu jį perėmė ir intensyviai eksploatavo „buržuazinio Kauno“ pasakojimą kūrusi sorealistinė lietuvių proza.) Literatūrinio tarpukario Kauno teksto paraštėse liko ir jauno džiova mirusio poeto Leono Skabeikos vienintelis eilėraščių rinkinys *Po juodo angelo sparnais* (1928), kuriame bodleriška maniera tekstualizuojamos slaptosios, gėdingosios laikinosios sostinės erdvės – „pritonų kvartalas“³²⁸.

³²⁸ Plačiau apie Leono Skabeikos urbanistinę poeziją žr. Viktorija Šeina, „Leono Skabeikos ir Salomėjos Nėries eilėraščių dialogas“, in: *Salomėja Nėris: tarp dainos ir regėjimo*: mokslinės konferencijos, skirtos Salomėjos Nėries 100-osioms gimimo metinėms, pranešimai, parengė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 91–98.

LAIKINOJI SOSTINĖ IŠ ISTORINĖS PERSPEKTYVOS

Kaunas okupacijų ūkanose

Pirmosios sovietinės okupacijos nulemtas laikinosios sostinės finalas daug kuo primena jos gimimą – lygiai toks pat netikėtas, neplanuotas ir neužfiksuotas jokiais oficialiais dokumentais. Nors Vilnius atgautas dar 1939 m. rudenį, Prezidentas ir Vyriausybė nesuskubo ten persikelti, taigi Kaunas tebebuvo laikinoji sostinė ir lemtingomis 1940 m. akimirkomis. Čia rezidavo Laikinoji vyriausybė, čia, Valstybės teatre, į kurį prieš dvidešimtį metų susirinkęs Steigiamasis Seimas Vilniuje pasirašytą Vasario 16-osios aktą pavertė kūnu, 1940 m. liepos 21 d. paskelbtas nuosprendis nepriklausomai Lietuvos valstybei: pirmojoje Liaudies seimo sesijoje Lietuva paskelbta Sovietų Socialistine Respublika, priimtas nutarimas prašyti SSRS Aukščiausiąją Tarybą priimti Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį. Šiuo iš anksto Maskvoje surežisuotu spektakliu Valstybės teatre pasibaigė nepriklausomos Lietuvos ir jos laikinosios sostinės istorijos dvidešimtmetis, vėliau amžininkų pakrikštytas Kauno era³²⁹. Liepos pabaigoje Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus bokšte suplevėsavo raudonoji vėliava³³⁰.

³²⁹ Andrius Sietynas [Alfonsas Nyka-Niliūnas], „Pulgio Andriušio ‚Tipelis‘“, *Literatūros lankai*, 1955, Nr. 6, p. 26.

³³⁰ Kurį laiką sovietinė ir nepriklausomos Lietuvos valstybinė simbolika koegzistavo greta. Tačiau netrukus, 1940 m. rugpjūčio pabaigoje, LSSR Laikinoji Aukščiausioji Taryba patvirtino naujus valstybinius simbolius – herbą ir vėliavą, o nepriklausomos Lietuvos valstybiniai simboliai uždrausti; LSSR himnu tapo

Valstybingumo praradimas – ne tik politinė katastrofa. Sovietinė okupacija sutrupino nepriklausomos Lietuvos gyvenimo pagrindą: sutraukė visuomeninės struktūros gijas, siekė radikalčiai pakeisti esmines vertybines nuostatas, pilietinio tapatumo, kolektyvinio savivaizdžio sampratą. „Valstybė – tai ne vien teisinių aktų leidėjas, koordinatorius ir jų priežiūros institucija, – rašė Meilė Lukšienė. – Karta, kuri stovėjo prie valstybės atgimimo lopšio [...], sunkiai išgyveno jos praradimą ir valstybę daugmaž mąstė bei jautė ne izoliuotai, o glaudžioje sąsajoje su tautos integracija, su pačios valstybės koncepcija, santykiu su tauta, su socialine visuomenės struktūra ir su kultūros pagrindų formavimosi [...] tendencijomis, pagaliau su asmens savikūros kryptimis – su visu gyvenimu.“³³¹

Pirmoji sovietinė okupacija Kauno memuaristikoje ir grožiniuose tekstuose pasirodo kaip visos (ne tik politinio) gyvenimo sąrangos apvirtimas aukštyn kojom. Antai sovietinės okupacijos epizodas Birutės Pūkelevičiūtės romane *Aštuoni lapai* pradedamas scena vienoje iš Kauno gimnazijų:

– Jūs esat šiukšlės! – šaukia Steponas Tvardauskas, konstitucijos mokytojas. – Jūs esat buržuazijos raugas, puvėsiai, prisisiurbę proletariato kraujo. Klasėj visiškai tylu.

Puvėsiai... dar vakar buvom tautos žiedas, tautos ateitis.³³²

Visoje buvusios nepriklausomos Lietuvos teritorijoje šis virsmas turėjo būti patiriamas panašiai, vis dėlto laikinojoje sostinėje jis pasireiškė akivaizdžiau nei kitur. Nepriklausomybės semantinis laukas, kaip dominuojantis simbolinis tarpukario Kauno gatvėvardžių kodas, pakeistas SSRS okupacijos ženklais: 1940 m. rugpjūčio 11 d. Laisvės

Internacionalas. Tikrovėje nepriklausomos Lietuvos valstybinė simbolika iš viešųjų erdvių dingo dar anksčiau, liepos pabaigoje–rugsėjo pradžioje. (*Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941*, sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 17, p. 49.)

³³¹ Julija Biliūnienė–Matjošaitienė, Meilė Lukšienė, *Laiko prasmės*, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 333.

³³² Birutė Pūkelevičiūtė, *Aštuoni lapai*: premijuotas romanas, [Chicago]: Lietuviškos knygos klubas, 1956, p. 248.

alėja pervadinta Stalino prospektu (kauniečiams tai neabejotinai kėlė neigiamas asociacijas su pirminiu – Nikolajaus prospekto – vardu, lėmė naujosios sovietinės okupacijos tapatinimą su carine priespauda³³³), Savanorių prospektas gavo Raudonosios armijos vardą. Valstybingumą apgynusių nepriklausomybės kovų atmintis buvo viena iš esminių nepriklausomos Lietuvos laikotarpio patriotizmo sudėtinių dalių, pagarbą savanoriams pakeitus okupacinės jėgos struktūros vardu, nedviprasmiškai siekta iš kolektyvinės atminties ištrinti bet kokius valstybingumo pėdsakus. Šias pastangas liudija ir 1941 m. birželį Karo muziejaus sodelyje nugriauti pirmojo žuvusio Lietuvos karininko Antano Juozapavičiaus ir pirmojo žuvusio savanorio kario Povilo Lukšio biustai, taip pat paminklai nepriklausomybės kovoms vadovavusiam generolui Silvestrui Žukauskui ir Šaulių sąjungos įkūrėjui Vladui Putvinskiui³³⁴.

Į išvirkščią pusę išversta ne tik nepriklausomybės semema, bet ir ypač svarbų vaidmenį tarpukario Lietuvos vertybių sistemoje vaidinusi krikščionybė. Kaunas nepriklausomybės dvidešimtmečiu buvo Lietuvos religinio gyvenimo, katalikiškosios intelektualinės minties židinytis, tad čia akivaizdžiau nei kitur buvo matomas krikščioniškųjų simbolių keitimas bolševikinės ideologijos ženklais. Antai tradicinės religinės šventės – Šv. Petro ir Povilo dieną suorganizuotas parodomasis padėkos Raudonajai armijai mitingas Petro Vileišio aikštėje, scena papuošta naujosios ideologijos „apaštalų“ portretais³³⁵, Šv. Kazimiero draugijos knygynas pervadintas „Raudonosios vėliavos“ vardu, atitinkamai pakeistas vitrinų vaizdas bei knygų asortimentas³³⁶. „Komunizmo šventovę ketinta įrengti skubiai išardytoje Karo muziejaus Vytauto Didžiojo koplyčioje, tačiau šio plano įgyvendinimas užtruko.“³³⁷

³³³ Ignas J. Šeinius, *Raudonasis tvanas*, New York: Talka, 1953, p. 274.

³³⁴ *Po raudonąja žvaigžde*, p. 26.

³³⁵ Ignas J. Šeinius, *op. cit.*, p. 132–134.

³³⁶ „Didelis švento Kazimiero knygynas Laisvės alėjoj pakeitęs vardą. „Raudonosios vėliavos knygynu“ vadinamas dabar. Be žinomų „velnio apaštalų“, kaip girdžiu vieną moterėlę dievobaimingai susikeikiant, jo vitrinos prikimštos visokiausios rusų kalba literatūros.“ (*Ibid.*, p. 273)

³³⁷ *Po raudonąja žvaigžde*, p. 25–26.

Lemtingi Kauno įvykiai 1940-ųjų vasarą amžininkų sąmonėje „apaugo“ mitologinėmis reikšmėmis. Igno Šeinius politiniuose memuaruose minima, kad surežisuotų Liaudies seimo rinkimų dieną prapliupusi neregėtai stipri liūtis ir pirmosios Liaudies seimo sesijos dieną įsismarkavusi audra, prakiurdinusi Valstybės teatro stogą tiesiai virš posėdžio prezidiumo, kauniečių interpretuoti kaip Dievo pirštas, Perkūno rūstybės ženklas³³⁸. Šeinius perpasakoja ir mieste plitusių pasakojimus apie pašlijusią laikinojo prezidento Justo Paleckio psichiką: atrodo, kad Lietuvos inkorporacijai į SSRS nepritariantys kauniečiai negalėjo kitaip paaiškinti padoriu žmogumi laikyto Paleckio elgesio lemtingąją 1940 m. vasarą³³⁹.

Prislėgtą, Meilės Lukšienės žodžiais tariant, „visuotinai pagrabinę“³⁴⁰ miestiečių nuotaiką 1940 m. birželį Šeinius memuaruose sustiprina ir grėsmės nuojautos pritvinkusi ūkana, į kurią pasakotojas panardina Kauno panoramą:

Dangus virš Kauno retai kada besti visai skaidrus. Jo mėlynę drumsčia pilkšvos, skystos ūkanos, ar ir tirštokas saulės rūkas. Yra kelios priežastys. Miestas nugulęs slėnyje, Nemuno ir Neries, dviejų Lietuvos didžiausių upių santakoje, kurios iš meilės ar iš ko kito gana smarkiai garuoja. Šiaip jau miesto apylinkės – tai didelė lyguma su negiliu podirvio vandeniui, kuriam lengva garuoti ir siūsti į mėlynę savo ūkanas. Be to, Kaune sukoncentruota didesnė dalis Lietuvos pramonės. Tai pasunkina, sutirština niūrią, duslią miesto nuotaiką.

Bolševikinė okupacija dar daugiau pabrėžė ir pagilino Kauno niūrumą. Neskaitant jau tos, visai svetimos militarinės priemaišos, raudoni riedmenys ir kareiviai priveža ir prineša iš laukų ir kelių begales dulkių. Visa tai susimaišo su sunkia slegiančia ūkana, drumsčiančia akis ir gulančia ant krūtinės.³⁴¹

³³⁸ Ignas J. Šeinius, *op. cit.*, p. 207–209, 216.

³³⁹ *Ibid.*, p. 163, 216.

³⁴⁰ Julija Biliūnienė-Matjošaitienė, Meilė Lukšienė, *op. cit.*, p. 329.

³⁴¹ Ignas Šeinius, *op. cit.*, p. 159–160.

Niūrią atmosferą mieste kūrė tuoj po ultimatumo prasidėjusios politinės represijos: siekiant įbauginti visuomenę, prieš Liaudies seimo rinkimus 1940 m. liepos 11–12 d. suimti keli šimtai politikos ir visuomenės veikėjų, inteligentų, buvusių valdininkų. Julijos Maceinienės dienoraštyje atsispindi kauniečių siaubas, su kiekviena nauja diena sužinant apie gausėjančius pažįstamų, visuomenėje gerbiamų žmonių areštus. Bandydami išvengti suėmimo, žmonės nenakvoja namuose, slepiasi provincijoje, bėga į užsienį³⁴².

Didžiausias sukrėtimas Kauno kaip ir kitų Lietuvos vietovių gyventojus ištiko 1941 m. birželio 14–18 d.: Arvydo Anušausko cituojamoje NKGB ataskaitoje minima, kad Kaune (kur telkėsi sovietinei valdžiai tariamai pavojingų žmonių grupės³⁴³) tomis dienomis suimti ir ištremti 1849 žmonės³⁴⁴. Miestas buvo apimtas baimės, tvyrojo laukimo atmosfera, daugelis kauniečių, pasiruošę dživintos duonos ryšuliukus, nesudėdami bluosto naktimis klausėsi pravažiuojančių sunkvežimių burzgimo, su baime laukė saugumiečių beldimo į duris. Visuotinis išgąstis, sukrečiantis užkaltų vagonų vaizdas anksčiau laiko subrandino tarpukario vaikų kartą, tarp jų ir šančiškę Janiną Degutytę.

³⁴² Julija Maceinienė, „Dienoraštis“, *Metai*, 1992, Nr. 1–6.

³⁴³ LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro Gladkovo telegramoje Maskvos m. SSRS valstybės saugumo liaudies komisarui drg. Merkulovui papunkčiui išdėstytos suimtųjų ir ištremtųjų Lietuvos piliečių grupės: „lietuvių buržuazinis valstybės aparatas“ (buvę valstybės saugumo ir kriminalinės policijos valdininkai; policijos vadovybė; kalėjimų administracijos darbuotojai; Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo 2-ojo skyriaus karininkai, žymūs valstybės valdininkai, apskričių viršininkai ir komendantai, „reakcingiausių fašistinių partijų ir organizacijų“ (tautininkų, jaunaliuvių, voldemarininkų) vadovai, katalikiškų inteligentijos ir besimokančio jaunimo organizacijų („Neo-Lithuania“, „Filiae-Lithuaniae“, „Lietuva“, „Vilnija“, „Romuva“, „Plienas“, „Ramovė“, ateitininkai, Basanavičiaus mokytojų lietuvių sąjunga, Pavasarininkai) vadovai, Šaulių sąjungos vadovybė, stambiausi Lietuvos fabrikantai, verslininkai ir kt. (Arvydas Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 83–89.)

³⁴⁴ *Ibid.*, p.102.

Pilnom siaubo akim
Žiūrėjom į svetimus tankus,
Į svetimas kojas,
trypančias mūsų žemę,
Klausėmės svetimos kalbos...
Pro nesutramdomas ašaras
matėme užkaltus vagonus,
pilnus raudų ir dejavimo,
Kauno senojoj stoty.
Paskui
ilgomis naktimis
girdėjom mašinų urzgimą
tyliose priemiesčių gatvelėse,
bėgančiose link Nemuno –
tada dar tyros ir palaimingos upės –
gulėjome apsirengę,
pasidėję ryšulius su duona ir drabužiais,
vis laukėm –
ar jau čia?..
Taip pasibaigė vaikystė.³⁴⁵

Birželio sukilimas

Buvusioje nepriklausomos Lietuvos laikinojoje sostinėje stipriau nei kitur jaustas visuomenės nepasitenkinimas okupaciniu režimu, čia anksčiausiai prasidėjo antisovietinio pasipriešinimo pagrindžio veikla³⁴⁶. 1940 m. Vėlinių vakarą Kauno studentų korporacijų koalicijos iniciatyva miesto kapinėse įvyko vieša antisovietinė demonstracija. Manifestacijoje dalyvavo apie 5000 kauniečių, daugiausia mokslei-

³⁴⁵ Janina Degutytė, „Pilnom siaubo akim...“ [1989], in: *Poetų Kaunas: eilėraščių rinkinys*, sudarė Alvydas Samėnas, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2000, p. 65.

³⁴⁶ *Lietuvių tautos sukilimas, 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 88.

vių ir studentų³⁴⁷. Būtent Kaunas, nepriklausomos Lietuvos politinio, kultūrinio, intelektualinio ir bažnytinio gyvenimo širdis, tapo ir Birželio sukilimo centru. Pasak Sigito Jegelevičiaus, tai buvęs „ryžtingas lietuvių tautos veiksmas, kurio svarbiausias siekis – pasinaudojus Vokietijos–SSRS karo pradžios sumaištimi, ginklu paneigti Maskvos inscenizuoto Lietuvos *savanoriško* įstojimo į Sovietų Sąjungą mitą ir accentuoti šios agresyvios sovietų akcijos neteisėtumą, nusikratyti bolševikų primesto jungo ir atkurti Lietuvos Nepriklausomybę“³⁴⁸. Sukilimą organizavo 1940 m. spalio 9 d. Kaune įkurtas Lietuvių aktyvistų frontas (LAF)³⁴⁹. Kauno LAF štabas, kurio branduolį sudarė studentų korporacijų koalicija, buvo pavaldus Vilniaus štabui, kuri organizavo ilgametis VDU karinio rengimo dėstytojas mjr. Vytautas Bulvičius, o sudarė daugiausia Lietuvos kariuomenės karininkai, Vilniuje atsidūrę čia dislokavus Raudonosios armijos 29-ąjį korpusą (jame buvo sutelkti reorganizuojamos Lietuvos kariuomenės likučiai). Sukilimo centru turėjo tapti istorinė Lietuvos sostinė, suvokiant simbolinę įvykio reikšmę, Vilniuje ketinta skelbti nepriklausomos valstybės atkūrimą. Tačiau nepalankiai susiklosčius aplinkybėms (1941 m. birželio 7–8 d. mjr. Bulvičius ir kiti Vilniaus LAF štabo nariai buvo suimti), sukilimui ėmėsi vadovauti Kauno štabas. Birželio 23-iosios rytą iš Kauno radiofono nuskambėjo istoriniai žodžiai: „Dėmesio! Dėmesio! Kalba Kaunas, Laisva ir Nepriklausoma Lietuva!“, toliau sekė LAF atsišaukimas, pristatyta Laikinoji vyriausybė ir jos skelbimas apie laisvos Lietuvos atkūrimą, nuskambėjo Lietuvos himnas ir tautinė giesmė „Lietuviais esame mes gimę“³⁵⁰. Vidurdienį Karo muziejaus bokšte po metų per-

³⁴⁷ Mindaugas Bloznelis, „Jaunimas 1941 m. birželio sukilime“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2006, t. 29, p. 108.

³⁴⁸ Sigitas Jegelevičius, „Birželio sukilimo varomųjų jėgų klausimu“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2006, t. 29, p. 121.

³⁴⁹ *Ibid.*, p. 134; Mindaugas Bloznelis, *op. cit.*, p. 109. Berlyne Lietuvos aktyvistų frontas įsisteigė kiek vėliau, lapkričio 17 d., jį organizavo buvęs Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Kazys Škirpa drauge su lietuvių politinių emigrantų grupe. Vilniaus, Kauno ir Berlyno LAF štabai tarpusavyje bendravo ir koordinavo veiksmus.

³⁵⁰ *Lietuvių tautos sukilimas, 1941 m. birželio 22–28 d.*, p. 198–199.

traukos ir vėl suplevėsavo trispalvė³⁵¹, netrukus Lietuvos vėliavas pro savo butų langus iškabino didelė dalis Kauno miesto gyventojų. Tris dienas prieš vokiečiams įžengiant į Kauną laikinoji sostinė ir vėl buvo tapusi Lietuvos politinio, visuomeninio gyvenimo širdimi. Mieste sklandė prisikėlimo nuotaikos: „Ir kokios tai buvo dienos! Kauno radiofonas grojo Lietuvos himną, prie visų namų plevėsavo mūsų vėliavos, ir žmonės, susitikę gatvėj, glėbesčiavosi ir verkė, tarsi prisikėlę iš mirusiųjų.“³⁵² Apie pirmąsias atnaujintas Karo muziejaus kasvakarines vėliavos nuleidimo iškilmes dienraštyje *Į laisvę* rašyta: „Pirmosios iškilmės Karo Muziejuje buvo tokios įspūdingos, kad dalis ceremonijų dalyvių per himną ir vakarinę maldą net suklaupė.“³⁵³

Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas liko simboliniu gestu, vokiečių okupacijos metais nebuvo realių galimybių atkurti valstybingumą. Paskutinės nepriklausomybės atgavimo viltys užgeso, kai praėjus dviem mėnesiams po sukilimo savo veiklą buvo priversta sustabdyti Laikinoji vyriausybė, dar po mėnesio uždarytas Lietuvos aktyvistų frontas. Pirmosiomis okupacijos savaitėmis vokiečiai nulupo nuo Karo muziejaus bokšto Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos herbus, nuėmė trispalvę, nuo Laisvės paminklo postamento, ant kurio buvo surašytos svarbiausios nepriklausomybės kovų vietos, nukapojo Klaipėdos pavadinimą³⁵⁴.

Holokaustas ir antinacistinė rezistencija Kaune

Lemtingąjį 1941 m. birželį Kaunui buvo lemta tapti ne tik šlovingų sukilimo akimirku liudytoju, bet ir brutaliausio iki tol lietuvių smurto prieš žydus arena. Nors daugelis šių įvykių aplinkybių iki šiol nėra iki galo žinomos, istorikai sutaria, kad birželio 25 d. prasidė-

³⁵¹ „Dienos, kuriomis nukrinta raudonojo teroro pančiai“, *Į laisvę*, 1941, birželio 24, p. 2.

³⁵² Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, p. 254.

³⁵³ „Įspūdingos iškilmės Karo Muziejuje ir bažnyčiose“, *Į laisvę*, 1941, birželio 30, p. 4.

³⁵⁴ Zenonas Blynas, *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.*, parengė Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 102.

jusius pogromus žydų gyvenamoje Viliampolėje (tikslus nužudytųjų skaičius nėra žinomas, tačiau aukų galėjo būti keli šimtai³⁵⁵) ir birželio 27 d. įvykusią viešą kelių dešimčių žydų egzekuciją „Lietūkio“ garaže Vytauto prospekte inicijavo vokiečių saugumo policijos ir SD A operatyvinės grupės vadas Franzas Walteris Stahleckeris. Jam pavyko pasinaudoti antisemitinėmis dalies lietuvių sukilėlių nuotaikomis ir sukurstyti juos minėtiems nusikaltimams. Veikiausiai nebėra jokių galimybių išsiaiškinti, kiek pagrįsta nuomonė, kad „Lietūkio“ žudynėse dalyvavo prieš keletą dienų iš Kauno kalėjimo išvaduoti ir prie sukilėlių prisidėję politiniai kaliniai, o jų aukomis tapo sovietų represinėse struktūrose kolaboravę žydai³⁵⁶. Vis dėlto akivaizdu, kad dalis Kauno lietuvių bendruomenės Birželio sukilimo metu visus žydus buvo linkę tapatinti su bolševikais ir šią tautą laikė kolektyviai atsakinga už komunistinio režimo įvykdytus nusikaltimus³⁵⁷. Nors antisemitizmo apraiškų, žydų tapatinimo su bolševikais būta jau tarpukariu, tiesioginės žydų diskriminacijos nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo³⁵⁸. Pavienių smurto prieš žydus protrūkių pasitaikydavo, bet „aukščiausios valdžios pareigūnai antisemitizmo apraiškas viešojoje erdvėje smerkė ir kritikavo, ypač Lietuvos Respublikos Prezidentas

³⁵⁵ Arūnas Bubnys, „Kauno getas“, in: *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, sudarė Arūnas Bubnys, Vilnius: Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 62–63.

³⁵⁶ „Lietūkio“ garažo žudynių scena kaip budelio ir aukos apsikeitimo vaidmenimis situacija išėivijos metais pasirodė Birželio sukilimo dalyvio Antano Škėmos kūryboje, apysakoje *Izaokas* (parašyta 1960–1961) ir dramoje *Ataraxia* (1961).

³⁵⁷ Kauno arkivyskupo Juozapo Skvirecko (pirmosiomis karo dienomis jo Kaune nebuvo, iš miesto jį pasiekdavo tik gandais apipintos naujienos ir LAF leidžiamas dienraštis *Į laisvę*) dienoraštyje akivaizdžiai atsiskleidžia antisemitinės dalies to meto kauniečių nuotaikos, žr. „Arkivyskupo Juozapo Skvirecko dienoraštis“, in: *1941 m. birželio sukilimas: dokumentų rinkinys*, sudarė Valentinas Brandišauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocide ir rezistencijos tyrimo centras, 2000, p. 270–273.

³⁵⁸ Vladas Sirutavičius, „Antisemitizmo proveržiai“, in: *Lietuvos žydai: istorinė studija*, sudarė Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras, 2012, p. 415, 404.

A. Smetona³⁵⁹. Už žydams rodomą palankumą dešinieji radikalai, voldemarininkai, Smetoną net buvo pakrikštiję „žydų karaliumi“³⁶⁰. Laikiniosios sostinės laikų žydų prisiminimuose minimas taikus gyvenimas su kaimynais lietuviais, daugelis žydų vaikų mokėsi lietuviškose gimnazijose, turėjo bičiulių lietuvių. Pleištą tarp dviejų didžiausių Kauno etninių bendruomenių įvarė pirmoji sovietinė okupacija, 1940–1941 m. politinės pervartos akivaizdžiai atskleidė išsiskyrusias lietuvių ir žydų tautų politines viltis bei lūkesčius: pagrįstai baimindamiesi fašistinės Vokietijos okupacijos, žydai natūraliai linko į sovietų pusę ir su džiaugsmu sutiko sovietų tankų įvažiavimą į Kauną³⁶¹, o lietuviai su gėlėmis pasitiko nuo sovietinio teroro juos išgelbėjusius vokiečių karius. Nors šiandien istorikų pateikiami duomenys akivaizdžiai liudija, kad sovietinių represinių struktūrų veikla ir birželio trėmimai palietė visus Lietuvos gyventojus, neskirstant jų pagal tautybes³⁶², dalis lietuvių kaltino žydų tautą dėl sovietinės okupacijos metais lietuviams padarytų skriaudų. Tokią nuostatą lėmė ir fašistinė propaganda (Birželio sukilimo dienomis ji gausiai liejosi iš Kaune ėjusio LAF dienraščio *I laisvę*³⁶³), ir reali situacija sovietinėje Lietuvoje: „Nemažai žydų įsitraukė į šalies sovietizacijos procesą bei sovietinės valdžios struktūras. Žydų skaičius komunistų partijoje, komjaunime ir represinėse struktūrose buvo maždaug 2–3 kartus didesnis nei jų

³⁵⁹ *Ibid.*, p. 411.

³⁶⁰ Liudas Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 296–305.

³⁶¹ Arūnas Bubnys, „Žydai sovietinėje Lietuvoje 1940–1941 metais“, in: *Lietuvos žydai*, p. 435; Harry Gordon, *The Shadow of Death: The Holocaust in Lithuania*, Lexington: The University Press of Kentucky, 1992, p. 9–11.

³⁶² Nuo sovietinio teroro nukentėjo pasiturintys žydai (stambūs pramoninkai, verslininkai, nekilnojamo turto savininkai) ir politinių partijų vadovai bei veikėjai. „Žydų tautybės politinių kalinių ir tremtinių skaičius (apie 14 ir 10 proc.) netgi viršijo jų lyginamąjį svorį tarp visų Lietuvos gyventojų.“ (Arūnas Bubnys, „Žydai sovietinėje Lietuvoje 1940–1941 metais“, p. 444.)

³⁶³ K. P., „Priespaudą nusimetant“, *I laisvę*, 1941, birželio 24, p. 1; „Apvalyti lietuvių tautą nuo grybo“, *I laisvę*, 1941, liepos 5, p. 1; „Taip žydas viešpatavo“, *I laisvę*, 1941, liepos 5, p. 2 etc.

lyginamasis svoris bendrajame gyventojų kontekste.³⁶⁴ Kaune žydų įsitraukimas į komunistinę veiklą buvo pastebimas labiau nei kitur, antai 1940 m. liepą 76 proc. miesto komunistų partijos narių buvo žydų tautybės (šalies mastu jų dalis partijoje tesudarė 36 proc.)³⁶⁵.

Po gestapo organizuotų pogromų bangos 1941 m. liepos mėnesį pradėta reguliariai šaudyti žydus Kauno fortuose³⁶⁶. Kaunas karo metais tapo viena masiškiausių holokausto aukų kapaviečių Lietuvoje. Čia šaudyti ne tik iš Kauno, bet ir kitų Lietuvos vietovių, taip pat iš įvairių Europos šalių atvežti žydai. Kai 1944 m. rugpjūčio 1 d. miestą užėmė sovietų armija, iš 30 000 iki karo Kaune gyvenusių žydų tebuvo likę 634³⁶⁷. Šis skaičius būtų dar mažesnis, jei dalis Kauno lietuvių nebūtų rizikavę gelbėdami savo kaimynus ir bendrapiliečius³⁶⁸.

³⁶⁴ Arūnas Bubnys, *op. cit.*, p. 444.

³⁶⁵ Nijolė Maslauskienė, „Nusikalstamos okupacinės politikos sistema. Okupacinių politinių ir visuomeninių struktūrų vaidmuo ir kolaboravimas su jomis 1940–1941 m.“, in: Nijolė Maslauskienė, Inga Petravičiūtė, *Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 123. Tiesa, VKP(b) vadovybė buvo nepatenkinta LKP sudėtimi, todėl nuo 1941 m. pradžios keitėsi priėmimo į partiją tvarka. Vietinių LKP narių skaičius mažėjo didėjant iš SSRS komandiruotų komunistų skaičiui. Antai 1941 m. birželio mėn. Kaune rusai sudarė net pusę miesto komunistų, lietuviai – tik 21,6 proc., žydai – beveik 26 proc. (*Ibid.*, p. 131.)

³⁶⁶ Arūnas Bubnys, „Kauno getas“, p. 64.

³⁶⁷ Arūnas Bubnys, „Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 metais“, p. 467.

³⁶⁸ Antai Kipro Petrausko šeimoje išliko Siuzi Pomerancaitė, garsaus Kauno smuikininko Danieliaus Pomeranco dukra. Olga Kuzmina-Dauguvietienė Kaune slėpė ir globojo Ilją Tauberą, Solomoną Nabrickį ir daugelį kitų. Tarp gelbėtojų buvo gydytojos Elenos Kutorgienės šeima, poeto Kazio Binkio šeima. Vaikų gydytojas Petras Baublys „Lopšelio“ vaikų globos namuose padėjo išgyventi ne vienam geto vaikui, Kauno profesorius Pranas Mažylis iš geto slapta gabeno vaikus ir rūpinosi tolesniu jų likimu. Žydus gelbėjo ir sovietų sušaudyto gen. Kazimiero Ladygos žmona Stefanija Paliulytė-Ladygienė, Sofijos Čiurlionienės duktė Danutė Zubovienė su vyru. Kauniečių Palčinskių šeima slėpė ir globojo penkis Šulgaserių šeimos narius (viena iš jų – būsimoji poetė Violeta Palčinskaitė). Plačiau apie žydų gelbėjimą Kaune ir visoje Lietuvoje žr. Viktorija Sakaitė, „Žydų gelbėjimas“, in: *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, sudarė Arūnas Bubnys, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 539–561.

Carinės tvirtovės kompleksas tapo ne tik žydų žudynių vieta, bet ir viena didžiausių karo belaisvių naikinimo vietų Lietuvoje³⁶⁹. Pirmoji karo belaisvių stovykla Kaune įrengta VI forte, bet netrukus ji buvo visiškai perpildyta ir mieste skubiai įrengtos kitos šešios stovyklos³⁷⁰. Nors tikslių skaičių nėra, istorikai spėja, kad iki karo pabaigos Kauno fortuose ir kitose mieste įrengtose stovyklose žuvo mažiausiai 35 000 karo belaisvių³⁷¹.

Masinės žydų žudynės ir karo belaisvių naikinimas vyko slapta nuo civilių Kauno gyventojų, tačiau mieste apie tai sklido kalbos, nuolat matytos iš Vilijampolės geto varomos žydų darbininkų voros, nuo išsekimo svirduliuojantys sovietų karo belaisviai. Net ir nieko nežinančios apie karo nusikaltimus, vykdomus čia pat, mieste, buvo veikiami baimės ir mirties atmosferos. 1941 m. gruodį Kaune netilo kalbos apie vokiečių karių tiesiog gatvėje grobiamas jaunas, gražias moteris, kurios vėliau esą gabenamos į kariams skirtus viešnamius³⁷². Mieste vykdytos viešos sučiuptų komunistų egzekucijos pakariant³⁷³. Kauniečiams, kaip ir kitų Lietuvos vietovių gyventojams, sabotavus mobilizaciją, 1943 m. kovo 17 d. uždarytas Kauno universitetas, į Vokietiją išvežti keli profesoriai, gimnazijų direktoriai, karininkai ir kt.³⁷⁴ Apie drastiškai vykdo-

³⁶⁹ Nė vienoje iš nacių Lietuvoje įsteigtų karo belaisvių stovyklų nebuvo laikomasi tarptautinių susitarimų (Hagos, Ženevos konvencijų) dėl elgesio su karo belaisviais. Jie buvo naudojami priverčiamiesiems darbams. Dalis belaisvių buvo suvaryti į fortų kazematus be šildymo ir šviesos, dauguma turėjo gyventi duobėse po atviru dangumi. Karo belaisviai masiškai mirė iš bado, nuo ligų ir šalčio. Tie, kuriuos nacių režimas laikė potencialiais priešais, ypač komisarai, „politikaliniai“ ir žydai, buvo sušaudyti IX forte arba kitose miesto vietose. (Christoph Dieckmann, Vytautas Toleikis, Rimantas Zizas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 18–21.)

³⁷⁰ *Ibid.*, p. 19–20.

³⁷¹ *Ibid.*, p. 22.

³⁷² Zenonas Blynas, *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.*, parengė Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 256–257, 260, 264.

³⁷³ *Ibid.*, p. 258, 260.

³⁷⁴ 1943 m. kovo 16–17 d. dėl nepavykusios mobilizacijos suimtų ir į Vokietiją išgabtų Kauno inteligentų sąrašas paskelbtas pagrindiniame savaitraštyje *Į laisvę*, žr. „Išvežtieji“, *Į laisvę*, 1943, gegužės 20, Nr. 7, p. 2.

mą prievartinę mobilizaciją Kaune 1943 m. rašė pagrindinis Lietuvių fronto³⁷⁵ leidžiamas savaitraštis *Į laisvę*: „nuo rugpjūčio pradžios pradėtos intensyvios medžioklės gatvėse, kinuose ir paplūdimiuose. Apstoti Nemuno ir Neries tiltai. Naktimis krečiami namai. Ieškodami mobilizuojamo amžiaus lietuvių, žandarai laužiasi į privačius butus, grobia vertingesnius daiktus ir atiminėja maisto produktus.“³⁷⁶

Kaunas ir karo metais išliko gyvybingiausiu lietuvių politinės rezistencijos židiniu. Šiame mieste gausiai susitelkę buvę nepriklausomos Lietuvos valstybės veikėjai, politinių partijų vadovai ir patriotiškai nusiteikusi akademinė jaunuomenė bei gimnazistai nesusitaikė su valstybingumo praradimu. Dalis visuomeniškai aktyvių kauniečių po Laikinosios vyriausybės veiklos sustabdymo perėjo į pagrindį.

Būtent Kaune 1943 m. lapkričio 25 d. įvairių partijų atstovų pastangomis įkurtas Vyriausias Lietuvos išlaisvinimo komitetas, jo pirmininku išrinktas socialdemokratas Steponas Kairys. 1944 m. vasario 16 d. per pagrindžio radiją, pagrindžio spaudoje ir išplatintuose lapeliuose VLIK'as paskelbė atsišaukimą-deklaraciją „Į lietuvių tautą“. Deklaracijoje pabrėžiama, kad suvereni Lietuvos valstybė nei dėl Tarybų Sąjungos, nei dėl Reicho okupacijų nėra išnykusi, tik suverenios valstybės organų veikimas yra sutrikdytas. Deklaracijoje nusakyti principai, kuriais bus vadovaujama atkuriant Lietuvos valstybę³⁷⁷.

Visą vokiečių okupacijos laikotarpį Kaune kūrėsi įvairūs sąjūdžiai, sąjungos ir komitetai (Tautos taryba, Lietuvių frontas, Vyriausias Lietuvos komitetas, Vyriausias Lietuvos išsivadavimo komitetas ir kt.), kurie vis iš naujo projektavo būsimos atkurtos valstybės struk-

³⁷⁵ Vokiečiams uždraudus LAF, jo pagrindu 1941 m. rudenį atsirado katalikiškos pakraipos organizacija „Lietuvių frontas“ (LF), kuriai vadovavo Juozas Ambrazevičius ir Adolfas Damušis. (Juozas Jankauskas, „Okupantams siaučiant“, *XXI amžius*, 2005, sausio 19, p. 10; Mindaugas Bloznelis, *Lietuvių frontas*, t. 1: *Lietuvių frontas vokiečių okupacijos metais*, Kaunas: „Į laisvę“ fondas, 2008, p. 49.)

³⁷⁶ „Lietuvos likimas įpareigoja“, *Į laisvę*, 1943, rugpjūčio 14, Nr. 16, p. 2.

³⁷⁷ Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, „Į lietuvių tautą!“, *Į laisvę*, 1944, vasario 16, Nr. 3 (26), p. 1. 1944 m. pavasarį VLIK'o vadovybė, numatydama neišvengiamą naują bolševikų okupaciją, nutarė perkelti savo veiklą į Vakarų.

tūrą, įvairias jos gyvenimo sritis – švietimo, kultūros, ekonomikos ir kt. Tikėtasi, kad netrukus palankiai susiklosčius politinei situacijai Lietuvai pavyks ir vėl, kaip 1918 m., pasinaudoti tinkama akimirka ir stebuklingai prisikelti iš pelenų. Deja, šias viltis sužlugdė 1944 m. Lietuvą okupavusi SSRS ir šią okupaciją įteisinusi Potsdamo konferencija. Greito prisikėlimo viltys išblėso.

1944 m. pavasarį ir vasarą iš Kauno, kaip ir iš daugelio kitų Lietuvos miestų bei kaimų, pajudėjo pabėgėlių vilkstinės. Nėra statistinių duomenų, kiek kauniečių bėgdami nuo artėjančios antrosios sovietinės okupacijos pasitraukė į Vakarus. Tačiau Julijos Maceinienės dienoraštyje išliko raudonarmiečių užimto Kauno paveikslas: „Pereitą pirmadienį [rugpjūčio 13 d. – V. Š.] buvau Kaune. Kaip baisiai tas mūsų miestas atrodo! Kaip lavoninė, nors lavono nė vieno. Lavonai yra. Tai belangės tuščios krautuvės, sugriauti ir išsprogdinti namai, visas tas karo išmirimas, visas išmirimas miesto, iš kurio daugumas gyventojų buvo pabėgę ir palikę visa Dievo valiai...“³⁷⁸

Pasakiškasis Kauno matmuo (Juliaus Kaupo urbanistinės pasakos)

Henrikas Nagys apie išėivijos dvasinę būseną yra rašęs taip: „Pervažiavau Lietuvos-Vokietijos sieną 1944-ųjų vasarą, nes dar nenorėjau mirti. Ir vos pervažiavęs pajutau visa esybe, ką praradau... Todėl laikiausi įsikirtęs į kiekvieną atsiminimą, kiekvieną sapną, kiekvieną žodį, kuris man priminė paliktąją savo žemę ir paliktuosius savo žmones. Teko susikurti savo dangų ir savo žemę, tarp kieto gruodo ir minkštų debesų. Po tokią mažytę Lietuvą mes visi nešiojomės su savimi dieną naktį – ir Liūnė Sutema, ir Marius Katiliškis, ir Julius Kaupas, ir Algimantas Mackus, ir aš.“³⁷⁹ Alfonsui Nykai-Niliūnui ši

³⁷⁸ Julija Maceinienė, „Dienoraštis“, *Metai*, 1992, Nr. 5, p. 127.

³⁷⁹ *Poezijos kryžkelės: dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išėivijoje*, sudarė Ričardas Pakalniškis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 169–170.

mažoji Lietuva reiškė Nemeikščius, Mariui Kalitiškiui – užuovėją teikė gimtieji Gruzdžiai, o laikinosios sostinės vaikams Juliui Kaupui ir Birutei Pūkelevičiūtei interiorizuotu darnos pasauliu, mažąja tėvyne tapo gimtasis Kaunas. Nors apie laikinąją sostinę yra rašę ir kiti išeivijos autoriai, būtent kauniečių išeivių kūryboje stipriausiai juntama pastanga perteikti unikalią miesto atmosferą, jo *genius loci*. Skyriuje apie literatūrinę Kauno mitokūrą išeivijoje šių dviejų autorių kūrybai teks didžiausias dėmesys.

Kaupo pasakų rinkinys *Daktaras Kripštukas pragare ir kitos nemažiau įdomios pasakos, surašytos Kauno miesto kronikose* (Freiburgas, 1948) ženklina slenkstį literatūrinio laikinosios sostinės teksto raidoje, šis rašytojas pirmasis laikinajai sostinei suteikė pasakiškumo matmenį: „Ir jeigu anksčiau mums Kaunas buvo tik pilka kasdienybė, savyje neturinti nieko nuostabaus ir kerinčio, tai, perskaičius J. Kaupo knygą, Kaunas pavirsta daktaro Kripštuko miestu, miestu, kupinu paslapčių, nelyginant Haufo pasakose Bagdadas ar Aleksandrija“, – rašė Kaupo pasakų rinkinio recenzentas Vincas Kazokas³⁸⁰. Iki Kaupo laikinoji sostinė lietuvių literatūroje neturėjo savo legendos: Renesanso epochoje sukurtas Palemono sūnaus Kuno mitas ar romantinės literatūros plėtota Aleksote tariamai stovėjusios deivės Mildos šventyklos legenda tarpukariu buvo nebefunkcionalūs. Miestas regėjosi kaip profaniškas, neturįs savo sakraliosios, mitinės plotmės, savo legendos. Stokojamą legendinę, fantastinę miesto plotmę kaip tik ir užpildė daktaras Kripštukas, velnias Juoduodegis, laikrodininkas Tuktukas, ragana Brumbienė ir kiti Kaupo pasakų personažai.

Pasakiškasis Kauno matmuo Kaupui vėrėsi jau vaikystėje. Gimnazijos laikų bičiulis prisimena, kad juodu su Juliumi grįždami namo po pamokų arba susitikę pavakariu mėgdavo klaidžioti Senamiesčio gatvelėmis ir pasikarstyti neveikiančio Tilmanso fabriko stogais, tvoromis: „vaizdavomės esą Tomas Sojeris ir Hekelberis Finas. Kartais Julius sakydavo norįs parašyti seriją pasakų suaugusiems ar subrendusiems

³⁸⁰ Vincas Kazokas, „Knyga apie kasdieniškus daiktus, kurie nėra kasdieniški“, *Šviesa*, 1949, Nr. 7, p. 27.

vaikams apie velniukus, gyvenančius Kauno Senamiesčio rūsiuose. Ne sykį taip karstydamiesi ir siužetus aptarinėjome.³⁸¹ Vėliau šią idėją Kaupas realizavo pasakose „Daktaras Kripštukas pragare“ ir „Kaip velnias Juoduodegis blogais keliais nuėjo“. Kasmet baigiantis gavėniai Jėzuitų gimnazijoje rengti mokykliniai spektaklėliai Evangelijos motyvais („Sūnus palaidūnas“, „Pilotas“)³⁸² galėjo inspiruoti trijų karalių atvykimą į Kauną pasakoje „Tuktuko burtų laikrodis“. Ko gero, gimnazijos metais Kaupas bus pirmąsyk išgirdęs ar perskaitęs Kauno pilies padavimą, kurio siužetas transformuotu pavidalu pasirodo pasakoje „Studentas iš Rudosios gatvės“. Būtent vaikystėje, tamsiais vakarais klausydamasis už langų ošiančių medžių, praeivių žingsnių, Kalnų gatve retsykais praūžiančių automobilių, negalinčiam užmigti jaunesniajam broliukui Julius ėmė sekti pirmąsias savos kūrybos pasakas³⁸³.

Emigracijoje rašytų Kaupo pasakų miestovaizdį neabejotinai formavo biografinės aplinkybės. „Vienu iš Kalnų gatvės padaužų“ save vadinęs rašytojas³⁸⁴ nuo mažumės augo pačioje laikinosios sostinės širdyje – Naujamiesčio ir Žaliakalnio paribyje, netoli Karo muziejaus ir Vienybės aikštės – reprezentatyviausios nepriklausomybės laikotarpio Kauno erdvės, o mokyklinius metus leido pačioje senojo miesto širdyje – Jėzuitų gimnazijoje³⁸⁵. Gimtųjų namų (Kalnų gatvė, Karo muziejus) ir Jėzuitų gimnazijos (Jėzuitų bažnyčia, Rotušės aikštė, Katedra, Nemuno link vedančios senamiesčio gatvelės) aplinka kuria pasakų rinkinio *Daktaras Kripštukas pragare* scenografiją: nuo dantyto Karo muziejaus bokšto ragana Brumbienė žibintu moja besi-

³⁸¹ Viktoras Gulmanas, „Julius Kaupas, kokį jį pažinojau“, *Nemunas*, 1991, Nr. 7, p. 19.

³⁸² Laimutė Tidikytė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 26.

³⁸³ „Jaunimo literatūros laureatas kalba“ [1949], Julius Kaupas, *Raštai*, sudarė Kostas Ostrauskas, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Chicago: Algimanto Mackaus knygu leidimo fondas, 1997, p. 628.

³⁸⁴ Laimutė Tidikytė, *op. cit.*, p. 18.

³⁸⁵ Julius Kaupas itin šiltai atsiliepė apie savo gimnaziją, anų laikų bičiulius ir drauge praleistą laiką. 1949 m. Kaupas prasarė sumanęs romaną, kuriame bandysias „prisiminti laimingas gimnazijos dienas“. („Jaunimo literatūros laureatas kalba“, p. 630.) Deja, šis sumanymas liko neįgyvendintas.

renkančioms raganų sąskrydžio dalyvėms į rašytojo vaikystės žaidimų vietą, apleistą Kalnų gatvės sodą; nuo Rotušės aikštės Nemuno link besileidžiančioje Gardino gatvėje daktaras Kripštukas atranda duris į pragarą; po stebuklingos Trijų karalių nakties kelionės pas užgimusį Kristų du broliukai nubunda ant Jėzuitų bažnyčios altoriaus laiptų; Rotušės aikštės kampe stovinčioje cukrainėje kepėjas Tešlėnas iškepa narsųjį šokoladinį kareiviuką. Kauno senamiesčio erdvę Kaupas vaizdavo ne tik pasakose, bet ir emigracijoje nutapytose pastelėse.

Julius Kaupas laikomas lietuvių literatūrinės miesto pasakos pradininku. Tiesa, ir Kazio Binkio Žvairiukas Ilgausis (poema „Kiškių sukilimas“, 1937) sukilėlių būrius atveda į Kauną, tiesiai į Valstybės teatrą, kur suglumęs Kipras Petrauskas priverstas visų medžiotojų vardu pasirašyti taikos sutartį su sukilusiais miško žvėrimis. Tačiau Kaupo pasakų rinkinyje miestas nebėra tik veiksmo dekoracijos – nepriklausomybės laikų Kaunas pasirodo kaip imanentiška, sau pakankama stebuklinė erdvė. Čia nėra veik jokių nuorodų į išorinį pasaulį³⁸⁶, miestas pajėgus verstis pats sau vienas, antai Rotušės aikštės kampe esančioje kepėjo Tešlėno cukrainėje kepamos žvaigždės, kurios naktį iškabinėjamos miesto danguje („Šokoladinio kareiviuko širdis“).

Kurdamas savąjį pasakų Kauną, Kaupas sekė vokiečių romantikų principu „padaryti pasakų pasaulį regimą, o regimą pasaulį – pasaka“³⁸⁷. Kaip ir Ernstas Theodoras Amadeus Hoffmannas (vokiečių literatūrologijoje laikomas naujos, fantastinės literatūros rūšies pradininku³⁸⁸), Kaupas ištrynė ribą tarp tikrovės ir vaizduotės, sąmoningai vengdamas miglotų įvaizdžių, savo fantastinį pasakų pasaulį

³⁸⁶ Išimtis – pasaka „Kaip profesorius Murmilius į Krekenavos karčemą važiuo“, kurioje Kaunas savo privilegijuotą, pasaulio ašies atžvilgiu centrinę padėtį perleidžia dar neištirtose miško gelmėse stūksančiam Krekenavos miesteliui: jos bažnyčia esanti didesnė už Kauno katedrą, o pasilypėjus sraigtiniais bokšto laiptais patenkama tiesiai į dangų.

³⁸⁷ Irena Veisaitė, „Pabaigos žodis“, in: *Taurė: vokiečių romantikų novelės*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 470.

³⁸⁸ Arno Meteling, „Phantastik und Alltäglichkeit“, *E. T. A. Hoffmann: Leben, Werk, Wirkung*, 2. Aufl., hrsg. von Detlev Kremer, Berlin: De Gruyter, 2012, p. 519.

kurdamas iš labai tikroviškų ir konkrečių detalių, tiksliai nupasakotos veiksmo scenografijos, autentiško vietos kolorito. Kaupo pasakų erdvė skaitytojo atpažįstama ir kaip labai autentiškai atkurta specifinė tarpukario Kauno atmosfera, ir drauge patiriama kaip imanentiškas, nuo realių istorinių aplinkybių nepriklausomas fantastinis pasaulis: „Plakatų stulpai, valkatos šunes, policininkai, niūrios pelėdos, tupinčios ant Meno mokyklos tvoros, čia gyvena savarankišką ir nuo banalios tikrovės nepriklausomą gyvenimą. Tai pasakų pasaulio gyventojai.“³⁸⁹ Ši tikroviškumo ir fantastikos dermė lemia hofmaniškosios Kaupo pasakų stilistikos specifiką.

Pasak artimo rašytojo bičiulio Alfonso Nykos-Niliūno, Hoffmannas buvo vienas iš mėgstamiausių Kaupo autorių³⁹⁰, labiausiai jam patikusi pasaka „Auksinis puodas“, o pats Kaupas savo svajotojiška prigimtimi buvęs studento Anzelmo antrininkas³⁹¹. Vytautas A. Jonynas yra paliudijęs, kad apie 1940-uosius Kaupas stačiai sirgo Hoffmannu³⁹². Atrodo, kad ši „liga“ tęsėsi visą vokiečių ir vėliau, pokario metų Vokietijoje, bus pasiekusi kulminaciją. Nykos-Niliūno 1946 m. balandžio 2 d. dienoraštyje rašoma: Julius „visą laiką praleidžia dekoruodamas buto lubas ir sienas (kurios dabar knibždėte knibžda velniais, raganomis, slibinais ir įvairiausiomis figūromis iš Hoffmanno; [...]) arba rašo Kaune ir Vienoje pradėtas arba visai naujas pasakas“³⁹³.

Lietuvių literatūrologijoje nemažai rašyta apie Kaupo ir Hoffmanno kūrybos panašumus³⁹⁴, tačiau mažai svarstyta, kodėl Kaupas „susirgo“ Hoffmannu būtent 1940–1948 m. laikotarpiu, t. y. karo, vienos paskui kitą sekusių Lietuvos okupacijų, materialinių nepriteklių

³⁸⁹ Leonas Miškinas [Alfonas Nyka-Niliūnas], „Daktaras Kripštukas pragare, arba pasikalbėjimas apie pasakų knygas“, *Aidai*, 1948, Nr. 21, p. 521.

³⁹⁰ Alfonso Nyka-Niliūnas, „Julius Kaupas: portreto eskizas“, in: Idem, *Temos ir variacijos: Literatūra. Kritika, Polemika*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 127.

³⁹¹ Alfonso Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 485.

³⁹² *Ibid.*, p. 483

³⁹³ *Ibid.*, p. 150.

³⁹⁴ Išsamiausiai šį aspektą yra tyrinėjusi Laimutė Tidikytė, žr. Laimutė Tidikytė, *op. cit.*, p. 104.

bei netikrumo dėl ateities kupinų metų pokario Vokietijoje periodu. Tiesa, būsimasis rašytojas nuo mažens turėjo lakią vaizduotę ir menininko gyslelę, vis dėlto poreikis iš pilkos kasdienybės emigruoti į literatūrinį fantastikos pasaulį išryškėjo tik politinių pervartų metais. Visų Kaupą pažinojusiųjų atsiminimuose minima, kad jam buvusi atgrasi karininkiško gyvenimo disciplina (ją teko patirti nepriklausomybės metais karinių mokymų metu bei karo pabaigoje dirbant karo mediku Rytprūsiuose) ir abiejų okupacinių režimų politinės grimasos (savo panieką joms išreiškė vokiečių ant darbo stalo laikydamas nacistiniu raiščiu su svastika perrištą Stalino portretą³⁹⁵). Būtent karo ir pokario emigracijos metais stipriausiai pasireiškė Kaupo poreikis susikurti vidinę vaizduotės erdvę, kad galėtų atlaikyti išorinės tikrovės netikrumą. Gyvenimui stabilizavusis, įsikūręs ir pratęsęs mediko karjerą JAV, Kaupas pasakų neberašė.

Pirmosios Kaupo pasakos išspausdintos vokiečių okupacijos metais Kaune, vaikams skirtame žurnale *Žiburėlis*. Dalis jų (su ženkliomis korekcijomis) pateko ir į pasakų rinkinį *Daktaras Krištukas pragare*. Vis dėlto Tübingene ir Freiburge pokario sumaišties metais rengtos knygos branduolį sudaro nauji, iki tol nepublikuoti tekstai. Ankstyvojoje kūryboje Kaupas neakcentavo Kauno kaip veiksmo erdvės. Dalis tuo metu sukurtų istorijų vyksta ir plėtojasi neapibrėžtoje, neįvardytoje miesto kambario erdvėje („Vytukas ir musė“) ar Vytauto laikų Krėvos pilyje („Stirniukas“). Vokiečių laikotarpiu publikuotose pasakose tėra vos viena aiški topografinė nuoroda į Kauną – tai Žalioasis tiltas pasakoje „Trys karaliai“. Verta palyginti dvi šios pasakos redakcijas. *Žiburėlyje* spausdintoje pasakoje stebuklingasis erdvės įtūris – Trijų karalių nakties Betliejaus prakartėlės įkurdinimas Žemutinėje Fredoje, kitaip tariant, užmiestyje, į kurį Kęstutis nukeliauja minėtu Žalioju tiltu³⁹⁶. Vokietijoje parengtoje naujoje pasakos versijoje jo veikėjai Kęstutis ir Viktoras nuseka stebuklingąjį karavaną iš

³⁹⁵ *Ibid.*, p. 39.

³⁹⁶ Žalioju tiltu kauniečiai vadino Pirmojo pasaulinio karo metais žalia spalva nudažytą geležinkelio tiltą per Nemuną.

savo namų (tai nesunkiai identifikuojamas Kalnų (vėliau Putvinskio) ir Aušros tako sandūroje stovintis namas, kuriame gyveno Kaupų šeima) per Vienybės aikštę, Laisvės alėją iki senamiesčio – būtent čia ši kartą Kaupas lokalizuoja prakartėlę. Akivaizdu, kad Vokietijoje perrašytoje pasakoje daug stipriau akcentuojama miesto erdvė, pats stebuklingasis virsmas vyksta ne užmiestyje (kaip kad pirminiame variante), o pačiame senamiestyje. Analogišką redagavimo praktiką liudija ir kitas pavyzdys – pasaka „Senė Brumbienė ir daktaras Kripštukas“. 1944 m. *Žiburėlyje* išspausdintoje pasakos versijoje veiksmo kulminacija – raganų sąskrydis – vyksta tradicinėje erdvėje, ant Šatrijos kalno, o Vokietijoje perkurtoje pasakoje raganos puota rengiama Kalnų gatvėje (tai akcentuojama ir pasakos pavadinimu „Raganų puota Kalnų gatvėje“). Kauno erdvės išryškinimas Vokietijoje parengtame rinkinyje matyti ir lyginant „Šokoladinio kareiviuko“ redakcijas³⁹⁷. Apibendrinant galima teigti, kad *Žiburėlyje* 1943–1944 m. spausdintose pasakose neįvardyta nė viena Kauno gatvė, bažnyčia, taigi veiksmo erdvė nekonkretizuojama. Vokietijoje publikuotose pasakose, atvirkščiai, gausybė Kauno toponiminių nuorodų. Tik vienos iš *Daktaro Kripštuko pragare* pasakų veiksmas lokalizuotas ne Kaune („Pasaka apie neramų žveją Silvestrą“).

Akivaizdu, kad emigracija Kaupui tapo esminiu impulsu kūryboje atskleisti dar vaikystėje intensyviai pajautą pasakiškąjį Kauno matmenį. Užklaustas apie pasakų rinkinio idėją, Kaupas sakė: „Mes, suaugę žmonės, kažkaip daugiau rūpinamės pinigais ir kasdienine duona negu vaikiškomis svajonėmis. Kasdieninis gyvenimas mus taip prislegia savo smulkiais rūpesčiais, kad mes pamirštame tą šviesų vaikystės pasakų pasaulį.“³⁹⁸ Šviesusis vaikystės pasaulis Kaupo kūryboje turi savo erdvę – tai tarpukario Kaunas, rašytojo vaikystės miestas. Pokario Vokietijoje susiklosčiusioje nerimo ir nežinomybės situacijoje laikinoji sostinė regėjosi kaip ramybės ir saugumo oazė, tai jau nebėra

³⁹⁷ „Šokoladinis kareiviukas“, in: Julius Kaupas, *op. cit.*, p. 684–686; „Šokoladinio kareiviuko širdis“, in: *Ibid.*, p. 42–49.

³⁹⁸ „Jaunimo literatūros laureatas kalba“, p. 629.

tik miestas, jis tapęs vaikystės, nekintančios aukštųjų idealų tvarkomo gyvenimo tėkmės simboliu. Į jį gręžiamasi patiriant ne tik materialiai, bet ir psichologiškai, dvasiškai sunkią pabėgėlio kasdienybę³⁹⁹. Tai, kad Kauno poetizaciją, supasakinimą inspiravo praradimo situacija, yra paliudijęs ir pats Kaupas: „Kaunas yra mano gimtasis miestas, tad dabar, kai jis mums nepasiekiamas, jis pavirto brangia ir stebuklinga pasakų šalim. Dėl to ir nesistebėkite, kad patys neįtikimiausi pasakų nuotykių nutinka Kaune. Kaunas man yra lyg koks pasakų šalies simbolis. Paprastai pasakos, tiesa, vyksta kažkur toli, už jūrų marių kalnų bei girių, bet man yra ne mažiau pasakiška kalbėti apie senąjį Kauną ir kreivą Kalnų gatvę, kurioje vaikas būdamas gyvenau.“⁴⁰⁰

Kaunas yra ne tik dominuojanti Kaupo pasakų veiksmo erdvė, bet ir viso rinkinio kompozicijos ašis. *Daktaro Kripštuko* pratarinėje, įžanginiame autoriaus žodyje, kuriama visas rinkinio pasakas jungianti slaptųjų miesto kronikų fikcija: pasakotojas esą pateikia skaitytojams slaptąjį Kauno metraštį, prieš daugybę metų surašytą sniego senio ir iki šiol saugotą miesto rotušėje, pačioje jos bokšto viršūnėje. Įdomiausia šioje fikcijoje yra laiko kategorija. Slaptoji kronika, kurioje surašytos visos stebuklingos miesto istorijos, esanti nugulta dulkių ir dėl senumo sunkiai beįskaitoma, o joje pasakojami įvykiai nutikę „prieš daug metų, tuomet, kai ir pats rotušės sargas buvęs dar visai mažas vaikas“⁴⁰¹. Bet gausybė autentiškų detalių liudija, kad Kaupo pasakų veiksmo laikas yra nepriklausomybės laikotarpis, tikriau – 3 dešimtmetis: antai Kaupo minima Kalnų gatvė 4 dešimtmetyje pervadinta Putvinskio vardu, Karo muziejaus bokštas pasakose vaizduo-

³⁹⁹ Apie demoralizuojančią Hanau pabėgėlių stovyklos kasdienybę Kaupas yra vaizdžiai rašęs viename iš laiškų bičiuliui Alfonsui Nykai-Niliūnui: („[VI laiškas]“, in: Julius Kaupas, *op. cit.*, p. 611.) Tiesa, Kaupas negyveno pabėgėlių stovykloje, jis nuomojosi butą Tūbingene ir Freiburge, intensyviai bendravo su jam artimais literatūros ir meno žmonėmis, studijavo universitete, aktyviai dalyvavo kultūrinėje lietuvių pabėgėlių veikloje. Vis dėlto jam, kaip ir kitiems, teko ne tik susidurti su materialiniais sunkumais, bet ir išgyventi psichologinio netikrumo atmosferą, nežinomą dėl ateities.

⁴⁰⁰ „Jaunimo literatūros laureatas kalba“, p. 629.

⁴⁰¹ Julius Kaupas, „Įžangos žodis“, in: Idem, *Raštai*, p. 13.

jamais su stilizuotu viduramžių pilies kuoru, kaip atrodė prieš muziejaus rekonstrukciją 4 dešimtmečio viduryje, laikinosios sostinės epochą ženklina ir policininko uniformos aprašymas bei raudona korporanto kepuraitė pasipuošęs universiteto studentas. Akivaizdu, kad pasinaudodamas literatūrinės pasakos žanro teikiama laisve, Kaupas perkūrė miesto istoriją, savo vaikystės metus, XX a. 3 dešimtmetį, paversdamas amžinuoju pasakos laiku – būtent toks miestas buvęs tolimoje praeityje, toks jis, neva, esąs ir dabar – iš pasakotojo kreipimosi į skaitytoją aišku, kad visa aprašoma miesto tikrovė tebeegzistuojanti ir dabar, skaitytojo lengvai atpažįstama kaip jam artima aplinka. Taigi Kaupo Kaunas nepavaldus istorinės raidos dėsniams, jis sustingo savo aukso amžiuje – laikinosios sostinės epochoje. Politines mitologijas tyrinėjęs Raoulis Girardet teigia, kad aukso amžiaus mitui būdingas belaikiškumas: „kalbama apie laikus, kurie jau nėra susiję su jokia periodizacija; jie nepatenka į chronologiją; visos atminties pastangos čia bevaisės. Sąvoka ‚anie laikai‘ tampa savotišku absoliutu, kurio nesaisto jokia amžių ar tūkstantmečių seka. Aukso amžiaus vizija neišvengiamai sutampa su nedatuojamų, neišmatuojamų, skaičiais neišreiškiamų laikų sąvoka, pasakančia tik tiek, kad tai buvo tyra ir palaiminga žmonijos egzistavimo pradžia. [...] Aukso amžiaus pasaulis – tai sustabdytų laikrodžių pasaulis.“⁴⁰²

Literatūriniame tarpukario laikinosios sostinės tekste tebebuvo ženklus pašaliečio žvilgsnis į miestą, meninio pasaulėvaizdžio dalijimas į namus (kaimą) ir pasaulį (miestą). Situacija iš esmės pasikeitė į literatūrą atėjus laikinosios sostinės vaikams: Kaupo, Pūkelevičiūtės kūryboje Kaunas ima funkcionuoti kaip vidinė jų meninio pasaulio struktūros erdvė, literatūrinis subjektas mieste nebėra prašalaitis ar nepritapėlis – laikinosios sostinės vaikams Kaunas tapęs namais. Pakito literatūrinio subjekto santykis su laikinosios sostinės tikrove, urbanistine erdve, miestovaizdžiu, specifine kaunietiška visuomeninio gyvenimo sankloda ir kultūra: nuo kritikos, ironijos, satyros

⁴⁰² Raoul Girardet, *Politiniai mitai ir mitologijos*, vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 136–137, p. 175.

iki poetizacijos, idealizacijos, supasakinimo. Skolindamiesi Kaupo *Daktaro Kripštuko pragare* pratarmės žodžius, galėtume teigti, kad tarpukario rašytojai tarsi tradiciniai metraštininkai aprašinėjo objektyviąją miesto realybę, o Kaupas, tarytum jo paties sukurtas slaptųjų kronikų autorius, fiksavo svarbiausiąją miesto gyvenimo dalį – pasaką plačiąja šio žodžio prasme: „Šios slaptos kronikos yra labai retos ir reikšmingos, nes jose surašytos įvairios pasakos, taigi dalykai, kitose, mažiau slaptose kronikose retai kada teminimi. Peržiūrėjęs visą archyvinį kambarį aš, tiesą sakant, neradau nė vienos kronikos, kuri būtų tinkamą dėmesį atkreipusi į pasakas, tą vienintelį dalyką, dėl kurio verta gyventi. Toks šaltas gyvenimo aprašymas, žinoma, nepilnas, nes svarbiausia gyvenimo dalis ir yra pasaka.“⁴⁰³

Pasakos, stebuklų erdve, gėrio, grožio ir tiesos karalyste laikinąją sostinę pavertė „sukeistinantis“ vaiko žvilgsnis. Kaip pavyzdį galima minėti Karo muziejų, kurio viduramžiškas kuoras įaugo į nepriklausomybės vaikų sąmonę savo pasakišku pavidalu. Kaupo pasakoje „Raganų puota Kalnų gatvėje“ Brumbienė ant šluotos skrenda Karo muziejaus link ir, nusileidusi ant dantyto jo bokšto, mosuoja raudonu žibintu, rodydama nusileidimo vietą į raganų puotą atskrendančioms savo bičiulėms. Pūkelevičiūtės romane *Aštuoni lapai* mažos mergaitės vaizduotė Karo muziejų paverčia stebuklinga pilimi su tradiciniais pasakų personažais: piktuosius demonus atitinka istorines skriaudas lietuvių tautai ir valstybei įkūnijantys muziejaus eksponatai – vaškinė bermontininko figūra ir medinė dvarininko Čičinsko lėlė, o puikiuju princu tampa legendinė laikinosios sostinės asmenybė, muziejaus įkūrėjas ir viršininkas generolas Vladas Nagevičius:

Aš labai noriu auginti kasas, nes kiekvienai lietuvaitėi – tikrai lietuvaitėi: su kasom, su tautiniais drabužiais ir gintaro karoliais – generolas Nagevičius padovanoja rožę iš Muzėjaus sodelio.

Taip ir aš ateisiu – vainiku apvijusi aplink galvą kasas, plevėsuodama šilkinėm marškinių rankovėm. Kaip grėbėja, nupiešta ant sieninio kalendoriaus.

⁴⁰³ Julius Kaupas, *op. cit.*, p. 15.

Vos tik peržengsiu vartus – atsivers Muzėjaus durys ir ant slenksčio pasirodys Generolas. Su blykčiojančiais medaliais, baltom pirštinėm ir augšta generoliška kepure. Jis ims pamažu leistis laiptais, viena ranka prilaikydamas lenktą kardą, žvangantį jo pašonėj. Prie kardo rankenos supsis didelis auksinis kutas.

Jis paims mane už rankos ir mudu eisim jieškoti gražiausios rožės... Pro smėlio aikšteles, pro juodą armotą ir Laisvės statulos grotas, nes gražiausia, balčiausia rožė auga pačiame sodelio kampe. Tada Generolas pakvėpins didžiulį, besiskleidžiantį pumpurą ir, atsargiai jį nuskynęs, įduos man į rankas.⁴⁰⁴

Pūkelevičiūtė, kaip ir Kaupas, pasakiškąją gimtojo miesto sferą buvo atradusi dar gyvendama Kaune. Studijuojant žurnalistiką Vytauto Didžiojo universitete, Pūkelevičiūtei teko atlikti Juozo Keliuočio skirtą praktinę užduotį – parašyti žurnalistinį reportažą tema „Laisvės alėja pusę penkių“. Užuot pasitelkusi šiai užduočiai publicistinių stilių, Pūkelevičiūtė sukūrė poetinį etiudą, kuriame „trys milžinai, nulipę nuo Karininkų ramovės frontono, klaidžioja Laisvės alėja, o rudeniškos liepų šakos žėri lyg mirštančių didikų rankos...“⁴⁰⁵

Literatūrinį Kauno tekstą pratęsus laikinosios sostinės vaikams, miesto jaukinimosi procesas tapo praeitimi. Viskas, net surūdijęs ir apleistas garlaisvis („Surūdijęs garlaisvis Kauno prielaukoj“, 1955) ar visų tarpukario rašytojų išjuokta „konkė“ („Raketos virš sodo“, 1961), Kaupo kūryboje pasirodo supoetinti vaiko žvilgsnio į supantį pasaulį: „Konkė Petruui buvo nuostabus pasaulis. Dulkėti stiklai, saulėgrąžų lukštų primėtytos grindys ir sulytos odos kvapas kažkuo traukė jį. Rodos, jis būtų galėjęs visą dieną važinėti po miestą ir jam niekad nenusibostų. Namie jis buvo prisirinkęs pilną dėžę senų konkės bi-lietų. Pranas rinko ‚Bublički‘ papirosų dėžutes, o Vincas kino filmų iškarpas, į kurias galima buvo žiūrėti prieš lempą. Petras tačiau buvo įsitikinęs, kad jo kolekcija buvo pati geriausia.“⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, p. 45–46.

⁴⁰⁵ Vytautas Kubilius, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja: monografija*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 18.

⁴⁰⁶ Julius Kaupas, „Raketos virš sodo“, in: *Idem, Raštai*, p. 205.

Kaupo ir Pūkelevičiūtės kūryboje nebelikę atstumiančių, atgrasių, pavojingų, „stigmatizuotų“ miesto erdvių. Tarpukariu Kauno senamiestis naujakuriams lietuviams kėlė pasibjaurėjimą, suodžiais suteptos senamiesčio sienos, dvokiančios gatvelės (daugelyje pastatų neįrengtas vandentiekis, paplautos pilamos tiesiai į gatvę), apgriuvę pastatai nežadino poetinės vaizduotės. Ankšti, tamsūs ir nešvarūs kiemai Miškinio poemoje „Žalioji kaimas“ kontrasto principu priešiniai žalių sodžiaus lankų erdvumui ir gaivai:

Kauno senamiesty buvot?
Patys tad matėt ir žinot.
Sienos kiemuos apipuvę,
Ramsčiai rudi geležiniai.

Akmenių kiemas nuklotas.
Baltinius džiauana ant virvių.
Ne, čia ne paupio plotai,
Ne, čia ne tėviškės dirvos.

Suverstos dėžės pasieniais,
Laužo čia pūva kitokio,
Naktys ne tos mėnesienos;
Valomu grindiniu dvokia.

Vakaras plečias ir plečias;
Ką čia matyti galėsi?..
Gatvės iš tikro neplačios,
Dvelkia drėgme ir pelėšiais.⁴⁰⁷

Nemuno link besileidžiančios senamiesčio gatvelės laikinosios sostinės amžininkams asocijavosi su bestseleriu tapusia dviejų dalių apybraižų knyga *Nuodėmių gatvė* (1–2, 1930–1931), kurioje žurnalis-

⁴⁰⁷ Antanas Miškinis, *Rinktiniai raštai*, t. 2: p. 27–28.

tinio reportažo maniera Juozas Beleckas atskleidžia šios senamiesčio gatvės viešnamių kasdienybę. Todėl ir Kaupo pasakų rinkinio recenzentas Vincas Kazokas stebisi autoriaus sprendimu laikinosios sostinės senamiestį paversti pasakų erdve: „Nepažįstamasis veda Kripštuką tamsiomis Kauno Senamiesčio gatvėmis ir įsuka į Gardino gatvę, kurioje, kaip visiems žinoma, dažniausiai turėjo savo lindynes valkatos ir nežinia kuo besiverčią asmenys. Ir kaip tik į vieną šios gatvės namą įveda nepažįstamasis daktarą Kripštuką.“⁴⁰⁸ Laipiojimą Kauno stogais vaikystėje pamėgęs Kaupas senamiesčio erdves traktuoja kitaip nei tarpukariu suplūdusieji iš kaimų į laikinąją sostinę. Jis, žinoma, pastebi, kokios jos apleistos, nuskurdusios, bet tai nesukelia pasibjaurėjimo, atvirksčiai – žadina vaizduotę:

Didžioji Vilniaus gatvė neramiai vingiavo, mirguliuodama iškabomis, per patį Kauno senamiesčio vidurį. Joje stovėjo niūrūs, šalčiu dvelkiantys namai, susimąstę tarsi nepaprasti sargybiniai, ir taip rūščiai žvelgė savo stikliniais langais į skubančius praeivius, kad net baugu darydavosi. Tačiau visų nepaprasčiausias ir labiausiai gąsdinantis pastatas riogsojo priešais ledų krautuvėlę. Tai buvo ruda medinė vaistinė, be galo sena ir pastatyta, kaip tvirtina įžymūs tyrinėtojai, senovės burtininko Samanio. Jos langai žėrėjo keistais spalvotais vitražais, o duryse slypėjo bauginantys veidai, išpjaustyti juodame medyje, ir, rodės, vis piktai šypsodavosi, kam nors mieste susirgus.

Tad ir nenuostabu, kad eidamas vėlai vakare per ištuštėjusią gatvę, tada, kai jau ir smagi ledų krautuvė būdavo užrakinta, visuomet nejaukiai pasijusdavai ties tuo šiurpiu namu. Jis dunksodavo tada paskendęs tamsiuose nakties šešėliuose, ir tik didelis raudonas žibintas, kabojęs sienoje, paslaptinai nušviesdavo jo duris.⁴⁰⁹

Pasakiškajame Kauno senamiestyje galima atrasti paslėptas duris, vedančias ir į chtoniškąjį pasaulį (Kaupo pragaras nėra baisus, velniai pavaizduoti kaip nevykėliai, jų puodai kiauri, sielų pirkimo dokumen-

⁴⁰⁸ Vincas Kazokas, „Knyga apie kasdieniškus daiktus, kurie nėra kasdieniški“, *Švieta*, 1949, Nr. 7, p. 26.

⁴⁰⁹ Julius Kaupas, „Studentas iš Rudosios gatvės“, in: Idem, *Raštai*, p. 66.

tai netvarkingi, neįskaitomi, jie negali išsiversti be žmonių pagalbos – velnių valdovui prireikia daktaro Krištuko paslaugų), ir į dangaus sferą – iš Katedros bokšto veda laiptai į Dievo karalystę („Daktaras Krištukas pargare“). Taigi Kaupo pavaizduotas Kaunas yra įsikūręs pačioje pasaulio ašyje, jungiančioje pragarą su dangumi. Miesto kaip pasaulio centro, *axis mundi*, kaip dangaus, žemės ir pragaro sąlyčio taško traktuotė būdinga seniesiems dangiškujų miestų archetipams⁴¹⁰. Kaupo pasakos, kuriomis sakralizuota tarpukariu vienareikšmiškai profaniška laikyta Kauno erdvė, ženklina esminį lūžį literatūrinės laikinosios sostinės mitologizacijoje raidoje. Išskirtinę miesto padėtį ne tik erdvėje, bet ir laike liudija pasakoje „Tuktuko burtų laikrodis“ įvykęs istorinių epochų persiklojimas – stebuklingo laiko įtrūkio momentu „miesto gatvėm ėmė dundėti senoviškos kariatos, kurias valdė išdidūs tarnai, pasipuošę raudonom livrėjom, tarp praeivių ėmė maišytis šarvuoti senovės riteriai su žvangančiais pentiniais ir aukšti vyrai, persimetę per petį lokio kailį, su šalmais, papuoštais stumbro ragais, ant galvos“⁴¹¹. Šiomis fantastinėmis aplinkybėmis Kauno senamiestis tampa svarbiausio krikščioniškojo pasaulio įvykio – Kristaus gimimo ir jo aplankyti išsiruošusių trijų karalių kelionės – epicentru.

Kaupo kūryboje įvyko radikalus tarpukariu susiformavusio literatūrinio laikinosios sostinės vaizdavimo tradicijos pokytis: atsisakęs *hic et nunc* perspektyvos, Kaupas nukreipė dėmesį nuo miesčionijos kasdienybės teatro į tikrovės plotmėje vaiko žvilgsniui atsiveriantį fantazijos pasaulį. Taip atšauktas nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu įsigaliojęs literatūrinis laikinosios sostinės prakeiksmas, simbolinės puolusiojo miesto reikšmės perkeistos į *axis mundi*. Pokariu, kai Kaunas jau buvo praradęs savo kaip svarbiausio valstybės miesto statusą, laikinoji sostinė pirmą kartą kauniečių išeiivių kūryboje pasirodė kaip vidinė meninio pasaulėvaizdžio erdvė ir pasaulio centras, kaip aukso amžiaus erdvėlaikis, visa ko pradžia ir pabaiga – amžinasis miestas.

⁴¹⁰ Mircea Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė*, vertė Petras Račius, Vilnius: Mintis, 1996, p. 15.

⁴¹¹ Julius Kaupas, „Tuktuko burtų laikrodis“, in: Idem, *Raštai*, p. 62.

Saulėtoji Kauno pusė iš už Atlanto (Birutės Pūkelevičiūtės *Aštuoni lapai*)

Aštuonių lapų (1956) genezė susijusi su dviguba inspiracija: viena vertus, apie 1954-uosius Pūkelevičiūtė įsisažmonino turinti unikalios, niekieno dar nepanaudotos medžiagos – tai jos šeimos pasitraukimo į Vakarų istorija, kita inspiracija – literatūrinės varžytuvės su Antanu Škėma. Kaunietė rašytoja kritiškai vertino *Baltoje drobuleje* (1958)⁴¹² sukurtą laikinosios sostinės paveikslą. Tariamai šabloniškame Škėmos Kaune, rašytojos nuomone, neįstojus miesto dvasios alsavimo („Kas yra jo Kaunas? Dvi kekšės, Įgulos bažnyčia, bilijardai, Vytauto bažnyčia, Laisvės alėja [...] Kur gyvena jo Kauno dvasia?“⁴¹³). Iš rankraštinės įžangos romanui *Aštuoni lapai* aiškėja, kad rašytoja kėlė sau tikslą perteikti ligi šiol literatūroje esantį neužčiuoptą, unikalią laikinosios sostinės atmosferą, jos *genius loci*. Tad kurgi gyvena Pūkelevičiūtės Kauno dvasia?

Jaukus didmiestis

Aštuonių lapų laikinoji sostinė – tai Žaliakalnis, būtent šioje mikrovietoje, Kalniečių gatvėje įsikūrusiuose tėvų namuose ir ant Žaliakalnio šlaito stūksančioje Saulės gimnazijoje, rutuliojasi pagrindinės herojės Birutės gyvenimas. Net ir saulė romano herojės pasaulyje pateka ne iš kur kitur, o iš Girstupio slėnio⁴¹⁴. Manytina, kad tokį rašytojos pasirinkimą lėmė ne tik biografijos faktai – jos tėvai iš tiesų gyveno Kalniečių gatvėje, o ji pati mokėsi „Saulės“ rūmuose įsikūrusioje Šv. Kazimiero seserų kongregacijos mergaičių gimnazijoje, – bet ir įsisažmonintas urbanistinis šios miesto dalies unikalumas, lėmęs tarpukario Kauno specifiką, jo išskirtinumą kitų Europos sostinių kontekste.

⁴¹² Pūkelevičiūtė buvo skaičiusi Škėmos romano rankraštį, kai jie kartu gyveno Monrealyje (1953).

⁴¹³ Birutė Pūkelevičiūtė, Įžanga pradedant rašyti *Aštuonis lapus*, 1954, liepos 4, MLLM 58854.

⁴¹⁴ Birutė Pūkelevičiūtė, *Aštuoni lapai*: premijuotas romanas, [Chicago]: Lietuviškos knygos klubas, 1956, p. 36.

Tarpukariu plėtotoje literatūrinėje Kauno refleksijoje dominavo upių santakos suformuotame slėnyje plytinti Naujamiesčio erdvė su svarbiausia miesto gyvenimo arterija – Laisvės alėja. Centrinės Kauno dalies miestovaizdžio ypatumas – ne tik išsidėstymas slėnyje, bet ir tvirtovės laikais įvesto pastatų aukštingumo ribojimo nulemta žemai slėnys miesto centro architektūros specifika – nepriklausomybės laikotarpiu buvo pasitelktas kaip simbolinis kodas kuriant dvasinės vertikalės stokojančio, miesčioniškai lėkšto, morališkai puolusio miesto mitą. Pūkelevičiūtės sprendimas laikinosios sostinės miestovaizdyje išryškinti erdvinę vertikale, sutelkiant dėmesį į aukštai ant kalvos įsikūrusį Žaliakalnį, kardinaliai pakeitė ligtolinę literatūrinę miesto erdvės semantiką.

Kai išėivijoje *Metmenys* inicijavo diskusiją apie nepriklausomos Lietuvos pasiekimus, Algirdas Julius Greimas išsakė labai kritišką nuomonę apie laikinosios sostinės miestovaizdį: „Jei, kalbėdamas apie Lietuvą, galėčiau pats pasirinkti sau tinkamą svetimtautį, rinkčiausi tokį, kuris nebuvo matęs Kauno. Kaltė čia, žinoma, lietuviškosios buržuazijos ir valdančiųjų sluoksnių, – tiesiog ne kaltė, o vaizduotės stoka, – bet laikinoji sostinė buvo pradėta statyti ne plačiose senamiestį supusių žalumynų erdvėse, o sporadiškai augo senojo slėnio smarvėje, tarp lūšnų ir griuvėsių. Kaunas buvo Europos Rytų miestas be veido: jokia tradicija nesiejo jo su praeitimi; nevaizdavo jis nė jaunos sparčiai augančios ir turtėjančios tautos aspiracijų.“⁴¹⁵ Tačiau Greimas klydo dėl valdančiųjų sluoksnių vaizduotės. 3 dešimtmečio pradžioje naują miesto raidos etapą pradedančioje laikinojoje sostinėje būta ketinimų visą semantinį miesto branduolį perkelti iš caro laikais suprojektuoto Naujamiesčio ant vaizdingos Žaliakalnio kalvos. Šis sumanymas būtų leidęs laisvai formuoti naują simbolinį miesto pavidalą, užuot semantiškai perkodavus gubernijos laikotarpio miesto erdves, kita vertus, slėnyje išsidėsčiusiam miestui jis būtų suteikęs

⁴¹⁵ „Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu įvertinimu“, in: *„Metmenų“ laisvėji svarstymai 1959–1989*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 299.

stokojamą vertikalės ašį. 1923 m., kai jau tapo aišku, kad Vilniaus išvadavimas gali nusikelti į kiek tolesnę ateitį nei buvo manyta iš pradžių, Kauno savivaldybė danų inžinieriui Peteriui Mariui Frandsenui užsakė parengti bendrąjį miesto planą. Žaliakalniui buvo numatytas naujojo miesto centro vaidmuo. „Vytauto kalne planuota pastatyti Universiteto kompleksą, geometriniame Žaliakalnio centre – Prezidentūros, Seimo ir Vyriausiojo teismo rūmus, Aušros g. ir Savanorių pr. sankirtoje – kareivines bei aikštę paradams.“⁴¹⁶ Tarpukariu būta iniciatyvų ant Vytauto kalno statyti ir Vytauto Didžiojo muziejų, svarbiausią nepriklausomybės laikotarpio tautos istorijos, valstybingumo, tautinės atminties saugojimo instituciją⁴¹⁷. Dėl įvairių priežasčių nepavyko Žaliakalnio paversti naujuoju miesto centru⁴¹⁸, nuosekliai realizuotas tik Frandseno ir jam talkinusio inžinieriaus Antano Jokimo plano fragmentas tarp Vydūno alėjos, Radvilėnų plento ir Petrausko gatvės, kur anksčiau plytėjo miestui priklausančios ganyklos. Čia suformuota miesto-sodo koncepcijai artima unikali urbanistinė erdvė: taisyklingos trapecijos formos rajone suplanuoti erdvūs sklypai

⁴¹⁶ Jolita Butkevičienė, Kristina Šilinytė, „Retro vėrinys Kauno papuošalų dėžutėje: tarpukario Žaliakalnis“, *Kauno diena*, 2003, balandžio 19, p. 12.

⁴¹⁷ Giedrė Jankevičiūtė, „Tautos muziejus: vizijos ir tikrovė“, *Menotyra*, 2001, Nr. 4 (25), p. 31–32.

⁴¹⁸ Frandseno ir jam talkinusio inžinieriaus Antano Jokimo planas sudarytas neturint topografinių nuotraukų bei statistinių žinių, be to, jis buvo perdėm radikalus, reikalavo didelių finansinių išteklių. Realizuoti planą kliudė ir ta aplinkybė, kad didelė dalis ketinamos perplanuoti teritorijos priklausė privatiems savininkams. (J. Kovalskis, „Kauno miesto tvarkymas“, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 47, p. 874; Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, „Kauno Žaliakalnio reglamentas ir tvarios raidos nuostatos“, *Meno istorija ir kritika*, 2005, Nr. 1, p. 25–26.) Kita vertus, perkelti miesto centrą į Žaliakalnį buvo atidėliojama dėl teberusenusių vilčių persikelti į Vilnių. Pasak Vytauto Žalio, Smetona yra sakęs užsienio valstybių diplomatomams, kad iš senosios prezidentūros jis tesikelsiąs tik į Vilnių. (Vytautas Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 2, d. 1, Vilnius: Edukologija, 2012, p. 156.) Vis dėlto miesto centro perkėlimo idėjų nebuvo visai atsisakyta, 1939 m. atsakinėdamas į žurnalisto klausimus burmistras Antanas Merkys teigė, esą Gėlių ratas iki šiol buvo paliktas neužstatytas, nes čia iškilsią viešosios paskirties pastatai. (L. R., „Kauno miesto tvarkymo reikalai: pasikalbėjimas su burmistru A. Merkiu“, *Namų savininkas*, 1939, vasario 18, p. 2.)

individualių namų statybai, kur palikta vietos sodams, rajono gatvės pagal išankstinį planą apšodintos skirtingų rūšių medžiais.

Žaliakalnį netrukusi pamėgti inteligentija greitai išsipirko sklypus, pasistatė vilas. Čia, ant aukštai virš miesto iškilusios kalvos, privačiuose sklypeliuose su nuosavais namais, vaismedžių sodais ir daržais, Ažuolyno, Girstupio slėnio, Vytauto parko kaimynystėje, naujakurė lietuvių miestietija jautėsi daug jaukiau nei kaminų dūmuose skendinčiame slėnyje, tarp carinio Naujamiesčio mūro sienų ar ankštose Senamiesčio gatvelėse. Žaliakalnis, idealusis tarpukario Kauno vaizdiny, kūrėsi žemės trauką stipriai tebejutusių naujųjų kauniečių pastangomis. Būtent ši miesto dalis įkūnijo jaukiąją miesto erdvę, kurioje gera pirmajai iš kaimo atvykusiai miestiečių kartai, kur nesijautė gniuždantis didmiestiškas susvetimėjimas, kur išsaugotas intymus privatumas ir kaimynystės bendruomeniškumas. Iš čia, iš Žaliakalnio, atsineštas ir Pūkelevičiūtės romane labai paveikiai besiskleidžiantis *jaukaus* miesto pojūtis. *Aštuonių lapų* Kaunas vaizduojamas kaip unikalus nesuderinamų priešybių miestas, jungiantis didmiestišką Laisvės alėjos prabangą su sodietišku Žaliakalnio gyvenimo būdo jaukumu:

Kaunas jau turi šampanui kibirėlių ir perlamutrinių operos žiūronų, ir šlepečių mažutei lepiui kojai, ir spalvotų druskų voniai: kvepiančių baltom alyvom, karčia levendra ar sandalo medžiu.

„Lobynas“ prekiauja rožine lašiša, prekiauja Parmezano sūriais ir juoda Ceilono arbata.

Madame Jeanette siuva baltinius su koketiškam rožytėm. Madam Jolie – apdribusi lenkė kepurinkė, sidabru nusilakavusi nagus, – kaišo skrybėles stručio plunksnom.

Tačiau nepaisant šių didmiesčio savybių, Kaune jauku.

Vieną vakarą mudvi su mama išėjom pasivaikščioti ir Žemaičių gatvė atradom ežiuką. Ant šaligatvio. Aš jį parsinešiau palto skverne į namus.

Nedaug pasauly yra sostinių, kurių gatvėmis šmirinėtų ežiukai...⁴¹⁹

⁴¹⁹ Birutė Pūkelevičiūtė, *Aštuoni lapai. Devintas lapas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 180. Cituojama iš vėliausio autorei gyvai esant pasirodžiusio romano leidimo, nes jame pirmąsyk atsirado paskutinės trys cituotos ištraukos pastraipos.

Galima abejoti, ar prabangių prekių pasiūla savaime yra didmies-
tiškumo požymis. Kad ir kaip ten būtų, unikalaus, jaukaus didmiesčio
paveikslu Pūkelevičiūtės romane eliminuojama urbanistiniam dis-
kursui specifika miesto ir gamtos priešprieša, formavusi tarpukario
Kauno teksto, ypač Miškinio kūrybos, šerdį. Miestas ir gamta Pūke-
levičiūtės pavaizduotame Žaliakalnyje harmoningai susipina, įimdami
vienas kitą. Taip realizuojama poemoje „Keturi miestai“ Miškinio
sukurta idealaus ketvirtojo miesto utopija – miesto, kuriame ištirpsta
civilizacijos ir gamtos priešprieša:

Tai šviesiai žali balandžio vakarai, prisisunkę aitraus išpurentos žemės
kvapo, atluptos velėnos, susiraizgiusių šaknų stipraus tvaiko, kai jau-
noms obelims prisiima skaudūs skiepai, kai supleišėja karšta duonos plu-
ta, kai kepyklų dūmai pakvimpa kmynais ir rytdienos maišymo rūgštim.
Tai šilti balandžio vakarai, kai sutūtuoja vėlyvas garlaisvis, pamatęs Kauną
šviesiai mėlynoj migloj, pūškuodamas tarp raudonų gelmės gairių. [...]

Tai vakarai, kai pavasaris dykai dalina pažadus.

Kai į gatvių griovius, šiušėdami minkštom, plaukuotom nugarom,
krinta tamsiai raudoni tuopų liūliai, kai mediniu šaukštu prakertamas
rūgštaus pieno paviršius palivotose puodynėse, kai šiltadaržiuose rau-
nami saulučių kupsteliai, pomidorų daigai ir mašastinės našlaitės.

Tai permatomi balandžio vakarai, kai jaunas mėnuo spindi atšvaitais
ant skardinių stogų, kai Neries pakriaušėse dega žibuoklių mėlynumas.
Ir kai mažoms mergaitėms išpinami kasų kaspiniai...⁴²⁰

Tarpukariu laikinosios sostinės tekste, ypač Miškinio poezijoje,
Kauno ir kaimo opozicija buvo ryškinama spalvų palete – sodžius ta-
pytas išvien žaliais tonais (susikūrė literatūrinis topas „žalioji kai-
mas“), o Kaunas – pilko mūro spalva. Pūkelevičiūtės laikinoji sostinė
sužiba visomis pavasariškos gamtos spalvomis, dominuoja pasteliniai,
žalsvi ir melsvi tonai: „Aš užsilenkiu ant laiptų atramos. Apačioj guli
Kaunas. Mano gimtas miestas – šviesiai žalias mano Kaunas...“⁴²¹

⁴²⁰ Birutė Pūkelevičiūtė, *Aštuoni lapai*: premijuotas romanas, p. 167–168.

⁴²¹ *Ibid.*, p. 385.

Laikinosios sostinės vizija Pūkelevičiūtės romane atgyja per kvapus, spalvas, faktūras. Dėmesingumas juslinių potyrių niuansams, įdėmus įsižiūrėjimas į menkiausias detales būdingas praeities sugrąžinimo situacijai. Pasak Kubiliaus, *Aštuoniuose lapuose* „nostalgijos pažadinta atmintis kilnoja mažiausią gyvenimo smulkmeną kaip stebuklą, kuris nepasikartos. Vizinis regėjimas mato paprastuose daiktuose džiaugsmingą buvimo palaimą ir nesudrumstą prasmę“⁴²². Retrospektyvus žvilgsnis iš anapus katastrofos, pavasariškajame laikinosios sostinės vaizdinyje glūdinti pabaigos nuojauta lemia aukštuosius emocinius tonus. Todėl Kauno paveikslas Pūkelevičiūtės romane plevena tartum trapi vizija, artėjančios pjūties paženklintas gležnas pavasario žiedas⁴²³.

Prisikėlimo topika

Pūkelevičiūtės tapomoje laikinosios sostinės panoramoje pabrėžtinai vyrauja bundančios pavasario gamtos vaizdinija. Semantinė pavasario paradigma, kuriai priklauso rytas, saulė, jaunystė, atgimimas, prisikėlimas, persmelkia visus romano pasakojimo lygmenis, yra bendras simbolinis jų vardiklis. Dvidešimtmetė Birutė 1945 m. pavasarį Raudonosios armijos apsuptame Dancige mintimimis grįžta į savo gyvenimo pavasarį – vaikystę ir ankstyvąją jaunystę Kaune. Jos gyvenimo

⁴²² Vytautas Kubilius, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*, p. 49.

⁴²³ „Kauno pavasaris yra žibuoklių spalvos.

Ar tai Nemuno atšvaitai, ar rausvai mėlynas sambrėškio dangus, ar vienplaukių mergaičių šypsenos Laisvės alėjos sankryžose? Skardiniuose dubenėliuose sumerkti žibuoklių pundeliai; permatoma oda, basnitė, pašiurpę kojos, maži, atgrubę pirštai, vaikiškų akių liūdesys ir niekad nepatirtas džiaugsmas – yra žibuoklių spalvos. Kaip gležni žiedai, suskinti Aleksoto ir Jiesios šlaituose, Neries pakrauišėj ir Girstupio klony.

Tirpstantis sniegas, lengvas merginų juokas, plono šilko skarelės, Miesto sodo žibintų šviesa, Muzėjaus laikrodžio dūžiai ir nuogos platanų šakos ties pašto langais – yra žibuoklių spalvos.

Ir pirmieji mano meilės žodžiai, pirmas mano žvilgsnio alkis yra dar kaip Kauno pavasario vakaras – žibuoklių spalvos.“ (Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, p. 383–384.)

siužetinė linija supinama su laikinosios sostinės ir nepriklausomos Lietuvos istoriosofine refleksija pabrėžiant datų sutapimą: Birutė yra nepriklausomybės vaikas, gimusi valstybės kūrimosi aušroje, ji augo kartu su jauna valstybe ir naujam gyvenimui prisikėlusia laikinąja jos sostine. Ryto, pavasario, saulės, jaunystės ir prisikėlimo topikos intensyvumą romane akomodoja Birutės gyvenimo tarpsnio ir stebuklingai prisikėlusios jaunos valstybės paralelė⁴²⁴.

Iš semantinės pavasario paradigmos didžiausią svorį romano struktūroje įgyja prisikėlimo sema: evangelinės didžiosios savaitės įvykių – Kristaus įžengimo į Jeruzalę triumfo, mirties ir prisikėlimo seka yra romano kompozicijos pagrindas, įvairiais pavidalais ji pasikartoja visose siužetinėse pasakojimo plotmėse. Evangelinės simbolikos įprasmintą romano kompoziciją padiktavo autobiografiniai faktai: 1945 m. didįjį pirmadienį sovietų kariuomenė pradėjo bombarduoti Dancigą, kuriame prieglobstį rado nuo sovietinės okupacijos besitraukianti Pūkelevičiūtės šeima, po kelių dienų, praleistų slapsstantis miesto griuvėsiuose, nuo tėvų pasimetusiai Birutei pavyksta ištrūkti iš smurtaujančių raudonarmiečių apgulto miesto. Romane plėtojamoje autorės bendravardės Birutės gyvenimo siužetinėje linijoje evangelinė Didžiosios savaitės įvykių seka pasirodo kaip vaikystės Kaune patirta gyvenimo pilnatvė, vėliau jos šeimą ištinka katastrofa Raudonosios armijos užimtame Dancige, o merginos pabėgimas iš raudonarmiečių užimto miesto priligsta stebuklui, nors tikrojo prisikėlimo viltis nukeliama į ateitį – Velykas sovietiniame persiuntimo lageryje pasitinkanti Birutė kupina vilties ir ryžto prasibrauti į sąjun-

⁴²⁴ „Suma baigiasi. Dabar pamokslininkas kalba apie Velykų dienos ramybę.

Ramybė pirmai jaunai gentkartei. Naujos gadinės vaikams.

Jūs užgimėt pavasario rytą, prisikėlimo šventės džiaugsmė; jūsų pienas, vanduo ir duona kvepėjo raudonaisiais dobilais.

Kai suspurdėjot lopšių pintinėse, kai pirmą kartą praverėt akis – švietė saulė. Didžiulė saulė, pakilusi šventųjų augštupių rūkuose, pagarbinta keliaženklių skrituliais. Švietė saulė Lietuvos.

Laimingi kūdikiai! Jūs nežinot savo žemės, raidės ir žodžio kainos. Šimtmečių svajonę, laimėtą per aukas ir per pasišventimą – jūs paveldėjot įpėdinystės teise. Lengva širdim, kaip pridera venturčiams.“ (*Ibid.*, p. 386.)

gininkų valdomą Vokietijos dalį. Pagal minėtą seką dėliojama ir nepriklausomos Lietuvos bei ją reprezentuojančios laikinosios sostinės istorija: nuo pavasariško suklestėjimo tarpukario dvidešimtmečiu iki sovietinės okupacijos katastrofos, paskutiniojo evangelinės sekos dėmens – prisikėlimo – tik trumpalaikė iliuzija – Birželio sukilimas – ir į tolumą ateitį projektuojama naujo atgimimo viltis.

Pūkelevičiūtės kuriamas simbolinis nepriklausomos Lietuvos vaizdinys grįstas tarpukariu suformuotu valstybės kūrimo(si) kaip stebuklingo prisikėlimo mitu. Jo objektyvacija laikinosios sostinės miestovaizdyje tapo ant Žaliakalnio šlaito iškilusi paminklinė Kristaus Prisikėlimo bažnyčia. Ji yra ir Pūkelevičiūtės romane kuriamo miestovaizdžio prasminė dominantė, o kartu – miesto bei valstybės istorinės savimonės reprezentacija.

Prisikėlimo bažnyčios simbolinė reikšmė, sujungianti Kristaus prisikėlimą su tautos ir valstybės prisikėlimu, romane įgyja papildomą reikšmę – užbėgdama už akių įvykių eigai, pasakotoja numato savo miesto ir valstybės lemtį bei projektuoja simbolinį bažnyčios kaip nepriklausomos Lietuvos epochos paminklo vaidmenį ateityje:

Aš leidžiuosi laiptais žemyn ir juntu, kaip nuo kalno krinta didelis Prisikėlimo bažnyčios šešėlis.

Atsisuku ir užkeliu galvą į tiesų jos bokštą.

Kokia augšta, kokia šviesi bus mūsų bažnyčia!

Ryto saulėj ji paraus, lyg nuotaka, klūpanti jungtuvių apeigos džiaugsmė, naktį liepsnos iš tolo, lyg milžiniška žvakė, uždegta Velykų garbei. Ir keleiviai – pėsti ar važiuoti – išvydę pavasariškai liekną jos bokštą, žinos, kad jau netoli Kauno miestas.

Ten mes apvaikščiiosim savo Velykas. Šventos žemės prisikėlimą.

[...]

Bet jeigu šitos augštos sienos liks stovėti tuščios, be varpų ir be altoarių – tegu tas bokštas būna tarsi liudininko pirštas, pakeltas priešais ant liūdno Kauno kalno. Teprimena jis gimusiems naujoj vergijoj, kad buvo laisvės laikmetis – –⁴²⁵

⁴²⁵ *Ibid.*, p. 388–389.

Iš šios ištraukos akivaizdžiai matyti, kad Pūkelevičiūtės romane pasirodantis idealizuotas laikinosios sostinės kaip nepriklausomos Lietuvos, o kartu ir romano herojės gyvenimo pilnatvės erdvėlaikis turi ryškių aukso amžiaus mito bruožų: vienu metu yra ir fikcija, ir aiškinimo sistema, ir mobilizuojanti žinia⁴²⁶.

Sakraliosios vertikalės įtvirtinimas laikinosios sostinės mitokūroje yra svarbiausia permaina, įvykusi išeivijoje, lyginant su tarpukario laikotarpiu. Kauniečiai išeiviai – Pūkelevičiūtė ir Kaupas – reabilitavo romantizmo epochos literatūroje nubrėžtą miesto *sacrum* vertikalę. Tiesa, jos turinys yra pakeistas: XIX a. apdainuotų legendinių pagonišųjų Santakos ir Aleksoto šventyklų vietą užėmė realūs krikščioniškasis miesto paveldas ir katalikiškasis tarpukario Kauno kultūros diskursas⁴²⁷. Pirmąsyk literatūriniame laikinosios sostinės tekste krikščioniškieji simboliai įsisąmoninami kaip imanentiškai glūdintys tiek miesto kraštovaizdyje⁴²⁸, tiek Kauno heraldikoje⁴²⁹. Katalikiškoji miesto kultūra persmelkusi pagrindinės romano veikėjos vaikystės prisiminimus (neišdildomą įspūdį jai palikusi miesto gatvėmis plaukianti bažnytinė procesija), krikščioniškosios vertybės ir katalikiška ugdymo sistema formuoja jos asmenybę, pasaulėvaizdį, vertybinę sistemą: karo sumaištis krečiamame Dancige griūva humanistinės krikščioniškosios vertybės ir Birutė ieško atramų atsiminimuose apie šiltą katalikiškos mergaičių gimnazijos atmosferą, mylimas savo

⁴²⁶ Raoul Girardet, *op. cit.*, p. 132–133.

⁴²⁷ Laikinoji sostinė buvo nepriklausomos Lietuvos katalikiškosios kultūros židinys: dar 1863 m. į Kauną perkeltas Žemaičių vyskupijos centras ir kunigų seminarija; nuo 1926 m., kai popiežius Pijus XI apaštališkąja konstitucija įkūrė Lietuvos bažnytinę provinciją (jos teritorija apėmė anuometę nepriklausomą Lietuvą), jos centru, religine Lietuvos širdimi, tapo Kaunas. Čia įsikūrė daugumos Lietuvoje veikusių vienuolių namai, pasauliečių katalikiškųjų organizacijų centrai, vyko svarbiausi Lietuvos religinio gyvenimo renginiai, Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos fakultetas tapo katalikiškojo intelektualinio gyvenimo židiniu. (Irena Vaišvilaitė, „Kaunas 1926 m. tapo religine Lietuvos širdimi“, in: *Kauno arkivyskupijai 75: leidinys apie Kauno arkivyskupijos praeitį ir dabartį*, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2001, p. 8.)

⁴²⁸ Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, p. 44.

⁴²⁹ *Ibid.*, p. 385.

mokytojas – Šv. Kazimiero kongregacijos vienuoles. Mokyklos metu prisiminimų fragmentai įsirašo į saulėtojo nepriklausomybės laikų Kauno paradigmą, regisi nutvieksti istorinių gimnazijos rūmų fasade įkomponuotos didžiulės cementinės saulės spindulių⁴³⁰.

Krikščioniškąja vertybių sistema grįsta ir *Aštuonių lapų* struktūrai svarbi Kauno ir Dancigo paralelė: abu šie miestai reprezentuoja krikščioniškąją Vakarų Europos kultūrą, kurią brutaliai naikina įsiveržusi barbarų azijiečių orda – būtent taip sovietų valdžia ir kariuomenė yra traktuojami Pūkelevičiūtės romane⁴³¹. Raudonosios armijos bombarduojamas, vėliau kareivių siaubiamas Dancigas romane vaizduojamas kaip pasaulio pabaigos mizanscena (itin ryškiai pasirodo generalinės absoliucijos (visuotinio nuodėmių atleidimo) epizode⁴³²). Pasakotoja yra solidari su šio miesto gyventojais, nes Dancigo tragediją suvokia kaip abiem tautoms – ir lietuviams, ir vokiečiams – bendros krikščioniškosios Vakarų kultūros katastrofą⁴³³.

⁴³⁰ „Puikūs raudonų plytų rūmai; pačiame jų viršuje iškalta didžiulė cemento saulė, trykštanti plačiais spinduliais.

Jei tylų vakarą lipi į kalną, visi gimnazijos langai dega, tviska skaisčiom ugnim. Lyg ten ir būtų užmigusi žioruodama saulė.“ (*Ibid.*, p. 244.)

⁴³¹ Sovietinės okupacijos tapatinimas su Aukso ordos žygiu į Europą yra būdingas karo metų ir pokario lietuvių kolektyvinei istorinei vaizduotei. Plg. Igno Šeinius politinius memuarus, 1940 m. švedų kalba išleistą *Raudonąjį tvaną*, arba Birželio sukilimo dienomis ėjusio Lietuvių aktyvistų fronto laikraščio *Į laisvę* publikacijas – ten apstu panašios retorikos. Viena vertus, ją stimuliuavo sovietinės okupacijos metais vykdytų represijų brutalumas, itin žiaurių žudynių Rainiuose, Pravieniškėse, Panevėžyje sukeltas šokas bei grynai asmeniniai įspūdžiai – liudytojų atsiminimuose pabrėžiama, kad dauguma 1940 m. birželį į Kauną įžengusių sovietų karių buvo kaukazietiškos ir azijietiškos kilmės: žemo ūgio, tamsaus gymio, įkypų akių ir pan. Antra vertus, žvelgiant kiek platesniame kontekste sunku atsispirti įspūdžiui, kad Pūkelevičiūtės plėtojama civilizacinė opozicija yra stipriai paveikta nacistinės retorikos. Vokietijos kaip Europos gelbėtojos ir išvadotojos nuo azijiečių bolševikų ordos sėjamo smurto mitas buvo viena iš pagrindinių nacistinės propagandos klišių.

⁴³² *Ibid.*, p. 26–27.

⁴³³ „Aš žinau, kad šitai tautai atėjo teisinga ataskaitos valanda. Kodėl gi man gaila trempiamos jų žemės, griaunamų miestų, prievartaujamų moterų? Kur prasižėdė ir kur baigiasi mano šalies sienos? Argi net iki čia siekia mano tėvynė [...]?

Kita greta katalikiškojo diskurso ryški tarpukario Kauno substrato sfera, kurią Pūkelevičiūtė pasitelkia kurdama laikinosios sotinės mitą, yra patriotinis miesto kultūros dėmuo. Ir Pūkelevičiūtės kuriamame, ir realiajame tarpukario Kauno miestovaizdyje ji simboliškai įkūnijo Karo muziejus. Pasak architektės Jolitos Kančienės, muziejaus sklypas ir Vienybės aikštė kaip vientisas urbanistinis darinys buvo labiausiai ideologiškai įprasmintas viešoji miesto erdvė⁴³⁴. Kaip nepriklausomybės kovose žuvusių karių pagerbimo vieta sumanytas muziejus tapo ryškiausiu nacionaliniu nepriklausomos Lietuvos simboliu, laikinosios sostinės ikona. Invalidų eiseną ir amžinoji ugnis prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ tapo į kasdienį miesto gyvenimą įterpta istorinės atminties akimirka, nuolat grąžinančia prie svarbiausio, labiausiai akcentuojamo valstybės istorijos momento – savanorių karių apgintos Lietuvos nepriklausomybės. Pūkelevičiūtės romane Karo muziejaus vaidmuo formuojant nepriklausomybės laikų visuomenės aksiologinę sistemą ryškinamas epizode apie Dancige atsitiktinai sutiktą draugės brolių Jonuką. Jo pavyzdžiu pasakotoja išreiškia visos patriotiniais idealais išugdytos nepriklausomybės laikų kauniečių kartos pasaulėžiūrą:

Tai buvo tikras Kauno vaikas.

Kiekvieną vakarą jis eidavo Muzėjun. Į vėliavos nuleidimo iškilmes. Vienas – be mamos, be Rimos. Kiek kartų, eidama pro šalį, matydavau prie Nežinomojo kareivio kapo žalitvorės baltą Jonuko kepurės bumbulą...

Berniukas stovėdavo rimtas ir tylus, net nekrustelėdamas, per visas apeigas. Pro invalidų eiseną, pro rūkstančius aukuro dūmus, toji vaikiška galvutė man vaidenosi, kaip kažkas nepaprastai šviesaus ir giedro, kaip kažkas švento, ko Kaunui gali pavydėti visi pasaulio miestai.⁴³⁵

[...] tai mūsų žemynas, kur vėjas drungnas ir dangaus spalva švelni; kur žiedai išauga ant grakštaus ir plono koto, kur miestai mėgsta marmurą ir žydrus tvenkinius, kur moterų ir deivių šypsenos vienodai neišskaitomos.

Ir huno rimbas dabar plaka bendrą mūsų motiną. Europą.“ (Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, p. 318–319.)

⁴³⁴ Jolita Kančienė, „Laikinosios sostinės reprezentacinės aikštės“, *Archiforma*, 2006, Nr. 3, p. 75.

⁴³⁵ Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, p. 22–23.

Šia scena išaukštinamas vienas iš būdingų laikinosios sostinės bruožų – tarpukariu iš tiesų buvo dedamos didelės pastangos ugdyti miestiečių patriotizmą. Tarpukario Kaune gimęs ir augęs Valdas Adamkus savo atsiminimuose teigia: „svarbiausia, ką man davė Kaunas – sąmoningas patriotizmas, įskiepytas visam gyvenimui.“⁴³⁶ Nepriklausomybės laikais suformuotos patriotinės vertybės kauniečių inteligentų šeimose išliko patvarios net ir sovietmečiu, lėmė rezistencinę Kauno dvasią okupacijos metais.

Lyginant su tarpukariu kurtu laikinosios sostinės tekstu, Pūkelevičiūtės romane vertybinės skalės vektoriai susikeičia vietomis. 3–4 dešimtmečių literatūroje Kaunas buvo atsidūręs apatinėje skalės dalyje. Gretindami gyvenamojo meto tikrovę su *Aušros* gadynės idealizmu, atgimimo laikų visuomenininkų pasišventimu tautai ir valstybei, miesčionėjantį Kauną amžininkai tapatino su moraliniu, socialiniu, idėjiniu ir dvasiniu nuosmikiu, nuopoliu, o viršutinę skalės dalį dažniausiai užėmė sodžius, išeiivių iš kaimo inteligentijos kartai virtęs prarastuoju rojumi. *Aštuonių lapų* laikinoji sostinė priklauso nebesugrąžinamos idealizuotos praeities paradigmai: jos simboliniame vaizdinyje dominuoja krikščioniškųjų ir patriotinių idealų kuriama vertikalė. Priešpriešą laikinosios sostinės kaip prarastojo rojaus erdvėlaikiui sudaro sovietinės okupacijos pragaras tiek Lietuvoje (politinis teroras ir Birželio trėmimai), tiek Vokietijoje (karo nusikaltimai sovietų okupuotoje teritorijoje).

Romano kalbančiosios santykis su laikinosios sostinės tikrove kinta nuo vaiko žvilgsniu pamatyto miesto iki politines realijas bandančios suvokti abiturientės, į naivaus vaiko ar aikštingos paauglės matomą pasaulį protarpiais įsiterpia visažinės pasakotojos komentarai, alternatyvi realijų traktuotė. Sovietinės okupacijos epizodas ženklina retrospektyvaus žvilgsnio pasirodymą tekste – iki tol kurtą vaiko, paauglės sąmonėje susiklosčiusį nekonfliktišką miesto paveikslą imama koreguoti įterpiant anksčiau nutylėtas, retušuotas socialinės ir politinės tarpukario Lietuvos tikrovės detales (scena, kai paauglė Birutė

⁴³⁶ Valdas Adamkus, „Gyvenimas idealų šviesoje“, *Miesto IQ*, 2009, Nr. 9–10, p. 24.

prašo tėvą įstoti į tautininkų partiją, nes tik tokiu būdu šeima galinti kilti socialinių rangų kopėčiomis), įvedama buržuazijos tema. Pūkelevičiūtė pirmoji literatūriniam laikinosios sostinės tekste prabyla buržuazijos socialinės klasės vardu (tarpukario literatūroje šis visuomenės sluoksnius kritikuotas iš nonkonformisto, maištininko pozicijų). Žvilgsnis iš vidaus lemia kiek netikėtai tekste pasirodantį kolektyvinės kaltės įsisąmoninimą. Norint perprasti šią pasakotojos poziciją, pravartu atsižvelgti į lietuvių katalikiškosios sociologijos srovės pradininko Antano Maceinos veikalus. Studijose *Socialinis teisingumas* (1937) ir *Buržuazijos žlugimas* (1940) buržuazijos suklestėjimą Maceina vaizduoja kaip materialistinės pasaulėžiūros kulminaciją, žmogaus nusigręžimą nuo Dievo, nuo dvasios į pragmatizmą, ekonominę naudą, ankstyvųjų krikščionių dorybes – artimojo meilę, labdarybę – pakeičiant savanaudiškumu, prabangos ir komforto siekiu. Pūkelevičiūtės romane šešiolika Birutės gyvenimo metų, praleistų nerūpestingai mėgaujantis Kauno gyvenimo komfortu, traktuojami kaip savotiška „prigimtinė nuodėmė“, kaip kaltė gimti buržuazinėje šeimoje, augti buržuazinėje aplinkoje, svajoti buržuazinę svajonę. Šis kaltės įsisąmoninimas kyla iš krikščioniškosios pasaulėžiūros, elipsiškai išreikštos Naujojo Testamento palyginimu: „Lengviau kupranugariai išlįsti pro adatos ausį, negu turtuoliui įeiti į Dievo karalystę!“ (Lk 18, 25). Tarpukario Kaunas *Aštuoniuose lapuose* vaizduojamas kaip išpuikęs dėl sėkmės, apsvaigęs savo turtais, prabanga, komfortu. Sovietinė okupacija romane traktuojama kaip išblaivinimo akimirka, kaip staiga, netikėtai laikinąją sostinę išstikęs pelnytas Dievo atpildas. Taigi čia veriasi jau tarpukariu varijuota Kauno ir pražūčiai pasmerktų bibliinių miestų Babilono, Tyro ir Sidono paralelė. Pirmojo bolševikmečio politinės represijos ir karo pabėgėlių dalia traktuojami kaip Dievo siųstas išbandymas, turįs apvalyti privačių Kauno gimnazijų generaciją, atskleisti jai tikrąjį gyvenimo turinį, tikrąsias vertybes:

Aš žinau, kad dabar atėjo kieta valanda.

Kad tik tada, kai mes rysim karčią malonės duoną, kai springsim pažeminimo ašarom, kai mūsų delnai pratrūks pusių skauduliais ir suke-

pę lūpos nuolankiai dėkos už vandens gurkšnį, kad tik tada atpirksim šešiolika savo pavasarių, kuriais mus užliūliavo paikindamas Kaunas.

Mums bus leista šitaip išsigelbėti. Nes mūsų rankos nėra tuščios ir ne visi mūsų troškimai menkaverčiai.⁴³⁷

Krikščioniškoji etika, kurią Pūkelevičiūtė traktuoja kaip nepriklausomos Lietuvos visuomenės vertybių sistemos ašį, romane pateikiama kaip tarpukario kultūros augintinės atrama ir atspara prieš karo suirutes išlaisvintą, atpalaiduotą nevaldomą brutalumą, grobuoniškus instinktus⁴³⁸.

Apibendrinant galima tarti, kad laikinosios sostinės mitokūrai Pūkelevičiūtė pasitelkė nepriklausomybės laikų visuomenės labiausiai deklaruotų vertybinių sandų – krikščionybės ir patriotizmo – sampyną – tariamai ryškiausią miesto gyvenimo ir kultūros bruožą. Kaip simbolinis miesto vaizdinio kodas pasirinkta prisikėlimo topika susiejo naujai užgimusią laikinąją sostinę su jauna Lietuvos valstybe, jos prisikėlimu laisvei ir nepriklausomybei.

Laikinosios sostinės mitokūros lūžis išėivijoje

Aštuoni lapai simptomiškai liudija išėivijoje pakitusį lietuvių požiūrį į laikinąją sostinę. Tarpukario literatūroje Kaunas dažniausiai reflektuotas kaip abstraktus miestas, kaip opozicija kaimui, kaimiškajai Lietuvai. Nepriklausomybės epochai nuėjus į praeitį, Kaunui literatūroje pagaliau pripažintas sostinės – nepriklausomos Lietuvos reprezentacijos – vaidmuo. Tai, kad Kauno kaip laikinosios sostinės gyvavimo metai sutapo su nepriklausomybės dvidešimtmečiu, lėmė pokariu pasireiškusį jūdviejų tapatinimą. Po antrosios sovietinės okupacijos

⁴³⁷ Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, p. 251.

⁴³⁸ Kai romano herojė trumpam pasiduoda pastarajam instinktui – bombardavimo metu puola drauge su kitais plėšti parduotuvės, – pasijunta išdavusi save, praradusi vidinį savo turinį, likusi tuščiu lukštu. (*Ibid.*, p. 63.)

išblėsus visą vokiečių teberusėnusioms nepriklausomybės atgavimo viltims, Kaunas su svarbiausiais patriotiniais simboliais (tokiais kaip Karo muziejus ir jo sodelis, Prisikėlimo bažnyčia) kolektyvinėje sąmonėje palaiptui tapo nepriklausomos valstybės metonimija. Po visų amžiaus vidurio kataklizmų jau emigracijoje atsigręžus į nepriklausomybės dvidešimtmetį, šis laikotarpis ėmė regėtis kaip aukso amžius, o laikinoji nepriklausomos Lietuvos sostinė – kaip „laisvės pasaka“. Būtent taip ji metaforizuojama 1945 m. Ravensburge sukurtame Bernardo Brazdžionio eilėraštyje „Atminimų miestas“:

Atminimuose žydintis mieste,
Su Nerim, su senais ažuolais,
Su manim tu ir temstant, ir brėkstant
Dunksai liūdno benamio keliais.

Rūsčios supasi Nemuno bangos,
Tartum kruvinas skundas širdy,
Dengia dūmai ir žemę ir dangų,
Ieškai prieglaudos ir nerandi.

Laisvės pasaka – liepų alėja,
Uostas, tiltas, Maironio namai,
Pilies mūrai, tiek amžių tylėję,
Turgaus aikštės, klegėję linksmi,

Ir tu, Prisikėlimo bažnyčia,
Ir jūs, rožės Muziejaus sode –
Kaip mažytė, be galo mažytė
Tolumoje pasiklydus žvaigždė, –

Atminimuose likę man šviečiat
Sutemoj ir aušros spinduliuos,
Lyg varpų milžinų balsas kviečiat:
– Atgalios, atgalios, atgalios!..⁴³⁹

⁴³⁹ Bernardas Brazdžionis, *Svetimi kalnai*, Tübingen: Antanas Urbonas, 1945, p. 170.

Brazdžionio eilėraštyje Kauno žydėjimas yra tiek poetinio subjekto jaunystės metafora, tiek valstybingumo suklestėjimo simbolis, o benamystė nurodo ir į karo pabėgėlio būklę, ir į valstybingumo praradimo situaciją. Žemę ir dangų dengiantys dūmai – ne tik karo metų tikrovės vaizdinija, jie priskirtini tam pačiam simbolių laukui kaip ir okupacijos ūkanos, minimos Šeiniaus memuaruose, Pūkelevičiūtės romane⁴⁴⁰. Kauno miestovaizdis Brazdžionio tekste komponuojamas iš didžiausių simbolių krūvi tarpukariu įgijusių urbanistinių erdvių ir objektų: pradedant Prisikėlimo bažnyčia ir Karo muziejaus sodeliu, pirmųjų nepriklausomybės metinių proga Laisvės alėjos vardą gavusiu prospektu, baigiant legendinės tarpukario Kauno asmenybės, tautos dainiaus titulu vainikuoto Maironio⁴⁴¹, namais bei specialiai Vytauto metinėms užkonservuotais ir stipriai ideologiškai koduotais Kauno pilies griuvėsiais. Visi jie tiesiogiai susiję su nepriklausomybės semema (Vytautas tarpukariu išaukštintas kaip ryžtingiausiai LDK autonomiją nuo Lenkijos karūnos gynęs kunigaikštis). Taigi Kaunas išėivijos literatūroje poetizuotas dėl dvigubos prarasties situacijos: buvo ilgimasi konkretaus vaikystės / jaunystės miesto bei su juo susijusių atsiminimų ir kartu skaudžiai išgyvenamas laikinosios sostinės reprezentuojamos nepriklausomos valstybės praradimas.

⁴⁴⁰ Antrojo bolševikmečio artėjimą *Aštuoniuose lapuose* Pūkelevičiūtė perteikė apokaliptine vaizdinija: „O už bažnyčios sienų, už tylaus kiemo ir vartų skliauto – dreba Kauno gatvių grindinys. Rusai peržengė Lietuvos sieną ir vokiečių kariuomenė traukiasi visais keliais. Darda didžiosios patrankos, apkarstytos tinklais ir dulkėtom šakom, žviegdami šliaužia šarvuotųjų vikšrai. Karšta birželio saulė aptraukta geltona migla. Tai sieros, degėsių ir prakaito rūkas, smėlio ir žaizdos spalva. Tai ketvirtojo Apreiškimo žirgo palšas šešėlis, gėlmės šulinio dūmai ir skėrių sparnų šlamėjimas.“ (Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, p. 283.)

⁴⁴¹ Žinoma, čia esama ir biografinio konteksto, 1940–1944 m. Brazdžionis dirbo Maironio lietuvių literatūros muziejaus direktoriumi. Bet, sprendžiant pagal prasmę eilėraščio visumą, svarbiau čia vis dėlto ne biografinis intertekstas, o Maironio kaip patriotinio poeto reikšmė lietuvių kultūrai. Akcentuojant Maironio vardą aktualizuojama ne estetinė Siručio rūmų (XVIII a. vėlyvojo baroko architektūros paminklo) vertė, o ideologinė reikšmė (iškiliausio patriotinio lietuvių poeto namai).

Laikinosios sostinės tapatinimas su Lietuva lėmė ir karo metų bei egzodo literatūroje išryškėjusį Nemuno dėmens aktualizavimą Kau-
no kraštovaizdyje (Nėris „Kur baltas miestas“, Brazdžionis „Atminimų
miestui“, Pūkelevičiūtė *Aštuoni lapai*). Tarpukariu Kaunas dažniausiai
regėtas kaip abstrahuota urbanistinės civilizacijos erdvė – priešprieša
tėviškei, gimtajai palaukei, kaimiškam landšaftui, natūraliai gamtinei
aplinkai. Ryškinant Kauno ir kaimo opoziciją, Nemunas (ryškiausias
Lietuvos gamtinio savivaizdžio, kultūrinio kraštovaizdžio akcentas)
laikinosios sostinės miestovaizdyje veik nebuvo reflektuojamas. Situa-
cija kardinaliai pasikeitė karo metais ir išėivijoje: tautosakinę Nemuno
šalies topiką įėmęs miesto prie Nemuno vaizdinys įgalino substitucijos
mechanizmą. 1942 m. Ufoje tėvynės ilgesio kamuojama Nėris eiliavo:

Dieną ir naktį – tartum šešėlis
Skrisiu ir skrisiu – niekur nesėsiu.
Kur baltas miestas, kur Nemunėlis,
Ten aš nutūpsiu, ten pailsėsiu.⁴⁴²

Skirtingai nei tarpukariu, kai laikinoji sostinė į skaitytoją grėžėsi
tamsiąja savo puse, apnuogino socialines, moralines miesto visuo-
menės piktžaidzes, išėivijos grožinėje literatūroje ir memuaristikoje
Kaunas vaizduojamas nutviektas simbolinių nepriklausomybės sau-
lės spindulių (čia galėtume prisiminti emblemišką Mykolo Vaitkaus
atsiminimų serijos pavadinimą *Nepriklausomybės saulėj, 1918–1940*
(1968–1969)). Pūkelevičiūtės, Orintaitės, Pulgio Andriušio (tikr. Ful-
gencijus Andrusevičius) išėivijos laikotarpio kūryboje Kauno mitolo-
gizavimui pasitelkta semantinė pavasario paradigma, jaunystės, ryto,
saulės, prisikėlimo topika išreiškia egzodo laikotarpio istorinės atmin-
ties būklę, polinkį idealizuoti, poetizuoti nepriklausomybės laikotar-
pį. Antai Andriušio humoristinio romano *Tipelis* (1954) finaliniame
skyriuje tapoma simbolinė Kauno panorama perteikia pavasariškojo
Kauno kaip laisvei pakirdusios jaunos, veiklios ir ambicingos šalies

⁴⁴² Salomėja Nėris, *Prie didelio kelio*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla,
1994, p. 22.

sostinės paveikslą⁴⁴³. Jaunos ir veržlios nepriklausomos Lietuvos dvasią Pūkelevičiūtės romano pasakotoja išgirsta skambant Ukmergės plentu žengiančių husarų dainoje: „Ir toks buvo tada visas kraštas. Lyg jaunas žemdirbys ankstyvą rytmetį: nusiprausęs šaltu vandeniu, atsiraitojęs pašukinių marškinių rankoves, pasispjaudęs abu pūslėtus delnus ir apžvelgęs nuo slenksčio visą Dievo dieną. Pasirengęs versti kelmus, grūsti akmenis, žiesti plytas, kasti pamatus...“⁴⁴⁴

Kauno „jaunystės“ akcentas, pasakotojos žvilgsnio fokusavimas į nepriklausomybės laikotarpio Kauno istoriją, specifinius, reprezentacinius laikinosios sostinės objektus ir erdves ypač išryškėja gretinant jo ir Dancigo vaizdavimą romane. Pastarasis skaitytojui pristatomas kaip viduramžių architektūros, turtingos istorijos miestas, labiausiai akcentuojant laisvojo Hanzos miesto paveldą, kuriantį vietos dvasią. O štai XV a. pradžioje Magdeburgo teises įgijusio ir netrukus savo kaip prekybinio miesto įtaką Baltijos regione įtvirtinusio Kauno istorija Pūkelevičiūtės romane visiškai neatspindėta, nors būtent Dancigas anuomet tapo svarbiausiu prekybiniu Kauno part-

⁴⁴³ „Pilnas saulės Kaunas, šlaituose žydi obelys, alyvų krūmuose vis dar tauškia lakštingalos, Nepriklausomybės aikštėje jau išsidžiovino rasas gvazdikai ir levukai, karo muziejaus sodelyje berželių kasos sumerktos į auksinius spindulius, viskas mirga, žvilga, pilstosi šviesomis, kad net pensininkas ant suoliuko atideda knygą ir įsižiūri į beržus. [...] Prasideda begalinė pavasario diena Kaune, Vilniaus gatvė pavirsta vienu dideliu klyksmu, keikiasi sunkieji vežikai, ašimis sukliuvę su ūkininkų vežimais, griausmu praskrenda autobusai, saulė galutinai įsiviešpatauja senamiesčio kiemuose, apšviesdama palaiptes, balkonus, silkių griaučių ir vištos kojų primėtytus užkaborius, saldinių dirbtuvėlių latakus, su maišais kėblinėja handeliai, mokyklose dzinguliuoja skambučiai, mokiniai spardo futbolą, iš valgyklų kvepia kopūstai, prekiauja, mokosi, meldžiasi, tarnauja, valdo Kaunas, pakirdęs naujai diena. Prakaitu, popieriais, smegenimis, šunuodegiavimu, suktybėmis, doru darbu pelnosi sau duoną Kaunas, šluodamas gatves, protestuodamas vekselius, gaudydamas šunis, vedžiodamas plunksna po valdišką popierių, laistydamas gvazdikus ir levukus Nepriklausomybės aikštėje, rėkdamas komandas kareivinių aikštėje, ardamas daržą Žaliakalnyje, kapodamas malkas, kraudamas dažus ant drobės, devyniais amatais dešimtu badu pakilo kaunietis, išbudintas saulės.“ (Pulgis Andriušis, *Tipelis*: humoristinis romanas, [Boston]: Gabija, [1954], p. 229–231.)

⁴⁴⁴ Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, 32.

neriu⁴⁴⁵. Pūkelevičiūtė eliminuoja istorinį Kauno miesto matmenį, į pirmą planą iškeldama prisikėlimo simbolika persmelktą naują šio miesto kaip laikinosios sostinės gyvavimo etapą.

Humoristinis Andriušio romanas yra būdingas pavyzdys, kaip išėivijoje sumažėjo tarpukario Kauno teksto šerdimi buvusios socialinės kritikos. *Tipelyje* vaizduojami anekdotiniai personažai – valkataujančios laikinosios sostinės „pusinteligėčiai“, ant asocialumo ribos balansuojantys nepritapėliai, kurių, pasak Andriušio, laikinojoje sostinėje knibždėte knibždėjo⁴⁴⁶, – išjuokiami kaip greito uždarbio ieškantys tinginiai, jų gyvenimo nesėkmės esą glūdi jų pačių karakteryje, kyla dėl valios ir darbštumo stokos. Tarpukariu priešingai – visuomenės paraščių žmonės buvo vaizduojami kaip tragiški personažai, jų likimo dramatos turėjo apnuoginti buržuazinės santvarkos ydas, socialinį visuomenės neįautrumą, miesto kaip demoralizuojančios terpės poveikį individui. Antai iš provincijos į Kauną studijuoti atvykusi mergina Tilvyčio romane *Ministerijos Rožė* tampa prostitute, nes pragyventi iš skurdžios mašininkės algos Kaune esą neįmanoma, ir pats miestiškas gyvenimas jauną moterį stumte stumia į amoralų gyvenimo būdą. Jaunas, neturtingas studentas Venclovos romane *Draugystė* kone miršta iš bado savo skurdžioje palėpėje, todėl nebemato prasmės toliau gyventi, ketina nusižudyti, ir tik pažintis su komunistinio pagrindžio nariais sugrąžina jam teisingesnio gyvenimo viltį šioje esą socialiai neteisingoje visuomenėje.

Išėivijoje įvykusios laikinosios sostinės mito transformacijos pavyzdžiu galėtų tapti Petronėlės Orintaitės kūryba. 1934 m. pasirodžiusiame romane *Paslėpta žaizda* Kauną ji vaizdavo kaip tvankų,

⁴⁴⁵ Nors Kaunas nebuvo Hanzos sąjungos narys, bet priklausė jos erdvei, buvo svarbus Hanzos prekybos partneris, užmezgęs su ja ne tik prekybos, bet ir kultūros ryšius, palikusius ryškius pėdsakus jo istorijoje. Hanzos pirkkliai turėjo savo atstovybę Kaune, ir nors jų bendruomenė mieste nebuvo didelė, jie atnešė į Kauną savo verslo kultūrą, savo miestiškus papročius, pagaliau prekybininkai stiprino savo verslo ryšius ir mišriomis santuokomis. (Zigmantas Kiaupa, „Kaunas – Hanzos erdvės miestas“, in: *Kauno savasties ženklai*, sudarytoja Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 19–24.)

⁴⁴⁶ Cit. iš Antanas Vaičiulaitis, „Pulgis Andriušis“, *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Čikaga: Lituanistikos institutas, 1992, p. 261.

skęstantį dulkėse, alsinamą vidurvasario kaitros. Gniuždanti sausra romane nurodo ne tik į klimatinę miesto specifiką – visame kūrinyje stipriai akcentuojama moters dvasią alsinanti kasdienybės dulkių nupilkinta valdininkiško gyvenimo rutina. Kaunas vaizduojamas kaip atgrasus valdininkiškos rutinos mechanizmas, kuriame atskiras individas tesąs nereikšmingas, inertiškai besisukantis sraigtelis. O štai išėivijoje pasirodžiusioje Orintaitės apybraižoje „Valstietis nuo Vabalninko“ Kaunas alsuoja nepriklausomybės pavasario gaiva, tarsi stebuklas, tarsi brangakmenis suspindi visomis vaivorykštės spalvomis:

Su lietuviškais brandos atestatais iš skurdokų, dar caro slėgmės ir Didžiojo karo nuoskaudom žaizdotų Lietuvos pakraščių – urmu subildėjome Kaunan, kuris netikėtai buvo apsigerbęs sostinės (nors tik laikinos) spindulingu vainiku ir kuris – tartum tik dabar pamatėme! – nuo senovės amžių sėdėjo dailiausiam mūsų didupių skreite.

Ir mums visa čia – tartum saulėtekio spalvomis sužėrėjo... Ilgai išsiilgtos laisvės lūkesčių žvaigždėmis sumirgėjo, atgyjančiu tautos pavasariu nusvaigino...

Atsivėrė mums Kaunas – kaip vos pro ledą prasiskleidžias ir gajumo sultimis beišsprogstąs legendinio paparčio pumpuras. Ir nuvergė jaunuliškas širdis nebeatknajamai ši tokia staigia drąsa valdovų puikybėn išskylanti sostinė!⁴⁴⁷

Išėivijoje įvykusį vertybinį Kauno teksto lūžį iliustruoja ir vieno iš ryškiausių topografinių miesto ypatumų – išsidėstymo upių santakos suformuotame slėnyje – nulemto simbolinio miesto vaizdinio kodifikacija. Žemai slėnyje dunksantis miestas tarpukariu sietas su moraline nuokalne, nuosmukiu, dvasine vilkduobe, o štai Orintaitės apybraižos ištraukoje ta pati topografinė detalė virsta motiniškos globos, saugumo, prieglobsčio semantiką generuojančiu didžiųjų Lietuvos upių *skreitu*. Minėtą reljefinę miesto ypatybę poetizuoja ir Pūkelevičiūtė. Nuo Žaliakalnio šlaito regima naktinė miesto panorama *Aštuoniuose lapuose* nė kiek neprimena *Altorių šešėly* sukurto ugniaakio civilizacijos demono paveikslo, ji virsta žvaigždėto skliauto atspindžiu, į žemę nusileidusiu dangumi: „O Žaliakalnio papėdėj

⁴⁴⁷ Petronėlė Orintaitė, „Valstietis nuo Vabalninko“, p. 113–114.

mirgėjo Kaunas, gatvių žibintais ir nušviestais tiltų takais, lyg dviejų upių klonin nukritęs žvaigždynas.⁴⁴⁸ Romano herojės atsisveikinimo su gimtuoju miestu scenoje Kauną apglėbusi dvišaka upių srovė įgyja sielvartingai užlaužtų rankų pavidalą⁴⁴⁹.

Egzodo laikotarpiui nebūdinga tarpukariu išryškėjusi tendencija literatūrinį laikinosios sostinės pasakojimą konstruoti pasitelkiant archetipinį kelionės ir jos metu tykančio išbandymo siužetą. Auklėjamojo romano žanrinę principą išėivijoje nustelbė idilė (Pūkelevičiūtė), pikareskinis romanas (Pulgis Andriušis), stebuklinė pasaka (Kaupas).

Laikinosios sostinės poetizavimo tendenciją išėivijoje neabejotinai skatino skaitytojo – lietuvių emigrantų bendruomenės – lūkesčių horizontas. Jį praskleidžia Andriušio prisipažinimas: „Jausdamas, jog istorija gali sukelti labai ‚neigiamą‘ nepriklausomos Lietuvos įspūdį, prikaišiojau lyrinių tiradų apie Kauną ir jo apylinkes, lyg ir atskiedžiant tą tamsų įspūdį.“⁴⁵⁰ Kubilius yra atkreipęs dėmesį, kad aukštoji tonacija, atitinkanti idealizuotą santykį su dingusiu pasauliu, būdingiausia pirmojo pokario dešimtmečio išėivijos literatūrai⁴⁵¹. Iš tiesų 1982 m. Pūkelevičiūtės sukurtame *Aštuonių lapų* tęsinyje, romane *Devintas lapas*, laikinosios sostinės idealizacija gerokai nuslopusi, randasi distancija, ironiškas santykis su tarpukario miesto tikrove.

Greta išėivijoje vyravusio „saulėtojo“ Kauno vaizdinio būta ir kitokių laikinosios sostinės literatūrinės refleksijos variantų. Antai Škėmos romane *Balta drobulė* skleidžiasi tarpukariu susiformavusi vionalaikų – istorinės ir laikinosios – sostinių vertinimo tradicija: Elenos prisiminimuose iškyla romantizuotas Vilnius su mistinėmis senamiesčio erdvėmis, kuriose tebegyvena bajorų dvasios; o Garšvos atmintyje laikinoji sostinė išlikus kaip profaniška erdvė, kurią įkūnija iš carinio sąstingio beprakuntanti, sparčiai modernėjanti, socialinių prieštaravimų ir margos minios klegesio kupina Laisvės alėja suubrėžtinai prie žemės priplotu bizantiškuoju Soboru centre⁴⁵².

⁴⁴⁸ Birutė Pūkelevičiūtė, *op. cit.*, p. 248

⁴⁴⁹ *Ibid.*, p. 285.

⁴⁵⁰ Cit. iš Antanas Vaičiulaitis, *op. cit.*, p. 261–262.

⁴⁵¹ Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 51.

⁴⁵² Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 1: *Proza*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 381–382, 417.

Kauną savo kūryboje įamžinusiems išėivijos rašytojams būdinga dėmesį sutelkti į nepriklausomybės laikotarpį, retas kuris egzodo autorius vaizduoja pirmosios sovietinės okupacijos metų laikinąją sostinę⁴⁵³, veik nėra grožinės literatūros apie vokiečių Kauną⁴⁵⁴.

Apibendrinant galima tarti, kad išėivijos literatūroje tarpukario Kaunas tapatinamas su nepriklausoma valstybe, laikinoji sostinė nesyk tampa Lietuvos Respublikos metonimija, jos ikona. Šis tapatinimas iš dalies paaiškina vertybinį lūžį, įvykusį egzodo literatūriname laikinosios sostinės tekste: tarpukariu Kaunas buvo pajuokiamas, kritikuojamas, o išėivijoje laikinoji sostinė imama poetizuoti, idealizuoti, atrandamas iki tol literatūroje neišryškėjęs pasakiškasis miesto matmuo.

„Buržuazinio Kauno“ atminties politika ir rezistencinė miesto dvasia

Išėivijoje klostęsis laikinosios sostinės kaip aukso amžiaus atminties diskursas yra diametraliai priešingas susiformavusiam sovietinėje Lietuvoje. Pastarojoje „Kauno era“ atsidūrė anapus ideologiškai teisingos istorinės raidos linijos, vaizduota(si) kaip miesto proletariato sunkmetis „po buržuazijos letena“⁴⁵⁵.

Sovietmečiu nepriklausomybės laikotarpio kolektyvinė atmintis modeliuota selektyviai, pasitelkiant represinės užmaršties (Aleidos

⁴⁵³ Kaip pavyzdį galima būtų minėti Jurgio Gliaudos romaną *Ora pro nobis*, 1953.

⁴⁵⁴ Pūkelevičiūtės romane vokiečių Kaunas perteikiamas poetizuotu pavasarėjančio Vytauto parko vaizdiniu, sutelktas išimtinai į pirmosios meilės siužetinę giją. Šis pasakotojos atsitraukimas nuo istorinės tikrovės kontrastuoja su prieš tai einančiomis istorinių realių gausiomis pirmojo sovietmečio ir Birželio sukilimo scenomis. Ar tokį meninį sprendimą diktavo noras išsaugoti „saulėtojo Kauno“ mito grynumą, ar XX a. 6 dešimtmetyje dar neišspręsta kolektyvinės karo metų, holokausto atminties problema?

⁴⁵⁵ Taip pavadintas tarpukario miesto raidą apžvelgiantis reprezentacinio leidinio *Tarybinis Kaunas* skyrius (Juozas Maniūšis, *Tarybinis Kaunas*, Kaunas: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1949, p. 4).

Assmann terminas) įrankius: propagandą, cenzūrą, nepriklausomybės laikotarpio spaudos (dokumentinės, grožinės literatūros, periodikos) perkėlimą į specialiuosius, uždarus bibliotekų fondus. Viešai buvo galima „atsiminti“ tik tai, kas neprieštaravo komunistų partijos aprobuotai tarpukario traktuotei. Sąvoka „nepriklausoma Lietuva“ apskritai išnyko iš istoriografinės vartosenos, ji buvo pakeista terminu „buržuazinė Lietuva“. Tokiu būdu naujai perdėlioti akcentai: politinės (ne)priklausomybės rakursas pakeistas visuomeninės santvarkos aspektu. Buržuazinės Lietuvos periodas traktuotas kaip istorinis klystkelis, nukrypimas nuo visuomeninio progreso eigos (t. y. nuo 1918 m. gruodį Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujamos Lietuvos laikinosios revoliucinės vyriausybės paskelbtos Lietuvos Tarybų Respublikos). Tarpukario Lietuvos istorija tapyta pabrėžtinai niūriomis spalvomis, kaip antai: „Šalyje nuolatos buvo karinė padėtis, siautėjo žiaurus fašistinis teroras, kalėjimai buvo prikimšti darbo žmonių, komunistų ir komjaunuolių.“⁴⁵⁶

Tarpukario Kauną oficialiai buvo galima vaizduoti vieninteliu rakursu – kaip pagrindžio komunistinio judėjimo Lietuvoje centrą. Tai, kas į šią sampratą netilpo arba jai prieštaravo, negalėjo pakliūti į viešą atminties diskursą. Laikinosios sostinės istorija sovietinėje istoriografijoje vaizduota kaip darbininkų streikų ir po jų vyksusių politinių represijų virtinė. Iškiliausiais istoriniais šio laikotarpio miesto įvykiais paskelbta 1918 m. gruodį įsteigta Kauno miesto Darbininkų atstovų taryba (išsilaikė tris savaites), 1920 m. Kauno įgulos maištas (keturi sukilimo organizatoriai sušaudyti), 1926 m. gruodžio 27 d. įvykdytas mirties nuosprendis keturiems komunistų partijos ir komjaunimo vadovams (po mirties juos imta vadinti keturiais komunarais), 1936 m. Kauno darbininkų demonstracija ir streikas bei kaip „fašistinės diktatūros žlugimas“ įvardyti Liaudies seimo rinkimai 1940 m. liepos 14–15 d. Šiuos įvykius „buržuazinio“ laikotarpio „at-

⁴⁵⁶ Aleksandra Gulbinskienė, Vincas Černeckis, Petras Kežinaitis, *Kaunas: jo praeitis, dabartis ir ateitis*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 29.

minties vietomis“ paversti padėjo ir meno (skulptūros, tapybos) bei literatūros kūriniai⁴⁵⁷.

Pagal sovietinę Kauno istorinės atminties politiką pokariu su-
skubta ideologiškai perkoduoti tebedunksančias laikinosios sostinės
epochos dekoracijas: nepriklausomybės idėją įamžinusias viešąsias
miesto erdves, pastatus ir paminklus. Laisvės alėja antrusyk pervadin-
ta Stalino prospektu (po chruščiovinio atlydžio, 1961 m., grąžintas
Laisvės alėjos pavadinimas). Vasario 16-osios gatvė pervadinta Lie-
pos 21-osios gatve⁴⁵⁸, po karo nebaigta statyti Prisikėlimo bažnyčia
rekonstruota į radijo imtuvų gamyklą, o jos bokštas naudotas kaip
socialistinių šūkių stendas. Stalininiu laikotarpiu performuota bei
Juliaus Janonio vardu pervadinta Vienybės aikštė, nugriovus Laisvės
statulą kompoziciniu aikštės branduoliu tapo Lenino paminklas⁴⁵⁹.
Istorijos muziejumi pervadinto Karo muziejaus sodelyje anksčiau
įamžinta nepriklausomybės kovų atmintis pakeista komunistinio
pogrindžio ir sovietinės Lietuvos herojų atminties įamžinimu. So-

⁴⁵⁷ Iš tapybos darbų minėtini Vinco Dilkos sovietmečiu sukurti paveiksai, įam-
žinantis 1920 m. Panemunės kareivių sukilimą ir 1925 m. Kauno bedarbių
demonstraciją. Keturių komunarų žūtį įamžino skulptorių Napoleono Pet-
rulio, Broniaus Vyšniausko, architekto Kazimiero Šešelgio sukurtas ir 1973 m.
Ramybės parke pastatytas paminklas. Literatūroje keturių komunarų veiklą
ir žūtį įamžino Aleksandras Gudaitis-Guzevičius romane *Sąmokslas* (1–2,
1964–1965), Salomėja Nėris poemoje „Keturi“ (1940) ir kt., 1936 m. dar-
bininkų demonstraciją beletrizuotuose memuaruose heroizavo Eduardas
Mieželaitis (Eduardas Mieželaitis, *Raštai*, t. 3: *Kontrapunktas*, Vilnius: Vaga,
1979, p. 117).

⁴⁵⁸ 1940 liepos 21 d. į pirmąjį posėdį susirinkęs Liaudies seimas pakeitė šalies san-
tvarką ir paskelbė Lietuvą Tarybų Socialistine Respublika bei priėmė nutarimą
prašyti SSRS priimti ją į Sąjungos sudėtį. Kauno gatvių pavadinimų kaita soviet-
mečiu vaizdžiai liudija pastangas miesto istorijos politiką formuoti nepriklaus-
omybės diskursą pakeičiant tarpukario komunistinio pogrindžio ir sovietinio
antihitlerinio pasipriešinimo aukų įamžinimu. Kauno gatvėvardžių kaitos is-
torija detalai atsiskleidžia leidinyje *Kauno miesto planai XIX a.–XX a. pirmoji
pusė* pateiktoje lentelėje (*Kauno miesto planai XIX a.–XX a. pirmoji pusė*, sudarė
Nijolė Ambraškienė, Vitalija Girčytė, Kaunas: Kauno apskrities archyvas, 2007,
p. 25–57).

⁴⁵⁹ Jolita Kančienė, „Laikinosios sostinės reprezentacinės aikštės“, p. 79.

vietinės istoriografijos suformuota tarpukario Kauno istorijos ikona tapo socialistinės revoliucijos pagrindžio herojai ir „fašistinio režimo“ kankiniai: Karolis Požela, Juozas Greifenbergeris, Kazys Giedrys, Rapolas Čarnas. 1947 m. buvo ekshumuoti VI forto teritorijoje palaidoti jų palaikai, po kremavimo urnos su palaikais įmūrytos į istorinio muziejaus sodelio sieną, pačiame muziejuje įrengta rekonstruota Poželos kambario aplinka su jo asmeniniais daiktais⁴⁶⁰. (Poželos vardu pavadintas ir vienas iš trijų sovietmečio Kauno rajonų.) Pora metų anksčiau sodyje palaidota ir iškiliausios tarybinės poetės vardą pelnusi Salomėja Nėris, jai pastatytas paminklas (skulpt. Bernardas Bučas). Vietoje Nežinomo kareivio kapo pastatytas Felikso Dzeržinskio biustas, vietoje Laisvės statulos – Vinco Mickevičiaus-Kapsuko biustas, šalia muziejaus ant betono pjedestalo užkeltas sovietinis tankas, kaip tariama, vienas pirmųjų įvažiuojęs į miestą 1944 m. rugpjūtį⁴⁶¹. Tokiu būdu didžiausių ideologinių krūvių turėjusi laikinosios sostinės viešoji erdvė pavirto unifikuotu sovietinio miesto skveru. Pasak Juditos Vaičiūnaitės, „Karo muziejaus sodelis, toks savas vaikystėj, darėsi vis nykesnis ir nykesnis. Pradingo Laisvės statula, Nežinomo kario paminklas, nebuvo vėliavos nuleidimo. Tik negailestinga tylą, gūdus pokario vėjai. Bet ir toks jis man buvo brangus. Buvau suaugusi su jo architektūrine erdve ir dvasia“⁴⁶².

Net ir sunaikinti laikinosios sostinės laikų patriotiniai simboliai liko gyvi individualioje atmintyje, tebeveikė kaip nepriklausomybės laikotarpiu susiformavusios vertybinės struktūros įvaizdžiai. Tiek pirmosios sovietinės okupacijos metais, tiek vokiečių ir pokario Karo muziejuje nebeskambėjo Laisvės varpo dūžiai, tačiau Laisvės varpas kaip simbolis išliko pokario partizanų dainose. 1922 m. muziejaus bokšte pakabintas Amerikos lietuvių dovanotas Laisvės varpas turėjo įrašą: „O, skambink per amžius vaikams Lietuvos, / Kad laisvės never-

⁴⁶⁰ *Kauno valstybinis istorijos muziejus*, Vilnius: Mintis, 1980, 15 atvirukų aplanke.

⁴⁶¹ Stasys Abramauskas, Vincas Černeckis, Aleksandra Gulbinskienė, *Kaunas*, Vilnius: Mintis, 1968, p. 90.

⁴⁶² Judita Vaičiūnaitė, „Salomėja“, in: *Idem, Raštai*, t. 3, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008, p. 365.

tas, kas negina jos⁴⁶³, kuriuo išreikšta pagarba nepriklausomybės kovų savanoriams ir duotas priesakas ateities kartoms. Laisvės varpo dūžiai buvo viena iš pagrindinių oficialių nepriklausomos Lietuvos valstybinių švenčių programos dalių, svarbiausias akcentas. Pokario partizanų dainose Laisvės varpas metaforizuoja nepriklausomybę, primena patriotinį įžadą, susieja pokario rezistenciją su nepriklausomybės kovomis:

Tuoj Laisvės varpą įkelsim į bokštą –
Skambink vaikams Lietuvos,
Skambink per amžius, nevertas – kukū –
Laisvės, kas negina jos.⁴⁶⁴

Daugelis laisvės kovų dalyvių buvo gimę, subrendę nepriklausomoje Lietuvoje, jų pasaulėžiūra formavosi veikiamą tarpukariu susikūrusių simbolinių įvaizdžių. Partizanų pogrindžio leidinių, dokumentų apipavidalinime greta Gedimino pilies, Vyčio, Vyčio kryžiaus galima aptikti laikinosios sostinės patriotinius simbolius – Laisvės statulą ir paminklą „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“⁴⁶⁵. Tai rodo, kad nepriklausomybės augintinių sąmonėje patriotinės vertybės funkcionavo Karo muziejaus sodelio simbolinės kompozicijos suformuotais įvaizdžiais, o pokario rezistentai save suvokė kaip nepriklausomybės kovų tęsėjus, tarpukario patriotinių priesakų vykdytojus.

⁴⁶³ Akiras [Petras Biržys], *op. cit.*, p. 26.

⁴⁶⁴ „Šaltis į šiaurę ekspresu jau rieda“ (*Lietuvių liaudies dainynas*, t. XXI: *Karinės istorinės dainos*, t. 6: *Partizanų dainos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 115. Daina 1988–2000 m. užrašyta Dzūkijoje, Marijampolės ir Kauno apskrityse.)

⁴⁶⁵ Laisvės statula vaizduota LLKS Prisikėlimo apygardos leidinio *Prisikėlimo ugnis* vinjetėje, ant Tauro apygardos štabo išleistų *Laisvės kovų dainų* (1947) rinkinio viršelio, taip pat ant įvairių partizanų dokumentų (padėkų, pažymėjimų), paminklas „Žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę“ pavaizduotas LLKS Gedimino tėvonijos vado pasirašyto padėkos rašto vinjetėje (1950) (žr. <http://partizanai.org/failai/html/tauro-muziejus.htm>, <http://www.partizanai.org/failai/html/laisves-kovu-dainos.htm>. Žiūrėta 2014 07 27). Už nuorodą esu dėkinga istorikei Aistei Petrauskienei.

Net ir iš naujo ideologiškai perkodavus simbolines miesto erdves, Kaunas liko „vienintelis Lietuvoje miestas, turintis tokį gausų ir unikalų tarpukario modernistinės architektūros palikimą“⁴⁶⁶. Šios miesto architektūros ir urbanistikos formomis įprasminotos tarpukario Kauno atminties buvo neįmanoma ištrinti iš miesto veido. Kita vertus, po Antrojo pasaulinio karo bendras Kauno miestovaizdis pakito: miestas išaugo du kartus, suformuoti nauji gyvenamieji ir pramonės rajonai, patvenkus Nemuną ir pastačius hidroelektrinę atsirado Kauno marios, vykdyta Senamiesčio rekonstrukcija, keisti Naujamiesčio bruožai. Ši intensyvi plėtra, pasak architektologės Jūratės Tutlytės, „lėmė tai, kad Kaunas įgavo pakitusias miesto struktūros ir jo vizualinės raiškos formas – netolygų, (vietomis) trūkčiojantį pavidalą“⁴⁶⁷.

Pokariu keitėsi ne tik miesto panorama – radikaliai transformavosi ligtolinė jo kultūra, viešasis gyvenimas. Į Vakarų pasitraukus ir į Sibirą ištrėmus nemažą dalį laikinosios sostinės laikų inteligentijos, miestas tarsi grįžo į laikus po Pirmojo pasaulinio karo: Kaunan plūstantys kaimiečiai vėl iš naujo jaukinosi miestą, suteikdami jo kultūrai sodietišką gyvenimo bruožų. Priemiesčių naujakuriai kaimišku papročiu vėl sukasė ir daržais pavertė ankstesnių gyventojų išpuoselėtas privačių namų vejas, sandėliukuose ėmė auginti kiaules, kiemuose paleido lakstyti vištas⁴⁶⁸. Sovietinio Kauno tikro-

⁴⁶⁶ Jūratė Tutlytė, „Europietiškosios tradicijos Kauno architektūroje“, in: *Kauno atradimai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 34.

⁴⁶⁷ *Ibid.*, p. 35.

⁴⁶⁸ Šią pokariu pasireiškusių miestiško gyvenimo formų regresiją savo atsiminimuose vaizdžiai nupasakojo šančiškis inžinierius architektas Jurgis Vanagas: „Po karo mūsų name apsigyveno nauji žmonės, dauguma Kauno apylinkių kaimus palikusios šeimos. Tai buvo pirmoji pokario migracijos ‚kaimas-miestas‘ banga. Apskritai, ji smarkiai pakeitė viso Kauno socialinį-intelektinį portretą. Miestas beveik neteko savo ‚grietinėles‘: dalį žinomų inteligentų, kurie liko nepasitraukę į Vakarų, smarkiai praretino deportacijos. Kaunas dar labiau supras-tėjo, ypač kai sovietai visokiais būdais ir priverstinai jį vilko į grynai rusiško tipo pramoninio miesto kailį. Asimetriškai buvo ugdoma ir gausinama tik inžinerinė techninė inteligentija.“

vėje nepriklausomybės laikų visuomeninių struktūrų nebeliko nė pėdsako (tarpukariu didelė dalis gyventojų buvo įsitraukę į visuomeninių organizacijų, draugijų – skautų, Šaulių sąjungos, katalikiškųjų draugijų, studentų korporacijų – veiklą). Stalinizmo metais suskubta iš miesto išguiti humanitarinę akademinę kultūrą: 1950 m. uždarytas Kauno valstybinis (buvęs Vytauto Didžiojo) universitetas, keli jo padaliniai pertvarkyti į Kauno politechnikos institutą ir Kauno medicinos institutą. Egidijaus Aleksandravičiaus teigimu, Kaunas sovietinės valdžios buvo planingai verčiamas „svarbiausia technokratinės inteligentijos kalve Lietuvoje“⁴⁶⁹. Mieste pastačius stambias pramonės gamyklas, jis tapo uždaras, oficialiai užsieniečiams neprieinamas⁴⁷⁰.

Inkliuzinė laikinoji sostinė

Kaunas visą sovietmetį išliko lietuviškiausias Respublikos miestas, 1959 m. gyventojų surašymo duomenimis net 82 proc. kauniečių buvo lietuviai (płg.: Vilniuje lietuvių skaičius tesiekė 33,6 proc., Klai-

Tai, kas vyko čia pat, prieš akis, buvo tarsi parodomasis miesto nuosmukio, jo socialinės raidos mikromastelio etiudas. Naujakuriai su savimi atsivežė ne tik valstietišką mantą, rakandus, bet ir jiems būdingą ankstesnę kaimo tipo gyvenimą. Gerulato [ankstesnio namo savininko – V. Š.] puoselėta veja buvo sukasta lysvėmis, jose jau dygo ir varganai tarpo svogūnai, salotos, burokėliai. Sukaltuose sandėliukų garduose ėmė kriuksėti riestasnakės. Čia, kieme, be ceremonijų ir nenuvejant smalsių vaikų, jos, žviegiančios, būdavo „dratuojamos“, kastruojamos, skerdziamos... Kieme, visur palikdamos lipnias balutes, karaliavo vištos.“ (Jurgis Vanagas, *Šančių praeities takais*, trečioji pataisyta ir papildyta laida, Kaunas: ARX Baltica, 2010, p. 217–218.)

⁴⁶⁹ Egidijus Aleksandravičius, „Kaunas istorijos vingiuose“, in: Idem, *Praeitis, istorija ir istorikai*, Vilnius: Vaga, 2000, p. 119.

⁴⁷⁰ *Ibid.*, p. 119.

pėdoje – 55,6 proc.)⁴⁷¹. Lyginant su kitais Lietuvos didmiesčiais, XX a. 6 dešimtmečio Kaune gyveno ženkliai mažiau rusų – 1959 m. duomenimis tik 11,6 proc. (Vilniuje šis skaičius siekė 29,4 proc., Klaipėdoje – 35,2 proc.)⁴⁷². Pasak Gintaro Beresnevičiaus, sovietinės okupacijos metais „Kauno *lietuviškumas* buvo pabrėžtinai, esminis. Tai buvo jo paskirtis“⁴⁷³. Būtent šis miesto bruožas, Beresnevičiaus nuomone, lėmė, kad Kaunas vienintelis iš sovietmečio Lietuvos miestų turėjo aiškiai juntamą, atpažįstamą ideologiją⁴⁷⁴. Iš laikinosios sostinės laikų paveldėta tautinių, patriotinių ir krikščioniškųjų vertybių sampyna grįsta Kauno savimone tvėrė visą sovietmetį, veikė kaip atspara priverstinei sovietizacijai, rusifikacijos politikai. Kauno kaip lietuviybės bastiono vaidmuo buvo juntamas iki pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Pasak Egidijaus Aleksandravičiaus, „Lietuviškoji rezistencinė dvasia Kaune [...] reiškėsi stipriau nei kitur. 1956 m., o ypač 1972 m. mieste kilusios antisovietinės riaušės išgarsino Kauną ne mažiau kaip *Žalgirio* pergalės dešimtmečiu vėliau. [...] Hipių ir rock-kultūros pakilimo metu *Laisvės alėja* buvo tarytum laisvūnų ir individualistų Meka [...]“⁴⁷⁵. Visi šie procesai iš dalies buvo susiję su laikinosios sostinės atminties gyvybingumu sovietiniame Kaune.

Sovietinės ideologijos nutylima istorinė laikinosios sostinės atmintis (tiek, kiek ji buvo pajėgi atlaikyti represyviai formuojamos viešosios kolektyvinės atminties spaudimą ir „nepersistruktūruoti“

⁴⁷¹ 1959 metų visasąjunginio surašymo duomenys (*Lietuvos miestai ir rajonai*), Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, Lietuvos skyrius, 1962, p. 102. Paskutinio tarpukariu išleisto Kauno miesto statistikos metraščio numerio duomenimis 1938 m. lietuviai sudarė tik 61,4 proc. laikinosios sostinės gyventojų. (*Kauno miesto statistikos metraštis 1938*, Kaunas: Kauno miesto s-bės statistikos biuro leidinys, 1939, p. 10.) Santykinė lietuvių etninės bendruomenės dalis sovietmečiu pakilo sunaikintos žydų bendruomenės sąskaita, mat tarpukariu žydų etninei grupei priklausė penktadalį miesto gyventojų (1938 m. jie sudarė 25,3 proc. kauniečių (*Ibid.*, p. 10), po karo jų beliko 2,2 proc. (1959 metų visasąjunginio surašymo duomenys, p. 103.)

⁴⁷² *Ibid.*, p. 102.

⁴⁷³ Gintaras Beresnevičius, *Ant laiko ašmenų*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 119.

⁴⁷⁴ *Ibid.*, p. 120.

⁴⁷⁵ Egidijus Aleksandravičius, „Kaunas istorijos vingiuose“, p. 119.

pagal jos modelius) tegalėjo išlikti privačioje sferoje. Irenos Šutinienės teigimu,

tarpukario atmintis sovietmečių įgijo kontrastines – opozicinės oficialiajai sovietinei sistemai atminties – reikšmes, kurių nemaža dalis išliko per visą sovietmetį ir lėmė svarbią jų reikšmę posovietiniame nacionaliniame diskurse. Kauno komunikacinėje atmintyje, kultūrinės traumos paradigmoje suvokto kaip opozicinio oficialiajam, diskurso tęstinumas buvo išreikštas ryškiausiai, nes, kitaip negu Vilniuje ir Klaipėdoje, čia geriausiai išliko atminties ‚socialinių rėmų‘ – gyventojų (ir šeimų bei kitų grupių) tęstinumas, taip pat ši atmintis rėmėsi ir gausiais to laikotarpio ženklais miesto erdvėse.⁴⁷⁶

Lietuvių dominuojamame Kaune, kur, nepaisant emigracijos ir trėmimų, tebegyveno nemaža dalis tarpukario miesto inteligentijos, susidarė sąlygos kurtis savotiškiems nepriklausomos Lietuvos atminties rezervatams. Pokariu gimęs kaunietis rašytojas Markas Zingeris teigia augęs ‚keistoje, kiek šmėkliškoje, reminiscencijų persmelktoje atmosferoje, kurią pavadinčiau Laikinosios sostinės Dvasia‘⁴⁷⁷. Autobiografinių detalių gausiame Beresnevičiaus romane *Paruzija* (2005) aprašoma 7–8 dešimtmečių Žaliakalnyje, tarpukariu susiformavusio lietuvių viduriniojo sluoksnio dominuojamoje miesto dalyje, išlikusi nuo socialistinės ideologijos ir gyvenimo būdo izoliuota laikinosios sostinės sala, tarsi anachroninis inkliuzas sovietinėje miesto tikrovėje:

Mūsų namuose nebuvo nieko rusišku šriftu, iki šešiasdešimt septintųjų; laikraščiai į namus ėjo lietuviški, nors ir ideologizuoti [...]. Namuose stovėjo smetoniniai baldai, sunkūs, neišardomi, neperkraustomi – su

⁴⁷⁶ Irena Šutinienė, ‚Laikinosios sostinės‘ ir sovietmečio atminties erdvinių reprezentacijų reikšmės, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*: straipsnių rinkinys, sudarė Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 432.

⁴⁷⁷ Markas Zingeris, ‚Pabaigos žodis‘, in: Idem, *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 229.

polinkiu į amžinybę; smetoninės knygos supo mane; iki Chruščiovo *pe-restroikos* bandymo lietuviškų knygų nereikėjo papildyti, nes namuose buvo milžiniška – smetoniškų knygų – biblioteka, įrišti trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių lietuviškos spaudos komplektai; fantastiškai įdomūs, juos galėjau vartyti ir vartyti. [...] iki septynerių augau keistame smetoninės eros inkliuze; Antanas Smetona čia vis dar prezidentavo, jo atvaizdai žiūrėjo oriu inteligentišku išsilavinusio diktatoriaus žvilgsniu, jis tebebuvo gyvas asmuo, kaip ir Augustinas Voldemaras, Plechavičius [...]. Mane supo daiktai ir knygos, spintos, stiklinės, buteliai, indaujos iš kitos eros, buvau apsaugotas ir pamėgau knygas, tvirtą medį, gražius lengvos Bauhauso įtakos paveiktus namus, tuos – iš ketvirtojo ir penktojo dešimtmečių Jankaus gatvėje. [...] Sovietų, ar kaip jie patys save vadino – „tarybinių“, aš beveik nesutikdavau. Jie buvo tiesiog vadinami „ruskiais“, „mongolais“ – ir būdavo aišku, apie ką kalba. Tiesa, man nebūdavo aišku, informacijos semdavausi iš aplinkos ir tėvų bei senelės, ypač jos, laikysenos tariant vieną ar kitą žodį. [...] Visa mano aplinka troško apsimesti, kad mes saloje ir kad okupacija mūsų nepalietė. [...] Dar driekėsi smetoninės Lietuvos, ne, ne atsiminimai, o teritorija, inkliuzai, kuriuose galėjai gyventi po kiautu. Įstrigus, bet uždaroje kolboje.⁴⁷⁸

Laikinosios sostinės atmintis reiškėsi ne tik asmeniniais atsiminimais, bet ir perimta nepriklausomybės laikotarpio vertybine sistema, tautiškumo ir patriotizmo samprata. Patvariausia ji išliko laikinosios sostinės inteligentijos šeimose. Čia tradicija nenutrūko, buvo perduodama iš kartos į kartą ir sudarė sąlygas formuoti tautiškai patriotiškai orientuotam kaunietiškajam identitetui. Vilniuje ir Klaipėdoje, kur prieš Antrąjį pasaulinį karą lietuvių procentas buvo nedidelis ir kur pokariu vyko ženkliai intensyvesnė kitataučių migracija iš SSRS, nepriklausomos nacionalinės valstybės atmintis, tautinės patriotinės vertybės nebuvo tokios patvarios kaip Kaune.

⁴⁷⁸ Gintaras Beresnevičius, *Paruzija*, Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 186–188, 191.

Rezistencinė Kauno dvasia

Kai pirmuoju pokario dešimtmečiu buvo galutinai sunaikintas Karo muziejaus sodelyje sutelktas patriotinių simbolių kompleksas, Kaune liko vienintelis nepriklausomybės kovų atmintį įamžinantis ir laikinosios sostinės laikų patriotinius idealus reprezentuojantis lokusas – karių kapų ansamblis senosiose miesto kapinėse: nežinomų karių palaidojimo vietoje stovėjo paminklas „Žuvome dėl Tėvynės“, greta rikiavosi nepriklausomybės kovų savanorių, karo lakūnų kapai, Dariaus ir Girėno mauzoliejus, nepriklausomos Lietuvos politikos ir visuomenės veikėjų, Birželio sukilimo dalyvių kapai⁴⁷⁹. Nuo 1927 m. per Vėlines čia būdavo iškilmingai pagerbiami žuvę kariai⁴⁸⁰. Ši tradicija nepamiršta ir sovietmečiu – nors vieši renginiai vykti negalėjo, kauniečiai per Vėlines gausiai rinkdavosi senosiose kapinėse ir lankė ne tik artimųjų kapus – atminimo žvakelės degtos ir ant karių kapų, prie nepriklausomybės kovų aukas įamžinančio paminklo. 6 dešimtmečio viduryje Vėlinių minėjimai Kaune išaugo į masines manifestacijas, kurių metu prie paminklo žuvusiems kariams susirinkę kauniečiai giedojo patriotines giesmes, deklamavo Maironio eilėraščius, skambėjo raginimai tikėti Lietuvos laisve, nesugniužti, pakilti Dariaus ir Girėno dvasia⁴⁸¹. Vengrijos revoliucijos metais mirusiųjų pagerbimas senosiose kapinėse peraugo į atvirus neramumus toli už kapinių ribų: minia patraukė Lenino (buvusiu Vytauto) prospektu, vėliau pasuko į Laisvės alėją, kur buvo išsklaidyta kariuomenės⁴⁸². Po šių įvykių miesto valdžia ėmėsi palaiptiškai naikinti nepriklausomybės kovas įamžinantį

⁴⁷⁹ Danutė Rūkienė, „Kapinių istorija“, in: *Žuvome dėl Tėvynės*, sudarė Jonas Voronavičius, Kaunas: draugija „Lakūnų kapai“, 1995, p. 3.

⁴⁸⁰ Kęstutis Linkus, „Lietuvos karių kapai“, in: *Žuvome dėl Tėvynės*, p. 6.

⁴⁸¹ „Vėlinių paminėjimai“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune: nuo slapto pogrindžio iki atviro protesto*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, p. 37.

⁴⁸² Algimantas Žižiūnas, „Karmelitų kapinėse – protesto židiniai“ (fotografas ir žurnalistas, kalbėdamasis su Ričardu Čekučiu, prisimena kauniečių reakciją į 1956-ųjų Vengrijos sukilimą bei savo vaidmenį tų metų įvykiuose), *Atgimimas*, 2006 spalio 13–19 (Nr. 38), p. 3.

paminklą „Žuvome dėl Tėvynės“ – jau 1956 m. iškapoti užrašai, horreljefai, heraldiniai bareljefai⁴⁸³. Protesto akcijoms kartojantis ir vėlesniais metais, 1959-aisiais partiniai miesto veikėjai nusprendė patriotines aistras kurstančias senąsias Kauno kapines iškelti iš miesto centro, gyventojams buvo liepta per dvejus metus perlaidoti artimųjų palaikus kitose kapinėse. Dar prieš įsigaliojant šiam nutarimui, per vieną naktį, pasitelkus milicijos mokyklos kursantus, buvo barbariškai sunaikintas memorialas „Žuvome dėl Tėvynės“, Dariaus ir Girėno mauzoliejus ir Juozo Vokietaičio antkapinis paminklas⁴⁸⁴. Vietoje kapinių įrengus poilsio parką, šiame lokuse anksčiau įamžintą nepriklausomybės kovų atmintį pasistengta pakeisti ideologiniu sovietinio Kauno kodu virtusiu pogrindžio komunistų martirologijos diskursu: 1973 m. parke palaidotos iš istorijos muziejaus perkeltos urnos su keturių komunarų palaikais, pastatytas bronzinis jų paminklas (skulpt. Napoleonas Petrusis, Bronius Vyšniauskas, archit. Kazimieras Šešelgis).

Net ir sunaikinus ar ideologiškai perkodavus svarbiausius patriotinius laikinosios sostinės objektus, Kaune įvairiomis formomis išliko gyvybinga nepriklausomybės laikų kultūrinė tradicija. Antai nuo 1926 m. Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveikslų galerijoje eksponuoti šio dailininko paveikslai visą sovietmetį veikė kaip stiprus patriotinis lietuvių kultūros dėmuo. Tiesa, 1951–1953 m. Čiurlionio paveikslai nebuvo eksponuojami, nes neatitiko stalininės ideologijos reikalavimų. Po Stalino mirties reabilitavus dailininko kūrybą ir įrengus nuolatinę jo darbų ekspoziciją Čiurlionio dailės muziejuje⁴⁸⁵, į Kauną vykdavo ekskursijos specialiai pasižiūrėti iškiliausio lietuvių kūrėjo paveikslų⁴⁸⁶.

⁴⁸³ Laima Šinkūnaitė, *op. cit.*, p. 7.

⁴⁸⁴ Jonas Venckevičius, „Tiesa apie barbarų darbus“, *Plieno sparnai*, 1995, Nr. 3, p. 30.

⁴⁸⁵ Vaiva Laukaitienė, „Nacionalinis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus“, in: *Kauno savasties ženklai*, p. 91–92.

⁴⁸⁶ Apie 6 dešimtmečio VU studentų kraštotyriminkų kelionę į Kauną specialiai Čiurlionio darbų pamatyti yra pasakojęs Juozas Girdzijauskas. („Apie Viduklę, tromboną ir eilėdarą. Literatūros istoriką ir teoretiką Juozą Girdzijauską kalbina literatūrologė Viktorija Šeina“, *Metai*, 2005, Nr. 7, p. 97.)

Kauno rezistencinė dvasia sovietmečiu reiškėsi įvairialybiais pavaldais: originaliais ir konceptualiais Jono Jurašo spektakliais Kauno valstybiniame dramos teatre, nonkonformistiniais Modrio Tenisono pantomimos trupės pastatymais⁴⁸⁷, netradiciniu, neideologizuotu *Nemuno* žurnalu, aktyviu hiپیų judėjimu ir lietuviško roko suklestėjimu. 8 dešimtmečio pradžioje Kaunas garsėjo kaip stiprus sovietinėms gyvenimo normoms alternatyvios jaunimo subkultūros traukos centras⁴⁸⁸. Aktorius, žurnalistas ir rašytojas Arkadijus Vinokuras teigia, kad Kauno hiپیų aktyvumas buvo susijęs su laikinosios sostinės atmintimi, tarpukariu susiformavusiomis patriotinėmis vertybėmis: „Mūsų priešiškusmas sovietinei tikrovei neatsirado iš niekur. Mes buvome kauniečiai, Lietuvos laikinosios sostinės piliečiai. [...] Mūsų tėvai viską gerai prisiminė ir netylėjo. Viską girdėjome, gana daug žinojome.“⁴⁸⁹ Rezistencinė Kauno dvasia visu intensyvumu prasiveržė 1972 m. Būtent tais metais Kauno dramos teatre Jonas Jurašas pastatė legenda virtusį spektaklį „Barbora Radvilaitė“⁴⁹⁰. 1972 m. Kaune išleistas ir pirmasis *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos* numeris⁴⁹¹. Masiškiausiu antisovietinio pasipriešinimo protrūkiu virto 1972 m. gegužės 14 d. muzikinio teatro sodelyje, nuolatinėje hiپیų susibūrimo vietoje, susideginusio Romo Kalantos laidotuvės. Priešmirtinis devyniolikmečio šūkis „Laisvę Lietuvai!“ aidu kartotas jo laidotuvių dieną spontaniškai kilusioje masinėje jaunimo manifestacijoje⁴⁹².

⁴⁸⁷ „Teatro iššūki“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*, p. 65.

⁴⁸⁸ „Jaunimo alternatyvioji kultūra“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*, p. 81.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, p. 83.

⁴⁹⁰ Šis pastatymas buvo tuoj pat užsipultas dėl sąsajų su Aušros vartų Dievo Motinos legenda, buvo reikalaujama atsisakyti kai kurių scenų, žodį „Lietuva“ keisti į „Tėvynė“ ir pan. Su spektaklio koncepcijos žalojimu nesusitaikiusiam Jurašui teko palikti teatrą, bet trupė pakoreguotą spektaklį ir toliau vaidino, publika plūdo jo pasižiūrėti, per dešimt metų šį vaidinimą pamatė tūkstančiai žiūrovų. Pasak Rūtos Staliliūnaitės, „atvažiuodavo ir užsienio lietuviai, ėjo kolegos, ėjo į grimo kambarius, klūpodami dėkojo, ašarojo. Tas spektaklis turėjo tokią demonišką suggestiją!“ („Teatro iššūki“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*, p. 73.)

⁴⁹¹ „Pogrindžio spauda“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*, p. 11.

⁴⁹² Kastytis Antanaitis, „1972-ųjų Kaunas“, in: *Kauno savasties ženklai*, p. 147.

Neramumai Kaune tęsėsi keletą dienų. KGB sulaikė 402 asmenis⁴⁹³. Tačiau šių įvykių atbalsiai dar ilgai netilo, po Kalantos susideginimo Lietuvoje keliskart padaugėjo antisovietinių atsišaukimų⁴⁹⁴, „Kauno pavasario įvykiai atkreipė Vakarų pasaulio visuomenės dėmesį į Baltijos šalių okupaciją, o užsienio lietuvius paskatino garsiau kalbėti apie Lietuvos nelaisvę“⁴⁹⁵.

Kalantos susideginimas ir po jo vykusios manifestacijos Kaunui turėjo skaudžių padarinių, užtraukė valdžios nemalonę miesto intelektualams ir menininkams. „A. Sniečkus neapsiribojo maištaujančio jaunimo persekiojimu ir greitai nurodė naujus kaltininkus: Kauno humanitarinę inteligentiją, „Nemuno“ žurnalą, teatro režisierius bei rašytojus, romantiškai žvelgiančius į Lietuvos istoriją. Buvo sulaužyti keliasdešimties šviesuolių gyvenimai, o miestas, tarpukariu buvęs modernios lietuvių kultūros sostine, dar giliau nugramzdintas į sovietinį provincialumo liūną.“⁴⁹⁶

Kalanta virto „sulaužytos kartos“ simboliu⁴⁹⁷. Šios generacijos neadekvatumo sovietinei tikrovei jauseną, vidinio pasipriešinimo sistemai įtampą romane *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius* (1998) perteikė kaunietis rašytojas Markas Zingeris. Horizontalia skulptūrine kompozicija „Aukos laukas“ (2002) Kalantos žūties ir po to prasiėdėjusio masinio mitingo vietą įamžinusio Roberto Antinio „paminklo bareljefe vaizduojamas sudegęs Kauno miesto profilis – simboliškas atminimo ženklas ir R. Kalantai, ir maištingam „gėlių vaikų“ kartos jaunimui, ir dvasiškai nusiaubtam 1972-ųjų Kaunui“⁴⁹⁸.

Nepaisant 1972 m. Kauno pavasario sukeltų sankcijų, sugriežtintos kontrolės ir cenzūros mechanizmų, mieste ir toliau tvyrojo pasiprie-

⁴⁹³ *Ibid.*, p. 149.

⁴⁹⁴ *Ibid.*, p. 151.

⁴⁹⁵ „1972-ųjų Kauno pavasaris – „Kalantinės“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*, p. 103.

⁴⁹⁶ Kastytis Antanaitis, „1972-ųjų Kaunas“, p. 151.

⁴⁹⁷ *Ibid.*, p. 151.

⁴⁹⁸ *Ibid.*, p. 151.

šinimo dvasia. Kaune aktyviai veikė antisovietinė savilaida⁴⁹⁹, būrėsi katalikiškos bendruomenės. Buvusio Petrašiūnų Eucharistijos bičiulių bendruomenės nario kunigo Roberto Grigo teigimu, katalikiškos jaunimo grupės kūrėsi ne tiek kunigų (kurie buvo nedrąsūs, nelabai palaikė), kiek pačių jaunuolių iniciatyva, nes „Kaunas – lietuviškas miestas, čia daug tremtinių, partizanų vaikų, jie kažkaip savaime vieni kitus augino“⁵⁰⁰.

Rezistencinė Kauno dvasia reiškėsi ir krepšinio aistra. Šios sporto šakos gimimas Lietuvoje datuojamas 1922 m., kai laikinojoje sostinėje buvo surengtos pirmosios oficialios krepšinio rungtynės. Kaune išleistas ir pirmosios knygelės apie krepšinį (vienos jų autorius – Steponas Darius), o 1939 m. Žaliakalnyje iškilo pirmoji krepšiniui skirta arena Europoje – Kauno sporto halė. Tais pačiais metais čia vyko trečiasis Europos vyrų krepšinio čempionatas, kuriame Lietuvos vyrų krepšinio rinktinė antrąkart iškovojo auksą (pirmąkart – 1937 m. Rygoje). Būtent tarpukario laimėjimai davė impulsą tolesnei Lietuvos krepšinio raidai⁵⁰¹. Sovietmečiu „Žalgirio“ komandos pergalės buvo traktuojamos ne tik kaip sportiniai laimėjimai – sėkmingai Kauno komandos sužaistos rungtynės prieš Maskvos CASK tapdavo tikra nacionaline švente. „Rusų komanda buvo ne tik sportinis varžovas, bet ir politinis priešas, savo atributika ir pavadinimu simbolizavęs okupantų karo mašiną. Kauno sporto halėje patriotinius šūkius skanduodavo tūkstančiai

⁴⁹⁹ Kaune slapta veikė keturios „skrajojančios spaustuvės“, šeši knygrišybos centrai, nuo 1980 m. Kauno rajone, Salių kaime veikė Vytauto Andziulio ir Juozo Bacevičiaus pagrindinė stacionari spaustuvė „ab“ (iš čia savilaidos leidiniai tūkstantiniais tiražais pasklisdavo po Lietuvą). Kaune pas seserį eucharistietę Juliją Kuodytę verandoje po kilimėliu buvo slepiama *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos* medžiaga. Kita Švenčiausiosios Jėzaus Širdies kongregacijos vienuolė sesuo Danutė Jonė Sakalauskaitė viename Kalniečių rajono daugiabutyje pagrindžio sąlygomis spausdino knygas rašomąja mašinėle. Algirdas Patackas pagrindinius leidinius *Pastogė* ir *Lietuvos ateitis* spausdindavo naktimis „Kauko“ restorane, kur buvo įsidarbinęs naktiniu sargu. („Pogrindžio spauda“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune*, p. 7–19.)

⁵⁰⁰ *Ibid.*, p. 17.

⁵⁰¹ Stanislovas Stonkus, „Kaunas – krepšinio miestas“, *Kauno savasties ženklai*, p. 154.

sirgalių. Po rungtynių jaunimas kartais išeidavo į gatves. Sirgalių eitynes, kuriose dažnai skambėdavo prieš sovietų režimą nukreipti šūkiai, oficialioji žiniasklaida traktuodavo kaip „chuliganiškus veiksmus“, tačiau lietuviams tai buvo galimybė reikšti patriotinius jausmus.“⁵⁰²

Ne tik Kaune sovietmečiu reiškėsi antisovietinės nuotaikos, antai 1956 m. Vėlinių minėjimas Vilniaus Rasų kapinėse taip pat virto patriotine manifestacija (joje daugiausia dalyvavo akademinis jaunimas, buvo padėtos gėlės prie Jono Basanavičiaus kapo, giedota Tautiška giesmė, lietuvių liaudies dainos, melstasi už vengrų tautą, kovojančią prieš bolševizmą⁵⁰³). Vis dėlto lietuvių dominuojamoje buvusioje laikinojoje sostinėje susiklostė palankesnė terpė plėtotis neginkluotai rezistencijai.

Laikinosios sostinės eschatologija (Vytauto Sirijos Giros *Raudonmedžio rojus*)

Nors viešoji „buržuazinio Kauno“ atminties politika sovietmečiu apsiribojo komunistinio pogrindžio heroizavimo ir martirologijos diskursu, negausioje ideologinės cenzūros sietą perėjusioje tarpukario grožinėje literatūroje išliko ir įvairiapusiškesnis miesto gyvenimo paveikslas: kad ir kupiūruotas, bet pakartotinai leidžiamas Putino romanas *Altorių šešėly*, teatro scenoje vaidinami Vaičiūno *Patriotai* ir Binkio *Atžalynas* – tokiu būdu tarpukariu susiformavęs literatūrinis laikinosios sostinės mitas išliko tvarus lietuvių kultūrinėje sąmonėje visą sovietmetį. Tačiau tos išlygos, kurios buvo daromos tarpukario kūriniams, pasiteisinant anuomete autorių politinių pažiūrų nebranda, netaikytos sovietinio laikotarpio tekstams. Laikinoji sostinė kaip literatūros kūrinio tema ar veiksmo erdvė buvo ideologiškai itin pavo-

⁵⁰² *Ibid.*, p. 156.

⁵⁰³ Audrius Dobrovolskas, „Lietuvos akademinio jaunimo antisovietinis pasipriešinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29), p. 141.

jinga sritis, veikiausiai todėl stalininiu laikotarpiu literatai šios temos nesiryžo imtis. Vėliau, jau po chruščiovinio atlydžio, pasirodžiusiuose pirmuosiuose tarpukario Kauno temą į literatūrinę refleksiją sugrąžinuosiuose romanuose: Vytauto Sirijos Giros *Buenos Aires* (1956), Vytauto Petkevičiaus *Priemiesčio žmonės* (1959), Halinos Korsakienės *Laikinoji sostinė* (1961), Juozo Paukštelio (tikr. Juozas Ptašinskas) *Netekėk, saulele!* (1963), Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus *Sąmokslas* (1 d. 1964, 2 d. 1965) – tarpukarinis laikinosios sostinės mitas modifikuotas pagal privalomąjį marksistinį istorijos sampratos modelį. Itin tiesmukai jį išpildo Petkevičiaus ir Gudaičio-Guzevičiaus romanai: pirmajame pabrėžtinai niūrus tarpukario Kauno vaizdinus kuriamas supinant neišbrendamą darbininkų priemiesčių gyvenimo skurdą, darbdavių savivalę, streikus, pagrindinę komunistų veiklą, politinių kalinių pilnus kalėjimus ir pan., o antrasis yra ne kas kita kaip beletrizuota tarpukario LKP CK pagrindžio veiklos kronika. Kiek įvairesnis, šiek tiek platesnę socialinę skalę apimantis Korsakienės, Paukštelio ir Sirijos Giros sukurtas meninis laikinosios sostinės pasaulis, tačiau ir jų protagonistai, patyrę, koks ydingas yra socialinis ir politinis laikinosios sostinės gyvenimas, apsisprendžia jungtis prie pagrindinio komunistų judėjimo.

Didžiausias indėlis formuojant sovietmečio literatūrinį laikinosios sostinės mitą neabejotinai tenka Sirijos Girai. Sovietiniu laikotarpiu laikinoji sostinė tapo viena pagrindinių Sirijos Giros prozos temų (apsakymas „Aleksoto tiltas“ (1969), romanai *Buenos Aires*, *Raudonmedžio rojus* (1972), *Nakties muzika* (1986), *Paskutinis sekmadienis* (tiesa, pastarasis išėjo jau 1990). Populiariausias iš Sirijos Giros *kau-niados* tekstų buvo *Raudonmedžio rojus*, sovietmečiu sulaukęs dviejų pakartotinių leidimų (1978, 1987). Tiesa, didžiausio skaitytojų dėmesio knyga sulaukė ją ekranizavus 1981 m.: režisierius Bronius Talačka šio Sirijos Giros romano pagrindu sukūrė pirmąjį Lietuvoje to paties pavadinimo penkių dalių televizijos serialą.

Sirijos Giros *Raudonmedžio rojus* išskirtinis tuo, kad pirmąsyk sovietmečio literatūroje apie „buržuazinę Lietuvos sostinę“ prabylama

su neslepiaama nostalgija, greta privalomos socialinės ir ideologinės kritikos juntamas stiprus emocinis pasakotojo ryšys su praeitimi. Tarpukario Kaunas romane pasirodo tarsi brangus praeities talismanas, kurį pasakotojas atidžiai varto rankose, dėmesingai įsižiūri į smulčiausias detales, fiksuoja jo faktūrą, pustonius, kvapų paletę.

Iš užmaršties gelmių išnyranti Atlantida

Sirijos Gira dėl savo kilmės yra išimtis tarpukario literatūroje: jis antrą kartą miestietis, kaip ir tėvas Liudas Gira gimė Vilniuje, o nuo aštuonerių metų augo laikinojoje sostinėje, visa jo kūryba yra išimtinai miestiška. Ar tik nebus šis biografinis išskirtinumas nulėmęs specifinės Kauno traktuotės ankstyvojoje Sirijos Giros poezijoje⁵⁰⁴? XX a. 3–4 dešimtmečiais debiutavę jauni literatai iš kaimo laikinąją sostinę regėjo kaip prabanga spindintį Mažąjį Paryžių ir drauge kaip savo aštriais socialiniais kontrastais bei „nuodėmingumu“ gąsdinantį puolusį miestą Babiloną. Tarsi lavina juos užgriuvusios naujos miestiškos patirtys „prašėsi“ perkelti į kūrybos erdvę, apmąstomos menine kalba, įprasminamos simboliniais literatūriniais įvaizdžiais: taip atsirado nuodėmių miestas Leono Skabeikos kūryboje, demoralizuojanti miesčioniškumo pelkė Antano Venclovos romane ar laikinosios sostinės kaip apgaulingo, dirbtinio, stichiškai poeto dvasiai svetimo pasaulio vaizdinys Antano Miškinio kūryboje. Atrodo, kad miestas kaip sąmoningumo transformacijas lemianti patirtis, taip ryškiai paženklinusi daugelio jaunųjų tarpukario literatų kūrybą, miestiečio Sirijos Giros poezijai poveikio neturėjo. Ankstyvojoje jo poezijoje Kaunas regimas kaip provincialus ir gerokai kaimiškas miestas, o pats kalbančysis ironizuoja savo kaip urbanistinio poeto amplua:

⁵⁰⁴ Tarpukariu išėjo keturi Sirijos Giros eilėraščių rinkiniai: *Golas į ateitį* (1931), *Širdys formaline* (1934), *Mergaitės ir asonansai* (1935), *Šešėliai nuo ekrano* (1937).

Mūsų miestai – ne kaip Europoj,
Po gatvę net karvės vaikšto.
Vištom paberia kruopų
Ir lesina aikštėj.
[...]
Mieste tai dar ne viskas.
Yra dar kino-studija.
Ten rodo, kaip geria whiskey
Ir mylisi Hollywoode.
[...]
Taip miesto tempas pašėlęs
Naikina mus, miesčionis,
Kad raudam saldžiom ašarėlėm
Ir Kossu, ir aš, ir Brazdžionis...⁵⁰⁵

Tarpukariu Sirijos Giros kurtuose *art deco* stiliškos paženklintuose eilėraščiuose laikinoji sostinė pasirodo savo maskaradine puse, dažnai atstovaujama *commedia dell'arte* personažų ir mizanscenų. Vis dėlto šiuo laikotarpiu Kaunas netapo pagrindine Sirijos Giros kūrybos tema, dažniausiai jis tepasirodo kaip fonas ironiškai traktuojamoms meilės kolizijoms.

Užtat sovietmečiu, kai laikinoji sostinė tarsi legendinė Atlantida nugrimzdo į istorijos nebūties vandenį⁵⁰⁶, kai visais būdais bandyta nutylėti nepriklausomybės dvidešimtmečio egzistavimą lietuvių

⁵⁰⁵ Vytautas Sirijos Gira, „Perpetuum mobile“, in: Idem, *Širdys formaline*: lirika, Kaunas: Spaudos fondas, 1934, p. 51, 53.

⁵⁰⁶ Sirijos Giros kūrybai būdingas tarpukario Kauno kaip išnykusio pasaulio vaizdinys. Antai romanas *Paskutinis sekmadienis* baigiamas neva 9 dešimtmečio pabaigoje vykstančiu pokalbiu tarp seniai nesimačiusių laikinosios sostinės gyventojų: „– Pasukime į Girstupio gatvę? – pasiūliau. / – Ne! – kategoriškai paprieštaravo Emilis. – Nerasite buvusios gatvės. *Tai jau kitas miestas* [išskirta mano – V. Š.]“ (Vytautas Sirijos Gira, *Paskutinis sekmadienis*, kn. 2, Vilnius: Vaga, 1990, p. 144.) Tą pačią poziciją rašytojas yra išsakęs ir viename interviu: „Dabartiniame Kaune nerandu savo Kauno. Man egzistuoja tik prieškarinis.“ (Rimvydas Valatka, „Nepriklausomos Lietuvos nostalgija (Pokalbis su rašytoju Vytautu Sirijos Gira)“, *Atgimimas*, 1990, rugpjūčio 1–8, Nr. 30, p. 6.)

kultūroje, Sirijos Gira (ir vėl kaip išimtis tuometėje literatūrinėje terpėje) atranda laikinosios sostinės temą kaip turtingą šaltinį savo meninei kūrybai. Iš gimtojo Vilniaus rašytojui buvo likę nedaug prisiminimų, dalis jų pažymėti karo metų sumaištis, gatvių kautynių sukeltos aštuonmečio baimės⁵⁰⁷. Kaunas po Vilniaus rodėsi ramybės oaze⁵⁰⁸; tai vaikystės ir jaunystės miestas, kuriame pažįstama kiekviena gatvė, skveras, namas; tai miestas, kuriame skleidėsi pirmieji poetiniai bandymai ir susilaukta šio tokio pripažinimo, kuriame studijuota anuomet labai perspektyvia laikyta medicina⁵⁰⁹ ir aktyviai dalyvauta kultūriniame miesto gyvenime⁵¹⁰. „Aš augau kartu su šiuo miestu, o miestas įaugo į mane, – yra sakęs Sirijos Gira. – Kai po dvidešimties metų jau visam laikui palikau Kauną, buvo atplėšta ir dalelė manojo „aš“⁵¹¹. Laikinosios sostinės epocha kaip besiformuojančio pasaulėvaizdžio arena neabejotinai paliko gilų įspaudą jauno poeto

⁵⁰⁷ Vytautas Sirijos Gira, „Autobiografija“, in: *Antrieji vainikai*: naujosios poezijos antologija, spaudai paruošė Kazys Binkis, Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p. 325; Idem, „Atsigrįžus atgal“, *Metai*, 1996, Nr. 4, p. 101.

⁵⁰⁸ *Raudonmedžio rojuje* pasakojamas aštuonmečio Karolio Tuleikio atvykimo į Kauną epizodas turi ryškų autobiografinį matmenį; atsiminimai apie pirmąją priebėga Girų šeimai laikinojoje sostinėje tapusį skurdų viešbutėlį Maironio gatvėje atgyja pirmuosiuose romano puslapiuose. Žr. Vytautas Sirijos Gira, *Raudonmedžio rojus*: romanas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 11–12.

⁵⁰⁹ Tiesa, studijų Sirijos Gira tarpukariu taip ir nesugebėjo baigti (mediko diplomą gavo 1949 m. Vilniuje), mat buvo įjunkęs į azartinius žaidimus ir universitete lankydavosi retai. (Vytautas Sirijos Gira, „Atsigrįžus atgal“, p. 105.)

⁵¹⁰ Sirijos Gira asmeniškai pažinojo kone visą anuometį Kauno parnasą: šachmatais lošdavo su tėvo bičiuliu Vincu Krėve, dvylikos metų amžiaus pirmuosius literatūrinius opusus skaitė savo krikštamotei Lazdynų Pelėdai (Sofijai Pšibiliauskienei), su Antanu Miškiniu ir Jonu Kossu-Aleksandravičiumi gurkšnodavo „spaustinę“ (spiritu skiestą arbatą su citrina) *Božegrakoje*, naminiu vynu ir pokalbiais iki aušros svaiginosi su Kaziu Binkiu jo antrosios žmonos dvare, kelionėje po Lietuvą lydėjo Konstantiną Balmontą etc. (Vytautas Sirijos Gira, „Atsakymai „Naujų knygų“ skaitytojams, *Naujos knygos*, 1986, Nr. 9, p. 32–35; Idem, „Atsigrįžus atgal“, p. 102–105; Arvydas Juozaitis, „Rašymas – gyvenimas: pokalbis su rašytoju Vytautu Sirijos Gira“, *Naujoji Romuva*, 1996, Nr. 7–9, p. 21; Leonas Peleckis-Kaktavičius, Vytautas Sirijos Gira, „Senoji maištavimo dvasia buvo išrauta su šaknimis“, *Varpai*, 1997, Nr. 11, p. 158–160.)

⁵¹¹ Vytautas Sirijos Gira, „Atsigrįžus atgal“, p. 102–103.

atmintyje ir sąmonėje. Sovietmečiu laikinajai sostinei nugrimzdus į nebūtį, ši prarastoji patirtis prašyte prašėsi būti perkeliama į kūrybą. Kita priežastis susijusi su asmeninės patirties kaip unikalios istorinės medžiagos įsisąmoninimu – *Raudonmedžio rojaus* pasakotojas kreipiasi į jaunąjį, niekada tarpukario Kauno neregėjusį skaitytoją, detaliai komentuodamas užmarštin nugrimzdusios epochos realijas. Vėlyvučiu sovietmečiu lietuvių kultūroje susidarė palanki terpė prikelti laikinąją sostinę literatūros tekstuose: viena vertus, todėl, kad po chruščiovinio atlydžio ši tema jau buvo legitimizuota (žinoma, su išlygomis), kita vertus, užaugo nauja karta, kuriai magėjo sužinoti apie šį unikalų lietuvių kultūros laikotarpį.

Pirma, kas krinta į akis skaitant *Raudonmedžio rojų*, tai nepaprastai tankus miesto empirikos sluoksnis. Skirtingai nei tarpukariu rašytuose Kauno romanuose, šiame tekste laikinoji sostinė pasirodo su preciziškai atkurtomis realijomis, specifiniais miesto kvapais, spalvomis, faktūromis ir garsais. Tokį dėmesingumą miesto empirikai lemia praeities sugrąžinimo įstanga, siekis prikelti istorijos vandenų palaidotą epochą, iš atminties dugno iškeliant kaip įmanoma daugiau to nuskendusio pasaulio nuolaužų. Romanas mirgėte mirga gatvės iškabų pavadinimais, čia cituojami reklamos tekstai, kino afišų ištraukos, paminimi kone visi Kauno fabrikai ir parduotuvės, nepamirštant išvardyti prekių ir net jų išdėstymo vitrinoje. Romane atkuriami tiksliai miesto topografija, išnykę gatvių pavadinimai, atgyja specifinis laikinosios sostinės žodynas. *Raudonmedžio rojaus* „dekoracijos“ gerokai ryškesnės už įmantriai pinamą siužetą (jį sudaro net keturios meilės linijos, konspiracinės pogrindžio komunistų veiklos siužetinė gija, trijų draugų gyvenimo keliai, Karolio Tuleikio šeimos istorija). Galima teigti, kad pagrindinis romano herojus yra pati laikinoji sostinė, nes būtent jai čia skirta daugiausia dėmesio.

Jau pirmasis romano recenzentas Alfredas Guščius atkreipė dėmesį, kad romanisto dėmesingumas detalėms, kai jis „vos ne su metraštininko tikslumu aprašinėja Kauno gatves, restoranus, įstaigas“, teikia kūriniui autentiškumo, dokumentiškumo, tačiau kartu nulemia ir

gana publicistinį jo stilių⁵¹², paverčia romaną beletrizuota laikinosios sostinės enciklopedija. Dažnų pasakotojo pateikiama informacija teksto naratyvui nieko neduoda, atrodo kaip pašalinė, perteklinė. Stengdamasis pateikti kuo daugiau tarpukario Kauno tikrovės detalių, pasakotojas neretai stabdo siužeto intensyvumą, leidžiasi į veiksmo eigai nė kiek nereikalingus, dargi trukdančius ekskursus. Kaip antai viena scena, kai pasakotojas nuveda savo herojų pasivaikščioti po Kauno kapines, nors siužetas nieko neprarastų, jei to pasivaikščiojimo ir nebūtų⁵¹³. Akivaizdu, kad pasakotojas ieško dingsties priminti apie 6–7 dešimtmečių sandūroje laipsniškai sunaikintas senąsias (karmelitų) kapines. Šioje scenoje ryškiai atsiskleidžia sovietiniam laikinosios sostinės diskursui būdingas meninio miestovaizdžio kūrimo principas: pasakotojas itin atsargiai „žengia“ menamoje laikinosios sostinės erdvėje, visais būdais stengdamasis neužkliudyti ideologiškai pavojingų temų, vaizdų, realių. Jo žvilgsnis nefiksuoja sovietmečiu barbariškai sunaikinto nepriklausomybės kovų atmintį įkūnijančio senųjų kapinių simbolio – paminklo „Žuvome dėl Tėvynės“, taip pat Dariaus ir Girėno memorialo bei nepriklausomybės kovose kritusių savanorių kapų. Tekste terandame mįslingą užuominą apie iš lėktuvo propelerių sukaltus kryžius – žuvusių karo lakūnų kapai tarpukariu buvo ženklinami būtent taip. Savicenzūros padiktuotas budrumas, pastanga išlaviruoti tarp autentiškų atsiminimų ir sovietinės „buržuazinio Kauno“ atminties politikos lėmė, kad *Raudonmedžio rojaus* laikinoji sostinė perdėm primena butaforinį scenovaizdį, gyvybės stokojantį miesto muliažą. Šia prasme romanas kardinaliai skiriasi nuo išėivijos autorių, ypač Kaupo ir Pūkelevičiūtės, grožinių tekstų apie tarpukario Kauną, kuriuose dėmesys teikiamas ne empirinėms detalėms, o bendrai atmosferai, miesto gyvenimo ritmui, dvasiai.

⁵¹² Alfredas Guščius, „Rojaus“ vilionės ir apgaulė“, *Literatūra ir menas*, 1973, balandžio 14, p. 6.

⁵¹³ Vytautas Sirijos Gira, *Raudonmedžio rojus*, p. 76–77.

Laikinosios sostinės eschatologija

Tarpukario Kaunas *Raudonmedžio rojuje* vaizduojamas kaip uždaras, sau pakankamas pasaulis, mikrovisata: „Mūsų protai nebuvo dar pribrendę spręsti socialinių problemų. Akiratis baigėsi tuo, ką matėme ar ką išgyvenome savo pojūčiais. Visus blogio ar gėrio pasireiškimus mes galėjome aprėpti jau vėliau, gerokai subrendę, kai ne vien iš vadovėlių supratome, kad pasaulis dar nesibaigia Aleksoto šlaitais iš vienos pusės ir Žaliakalniu – iš kitos.“⁵¹⁴ Šio pasaulio vertinimas kinta priklausomai nuo pagrindinio personažo brandos, gyvenimiškos patirties bagažo: nuo Kauno kaip saugumo ir ramybės oazės, kokia ji rodosi iš gatvės kovų epicentro Vilniuje pabėgusiai šeimai⁵¹⁵, iki socialinio pragaro, koks jis atsiveria privačia gydytojo praktika besiverčiančiam Karoliui Tuleikiui. Romane nežmoniško skurdo ir perteklinės prabangos scenos sąmoningai dėliojamos užaštrinant socialinį miesto gyvenimo kontrastą. Antai epizodą, kuriame Tuleikis vyksta apžiūrėti nuo plaučių uždegimo mirštančio naujagimio vienoje *Brazilkos* lūšnų („Žinoma, žodis ‚butas‘ buvo labai sąlyginis. Mes įėjome į tvartą. Bet negi tvartu vadinsi patalpas, kuriose gyvena žmonės? Gyvena? Tas žodis irgi netiko. Net žodis ‚vegetuoja‘ atrodė ne savo vietoje. Čia žmonės galėjo tik merdėti“⁵¹⁶), čia pat keičia Naujųjų metų šventė aristokratiškuose privačios klinikos savininko namuose su egzotiškais vaisėmis nukrautu stalu⁵¹⁷.

Nors romane aprėpiamas visas socialinis Kauno žemėlapis, daugiausia vietos skiriama prabangos aprašymams. Šia prasme Sirijos Giras romanas pratęsia tarpukario literatūrinį laikinosios sostinės tekstą, kuriame prabangos vaizdavimui buvo skiriamas didelis dėmesys. Puošnus, prabangus – šie epitetai yra vieni iš literatūrinio tarpukario Kauno teksto šiboletų (Vladimiro Toporovo sąvoka), t. y. žodžių

⁵¹⁴ *Ibid.*, p. 22.

⁵¹⁵ *Ibid.*, p. 11–12.

⁵¹⁶ *Ibid.*, p. 221.

⁵¹⁷ *Ibid.*, p. 223–232.

signalų, nurodančių į raktines laikinosios sostinės teksto semantines struktūras⁵¹⁸. Būdinga, kad tarpukario literatūroje, taip pat to meto atvirukuose, nuotraukose ryškiausiai pasirodo puošnioji Kauno pusė su dailiomis Laisvės alėjos parduotuvių vitrinomis, brangiu ir elegantišku populiariausių restoranų ir kavinių interjeru, prabangiais paryžietiškais apdais besipuikuojančiomis Kauno poniomis ir frakuotais ponais. Skurdo ir vargo lietuviai buvo matę lig valiai, užtat nacionalinės buržuazijos gimimas buvo naujovė: skaitant to meto tekstus – ne tik grožinę literatūrą, bet ir periodiką, – į akis krinta mėgavimasis iki tol neprieinamu miestiško gyvenimo komfortu ir pramogomis: iki smulkiausių detalių aprašinėjami modernūs interjerai, vitrinų apstatymas, drabužių mados, aukštuomenės pasilinksminimai. Tai vienas iš ryškiausių tarpukario literatūrinio laikinosios sostinės mito bruožų. O juk greta Laisvės alėjos reprezentuojamo puošniojo, prabangiojo Kauno buvo ir apleistas, nusmurgęs senamiestis paplavomis dvokiančiu grindiniu, skurdūs darbininkų priemiesčiai su „pigų butų kolonijomis“, II ir III fortuose įrengti sanitarijos normų neatitinkantys socialiniai būstai bei Lotynų Amerikos lūšnyms prilįgstanti Žaliakalnio *Brazilka*⁵¹⁹. Šito Kauno nefiksavo kino kro-

⁵¹⁸ Pats terminas perimtas iš biblinės tradicijos, perkeltine reikšme tai – būdinga kalbinė ypatybė, pagal kurią galima atpažinti tam tikrą (pvz., etninę) žmonių grupę. Tai savotiškas kalbinis slaptažodis, kuris pačiam žmogui to nesuvokiant išduoda jį kalbant negimtajai kalba. Rusų kalbininkai šį biblizmą pavertė lingvistine sąvoka, o Toporovas šiboletu sąvoką vartoja miesto teksto vientisumą lemiančio specifinio bazinio leksinio-reikšminio žodyno reikšme. Jis sukurią kalbinę ir daiktinę-kokybinę miesto teksto paradigmą bei duodąs pradžią semantinei miesto teksto erdvei. (Владимир Н. Топоров, „Петербург и „Петербургский текст русской литературы““, p. 60.)

⁵¹⁹ Etnologo Antano Daniliausko pateikiamais duomenimis, 1929 m. Šančiuose, pramonės darbininkų gyvenamajame rajone, butai „po vieną kambarį“ sudarė 72,6 proc. visų šio rajono būstų. 1933 m. Kaune 244 šeimos (1055 asmenys) gyveno „pigų butų kolonijomis“ vadintuose socialiniuose būstuose, viename bute – po 2–3 šeimas. 1934 m. socialiniuose būstuose II ir III fortuose gyveno 43 šeimos. 1939 m. daugiau kaip 200 Kauno šeimų gyveno rūsiose. (Antanas Daniliauskas, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*, Vilnius: Mokslas, 1978, p. 44–45.)

nikų kadrai nei reprezentaciniai atvirukai, jis beveik nepastebimas ir tarpukario literatūros tekstuose, bene vienintelė tapyba skyrė jam kiek daugiau dėmesio⁵²⁰. Galbūt tai ir lėmė, kad laikinoji sostinė kultūrinėje atmintyje įsitvirtino savo ištaiginguoju pavidalu, o jos skurdas ir purvas liko nugręžta nuo mūsų akių tarsi nematoma mėnulio pusė. Paradoksalu, kad net ir Antanas Venclova, siekęs atskleisti išnaudotojišką kapitalistinės santvarkos prigimtį, labai nedaug dėmesio skyrė proletariniam Kaunui, jo romane *Draugystė* dominuoja buržuazijos aplinka, bendrosios Kauno teksto vietos: pokylių sezonas, maskaradas, prašmatnūs interjerai, dekoltuotos suknelės, smokingai, fokstrotas ir t. t. Toks Kaunas regimas ir *Raudonmedžio rojuje*: pasakotojas akivaizdžiai mėgaujasi iki smulkiausių detalių aprašinėdamas turtingų buržua namų aplinką ir Kauno aukštuomenės pokylius, supažindindamas skaitytojus su prabangiausių miesto restoranų menu ir pan. Šia prasme Sirijos Giros romanas gana ryškiai išsiskiria iš sovietinės kaunistikos konteksto. Laikinąją sostinę įkūnijančioje sovietmečio grožinėje literatūroje ir ypač memuaristikoje⁵²¹ buvo pastebimai pakitusi pasakotojo žvilgsnio fokusuotė: nuo tarpukario tekstuose dominavusių privačių buržua salonų, ministerijų kabinetų ir pokylių salių žvilgsnis nukreiptas į darbininkų priemiesčius – Šančius, Aleksotą, Panemunę, kasdienės jų buities skurdą, pagrindinę revoliucinę veiklą, darbininkų streikus etc. Antai šančiškio Eduardo

⁵²⁰ Plačiau apie Kauno vaizdavimą tarpukario tapyboje žr. Vaiva Mockutė, „Kauno miesto vaizdai XX a. 3–4 dešimtmečių dailininkų kūryboje“, *Kauno istorijos metraštis*, 2007, t. 8, p. 297–306.)

⁵²¹ Pradedant 7 dešimtmečio pabaiga, ėmė rodytis „buržuazinio Kauno“ memuaristika; žinoma, sovietinėje Lietuvoje ją drįso rašyti tik konjunktūros globojami, patikimais pripažinti autoriai: Antanas Venclova, *Jaunystės atradimas: prisiminimai*, Vilnius: Vaga, 1966; Halina Korsakienė, *Susitikimai: įspūdžiai ir mintys*, Vilnius: Vaga, 1977; Idem, *Veidai ir likimai: praeities vaizdai*, Vilnius: Vaga, 1982; Idem, *Sugrįžusi praeitis: autentiški pasakojimai ir portretai*, Vilnius: Vaga, 1985; Julius Būtėnas, *Literato duona*, Vilnius: Vaga, 1975; Idem, *Žmonės, kuriuos pažinojau*, Vilnius: Vaga, 1978; Juozas Baltušis, *Su kuo valgyta druska: atsiminimai*, d. 2: *Žėrinti jaunystė*, Vilnius: Vaga, 1976; Eduardas Mieželaitis, „Kauno eskizai“, *Pergalė*, 1974, Nr. 4, p. 89–110; Idem, *Kontrapunktas*, Vilnius: Vaga, 1975.

Mieželaičio atsiminimuose Kaunas iškyla kaip „suodinos ir tepaluotos jaunystės miestas“⁵²². O Sirijos Gira savo kūryboje bandė laviruoti tarp nepriklausomybės laikotarpiu susikūrusio prabangiojo, puošniojo laikinosios sostinės vaizdinio ir sovietmečiu įsigalėjusio proletarinio, skurdaus ir revoliucingo jo pavidalo.

Pro tankų tarpukario Kauno empirijos sluoksni *Raudonmedžio rojuje* prasiveržiama ir prie istoriosofinės laikinosios sostinės refleksijos. Tai bene ryškiausiai pasirodo scenoje, kai išprotėjęs Karolio Tuleikio tėvas kuria planus, kaip išvalyti užterštą Kauno orą: „– Kaunas yra dauboje, – pasakė tėvas. – Dūmai Kauną užnuodys. Meksfalto garai, benzinas ir prostitučių kvapai. Visa tai užnuodys Kauną ir nekaltus vaikelius. Ir vienintelė išsigelbėjimo priemonė – keturi galingi malūnai, kurie besisukdami pakeistų Kauno orą. Kitos išeities nėra.“⁵²³ Šizofreniškos logikos diktuojamas ekologinės ir moralinės taršos siejimas į viena atskleidžia mitokūrai būdingą realių miesto bruožų perkėlimą į simbolinį lygmenį. Cituotoje *Raudonmedžio rojaus* ištraukoje akcentuojama specifinė reljefinė miesto ypatybė – išsidėstymas Neris ir Nemuno slėnių suformuotoje dauboje, kurią išryškina miestą supančios kalvos. Būtent ši Kauno teksto substrato sfera turėjo didelę įtaką tarpukariu besiformuojančiam literatūriniam laikinosios sostinės mitui, jis lėmė Kauno kaip duobės, pakalnės, vėjų neperpučiamos, nepakeliamai tvankios ir savose dulkėse baigiančios užtrokšti erdvės vaizdinį Vinco Mykolaičio-Putino, Antano Venclovos, Petronėlės Orintaitės, Petro Vaičiūno kūryboje. Literatūriniam Kauno tekstui būdinga metaforizuoti nuo miesto reljefo priklausančias meteorologines savybes, tvankumas, troškaus oro charakteristikas paverčiant moralinėmis, dvasinėmis kategorijomis. Antai romano *Altorių šešėly* trečiojoje dalyje Kauno oro troškumas virsta psichologinės-dvasinės miesto atmosferos apibūdinimu, o miesčioniška ir provinciali laikinoji sostinė įgyja simbolinę moralinės ir dvasinės pakalnės reikšmę. Orintaitės romane *Paslėpta žaizda* Kaunas taip pat vaizduojamas

⁵²² Eduardas Mieželaitis, „Kauno eskizai“, p. 99.

⁵²³ Vytautas Sirijos Gira, *op. cit.*, p. 194.

kaip tvankus, skęstantis dulkėse⁵²⁴. Gniuždanti vidurvasario sausra romane nurodo ne tik į klimatinę miesto specifiką – visame kūrinyje stipriai akcentuojama moters dvasią alsinanti kasdienybės dulkių nupilkinta valdininkiško gyvenimo rutina, įpročiu virtęs, sustabarėjusių patriarchalinių nuostatų, vyro despotizmo paženklintas santuokinis gyvenimas. Orintaitė vaizduoja „mažąjį žmogų“ su jo vargais ir rūpesčiais, tad ir pats Kaunas čia regimas kaip menkas, kasdienės sumaišties dėmėmis užrūkęs skruzdėlynas⁵²⁵. Dūmų užteršto, užnuodyto Kauno slėnio panorama pasirodo ir kituose tarpukario tekstuose. Teofilis Tilvytis skaitytoją ragino:

Atsigręžk į Kauno rūmus
Skęstančius melsvuose dūmuos;
Šiam betono slėnyje
Krapštos Kauno ponija.⁵²⁶

Petro Vaičiūno dramoje *Tikruoju keliu* laikinosios sostinės oras ir tiesiogine, ir perkeltine prasme atsiduoda dūmais bei degėsiams. Iš šios moraliai užnuodytos aplinkos dramos pabaigoje siūloma vykti į kaimą, kur oras esąs švarus. Tai bene ir yra tasai „tikrasis kelias“, kurį siūlo rinktis dramaturgas⁵²⁷.

Nuodingas miesto oras cituotame *Raudonmedžio rojaus* epizode apie malūnus transformuojamas į moraliai, dvasiškai užterštą, žmogui kenksmingą gyvenamąją aplinką. Tarpukario Kaunas čia pasirodo

⁵²⁴ Petronėlė Orintaitė, *Paslėpta žaizda: jaunamartės takas*: romanas, Kaunas: Sakalas, 1934, p. 140.

⁵²⁵ „Kaunas, Nemuno slėnyje pasirėplinęs, kasdien kūrenamų krosnių kaminiais apsmilkintas, plūduriavo pasmėlusių dūmų tvenkiny ir iš Vytauto parko žiūrint atrodė kažkokiais smilkalais apnuodintu skruzdėlynu su gausybe vos ne vos prarūkus spindinčių žiburiukų, cementuotais išgverusiais takais šen ten gyvai beknibždančių žmogiukų ir juokdario pritaisytų, šuoliais belakstančių vaikiškų žaislų-automobilių.“ (*Ibid.*, p. 173.)

⁵²⁶ T.[eofilis] Tilvytis, *Dičius*, p. 64–65.

⁵²⁷ Petras Vaičiūnas, „Tikruoju keliu: 4 veiksmų pjesė“, in: Idem, *Dramos ir komedijos*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1971, p. 173–248.

kaip pražūtinga erdvė, „sergantis miestas“. Liga, nuo kurios jis kenčia, tai socialiai neteisinga visuomenės gyvenimo sąranga, kai turtuoliai mėgaujasi besaike prabanga, o varguoliai miršta nuo tuberkuliozės nešildomuose būstuose. Prestižinę mediko specialybę pasirinkęs ir į „raudonmedžio rojų“, t. y. Kauno aukštuomenės terpę, patekęs neturtingo tarnautojo sūnus Karolis Tuleikis esąs išimtis, nes lieka atsparus moraliai nuodingai miesto atmosferai: socialinis virsmas jo nesugadina, jis išsaugo humanistines vertybes, atjaučia neturtingus pusrūsyje gyvenančius kaimynus ir gelbsti politiškai persekiojamus komunistus.

Galima nesunkiai įžvelgti tarpukario literatūriniam laikinosios sostinės tekstui būdingo archisiužeto – kelionėje tykančio išbandymo – realizaciją per Karolio Tuleikio gyvenimo istoriją. Tiesa, Sirijos Giros romane nebelineka XX a. 3–4 dešimtmečiais paplitusio kelionės iš kaimo į miestą motyvo, laikinosios sostinės siužetas čia funkcionuoja kaip moralinių pavojų kupiname tarpukario Kaune subjekto patiriamos gyvenimo kelio paieškos, pasaulėžiūrinė branda. Moraliai ydingame buržuaziniame Kaune jaunas gydytojas Karolis Tuleikis atsispiria pagundai sparčiai kilti karjeros laiptais aukojant savo nuostatas (atsisako stoti į ideologiškai jam svetimą studentų korporaciją, todėl netenka garsių medikų protekcijos) ir prisideda prie konspiracinės komunistų veiklos (dėl to patiria smūgius Valstybės saugumo departamento rūsiuose ir netenka darbo privačioje klinikoje). Nors jo, kaip privačią praktiką turinčio gydytojo, namus puošia raudonmedžio baldai, jis nepritampa, neprisitaiko prie Kauno turtuolių, su ironija stebi jų gyvenimo būdą, šaiposi iš jų arogancijos. Taigi nepriklausomybės laikotarpiu laikinosios sostinės mitą generavusią miesto ir kaimo priešpriešą *Raudonmedžio rojuje* pakeitė socialistinio realizmo principus atitinkanti ideologinė opozicija – kapitalistinė nepriklausoma Lietuva (romane ją reprezentuoja laikinosios sostinės buržuazija) vs socialistinė sovietinė Lietuva (dėl jos įsteigimo kovoja pagrindžio komunistai, kuriems prijaučia ir Karolis Tuleikis). Buržuazinė santvarka *Raudonmedžio rojuje* vaizduojama kaip pasmerkta pražūčiai, jos moraliai perpuvusios sistemos esą neįmanoma reformuoti utopi-

niais projektais (jų bergždumą simboliškai įkūnija Karolio tėvą užvaldžiusi *idée fixe* apie Kauną išgelbėsiančius malūnus), ji tegali būti sunaikinta įsteigiant kitą, istorijos *eigoje* neva dėsningai ją pakeičiančią socialistinę santvarką (tai ir įvyksta romano pabaigoje).

Istorinis laikinosios sostinės pasmerktumas akcentuojamas ne tik šiame romane, bet ir visoje Sirijos Giros *kauniadoje*, taip pat minėtuose Petkevičiaus ir Paukštelio romanuose. Šiuose kūriniuose sąmoningai koncentruojamasi į paskutiniuosius laikinosios sostinės gyvavimo metus, intensyviai kuriama epochos saulėlydžio pajauta. Iškalbingas ir vieno iš Sirijos Giros romanų pavadinimas – *Paskutinis sekmadienis*. Sovietmečio rašytojų polinkį į laikinosios sostinės eschatologiją⁵²⁸ nesunkiai galėtume paaiškinti kūrinių pasirodymo situacija, ne tik retrospektyviu pasakotojo žvilgsniu, bet ir ideologine konjunktūra: remiantis marksistine visuomenės raidos samprata, buržuazinė Lietuva neturėjo galimybių išlikti, nes buvo sukurta ideologiškai ir socialiai neteisingais principais. Eschatologinį laikinosios sostinės mitą *Raudonmedžio rojuje* generuojanti buržuazinės ir socialistinės santvarkų priešprieša romano ekranizacijoje vaizdžiai atskleidžiama kinematografinės kalbos simbolika. Pirmosios *Raudonmedžio rojus* seriale dalies įžangoje, jo vinjetėje, vizualizuojamas prisiminimų laikas – tarpukario Kaunas čia pasirodo apgaubtas sutemų, skendintis migloje, rūke ir dūmuose. Vėliau kontrasto būdu šį vaizdą pertraukia pasakojimo laikas – įdijęs sovietmečio Vilniaus panorama.

Eschatologine sovietmečio literatūrinės laikinosios sostinės refleksijos potekste realizuojama „buržuazinės Lietuvos“ atminties politika, siekusi legitimizuoti sovietinę okupaciją. Tarpukario Lietuva ideolo-

⁵²⁸ Eschatologijos terminas čia vartojamas ne teologine reikšme (kaip mokymas apie galutinį pasaulio ir žmogaus likimą, žmonijos ir visatos atkūrimą, kuriuos Dievas atliks laikų pabaigoje). Literatūroje ši sąvoka, pasak Viktorijos Daujotytės, „traktuotina laisviau – pagal tą intonacinę-semantinę liniją, kurią ryškiausiai brėžia *paskutinio*, *paskutinės* akcentai (gr. *eschatos* – paskutinis)“. (Viktorija Daujotytė, „Eschatologija Salomėjos Nėries eilėraščiuose“, in: *Salomėja Nėris: tarp dainos ir regėjimo*, sudarė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 35.)

giškai demonizuota visais (moksliniu, meniniu, literatūriniu, memuariniu etc.) diskursais, aktualizuojant buržuazinės santvarkos ydingumą ir taip paneigiant bet kokią pozityvią to laikotarpio reiškinių ir procesų vertę. Net ir 1989–1990 m., kai marksistinis istorijos traktavimo modelis nebebuvo privalomas, Sirijos Giros romane *Paskutinis sekmadienis* juo inertiškai tebesiremiama struktūruojant laikinosios sostinės pasakojimą. Šio romano anachroniškumą, jo neatitikimą atgimimo laikotarpiu naujai besikuriančiam tarpukario Lietuvos ir jos laikinosios sostinės pasakojimui jautė ir pats autorius, 1996 m. *Naujosios Romuvos* žurnalo skaitytojams teisinęsis, esą *Paskutinį sekmadienį* rašęs dar iki Sąjūdžio⁵²⁹.

Sugrįžtanti atmintis

Po to, kai sovietinis režimas Lietuvoje nebeteko savo represinių galių, pilietinė šalies bendruomenė susidūrė su iššūkiu iš naujo susikurti koherentišką istorinį Lietuvos naratyvą. Šiuo atveju omenyje turimas ne istoriografinis, mokslinis diskursas, bet kolektyvinėje sąmonėje besiformuojantis mitinis pasakojimas, kuris šiandienos bendruomenę sujungtų su jos praeitimi.

XX a. pabaigoje atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė teisine prasme pratęsė tarpukario Lietuvos Respublikos valstybingumo tradiciją, tapo jos įpėdine. Todėl „smetoninės Lietuvos“ mitas posovietiniu laikotarpiu yra tapęs vienu iš svarbiausių Lietuvos kaip pilietinės bendruomenės kolektyvinės atminties pasakojimų (greta kovų už laisvę, tremties ir kt.), vienu iš esminių šiuolaikinę tapatybę formuojančių istorinių naratyvų. 9–10 dešimtmečių sandūroje pakitus ideologinei konjunktūrai, revizuota tarpukario Lietuvos istorija, jos politinių, ekonominių, kultūrinių procesų vertinimas. Perdėliojus is-

⁵²⁹ Arvydas Juozaitis, „Rašymas – gyvenimas: pokalbis su rašytoju Vytautu Sirijos Gira“, p. 24.

torinio naratyvo prasminius akcentus, o marksistinę, per klasių kovos prizmę vertintą istorijos traktuotę pakeitus lietuvių kovos už laisvę paradigma, sovietinėje historiografijoje vartotą negatyviai konotuotą „buržuazinės Lietuvos“ sąvoką išstūmė „nepriklausoma Lietuva“. Tokiu aspektu žvelgiant į tarpukario Lietuvos Respubliką ji, be abejo, virto nebe klystkeliu, bet aukso amžiumi. Du realizuotos nepriklausomybės dešimtmečiai kelių šimtmečių okupacijų kontekste imti regėti kaip įstabi sėkmės istorija, kaip vienintelis viltingas laikotarpis XX a. katastrofų sutemose.

Posovietinio laikotarpio kolektyvinėje atmintyje tarpukario valstybingumo istorija neatsiejamai susijusi su laikinąja sostine kaip nepriklausomos Lietuvos istorijos erdvine reprezentacija, jos ikona. Sovietmečiu į viešąjį diskursą prasismelkdavo tik ta dalis laikinosios sostinės atsiminimų, kuri neprieštaravo sovietinės istorijos politikos aprobuotai „buržuazinio Kauno“ traktuotei. Sąjūdžio laikotarpiu ir iš karto po nepriklausomybės atkūrimo į viešąjį laikinosios sostinės atminties diskursą forsuotai įsiliejo ilgą laiką represuota atsiminimų dalis: į literatūros istoriją grįžo laikinosios sostinės literatū kūryba ir bohemiška aura paženklinta biografinė medžiaga, tapo prieinama gausi išeivių memuaristika ir literatūrinė laikinosios sostinės refleksija, plačiam skaitytojų ratui atsivėrę specialieji bibliotekų ir archyvų fondai leido susipažinti su gausia laikinosios sostinės dokumentine medžiaga. Vienas po kito ėmė rodytis literatūrologų, dailėtyrininkų, istorikų parengti laikinosios sostinės kultūrinio gyvenimo tyrinėjimai, biografinės apybraižos ir apysakos apie tarpukario Kauno rašytojus. Visa ši gausi medžiaga darė poveikį naujai besiformuojančiai kolektyvinei laikinosios sostinės atminčiai.

Laikinosios sostinės atmintis į Kauno miestovaizdį grįžo kartu su Sąjūdžio judėjimu 9 dešimtmečio pabaigoje. Nuo 1988 m. buvo palaipsniui atkuriamas Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelis, iš Vienybės aikštės pašalinti sovietiniai paminklai. 1989 m. atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas. 1990 m. tikintiesiems grąžinta Kristaus Prisikėlimo bažnyčia, 2004 m. ji iškilmingai konsekruota. 1994 m.

Ramybės parke (buvusiose senosiose miesto kapinėse) atstatytas paminklas „Žuvome dėl Tėvynės“. Laisvės alėjoje iškilo rekonstruotas paminklas Vytautui Didžiajam, tarpukariu stovėjęs Aukštojoje Panemunėje. Sugrąžinti sovietmečiu pakeisti laikinosios sostinės laikų gatvių pavadinimai. Iškilo ir keletas naujų „Kauno epochą“ reprezentuojančių paminklų: prezidentinę respubliką kaip šių dienų Lietuvos valstybingumo ištakas simbolizuojančios Antano Smetonos, Aleksandro Stulginskio ir Kazio Griniaus skulptūros istorinės prezidentūros kiemelyje, Laisvės alėją kaip tarpukario Lietuvos pramoginės kultūros židinių įkūnijantis paminklas Danieliui Dolskiui priešais garsiausio laikinosios sostinės restorano „Metropolis“ pastatą.

Šiandien laikinosios sostinės paveldas yra vienas svarbiausių Kauno miestovaizdžio ir miesto tapatumo dėmenų. Istorinį laikinosios sostinės vaidmenį bei architektūrinį ir kultūrinį tarpukario miesto paveldą Leonidas Donskis įvardija kaip šiandieninio Kauno išskirtinumą: „Kaunas yra lietuviškojo modernizmo lopšys. Juk tai vienintelis lietuvių sukurtas didelis ir modernus miestas. Tai miestas, simbolizuojantis tarpukario nepriklausomybę ir sykiu visą modernųjį lietuvių projektą – Lietuvos politinį ir kultūrinį modernizmą.“⁵³⁰ 2013 m. Irenos Šutinienės atlikto empirinio sociologinio komunikacinės atminties tyrimo rezultatai atskleidė, kad „kitaip negu Vilniuje, kur vyrauja miesto identiteto apibūdinimas daugiakultūriškumo pasakojimu, kauniečiams vienas svarbiausių miesto identitetą apibūdinančių komponentų yra miesto ‚lietuviškumo‘ pasakojimas ir / arba su juo susijęs ‚Laikinosios sostinės‘ pasakojimas“⁵³¹.

Tarpukario istorinio paveldo reikšmė kolektyviniam šiandienos kauniečių savivaizdžiui atsiskleidžia 2009 m. publikuotoje Algirdo Patacko esė „Kauniečio Konstitucija“. XIX a. pabaigoje įsigalėjusį

⁵³⁰ Leonidas Donskis, *Be pykčio: vienerių metų minčių žemėlapis*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 126.

⁵³¹ Irena Šutinienė, „Laikinosios sostinės‘ ir sovietmečio atminties erdvinių reprezentacijų reikšmės“, in: *Atminties daugiaskuoksnisumas: miestas, valstybė, regionas*: straipsnių rinkinys, sudarė Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 434.

miesto vaizdavimo rakursą, kai nuo Aleksoto kalvos žvilgsnis (fotoobjektyvas) kreipiamas žemyn į Senamiestį, Patacko tekste pakeitė kryptis iš Žemųjų Šančių aukštyn – į Prisikėlimo bažnyčios bokštą: „Kaunietis Kaune ir jo apylinkėse visada turi slaptų mėgiamų vietelių, kurių nemėgsta viešinti. Padarysime išimtį – tai, pvz., vaizdas iš Žemųjų Šančių į Senamiestį, kai saulėlydžio gaisai nudažo dangų, ir virš Kauno išnyra fantastinio grožio baltas bokštas (Prisikėlimo bažnyčios), turris bellissimus. O Nemunas srūva kaip tamsi, paslaptiniga, šaltai mėlyna lava.“⁵³² Pakoreguotas miesto panoramos rakursas lėmė simbolinį jos perskaitymo kodą. Kaip ir egzodo literatūroje, Patacko tekste upių slėnyje įsikūrusiam miestui suteikiama sakraliosios vertikalės projekcija: „Kaunietis slaptai, pasąmonėje visada jaučia, kad kaunietis yra kalnietis, o Kaunas yra Kalnas, iškilęs virš Lietuvos lygumų, kuris, kukliai kalbant, pasaulinio ar kitokio tvano atveju visada priglobs Lietuvos laivelį...“⁵³³ Ši citata vaizdžiai atskleidžia, kad topografinės miesto vaizduotės lūžis kolektyvinėje kauniečių sąmonėje įvyko ne (tik) todėl, kad pastarąjį amžių miestas smarkiai plėtėsi apimdamas Žaliakalnį ir kairįjį Nemuno šlaitą, bet visų pirma dėl istorinio vaidmens, kurį jam teko suvaidinti pavaduojant lenkų užimtą istorinę sostinę, taip pat Birželio sukilimo dienomis, sovietinės okupacijos metais.

Į šiandienę Kauno savimonę įaugo ne tik istorinis tarpukario miesto paveldas, bet ir literatūrinis laikinosios sostinės tekstas. Antai kaunietis poetas Kęstutis Navakas yra pasiūlęs pastatyti mieste paminklą mitiniam Kauno personažui – Doktorui Kripštukui⁵³⁴.

⁵³² Algirdas Patackas, „Kauniečio Konstitucija“, *Nemunas*, 2009, kovo 13–18 (Nr. 10), p. 3.

⁵³³ *Ibid.*, p. 3.

⁵³⁴ Kęstutis Navakas, Gintaras Česonis, *Sutiktas Kaunas: esė ir albumas*, sudarė Kęstutis Navakas, Kaunas: Meno tvirtovė, 2009, p. 31.

Laikinosios sostinės mitokūros gairės šiuolaikinėje literatūroje

XX–XXI a. sandūroje pradėtas kurti šiuolaikinis literatūrinis laikinosios sostinės mitas įsilieja į bendrą kolektyvinėje istorinėje sąmonėje besiformuojantį tarpukario Lietuvos pasakojimą. Literatūros santykis su kultūrine atmintimi yra ambivalentiškas: viena vertus, tai vienas iš nacionalinio istorinio naratyvo formavimo ir sklaidos mechanizmų, antra vertus, literatūra ir pati yra veikiama, formuojama dominuojančios atminties kultūros. Kadangi šiame skyriuje kalbama apie tebevykstantį posovietinės laikinosios sostinės mitokūros procesą, Marko Zingerio romane *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius* (1998), novelių rinkinyje *Iliuzionas* (2000), Mariaus Ivaškevičiaus pjesėje „Madagaskaras“ (2004), Gintaro Beresnevičiaus literatūriniuose anekdotuose „Iš gyvenimo rašytojų Lietuvos“ (knygoje *Pabėgęs dvaras*, 2005) ir kt. bandoma išskirti keletą paraleliai besiplėtojančių tarpukario Kauno mitologizacijos tendencijų, vengiant griežtesnių apibendrinimų, kuriems reikalinga didesnė laiko distancija.

Menapolis

Vienas iš pirmųjų laikinąją sostinę posovietinėje literatūroje ėmėsi mitologizuoti kaunietis rašytojas Markas Zingeris. Vertinant jo formuojamą laikinosios sostinės pasakojimą tarpukario Kauno mitokūros tradicijos kontekste, į akis krinta pokolonijinei atminčiai būdingas radikalus kolonijinės istorijos politikos formuojamo atminties modelio atmetimas. Zingeris ne tik atsisako laikinąją sostinę vaizduotis ir vertinti pagal marksistinės istoriosofijos modelį – į jo kuriamą laikinosios sostinės pasakojimą politiniai tarpukario procesai apskritai nepatenka⁵³⁵. Pabrėžtinai politizuotam, visuomenines buržuazinės

⁵³⁵ Marko Zingerio priešinimasis sovietmečiu įsitvirtinusiame „buržuazinio Kauno“ pasakojimo modeliui įdomus kartų kaitos požiūriu, mat kurdamas pabrėžtinai

santvarkos ydas demaskuojančiam sovietmečio laikinosios sostinės pasakojimui jis priešina politines ir socialines įtampas redukuojantį *menapolio* mitą. Romane *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius* menapolio pavadinimu Zingeris įprasmina tarpukario Kauno specifiką: esą laikinoji sostinė per dvidešimtį nepriklausomybės metų taip ir nespėjo tapti europinio masto metropoliu, užtat ji virto nepriklausomybės įkvėpto kūrybinio entuziazmo, kultūrinio proveržio epicentru, menapoliu. Kūrybinė laikinosios sostinės energija tapo šiuolaikinę literatūrinę laikinosios sostinės mitokūrą generuojančiu semantiniu substratu. Būdinga, kad svarbiausiais tarpukario Kauno pasakojimo herojais posovietinio laikotarpio rašytojai pasirenka kone išimtinai menininkus ir literatus. Zingerio romane tai artistiškos natūros konservatorijos direktorius Ernestas Dūda ir jo žmona, garsiausia Kauno *couturière* Leonora, apsakyme „Pasakyk, kur žydi gėlės“ (iš rinkinio

apolitišką tarpukario Kauno mitą, autorius eliminuoja iš jo savo tėvo jaunystės pasaulį. Mykolas Zingeris tarpukariu besimokydamas Kauno žydų Šalom Aleichemo gimnazijoje buvo įsitraukęs į pagrindinę socialistinę revoliucinę veiklą: dalyvavo darbininkų demonstracijose, bendravo su Petru Cvirka ir Vytautu Montvila, studijavo Stalino veikalus, rinko lėšas MOPRui (Международная организация помощи борцам революции), vykdė revoliucinę agitaciją, platinė atsišaukimus, kuriuos šapirografu spausdino tėvui priklausančio viešbučio „Komerč“ palėpėje. („Iš būsimos knygos: *Seimo narys Emanuelis Zingeris ir jo brolis rašytojas Markas Zingeris, Vilniaus Gaono žydų muziejaus direktorius, rengia spaudai atsiminimų knygą apie savo tėvą žinomą pedagogą, buvusį Kauno m. VIII vidurinės mokyklos direktorių Mykolą Zingerį*“, *Naujausios žinios: „Lietuvos aidas“ kasdienis priedas*, 2011 09 24, p. 7.) Taigi rašytojo tėvo jaunystės istorija idealiai atitiko sovietmečiu įsigalėjusį „buržuazinio Kauno“ kaip pagrindinės komunistų veiklos židinio naratyvą. Pokariu (1949) gimęs Markas Zingeris savo romane jį atmeta ir imasi konstruoti alternatyvų pasakojimą. Kita vertus, net ir „išstūmęs“ iš savo kuriamo laikinosios sostinės pasakojimo tėvo asmeninėje patirtyje įkūnytą socialistinio pogrindžio naratyvą, romano *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius* pabaigos žodyje autorius įrašė: „už ‚miestą menapolį‘ aš esu labiausiai dėkingas savo velionio tėvo kaunietiškam humorui, jo gyvenimo alkui bei intelektualiniams interesams, jo sugebėjimui džiaugtis gyvenimu ir kone su motinos pienu sugertam socialinio teisingumo jausmui.“ (Markas Zingeris, *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 230.)

Iliuzionas) pasakojama apie laikinosios sostinės akordeonistų karalių Zeligą Glikmaną. Ivaškevičiaus „Madagaskare“ laikinosios sostinės gyvenimo paveikslas yra komponuojamas daugiausia iš kultūrinėje atmintyje susikristalizavusių biografinių Kauno literatų legendų – naivios romantikės Salomėjos Nėries politinių viražų, lenkofobiškos Kauno miesčionijos atstumto pamišėlio-pranašo Albino Juozapo Herbačiausko dramos, sensacingos Vinco Mykolaičio-Putino ir Emilijos Kvedaraitės santuokos istorijos, tariamai valstybę pražudžiusios „Trečio fronto“ narių ideologinės laikysenos. Tik iš pirmo žvilgsnio „Madagaskaro“ protagonistas Pokštas rodomi ateinąs iš kito – intelektualinio, akademinio konteksto. Kazio Pakšto prototipo kūrybingumas, jo geopolitinių idėjų apie „rezervinę Lietuvą“ fantastiškumas prilygsta meninei kūrybai, paverčia jį vienu įspūdingiausių šio laikotarpio vizionierių (greta „ambasadoriaus televizionieriaus“ Oskaro (Milašiaus) ir „seno televizionieriaus“ Gerbutavičiaus (Herbačiausko)).

Menapolišką laikinosios sostinės mitą kuria ir Gintaras Beresnevičius literatūrinių anekdotų serijoje „Iš gyvenimo rašytojų Lietuvos“. Literatūros mokslo sukurta tarpukario Kauno bohemos mitologija čia pasitelkiama absurdo poetika grįstam postmodernistiniam pasakojimui, kurio svarbiausiais herojais tampa Kazys Binkis, Petras Cvirka, Teofilis Tilvytis, Herbačiauskas, Salys Šemerys ir kt. Šie tikriniai vardai, taikliu Vijolės Višomirskytės pastebėjimu, Beresnevičiaus naudojami „kaip paradigmatinė metonimija, kuri sutraukia ir kartu iššaukia to vardo referencijas ir konotacijas“⁵³⁶. Taigi laikinoji sostinė šiuolaikinėje literatūroje ryškiausiai atsiskleidžia kaip kūrybingiausio Lietuvos visuomenės potencialo sancaupa, kūrybinio polėkio erdvė, menininkų Meka, o Beresnevičiaus atveju – kaip siurrealistinė bohemiškojo maskarado ir ekscentriškų kuriozų scena.

Menapolio mitas oponuoja tarpukariu plėtotai literatūrinei Kauno refleksijai. Amžininkams laikinoji sostinė regėjosi kaip miesčioniš-

⁵³⁶ Vijolė Višomirskytė, „Heterotopinė Kauno erdvė“, in: *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 58–59. (Elektroninis išteklius.)

kas liūnas, nugramzdinęs visas kilniausias lietuvių tautos aspiracijas, kaip moralinio ir dvasinio nuopuolio erdvė, kaip opozicija nepažeistas etninės kultūros šaknis ir krikščioniškosios moralės normas išsaugojusiam sodžiui. Po pusės šimtmečio į tarpukario Kauną literatūroje pažvelgta kitu kampu; tiesa, miesčionijos tema nėra visiškai pasitraukusi iš laikinosios sostinės pasakojimo, tačiau ji pasislinko į periferiją, kolektyvinės atminties paraštes. Posovietinio laikotarpio laikinosios sostinės mitui sodžiaus opozicija nebeaktuali, jį generuoja nepriklausomybės ir sovietmečio priešprieša, pirmąjį opozicijos sandą siejant su kūrybiniu polėkiu, intensyviu, visaverčiu gyvenimu, o antrąjį – su kūrybiniu išsekimu, letargu. Antai Zingerio romane laikinosios sostinės epocha ryškiausiai mitologizuojama citatoje: „Et, LAIKINOJI, tai buvo JAUNYSTĖ. [...] Debesėliai, Laisvės alėja, žydrieji akiračiai! Gyvenimo banga, kurianti valstybes ir knygas, tave pakelia, tu dar tiki, jog žemė yra sutverta tam, kad nuo jos gyvenimo polėkiams atsisipirtum.“⁵³⁷ O štai pokario Kaunui vaizduoti Zingeris pasitelkia išdžiūvusio fontano ir pusei amžiaus sustojusio centrinio pašto laikrodžio simbolius⁵³⁸. Jie išreiškia situaciją miesto, kuriame po amžiaus vidurio katastrofų – trėmimų, holokausto, emigracijos – nebeliko gyvybingojo meninio, intelektualinio potencialo, kuriame nebetrykšta kūrybiškumo versmė.

Išdžiūvęs fontanas kaip nukraujavusio pokario Kauno miesto simbolis pasirodo ir Juditos Vaičiūnaitės kūryboje: „Tokie mano vaikystės fontanai – vargani, išdžiūvę. Ne Romos, ne Vienos, ne Petehofo, ne

⁵³⁷ Markas Zingeris, *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 105.

⁵³⁸ Laikinąją sostinę ištikusios sovietinės okupacijos kaip sustingusio laiko vaizdinys pasirodo ir Kęstučio Navako esė *Sutiktas Kaunas* (2009). Ambicingiausių tarpukario Kauno architektūros projektų – „Pažangos“ ir „Pienocentro“ rūmų „vienišumas“ Laisvės alėjoje eseisto interpretuojami kaip veržlų miesto modernėjimo, vakarietiško procesą staiga nukirtusios istorinės katastrofos liudijimas: „Jei ne sovietmetis, tokių pastatų Laisvės alėjoje būtų buvę daug, tačiau laikas tuomet lyg užstrigo, ir jie abu čia atrodo kaip avarijos metu sustoję Stepono Dariaus ir Stasio Girėno laikrodžiai Karo muziejaus vitrinoje.“ (Kęstutis Navakas, Gintaras Česonis, *op. cit.*, p. 50.)

Liublianos fontanai. Juos aš pamačiau vėliau. Mano fontanai be gyvos čiurkšlės. Mano fontanų spindesys ir čiurlenimas tik sapne, tik svajonėse. Bet kaip aš juos mylėjau!⁵³⁹ Vaičiūnaitė ir Zingeris – karo, pokario Kauno vaikų karta, mylėjusi tuos mažyčius reliktus, šukes, likusias nuo „aukso amžiaus“, svajoto ir sapnavo tai, ko nebuvo ar blankiai teatmena regėję, bet kas juo labiau atrodė gražu ir brangu.

Vis dėlto Zingerio fontanas nėra visiškai išsekęs, retsykais jis netikėtai ima ir paleidžia čiurkšlę į dangų. Romane tai numanoma simbolinė nuoroda į chruščiovinį atlydį. Zingeris nemini konkrečių istorinių įvykių nei vardų, bet kuria odę pokario Kauno jaunimo kartai: politinio klimato „atšilimo“ metais mieste esą ima plisti maištinga rokenrolo dvasia, vakarietiška jaunimo mada ir šokiai – visa tai sukuria vidinės laisvės nišą totalitarinio režimo sąlygomis. Zingeris mini jaunimo sukeltus neramumus miesto centre, bet nekomentuoja jų tikslų, siekių – tai esąs stichiškas laisvės proveržis. Kai saugumietis kamantinėja vieną iš masinių manifestacijų dalyvių Donatą Dūdą, reikalaujamas atskleisti, kas jam įkvėpė mintį prisidėti prie neramumų, šis atsako: „Niekas neįkvėpė. Laisvės alėja įkvėpė.“⁵⁴⁰ O saugumo karininkas jaučiasi išmuštas iš pusiausvyros, kai suvokia, kad per porą dešimtmečių sovietinio valdymo buvusioje laikinojoje sostinėje, „kur praeities virusai perduodami iš kartos į kartą“⁵⁴¹, užaugo dvasiškai nepriklausoma jaunoji karta: „Kas tų žmonių širdy? Kaip galėjo jis, kalės vaikas, šitaip, reik pripažinti, šauniai sušokti ant apverstos tarybinės organų mašinos, ir dar, kai jam liepsna padus laižė? Tame jaunesniojo Dūdos šokyje, tame kazokėlyje *na amerikanskij lad*, buvo kažkokia visiška nepriklausomybė.“⁵⁴² Kaip ir romano pasakotojo kieme stovintis fontanas tik trumpam tepratrykšta sraunia srove, bet tuoj pat ir vėl išdžiūva, taip ir trumpas Kauno jaunimo laisvės proveržis Zingerio romane brutaliai numalšinamas. Miestas ilgam pasineria į brežnevi-

⁵³⁹ Judita Vaičiūnaitė, „Fontanai“, in: Idem, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008, p. 354.

⁵⁴⁰ Markas Zingeris, *op. cit.*, p. 122.

⁵⁴¹ *Ibid.*, p. 124.

⁵⁴² *Ibid.*, p. 125.

nio letargo būseną, apsigaubia amžinomis ūkanomis be menkiausių vilties prošvaisčių:

Tuo tarpu Menapolis, kuriame Centrinio pašto laikrodis kone pusamžį rodė tą patį, vis be penkių minučių septynios, kuriame žodis ‚laisvė‘ būdavo ištariamasis tartum žmonės turėtų strampą vietoj liežuvio ir protezą vietoj dantų, kur gyvenimu džiaugtis būdavo nepadoru, bet blausiai švytėti tarsi naujai keptuvei – privaloma, gyveno kažkokį belaikį gyvenimą. Net ir migla virš jo nesisklaidydavo ištisom savaitėm, taigi vėliavos, drėgmės persunktos, tapdavo sunkios tarsi nuskendusio laivo burės ir, blokšteltos vėjo, kartais partrenkdavo ties kampu kokį nors apgirtusį vienišį.⁵⁴³

Lygiai kaip ir Šeinius savo politiniuose memuaruose apie pirmąją sovietinę okupaciją, Zingeris metaforizuoja miestą užgriuvusias negandas, aktualizuodamas specifinę Kauno meteorologiją kaip reikšmingą miesto mitokūros semantinio substrato sferą. Galima pastebėti, kad išskirtinės geografinės padėties tariamai nulemtas Kaunui būdingas debesuotumas, ūkanos, migla literatūroje išryškunami tik vaizduojant okupacijos laikotarpius. Palyginimui galėtume prisiminti Pūkelevičiūtės *Aštuonių lapų* laikinąją sostinę, kurioje viešpatauja pavasarinė giedra ir saulės nutviekstas miestovaizdis.

Iliuzionas

Literatūriniam tarpukario Kauno pasakojimui posovietiniu laikotarpiu būdinga minėtą kūrybinio proveržio mitą sieti su laikinosios sostinės statuso užkoduotu fatališku laikinumu, estetizuoti ant amžiaus vidurio katastrofų slenksčio balansuojančio tarpukario žmogaus pasaulėvaizdžio iliuziškumą, jo užmojų, svajonių, vilčių ir lūkesčių trapumą. Įžanginiame „Madagaskaro“ žodyje teigiama:

⁵⁴³ *Ibid.*, p. 153.

Žmonių, pergyvenusių ribą tarp tarpukario ir karo, biografijose visada nevalingai ieškai žodžių: emigravo, deportavo, kolaboravo. [...] „Madagaskaras“ – pasakojimas apie žmones, dar nepriėjusius šios ribos, tačiau mums iš laiko nuotolio puikiai suvokiant, kad ši riba netrukus bus peržengta.

O žinant tai, kiekvienas veiksmas, kiekvienas ištartas žodis įgyja naują prasmę. Todėl svajojantys personažai su grandioziniais siekiais ir projektais tampa blogiausiu atveju – utopistais, geriausiu – idealistais. Ir visa tai todėl, kad mes žinome, o jie dar ne.⁵⁴⁴

Tiek Ivaškevičiaus pjesėje, tiek minėtame Zingerio romane bei poezijoje⁵⁴⁵ kuriamas ant bedugnės krašto balansuojančių, tačiau tragiškos savo lemties nenujaučiančių ir gyvenimo puota besimėgaujantių, saulėtos ateities iliuzijomis gyvenančių kauniečių paveikslas tirštėjančių epochos sambrėškų fone. Tarpukaris minėtų rašytojų kūryboje yra tapęs apviltų lūkesčių, sužlugdytų svajonių metafora. Pagrindiniai Ivaškevičiaus ir Zingerio kuriamo laikinosios sostinės pasakojimo herojai – tai istorijos smagračių sužlugdytų iliuzijų personalizacijos. Apsakymų rinkinio *Iliuzionas* (2000) „Pratarmėje, arba prisiminimų herbariume“ Zingeris teigia: „Pirmuosius [apsakymus – V. Š.] parašiau sujaudintas bėgančio laiko, blukinančio prieškarinio Lietuvos miestelėnų gyvenimo spalvas. Tuo metu buvau apimtas romantinio jausmo, todėl juos gaubia ypatinga ‚prarastojo laiko‘ ir pražuvusių pasaulių šviesa. Čia skyrybos ir skandalai, žmonių troškimai ir iliuzijos. Ypač man įdomus žmogus tuo metu, kai žlunga jo viltys, sudūžta iliuzijos.“⁵⁴⁶ Iš prancūzų kalbos kilęs senovinis kino teatro pavadinimas „iliuzionas“ taikliai įvardija vieną esminių posovietinio laikotarpio literatūrinių laikinosios sostinės mitologemų: istoriosofinė laikinosios sostinės kaip laikino, trapios, pažeidžiamo pasaulio refleksija čia įgyja universalios žmogaus troškimų iliuzoriškumo alegorijos matmenį.

⁵⁴⁴ Marius Ivaškevičius, „Autoriaus įžanginis žodis“, in: Idem, *Madagaskaras: trijų veiksnių pjesė*, Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 15.

⁵⁴⁵ „Du valsai: I. Gimnazijos“, „Kauniečių puota“, „Auksagarbanės buduaras. 1939“ (iš rink. *Namas iš kedro*, 1984).

⁵⁴⁶ Markas Zingeris, „Pratarmė arba prisiminimų herbariumas“, in: Idem, *Iliuzionas: apsakymai*, Vilnius: Andrena, 2000, p. 9.

Mažasis Paryžius

Su iliuziono mitologema glaudžiai susijęs ir Mažojo Paryžiaus pavadinimas, Zingerio žodžiais tariant, „gimęs iliuzijų miglose, klastos ir kivirčų pritvinkusiuose moteriškų cigarečių dūmuose“⁵⁴⁷. Jis atskleidžia iliuzinį, tikrovės neatitinkantį, bet trokštamą, svajonių kryptį, ambicijų vektorių nurodantį laikinosios sostinės įvaizdį. Svarbūs abu Mažojo Paryžiaus pavadinimo sandai. Paryžietiškas dėmuo nurodo vakarietišką Kauno kultūros orientaciją, jo imlumą naujovėms, bohemiškosios menų sostinės statusą: „Tą pavasarį Laikinosios kavinėse, kaip ir Paryžiuje, už pietus buvo galima sumokėti tapybos darbai bei kitais vaizduotės tvariniais.“⁵⁴⁸ Epitetas *mažasis* implikuoja ne tik palyginti nedidelį miesto plotą, bet ir Kauno kaip satelito, pamėgdžiotojo vaidmenį, aktualizuoja laikinosios sostinės kultūrinį provincialumą: „Štai Menapolis išeina pasivaikščioti po Europą ir ties kiekvienu kampu keičia išvaizdą. Mėgdžiodamas Berlyną jis apsiškuta smilkinius, mėgdžiodamas Paryžių, jis ima nešiot katiliuką. Ir pareina Menapolis iš pasivaikščiojimų namo, vesdamasis visą pulką žvaigždžių – Shirley Temple ir Zarą Lander, Chesterį Kittoną ir Rudolfą Valentino!“⁵⁴⁹ Paryžiaus ir Kauno paralelė Zingerio romane, pasak Rimvydo Šilbajorio, demaskuoja laikinosios sostinės „kaprizingas svajas, ir provincialią bejėgystę“⁵⁵⁰ bei išryškina paviršinį Kauno buržuazijos miestėjimo pobūdį.

Vis dėlto Zingerio kuriamos Mažojo Paryžiaus mitologemos šerdis yra ne provincialumas, o principinė tiek laikinosios sostinės, tiek jos reprezentuojamos tarpukario Lietuvos orientacija į Vakarų Europą, radikalus kultūrinio, mentalinio kurso keitimas po šimtmetį truku-

⁵⁴⁷ Markas Zingeris, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁴⁸ *Ibid.*, p. 72.

⁵⁴⁹ Markas Zingeris, *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*, p. 10–11.

⁵⁵⁰ Rimvydas Šilbajoris, „Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius“ (Book Review), *World Literature Today*, Winter 2000, Vol. 74, Issue 1, p. 207.

sios carinės okupacijos⁵⁵¹. Ir Zingerio, ir Ivaškevičiaus laikinosios sostinės pasakojime Paryžius išreiškia vakarietiškos civilizacijos matmenį, nurodo modernių kompetencijų ugdymosi kryptį. Kauno interinato auklėtinė Leonora, globėjų išsiųsta į Paryžių mokytis *couturière* amato paslapčių, į laikinąją sostinę grįžta neatpažįstamai pasikeitusi, persiėmusi šiuolaikiška dvasia ir paryžietiška elegancija; į Prancūzijos sostinę nuvykusi Salė apsvaigsta nuo pasaulio kultūros sostinės didybės, į Paryžių Ivaškevičius nukėlė ir Salės pažintį su emancipuotos tarpukario moters tipą įkūnijančia Hele (nors iš tiesų poetė su „Vilkolakio“ teatro aktore Elena Vilčinskaite susipažino Lietuvoje).

Laikinosios sostinės kaip Mažojo Paryžiaus samprata Zingerio kūryboje daugiausia susijusi su tarpukario Kaune užgimusia ir sparčiai augančia nacionaline miesto kultūra, modernia vakarietiška gyvensena, aukštuomenės papročiais, bohema, pramogų ir kavinių kultūra – šiuo dar palyginti plonu vakarietiškos urbanistinės civilizacijos sluoksniu, kuris sovietmečiu buvo vienareikšmiškai atmetas kaip „supuvusios buržuazijos“ apraiška. Todėl ir kultūrinį vektorių radikaliai pakeitęs, nuo Paryžiaus į Maskvą perorientuotas pokario Kaunas Zingerio romane regimas kaip nublankęs, netekęs savo veido, laikinosios sostinės specifiką lėmusio vakarietiškos miesto kultūros dėmens:

Kas buvo aukšta – sugriuvo, kas buvo žema – pakilo. [...] tiek su chamėjo pasaulis, kad žinoce, nesinorėjo gyventi. Ponios minėjo pažįstamus, kurių butuose apsigyveno nauji, nepažįstami, kitaip kalbantys ir kitaip pasaulį suvokiantys žmonės. Po valgio lūpas nusišluostą milo rankove, o nosis šniurkščią į rusiškus laikraščius, į smetonines užuolaidas. Miegantys lovose su čebatais, kaip stovi. [...]

⁵⁵¹ Algirdas Julius Greimas tarpukario Lietuvos „suvakarėjimą“ laikė esminiu šio laikotarpio procesu, kultūriniu lūžiu, pabrėždamas, kad „vakarietiškumas nėra vien tik svetimų kalbų mokėjimas, ne vien tik kultūrinių referencijų sistema, tai specifinis, bendro mąstymo būdo įsigyvenimas, iniciatyvos, veiklumo, individo teigimo, asmens atvirumo pasauliui sampratos“. (Algirdas Julius Greimas, „Antanas Smetona ir kas toliau“, in: Idem, *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 258.)

Ir apskritai, kur visa visuomenė, įskaudintu balsu stebėjosi Leonora. Jos akyse išsibė prieškario kibirkštėlė. Kur mūsų rašytojai, *poniečka*, kandūs buvo vyrai, apsieiti mokėjo ir anglų valsą šoko! Kur advokas Hrabovskis-Grabauskas, salonų liūtas? Kur faivoklokai „Fru Fru“?

– „Fru fru“ – blyninė. O „Gaublys“ dabar „Gostinica oficerskaja“, – gedulingu balsu pranešė Kantorovičienė. Ir pasipiktinusi prisiminė: – O kur apskritai džentelmenai, kurie prieš Damą skrybėlę nusikeltų?

Džentelmenai! Kurgi visas Menapolis, *poniečka*? Su kafešantais, bohema ir diplomatais.

Diplomatai?! Kur, Lionečka, civilizacija?⁵⁵²

Maskvos ir Paryžiaus, oponuojančių politinių, vertybinių, kultūrinių vektorių, schema struktūroja laikinosios sostinės pasakojimą ir Zingerio, ir Ivaškevičiaus tekstuose. „Madagaskare“ laikinosios sostinės pasakojimas yra įsiliejęs į tarpukario Lietuvos istorinį naratyvą, sunkiau nuo jo atidalijamas, tačiau ir čia nepriklausomos Lietuvos ir jos laikinosios sostinės mitokūros pagrindu tampa į Vakarus nukreipti politiniai, vertybiniai ir kultūriniai tarpukario visuomenės vektoriai. Visas pjesės veiksmas grįstas Pokšto pastangomis atsukti Lietuvą Vakarų kryptimi. Dramatišką pjesės atomazgą lemia šalies per(si)orientavimas nuo Paryžiaus į Maskvą, kurį perteikia katastrofų laikotarpio ikona tapusios poetės Salomėjos Nėries politinė biografija:

Salė: Noriu... Į Maskvą.

Milė: Ką tik buvai Paryžiuj.

Salė: Į Maskvą. Į Maskvą, sesužės. Ten yra tikras gyvenimas. Dieviški politrukai su odiniais švarkais. Ten mane žvaigždės veda. Penkiakampės, raudonos. Maskvoje aš visa. Čia tėra mano šešėlis, tolimas mano aidas. Man čia trūkumas oro.⁵⁵³

Zingerio romane vaizduojamoje sovietmečio epochoje Paryžius įgyja naują reikšmės atspalvį – tampa laisvės sinonimu. Pasaulinėje

⁵⁵² Markas Zingeris, *op. cit.*, p. 97.

⁵⁵³ Marius Ivaškevičius, *op. cit.*, p. 70.

kultūros sostinėje mokslus ėjusios garsios laikinosios sostinės damų siuvėjos sūnui, augančiam pokario Kaune, Paryžius tampa svajonių miestu. Iš motinos pasakojimų Donatas susikūrė laisve, kūrybiškumu pulsuojančios pasaulio kultūros sostinės viziją, kuri radikaliai kontrastuoja su sovietinio Kauno tikrove. Donato siužetinė linija romane byloja apie pokario kauniečių kartą, jos veržimąsi į laisvę ir brutalų šio proveržio numalšinimą. Saugumo rūsiuose merdinčio Donato priešmirtinė dejonė nuaidi tarsi visos „sulaužytos kartos“ šauksmas: „Ar yra pasauly koks nors sumautas užsienis, kur žmonės gitarom groja ir į politiką spjauna! Koks nors nesušvilptas Paryžius!“⁵⁵⁴ Romano pabaigoje, po Sovietų Sąjungos griūties atsivėrus sienoms, į išsvajotąjį laisvės miestą išvyksta Donato vaikystės draugas Jokūbas Kantorovičius – tokiu būdu tarsi ir vėl atkuriamas Kauno – Paryžiaus vektorius, vakarietiškoji Lietuvos politikos ir kultūros orientacija. Vis dėlto Baudelaire'o eilute „Je t'aime, o capitale infame!..“ Zingerio romanas dedikuojamas ne Prancūzijos sostinei, o Mažajam Paryžiui – provincialiam, juokingai pretenzingam tarpukario Kaunui, kurio šviesų paveikslą iš tėvų atsiminimų nuotrupų susikūrė pokario kauniečių kartos rašytojas.

Antrinė mitologizacija

Postmodernistinė literatūrinė laikinosios sostinės refleksija Ivaškevičiaus, Beresnevičiaus kūryboje išsiskiria iš ankstesnės tarpukario Kauno mitokūros tradicijos tuo, kad tai yra antrinė mitologizacija, ji naujai interpretuoja, dekonstruoja ir perkonstruoja anksčiau susiformavusius laikinosios sostinės mitus. Pasak Višomirskytės, „Beresnevičiaus ir Ivaškevičiaus tekstuose konstruojama karnavalizuota erdvė yra daugiau ‚popierinė‘, pagrįsta ženklu, modeliu, beveik neturinti jutiminių signifikantų, prigrūsta sustabarėjusių šampų“⁵⁵⁵. Ivaške-

⁵⁵⁴ Markas Zingeris, *op. cit.*, p. 128.

⁵⁵⁵ Vijolė Višomirskytė, *op. cit.*, p. 61.

vičiaus „Madagaskare“ regimas laikinosios sostinės paveikslas yra postmoderni kultūrinių mitų mozaika, komponuojama iš įvairių laikotarpiu susiformavusių simbolinių įvaizdžių. Skirtingai nei Zingeris, jaunesnės kartos dramaturgas neatmeta sovietmečiu suformuoto tarpukario Kauno kaip komunistinio pagrindžio kovos arenos mito, bet sumaniai žaisdamas kolektyvinėje sąmonėje įsitvirtinusiiais vaizdiniais jį semantiškai perkoduoja. Pavyzdžiui, Slibino komunaro pasirodymą scenoje autorius komentuoja replika: „Scenoje pasirodo keturi susikibę vyrai, egzistuojantys kaip vienas organizmas, pagal slibino pavyzdį judinantys galvas, rankas ir kojas.“⁵⁵⁶ Akivaizdu, kad toks keturių komunarų vaizdiny padiktotas sovietinės ikonografijos – 1973 m. Ramybės parke pastatytas sušaudytus komunistus įamžinantis paminklas „Keturi komunarai“ vaizduoja identišką figūrų kompoziciją – per pečius susikibusius ir išvien žengiančius keturis vyrus⁵⁵⁷. Per pečius susijungusių, išvien judančių kūnų semantika išreikšta pogrindininkų brolybė, grįsta ideologine vienybe, Ivaškevičiaus pjesėje virsta išsigimėliška, siaubūniška slibino figūra. Viena vertus, tai tarpukario lietuvių bendruomenei būdinga bolševikofobijos projekcija⁵⁵⁸, kita vertus – šiuolaikinės lietuvių istorinės atminties vizualizacija. Pokolonijinėms visuomenėms būdinga ikiokupacinį laikotarpį laikyti normalia jų kultūros egzistencija, kurią nutraukė „nenormali“ okupacinė kultūra⁵⁵⁹. Ivaškevičiaus pjesėje tarpukario Lietuvos Respublikos kaip „normalybės“ sampratą pagrindžia teksto kompozicija,

⁵⁵⁶ Marius Ivaškevičius, *op. cit.*, p. 38.

⁵⁵⁷ Pjesės pasirodymo metu ši skulptūra jau buvo tapusi vienu iš Grūto parko eksponatų.

⁵⁵⁸ „Salė: (glosto [Slibiną – V.Š.]) Koks švelnus, koks kvailutis. Idėjinis toks, kaip gražu.

Milė: Sale, visai pablūdai. Traukis nuo jo, jie gi kanda.

[...]

Kaunietė I: (šaukia) Moteriškos, atsitolinkit. Neleiskit, kad Keturgalvis jums į akis pažiūrėtų. Apkrės šitaip jūsų jauną protą savo baisiom pažiūrom. Pramas-kvietinis monstras. Parazitas raudonas.“ (Marius Ivaškevičius, *op. cit.*, p. 38–40.)

⁵⁵⁹ Alvydas Nikžentaitis, „Atminties ir istorijos politika Lietuvoje“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, p. 523.

kuriai pasitelkta stebuklinės pasakos struktūra ir personažai. Slibino figūra daugelyje pasaulio religijų simbolizuoja Dievui priešiškas jėgas. Senojo Testamento Leviatanas įkūnija pirmųjų chaosą, galias, kuriuos gresia sukurtajam pasauliui⁵⁶⁰. „Madagaskare“ tą Dievo sukurtą pasaulį atitinka atgimusios tautos valia atkurta Lietuvos Respublika, kurią kėsina sunaikinti leviataniški siaubūnai: Slibinas komunaras, Slibinas literatas ir Josifas Visaryjonyčius, t. y. visa ryjantis. Slibino pagrobtos karalaitės vaidmenį pjesėje atliekanti poetė Salė atspindi posovietinei atminties kultūrai būdingą Salomėjos Nėries vaidmens okupacijos procese vertinimą. Intensyviai ir emociškai visą pirmąjį posovietinį dešimtmetį svarstyta „Nėries byla“ galiausiai išsikristalizavo į klastingai suvedžiotos naivios romantikės mitą – būtent tokiu amplua ji pasirodo Ivaškevičiaus pjesėje.

Aukso amžiaus mito tęstinumas

Posovietinėje laikinosios sostinės refleksijos kontekste išsiskiria karo metų vaiko kaunietės Juditos Vaičiūnaitės kūryba. Emociniu intensyvumu, nostalgiskais tonais laikinosios sostinės vaizdinys jos memuarinėje eseistikoje yra artimesnis išeivių, ypač Birutės Pūkelevičiūtės romane *Aštuoni lapai* besiskleidžiančiam tarpukario Kauno paveikslui. Nors Vaičiūnaitė buvo keliolika metų jaunesnė už Pūkelevičiūtę, joms bendra vaikystės aplinka – abi gimė ir augo Kauno inteligentų šeimose, viena Žaliakalnyje, kita – į Žaliakalnio šlaitą atsiremiančioje Gedimino gatvėje, prie pat Žemaičių laiptų. Vaičiūnaitė karo metais nepaliko Kauno, tačiau sovietinė okupacija atėmė iš jos specifinę vaikystės miesto dvasią, jo atmosferą, todėl netekties skausmas vienodai stiprus abiejų rašytojų kaunietiškojoje kūryboje. Galima spėti, kad *Aštuoni lapai* tapo paskata Vaičiūnaitei kurti memuarinių Kauno esė ciklą (iš rinkinio *Vaikystės veidrody*, 1996): poetės liudijimu, Pūkelevičiūtės romanas apie Kauną buvo pirmoji jos perskaityta nelegaliai į

⁵⁶⁰ Udo Becker, *Simbolių žodynas*, vertė Laima Bareišienė, Vilnius: Vaga, 1995, p. 56.

Lietuvą atkeliavusi išeivijos knyga. Dėdės Petro Vaičiūno paskolintą romaną ji perskaičiusi per vieną naktį ir buvusi jo pakerėta⁵⁶¹.

Tiek Vaičiūnaitės poezijoje, tiek memuarinėje eseistikoje dažniausiai pasirodo pokario Kaunas, bet jis yra paženklintas laikinosios sostinės kaip saulėto kūdikystės pasaulio, prarastojo rojaus ilgesio. Į pokario laikų realybę aukso amžiaus dvelksmas atklysta per tarpukario tikrovės šukes, naujais pagrindais sukurtoje visuomenėje nebefunkcionalius relikтус. Privačiuose interjeruose, šeimos nuotraukų albumuose išsaugoti materialūs praeities liudytojai atlieka nutylimos epochos atminties salų, užtėkių vaidmenį. Vaičiūnaitės poezijoje ir eseistikoje pasirodančios rafinuotumu kerinčio prieškario aukštuo-
menės pasaulio skeveldros (balto tiulio užuolaidos, porcelianinis kavos servizas, sidabrinė cukrinė, mamos pokylių suknia ar auksiniai povais siuvinėta skara) ekonominio ir dvasinio skurdo nupilkintoje socialistinėje tikrovėje nebeturi taikomosios vertės, jie pasirodo kaip aukso amžiaus ženklai, o kartu ir neišsipildžiusių lūkesčių, nereali-
zuotų svajonių projekcija⁵⁶². Negausūs prarastojo rojaus reliktai įkvepia dvasios pasakiškam praeities paveikslui, kuris meniniame Vaičiū-
naitės erdvėlaikyje tampa antiteze pokario Kaune tvyrančiai baimei ir skurdui⁵⁶³.

⁵⁶¹ Judita Vaičiūnaitė, „Laisvės sąlygom mano poezija būtų buvus kitokia“ (2001), in: Idem, *Raštai*, t. 3, p. 243–244.

⁵⁶² „Kai bus liūdna, spintos gelmėje susirasiu žydrą mamos balinę suknelę, ir kai būsiu viena namie, užsivilksiu ir apmirsiu iš susižavėjimo priešais veidrođį. Negi čia aš? Paskui ateis sesuo ir padarys tą patį. O suknelė taip ir sudils – nepersiučia, nepanaudota, ir motina dūsaus pagailėdama: vargšės mergaitės, niekadoms ne-
buvote baliuj. Taip ir praeis gyvenimas, tik sapne šoksiu su ta suknele ir žinosiu, kad esu jos verta.“ („Kortos“, in: *Ibid.*, p. 386.)

⁵⁶³ „Tie eilėraščiai, tada Jono Kossu-Aleksandravičiaus pavarde, buvo mano mokyklinių metų šventenybė. [...] Bibliotekoj, iš kurios imdavau knygas, jų tikrai nebuvo. Užtat buvo išplėšti iš mokyklinio sąsiuvinio pabiri languoto popieriaus lapai, sesers ranka prirašyti, rašalu ir pieštuku, su stebuklingais nesuprantamais pavadinimais: ‚Fuga in as moll‘, ‚Lorelei‘, ‚Fedra‘, ‚Džiazas‘. Pabirę iš vaikystės natų, lyg egzotiški drugiai jie sklاندė kambario prietemoj. Nieko bendra jie neturėjo su eilėraščiais apie Staliną, kuriuos mes deklamuodavom mokykloj, su niūriomis Kauno gatvėmis, baime, skurdu.“ („Smėlis su gintarais“, in: *Ibid.*, p. 387.)

Kaip ir Pūkelevičiūtės *Aštuoniuose lapuose*, Vaičiūnaitės *Vaikystės veidrody* išryškintas aukštyn nukreiptas miestovaizdžio vektorius, sakralioji vertikalė. Žaliakalnio papėdėje vaikystę praleidusios esetės žvilgsnis kyla stačiu šlaitu į Prisikėlimo bažnyčią, į patį dangų vedančiais Kauno laiptais:

Čia pat kyla didingi Žemaičių laiptai iš granito. Kiek aukščiau – statūs Dzūkų laiptai. Tuoj už gatvės posūkio atsiveria erdvūs, žaliomis erdvėmis įrėminti irgi granitiniai Kauko laiptai, turbūt gražiausi gatvės laiptai pasauly. O jeigu pasuksi į kitą pusę – į Putvinskio gatvę, ten rasi medinius paslaptungus Aušros Tako laiptus, o dar toliau laiptus, virš kurių stūkso nebaigta statyti Prisikėlimo bažnyčia. Visi jie vedė aukštyn, tik aukštyn. Į dangaus begalybę, į pasaką kopė laiptais ir karalaitė dideliam Kazio Šimonio paveiksle, kabojusiam mūsų salone.⁵⁶⁴

Kaip ir Pūkelevičiūtės laikinojoje sostinėje, Vaičiūnaitės atsiminimuose pasirodantis vaikystės miestas metonimiškai įsikūnijęs Žaliakalnio lokuse – nebesugrąžinamos idilės, saugaus vaikystės pasaulio rojaus sode⁵⁶⁵.

Laikinosios sostinės distopija

Posovietinėje literatūroje ne tik toliau plėtota laikinosios sostinės aukso amžiaus mitologija, bet ir demonizuotas tarpukario Kauno kaip moraliai perpuvusio tuometės Lietuvos visuomenės elito vaizdi-

⁵⁶⁴ „Telefonų knyga“, in: *Ibid.*, p. 348–349.

⁵⁶⁵ „Ne rojaus sodai, ne Semiramidės sodai. Tik Žaliakalnio. Bet man jie gražiausi pasauly. Augau jų paunksmėj Kaune ir visas vaikystės vasaras mėgavausi jų gaviu pavasariu, regėjau juos pajuodusiais krintančiais lapais rudenį ir apšerkšniusius žiemą, pavasarį grauždavau dar žalius jų obuolius, svaigau nuo deginamų lapų tvaiko.

[...]

Mano rojaus sodas žaliavo pačioje Žaliakalnio papėdėj, Putvinskio gatvės pradžioj, priešais Mažylio liginę. Regiu jį apšviestą prisiminimų saulės. Apačioje stovėjo ir tebestovi nedidelis žalias medinis namas su virtuve rūsyje, o sodas kyla skardžiu aukštyn ligi pat Žemaičių gatvės.“ (Judita Vaičiūnaitė, *op. cit.*, p. 401.)

nys. 2012 m. pasirodžiusioje Arvydo Juozaičio pjesėje „Prezidentienė“ laikinoji sostinė pabrėžtinai įvardijama kaip tvartas, kumetynas, kuri būtina kuo skubiau išmėžti. Skirtingai nei tarpukario literatūroje, kur demonizuotą Kauno vaizdinį lėmė socialinė kritika, Juozaičio dramoje pejoratyviniais laikinosios sostinės įvaizdžiais išreikštas politinio šalies elito ir konkrečiai Smetonos aplinkos vertinimas. Kaip ir Sirijos Giros *Raudonmedžio rojuje*, Juozaičio dramoje išplėtota užteršto oro (Smetonienės rūkomos rusiškos tabokos dūmų smarvės) kaip moraliai nuodingos aplinkos metafora.

Dramoje vaizduojamas nepavykęs 1934 m. perversmas, kurio metu keli aukšti šalies karininkai išvien su nuo valdžios nušalintu buvusiu premjeru Augustinu Voldemaru bandė sugrąžinti pastarąjį į Vyriausybės vadovo postą. Pagrindinės pjesės herojės yra tariamai vienvaldė tuometės Lietuvos valdovė Sofija Smetonienė ir jos sesuo Jadvyga Tūbelienė. Šias istorines asmenybes dramaturgas vaizduoja kaip „pilkąsias kardinolas“, tvarkančias šalies vidaus ir užsienio politiką, esą jų pastangomis 1929 m. Voldemaras buvo nušalintas nuo valdžios ir būtent jos numalšinusias 1934 m. perversmą. Tai fantasmagorinis 4 dešimtmečio Lietuvos politinio gyvenimo paveikslas, sukurtas plėtojant tarpukario Kaune sklandžiusius anekdotus ir paskalas: neva laikinąją sostinę, o kartu ir visą šalį valdo dvi lenkės – seserys Chodakovskos, tautininkų ideologas kunigas Izidorius Tamošaitis esąs prezidentienės meilužis, prisiekusi kortuotoja Smetonienė iki išnaktų lošianti su užsienio šalių diplomatais ir aukštais šalies valdininkais, kurie sąmoningai leidžia jai laimėti dideles sumas pinigų, taip pelnydami jos protekciją, suteikiančią galimybę daryti įtaką Prezidento ir Vyriausybės darbui⁵⁶⁶.

Nors pjesės autorius savo kūrinį vadina „utopine valstybės drama“, iš tiesų jo žanras veikiau apibrėžtinai kaip antifeministinė distopija. Įdomu, kad šio žanro ištakos Lietuvoje siekia tarpukario Kauną, kuriame 1923 m. Mykolas Vaitkus sukūrė dramą *Amazoniada*. Šios

⁵⁶⁶ Šiuos laikinojoje sostinėje plitusių gandus savo monografijoje *Antanas Smetona ir jo aplinka* (2012) mini Alfonsas Eidintas.

rankraštinės pjesės autorius diskutuoja su XX a. 2–3 dešimtmečių sandūroje Lietuvoje sparčiai plitusių feminizmo šalininkais kurdamas futuristinę XXII a. Lietuvos visuomenės viziją: esą feministinis judėjimas ateityje Lietuvoje peraus ir moterų siekius valdyti visą pasaulį, todėl įsiplieks lyčių karas, kurį laimėję vyrai pavės moteris savo vergėmis⁵⁶⁷. Skirtingai nei Vaitkus, Juozaitis moterų vienvaldystės siužetą perkelia į praeitį, į „smetoninę Lietuvą“, nors nesunku išvelgti negatyvų autoriaus požiūrį į aktyvų moterų dalyvavimą šių dienų Lietuvos politiniame gyvenime, kurį jis yra deklaravęs ir savo publicistiniuose straipsniuose⁵⁶⁸. Seserys Chodakovskos Juozaičio vaizduojamos kaip Lietuvą į pražūtį įstūmusios raganos, piktosios demonės. „Tu ne šiaip sau ragana, tu pikų dama“, – seseriai sako Jadvyga⁵⁶⁹. Jų vaizdinyje susipina mizoginija, luominis antagonizmas ir lenkofobija – pirmoji šalies dama ir jos sesuo esančios didybės manijos apsėstos lenkės dvarininkės, savo nuožiūra besitvarkančios „chlo-pų“ lietuvių krašte.

Nė sykio scenoje nepasirodantys seserų Chodakovskų situoktiniai – prezidentas ir ministras pirmininkas – pjesės veikėjų apibūdinami kaip žmonių į valdžią atvesti ir tarsi marionetės jų valdomi mulkiai ir bailiai. Pjesė grįžta idėja, kad XX a. pirmosios pusės Lietuvoje tebevyravo baudžiauninkiškas mentalitetas, todėl šalyje šeimininkavusios lenkės dvarininkės. Vienintelis Voldemaras esą nepaklūsta Smetonienės valiai, neina į kompromisus, išlaiko moralinį stuburą etc. Juozaitis jį vaizduoja kaip tautos mesiją, lietuvių Napoleoną, kurio tariamai kilnų bandymą išgelbėti Lietuvą sužlugdo klastingųjų seserų Chodakovskų intrigos.

Smetonienė Juozaičio pjesėje pasirodo kaip literatūriniam laikinosios sostinės tekstui būdingas *femme fatale* tipažas. Vis dėlto jis

⁵⁶⁷ Plačiau apie Vaitkaus dramą ir antifeministinę distopijos žanrą žr.: Kristina Sakalavičiūtė, „Nepublikuota Mykolo Vaitkaus drama *Amazoniada* (1923) ir antifeministinė distopija lietuvių literatūroje“, *Colloquia*, 2013, Nr. 31, p. 30–52.

⁵⁶⁸ Arvydas Juozaitis, „Prezidentas – moteris!“, *Respublika*, 2013, gegužės 20, p. 4.

⁵⁶⁹ Arvydas Juozaitis, *Gyvyjų teatras*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, Vilnius, 2012, p. 339.

gerokai radikalesnis, daug stipriau demonizuotas nei tarpukario literatų kurtos fatališkosios moterys. Sofijos personažas turi tiesioginių paralelių su bibline Salomėja, o Voldemaras vaizduojamas kaip Jonas Krikštytojas – demoniškų moters užgaidų auka⁵⁷⁰. Pjesėje išryškintamas Sofijos valdingumas bei patvirkinimas nurodo ir į garsiausią iš istorinių *femme fatale* veikėjų – Rusijos imperatorienę Jekateriną II. Pjesės pabaigoje Smetonienė ir „tituluojama“ Lietuvos imperatore:

IZIDORIUS: Būtų mano valia, šalį valdytų Sofija Pirmoji.

SMETONIENĖ: Ar aš nevaldau? Ar aš nesu pirmoji?⁵⁷¹

Viename interviu Juozaitis teigia sąmoningai kuriantis istorinius mitus, kad jie įaugtų į kolektyvinę atmintį: „knygose užrašyta istorija išlieka, tačiau kad ji gyvuotų ir žmonių sąmonėje, reikia gyvų vaizdinių, o tam yra skirtas teatras ir kinas. ‚Gyvųjų teatro‘ pjesėmis ši užduotis ir įgyvendinama. [...] Istorija šalia, bet reikia sukurti tikrus žmonių charakterius, kad jie įsismelktų į mūsų sąmonę.“⁵⁷² Tačiau reikia nepamiršti, kad mitas išsiskiria į kolektyvinę sąmonę ir lieka joje gyvybingas tik tada, kai atitinka geidžiamą tos bendruomenės savivaizdį ir tikslus⁵⁷³. Kyla abejonė, ar Juozaičio varijuojamas dar sovietinės istoriografijos įtvirtintas mitas apie vidujai perpuvusios „smetoninės Lietuvos“ istorinį pasmerktumą pajėgus daryti įtaką šiandieni kolektyvinei tarpukario atminčiai, ar siekis į patriotinį panteoną už-

⁵⁷⁰ „SMETONIENĖ: Vėl žygiuoja. Bet paburkime, kortos turi pasakyti, ko jiems reikia.

JADVYGA: Aš tau ir be burtų pasakysiu: moterų. (Pauzė) O tau reikia Jono Krikštytojo galvos.

SMETONIENĖ: Kieno galvos?!

JADVYGA: Galvos, kuri kelia mudviem abiem galvos skausmą.

SMETONIENĖ: Ne, ne ir ne. Vakar aš apsisprendžiau: jokių privilegijų jis negaus. Voldemaras nenusipelno, kad mes net minėtume jo vardą.“ (*Ibid.*, p. 368.)

⁵⁷¹ *Ibid.*, p. 437.

⁵⁷² „Arvydas Juozaitis: istorijai reikia gyvų vaizdinių“, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-12-01-arydas-juozaitis-istorijai-reikia-gyvu-vaizdiniu/91615>. (Žiūrėta 2014 07 27.)

⁵⁷³ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, p. 40.

kelti profašistinių pažiūrų tarpukario politinį veikėją atitinka šiuolaikinės Lietuvos tapatybę ir poreikius. Mariaus Ivaškevičiaus „Madagaskaro“ pagrindu sukurto Rimo Tumino spektaklio sėkmė verčia manyti, kad šiandienos žiūrovui ir skaitytojui priimtinesnis nepriklausomybės ir okupacijos priešpriešos generuojamas sparčiai modernėjančios, kūrybingumu kunkuliuojančios, fatališko laikinumo paženklintos tarpukario Lietuvos pasakojimas, kuriame nepriklausomybės dvidešimtmetis lietuvių tautos „kryžiaus kelio“, didžiųjų katastrofų ir netekčių kontekste pasirodo kaip įstabai sėkmės istorija, kaip būtina kolektyvinės atminties vieta, atrama ir provaizdis šiuolaikinės vakarietiškai orientuotos, modernios Lietuvos tapatumui kurtis.

IŠVADOS

Istorinės-politinės aplinkybės turėjo lemiamos įtakos laikinosios sostinės mitologizavimo tendencijoms XX–XXI a. lietuvių literatūroje, todėl literatūrinis tarpukario Kauno pasakojimas nesuformavo vientisos tradicijos: tarpukariu, emigracijoje, sovietinėje Lietuvoje ir atkurtos nepriklausomybės laikotarpiu jis plėtojosi skirtingomis kryptimis, priklausė skirtingiems semantiniams universumams.

Tarpukario lietuvių literatūroje nerasime istorinės Kauno miesto refleksijos ženklų. Iš kaimo kilusi ir dar tik besiformuojanti lietuvių miesto visuomenė nesidomėjo „svetimųjų“ kurta ligtoline Kauno istorija ir kultūra. Susidaro įspūdis, kad naujakurių kauniečių kolektyvinėje sąmonėje šis miestas funkcionavo kaip pasaulis, užgimęs kartu su nepriklausomybe, su naujuoju laikinosios sostinės statusu. Šiuo tarpsniu istorines Kauno refleksijas savo aktualumu nustelbė tarpukariu vykusios visuomeninės permainos. Socialinį kriticizmą lėmė istorinės-politinės situacijos padiktuotas lūkesčių horizontas: į Kauną buvo sudėta daug vilčių, jis turėjo pavaduoti Vilnių, atitikti susikurtą valstybės sostinės idealą, todėl ir jo trūkumai – socialiniai miesto gyvenimo prieštaravimai, agrarinės ir moderniosios vartotojiškosios kultūros susidūrimas, tradicinių vertybių devalvacija – buvo itin kritiškai vertinami tiek visuomeniniame, tiek literatūriniame diskurse. Kol socialinė laikinosios sostinės kritika literatūroje reiškėsi konkrečias dienos aktualijas išjuokiančios publicistinės satyros forma (kaip Maironio eilėraščiuose „Kai kam“ arba „Laikinosios sostinės skerdyklai“), mitokūros procesas buvo dar neprasidėjęs, tačiau 3–4 dešimtmėčių sandūroje suintensyvėjusios literatūrinės Kauno refleksijos sraute tankėjant simbolinių miesto įvaizdžių tinklui, ryškėjant laiki-

nosios sostinės archisiužetui ir būdingiesiems jo tipažams tapo įmanu išskirti laikinosios sostinės mito kontūrus. Palaipsniui visuomeninė ir kultūrinė laikinosios sostinės ir visos tarpukario Lietuvos problemika įgijo mitologizuotos istorijos apie pražūtingą Miestą, kuris individo gyvenimo kelyje, jo tapatybės paieškose pasirodo kaip lemtingas išbandymas, metmenis. Sparčiai modernėjančio tarpukario Kauno visuomeninės terpės kaip literatūrinį herojų supančiojančių spąstų ar įtraukiančio liūno simbolinius įvaizdžius padiktavo XX a. 3–4 dešimtmečių lietuvių kultūrai būdingas polinkis gyvenamojo meto tikrovę priešinti *Aušros galdynės* idealizmui, prasisiekėliškos laikinosios sostinės visuomenės savanaudiškumą, moralinį pakrikimą ryškinti kontrasto principu – gretinant su atgimimo laikų visuomenininkų pasišventimu tautai ir valstybei. Nepriklausomybės laikotarpio semantiniame universume laikinoji sostinė atsidūrė nuopolio pozicijoje, t. y. apatinėje vertybinės skalės dalyje, o viršutinę jos dalį dažniausiai užėmė sodžius, valstietiškos kilmės tarpukario inteligentijai virtęs tradicines vertybes, etnines šaknis įkūnijančiu prarastuoju rojumi. Atitinkamai vertybinio vektoriaus kryptčiai literatūriniam tarpukario Kauno įvaizdžiui kurti pasitelkta topografinė miesto semantinio substrato sfera: stačių upių šlaitų apsupta, slėnyje dunksanti centrinė Kauno dalis įgijo simbolines duobės, pakalnės reikšmes.

Po 1940 m. išėivijoje literatūrinė tarpukario Kauno mitokūra radikaliai pakeitė kryptį: retėjant istorinių realijų tinklui ir intensyvėjant mitologizacijos tendencijai, socialinės-kultūrinės nepriklausomybės laikotarpio prieštaros pasitraukė į antrą planą, o laikinosios sostinės pasakojimas lemtingai susipynė su jos reprezentuotos valstybės likimo refleksija. Po Antrojo pasaulinio karo, kai Kaunas jau buvo praradęs savo kaip kultūrinio, ekonominio, politinio ir visuomeninio šalies gyvenimo epicentro statusą, kauniečių išėivių kūryboje laikinoji sostinė pirmą kartą pasirodė kaip vidinė meninio pasaulėvaizdžio erdvė, *axis mundi*, amžinasis miestas. Kadangi Kauno kaip laikinosios sostinės gyvavimo metai sutapo su nepriklausomybės dvidešimtmečiu, kolektyvinėje išėivijos sąmonėje tarpukario Kaunas virto Lietuvos

Respublikos ikona, metoniminiu jos erdvėlaikiu. Visą tarpukarį kaip socialinės, moralinės krizės erdvinė metafora vaizduota laikinoji sostinė išeivių kūryboje įgijo ryškių aukso amžiaus mito bruožų: žvelgiant iš karo, pokario sumaišties ir okupacijos sutemų perspektyvos, „Kauno era“ atsidūrė nebesugrąžinamos idealizuotos praeities paradigmoje. Simboliniame miesto vaizdinyje šiuo laikotarpiu įsitvirtino sakralioji vertikale: miesto *genius loci* „atrandamas“ aukštai virš Naujamiesčio iškilusiame Žaliakalnio lokuse, simboline miestovaizdžio dominante tampa Prisikėlimo bažnyčia. Pūkelevičiūtės, Orintaitės, Andriušio egzodo laikotarpio kūryboje semantinė pavasario paradigma, jaunystės, ryto, saulės, prisikėlimo topika pasitelkta kurti laisvai pakirdusios jaunos, veiklios ir ambicingos šalies sostinės mitui.

Egzodo literatūroje įvykusį tarpukario Kauno mitokūros lūžį atspindi miesto topografijos nulemta simbolinio laikinosios sostinės įvaizdžio pokyčiai. *Altorių šešėly* žemai slėnyje dunksantis upių apjuostas miestas sietas su individualumą, kūrybiškumą saistančia, morališkai gramzdinančia dauba, o štai Orintaitės apybraižoje „Valstietis nuo Vabalninko“ ta pati topografinė detalė virsta motiniškos globos, saugumo, jaukumo reikšmes generuojančiu *skreitu*. Skirtingą semantinę konotaciją įgyja ir tarpukario Kauno įvaizdį lemtingai paženklinęs *laikinumas*. Nepriklausomybės laikotarpiu laikinosios sostinės statusas ženklino erzacinį šio miesto vaidmenį šalies gyvenime, Kaunui buvo prikišamas miesčioniškumas, profaniškumas, mitogeninė bejėgystė. Po 1940 m. nepriklausomos Lietuvos sostinės laikinumas perkoduotas praradimo traumos padiktuota *trapumo* semema, iš laiko ir nuotolio perspektyvos trumpaamžė laikinosios sostinės era imta regėti kaip gležnas pavasarinis žiedas, sutraiškytas brutaliųjų istorijos vikšrų (Pūkelevičiūtė).

Greinant sovietmečio ir egzodo literatūrinę laikinosios sostinės mitokūrą, išryškėja skirtingi istorinės atminties selekcijos principai: kas šiapus geležinės uždangos nutylima, retušuojama, tas kitapus iškeliamas į kolektyvinės tarpukario Lietuvos istorinių procesų atminties centrą. Priešingai išeivijoje besiklosčiusiam idealizuotam,

politines ir socialines prieštaras redukuojančiam laikinosios sostinės pasakojimui, sovietinėje Lietuvoje tarpukario Kauno, kaip ir viso nepriklausomos Lietuvos laikotarpio, atmintis buvo ideologiškai demonizuojama į pirmą planą iškeliant buržuazinės santvarkos ir autoritarinio režimo ydas. Marksistinės istoriosofijos požiūriu darbo klasės išnaudojimu paremta buržuazinė santvarka neturi istorinės perspektyvos, ją neišvengiamai pakeisianti pažangesnė, komunistinė visuomenės sankloda. Atitinkamai ir literatūrinė laikinosios sostinės mitokūra sovietmečiu rėmėsi eschatologiniu siužetu, o tarpukario Kaunas vaizduotas kaip žlungančios buržuazijos scenovaizdis: turtingiesiems – „raudonmedžio rojus“, vargšams – socialinis pragaras. Vienas iš privalomų sovietinio laikotarpio „buržuazinio Kauno“ motyvų – vilties kibirkštį niūriai tarpukario tikrovei teikiantis socialistinio pogrindžio heroizavimas. Nepriklausomybės laikotarpiu laikinosios sostinės mitą generavusią idealizuotos praeities (atgimimo laikų) ir dabarties nuopuolio priešpriešą sovietmečiu pakeitė socialistinio realizmo principus atitinkanti ideologinė opozicija – buržuazinės Lietuvos sutemos vs „socializmo aušra“. Pagal privalomą marksistinių istorijos sampratos modelį konstruojamoje sovietmečio literatūrinėje laikinosios sostinės refleksijoje išsiskiria Sirijos Giros romanai, kuriuose ryškėja pastangos išlaviruoti tarp politinės konjunktūros nulemtą pabrėžtinai negatyvaus nepriklausomos Lietuvos vertinimo ir pastangų sugrąžinti į kolektyvinę atmintį tarpukario Kauną kaip unikalų Lietuvos kultūros fenomeną, perteikti anuometį miesto pulsą, jo spalvų, kvapų ir skonių paletę.

Posovietiniu laikotarpiu lietuvių visuomenei teko iš naujo susikurti istorinį pasakojimą, kuris sumegztų chronologiškai nutolusią tarpukario Lietuvos Respubliką su teisine prasme jos įpėdine tapusia 1990 m. atkurta valstybe. Laikinoji sostinė kaip „smetoninės Lietuvos“ reprezentacija šiuo laikotarpiu tapo viena svarbių kolektyvinės atminties vietų. Literatūriniam tarpukario Kauno pasakojimui XX–XXI a. sandūroje nebeaktuali kaimo ir miesto ar buržuazinės ir socialistinės ideologijų priešprieša. Šiuolaikinį literatūrinį laikinosios sostinės

mitą generuoja nepriklausomybės ir sovietinės okupacijos opozicija: sparčiai modernėjanti, į Vakarų orientuota tarpukario Kauno kultūra, kūrybinis laikinosios sostinės menininkų ir intelektualų proveržis priešinamas kultūriniam, intelektualiniam ir dvasiniam totalitarinės sistemos sąstingiumi.

Literatūrinio laikinosios sostinės pasakojimo gyvybingumas liudija, kad kolektyvinis tautinės ir pilietinės bendruomenės tapatumas tebėra stipriai susijęs su istorine tarpukario atmintimi. Laikinoji sostinė, unikalus Lietuvos kultūros fenomenas, išliko svarbiu orientyru konstruojant šiuolaikinę valstybę ir jos bendruomenės savivaizdį. Ar ilgai šis pasakojimas bus tęsiamas ir kokias mitines reikšmes įgis, priklausys nuo to, kokius kolektyvinio tapatumo poreikius sukurs ateities istorijos iššūkiai.

Iliustracijų šaltiniai

Asmeninis Algio Kaupo archyvas

Asmeninis Algirdo Sirijos Giros archyvas

Asmeninis Jolantos Garjonienės archyvas

Jono Palio kolekcija

Kauno apskrities viešoji biblioteka (KAVB)

Kauno IX forto muziejus (KDFM)

Kauno miesto muziejus (KMM)

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos fototeka (LLTI BF)

Lietuvos aviacijos muziejus (LAM)

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), Fotodokumentų skyrius

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (LNMMB), Retų knygų ir rankraščių skyrius

Lietuvos nacionalinis muziejus (LNM), Istorijos skyrius

Maironio lietuvių literatūros muziejus (MLLM)

Literatūros sąrašas:

1. *1959 metų visasąjunginio surašymo duomenys (Lietuvos miestai ir rajonai)*, Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, Lietuvos skyrius, 1962.
2. „1972-tųjų Kauno pavasaris – „Kalantinės““, in: *Laisvės proveržiai sovietiniam Kaune: nuo slapto pogrindžio iki atviro protesto*, sudarė Rimantė Tamošiūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, p. 103–113.
3. Abramauskas, Stasys, Černeckis, Vincas, Gulbinskienė, Aleksandra, *Kaunas*, Vilnius: Mintis, 1968.
4. Adamkus, Valdas, „Gyvenimas idealų šviesoje“, *Miesto IQ*, 2009, Nr. 9–10, p. 24–29.
5. Aistis, Jonas, „Ant. Miškinio lyrikos vedamasis motyvas“, in: Idem, *Raštai*, t. 2: *Dievai ir smūtkeliai. Apie laiką ir žmones. Milfordo gatvės elegijos*, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 47–58.
6. Aistis, Jonas, „Tumas“, in: Idem, *Raštai*, t. 2: *Dievai ir smūtkeliai. Apie laiką ir žmones. Milfordo gatvės elegijos*, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 235–245.
7. Aleksandravičius, Egidijus, „Kaunas istorijos vingiuose“, in: Idem, *Praeitis, istorija ir istorikai*, Vilnius: Vaga, 2000, p. 112–120.
8. Aleksandravičius, Egidijus, „Modernizmo link arba prie šiuolaikinio Kauno meninės kultūros lopšio (1918–1940 metai): recenzija“, *Kauno istorijos metraštis*, 2002, t. 3, p. 349–360.
9. Antanaitis, Kastytis, „1972-tųjų Kaunas“, in: *Kauno savasties ženklai*, sudarė Rimantė Tamošiūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 145–150.
10. Anušauskas, Arvydas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996.
11. „Apie Viduklę, tromboną ir eilėdarą. Literatūros istoriką ir teoretiką Juozą Girdzijauską kalbina literatūrologė Viktorija Šeina“, *Metai*, 2005, Nr. 7, p. 94–102.
12. „Apvalyti lietuvių tautą nuo grybo“, *Į laisvę*, 1941, liepos 5, p. 1.
13. „Arkivyskupo Juozapo Skvirecko dienoraštis“, in: *1941 m. birželio sukilimas: dokumentų rinkinys*, sudarė Valentinas Brandišauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2000, p. 270–273.
14. „Auganti Lietuvos laikinoji sostinė“, *Diena*, 1929, liepos 28, p. 3.
15. Assmann, Aleida, *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*, München: C. H. Beck, 2013.
16. Assmann, Aleida, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, München: C. H. Beck, 2006.
17. Bakonis, Evaldas, „Laikinoji sostinė“, in: *Lietuvos istorija: iliustruota enciklopedija*, Kaunas: Šviesa, 2012, p. 256–261.
18. Baltušis, Juozas, *Su kuo valgyta druska: atsiminimai*, d. 2: *Žėrinti jaunystė*, Vilnius: Vaga, 1976.

19. Bartas, Rolanas, „Iš knygos ‚Mitologijos‘“; vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, in: Idem: *Teksto malonumas*, sudarė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1991, p. 66–133.
20. Barthes, Roland, „Semiologie und Stadtplanung“, in: Idem, *Das semiologische Abenteuer*, aus dem Französischen von Dieter Hornig, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, p. 199–209.
21. Beauvoir, Simone de, *Antroji lytis*, vertė Violeta Tauragienė, Diana Bučiūtė, Vilnius: Pradai, 1996.
22. Becker, Udo, *Simbolių žodynas*, vertė Laima Bareišienė, Vilnius: Vaga, 1995.
23. Beresnevičius, Gintaras, *Ant laiko ašmenų*, Vilnius: Aidai, 2002.
24. Bertaišius, Mindaugas, „Kauno pilis“, in: *Kauno savasties ženklai*, sudarė Rimanantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 11–17.
25. Biliūnienė-Matjošaitienė, Julija, Lukšienė, Meilė, *Laiko prasmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
26. Binkis, Kazys, „Vasaris vėjas“, in: *Keturių vėjų pranašas*, [1922], p. 6–7.
27. [Biržys, Petras] Akiras, *Karo muziejus*, Kaunas: [J. Bačiūnas], 1930.
28. Biržiška, Mykolas, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 1: *Galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe*, Los Angeles: Lietuvių dienos, 1952.
29. [Blazas, Henrikas] Kamilius, „Dvylikta valanda turi išmušti“, *Trečias frontas*, 1930, Nr. 1, p. 25.
30. Blynas, Zenonas, *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.*, parengė Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007.
31. Bloznelis, Mindaugas, „Jaunimas 1941 m. birželio sukilime“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2006, t. 29, p. 107–120.
32. Bloznelis, Mindaugas, *Lietuvių frontas*, t. 1: *Lietuvių frontas vokiečių okupacijos metais*, Kaunas: „Į laisvę“ fondas, 2008.
33. Bubnys, Arūnas, „Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 metais“, in: *Lietuvos žydai: istorinė studija*, sudarė Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras, 2012, p. 445–472.
34. Bubnys, Arūnas, „Kauno getas“, in: *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, sudarė Arūnas Bubnys, Vilnius: Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilnius 2011, p. 58–97.
35. Bubnys, Arūnas, „Žydai sovietinėje Lietuvoje 1940–1941 metais“, in: *Lietuvos žydai: istorinė studija*, sudarė Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras, 2012, p. 435–444.
36. Buckley, Irena, „Lietuviškoji Kauno tapatybė XIX a. literatūroje“, in: *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 7–19. (Elektroninis išteklius.)
37. Būčys, [Petras] Pr.[anciškus] „Pasimokykim iš prancūzų“, *Laisvė*, 1922, vasario 28, Nr. 24, p. 1.

38. Burokas, Marius, „XX amžiaus trečiojo–ketvirtojo dešimtmečio populiarioji proza“, *Literatūra*, 1999, Nr. 37(1), p. 133–152.
39. Būtėnas, Julius, *Literato duona*, Vilnius: Vaga, 1975.
40. Būtėnas, Julius, *Žmonės, kuriuos pažinojau*, Vilnius: Vaga, 1978.
41. Butkevičienė, Jolita, Šilinytė, Kristina, „Retro vėrinys Kauno papuošalų dėžutėje: tarpukario Žaliakalnis“, *Kauno diena*, 2003, balandžio 19, p. 12.
42. Butkus, Vigmantas, „Vietovės įliteratūrinimas: Biržai ir Biržų kraštas eilėraščiuose“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 9 (2009), p. 130–143.
43. Cicėnas, Jeronimas, „B. Sruoga Vilniuje“, in: *Susitikimai su Kaziu Boruta: atsiminimai*, sudarė Eglė Borutaitė-Makariūnienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 126.
44. Corbineau-Hoffmann, Angelika, *Kleine Literaturgeschichte der Großstadt*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003.
45. Daniliauskas, Antanas, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.: etnografinė studija*, Vilnius: Mokslas, 1978.
46. Daujotytė, Viktorija, „Eschatologija Salomėjos Nėries eilėraščiuose“, in: *Salomėja Nėris: tarp dainos ir regėjimo*: mokslinės konferencijos, skirtos Salomėjos Nėries 100-osioms gimimo metinėms, pranešimai, parengė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 35–52.
47. Dieckmann, Christoph, Toleikis, Vytautas, Zizas, Rimantas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944*, Vilnius: Margi raštai, 2005.
48. „Dienos, kuriomis nukrinta raudonojo teroro pančiai“, *Į laisvę*, 1941, birželio 24, p. 2.
49. Dobrovolskas, Audrius, „Lietuvos akademinio jaunimo antisovietinis pasipriešinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29), p. 132–145.
50. Donskis, Leonidas, „Miestų kultūra: palaima ar pražūtis?“, *Krantai*, 1989, Nr. 5, p. 36–41.
51. Donskis, Leonidas, *Be pykčio: vienerių metų minčių žemėlapis*, Vilnius: Ver-sus aureus, 2006.
52. Donskis, Leonidas, *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*: mokymo priemonė universitetų humanitarinių fakultetų studentams, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
53. Eidintas, Alfonsas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.
54. Eliade, Mircea, *Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė*, vertė Petras Račius, Vilnius: Mintis, 1996.
55. Endriukaitytė, Kristina, „Gyvas miestas, arba tarpukario Kauno salonų kultūra“, *Kauno istorijos metraštis*, 2009, t. 10, p. 133–155.
56. Esseln, Anne-Christine, *Evil Women and Helpless Men: The femme fatale in English Literature and European Arts, 1796–1927*, Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2013.

57. Felski, Rita, *The Gender of Modernity*, Cambridge: Harvard University Press, 1995.
58. Gaidis, Ryšard, „Kilmingojo žmogaus pasirinkimo dilema: tarp politinės ir moderniosios tautos“, in: *Lietuvių-lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 152–161.
59. [Gaigalaitė-Beleckienė, Ona] O. B-nė, „Mergaičių veržimasis į miestus“, *Naujoji vaidilutė*, 1938, Nr. 2, p. 117–119.
60. Galaunė, Paulius, *Lietuvių kryžiai: (Prie jų fotografinių nuotraukų Čiurlionies galerijoje atidarytos parodos, 1926. VIII. 26)*, Kaunas: Čiurlionies galerija, 1926.
61. Galaunė, Paulius, *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*, Kaunas: L. U. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1930.
62. Galaunė, Paulius, *Lietuvių liaudies skulptūros problemos*, Kaunas: [s. n.], 1932.
63. Girardet, Raoul, *Politiniai mitai ir mitologijos*, vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Apostrofa, 2007.
64. Girnius, Rima Marija, „Pokalbis su Vladimiru Jermolenka apie grėsmę iš Rytų“, *Akiračiai*, 1996, Nr. 9, p. 8–9.
65. Gordon, Harry, *The Shadow of Death: The Holocaust in Lithuania*, Lexington: The University Press of Kentucky, 1992.
66. Greimas, Algirdas Julius, „Antanas Smetona ir kas toliau“, in: Idem, *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 253–262.
67. Greimas, Algirdas Julius, „Mitai ir ideologijos“, in: Idem, *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 353–368.
68. Greimas, Algirdas Julius, „Topologinės semiotikos linkui“, vertė Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, 2011, Nr. 34, p. 144–173.
69. Greimas, Algirdas Julius, *Tautos atminties beiėškant: apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago: Mokslas, 1990.
70. „Griauti ar negriauti soborą“, *Lietuvos žinios*, 1931, rugpjūčio 13, p. 4.
71. „Griauti ar remontuoti įgulos bažnyčią: Mūsų ankietą“, *Dienos naujienos*, 1931, rugpjūčio 11, 12, 14, 18, p. 2.
72. Grigaravičius, Algirdas, Sirutavičius, Vladas, „Neįgyvendinta idėja: lietuvių tautos namai Vilniuje“, in: *Dr. Jonas Basanavičius 1851–1927*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003, p. 176–182.
73. *Die Großstadt als „Text“*, hrsg. von Manfred Smuda, München: Fink, 1992.
74. Gulbinskienė, Aleksandra, Černeckis, Vincas, Kežinaitis, Petras, *Kaunas: jo praeitis, dabartis ir ateitis*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.
75. Gulmanas, Viktoras, „Julius Kaupas, kokį jį pažinojau“, *Nemunas*, 1991, Nr. 7, p. 18–19.
76. Gustaitienė, Asta, „Kaunas kauniečių rašytojų kūrinuose vaikams“, in: *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 35–47. (Elektroninis išteklius.)

77. Guščius, Alfredas, „Rojaus‘ vilionės ir apgaulė“, *Literatūra ir menas*, 1973, balandžio 14, p. 6.
78. „Į lietuvių tautą!“, *Į laisvę*, 1944, vasario 16, Nr. 3 (26), p. 1.
79. „Įspūdingos iškilmės Karo Muziejuje ir bažnyčiose“, *Į laisvę*, 1941, birželio 30, p. 4.
80. „Iš būsimos knygos: Seimo narys Emanuelis Zingeris ir jo brolis rašytojas Markas Zingeris, Vilniaus Gaono žydų muziejaus direktorius, rengia spaudai atsiminimų knygą apie savo tėvą žinomą pedagogą, buvusį Kauno m. VIII vidurinės mokyklos direktorių Mykolą Zingerį“, *Naujausios žinios: „Lietuvos aidas kasdienis priedas*, 2011, rugsėjo 24, p. 7.
81. „Išvežtieji“, *Į laisvę*, 1943, balandžio 20, Nr. 7, p. 2.
82. J. R. T. „Kaip atrodys Prisikėlimo bažnyčia“, *XX amžius*, 1939, rugsėjo 12, Nr. 209 (961), p. 10.
83. Jankauskas, Juozas, „Okupantams siaučiant“, *XXI amžius*, 2005, sausio 19, p. 10.
84. Jankevičiūtė, Giedrė, „Tautos muziejus: vizijos ir tikrovė“, *Menotyra*, 2001, Nr. 4 (25), p. 29–34.
85. Jankevičiūtė, Giedrė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.
86. Jasiūnas, Edmundas, „Simbolinis skrydžio užbaigimas“, *Plieno sparnai*, 1995, Nr. 3, p. 24–27.
87. „Jaunimo alternatyvioji kultūra“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune: nuo slapto pogrindžio iki atviro protesto*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, p. 81–101.
88. Jegelevičius, Sigitas, „Birželio sukilimo varomųjų jėgų klausimu“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2006, t. 29, p. 121–139.
89. Jokimas, Antanas, „Apie Kauno miesto statybą“, *Technika ir ūkis*, 1940, Nr. 3 (36), p. 42–45.
90. Juozaitis, Arvydas, „Prezidentas – moteris!“, *Respublika*, 2013, gegužės 20, p. 4.
91. Juozaitis, Arvydas, „Rašymas – gyvenimas: pokalbis su rašytoju Vytautu Sirojos Gira“, *Naujoji Romuva*, 1996, Nr. 7–9, p. 19–21.
92. Jurevičiūtė, Aušra, „Karo muziejaus vaidmuo kuriant švenčių tradicijas Kaune 1921–1930 m.“, *Kauno istorijos metraštis*, 2008, t. 9, p. 169–202.
93. K. P., „Priespaudą nusimetant“, *Į laisvę*, 1941, birželio 24, p. 1.
94. Kančienė, Jolita, „Laikinosios sostinės fenomenas: Kauno suklestėjimas tarpukariu atspindi visos nepriklausomos Lietuvos istoriją“, *Kauno diena*, 2007, vasario 17, p. 12–13.
95. Kančienė, Jolita, „Laikinosios sostinės reprezentacinės aikštės“, *Archiforma*, 2006, Nr. 3, p. 72–80.
96. *Kauno architektūra*, sudarė Algė Jankevičienė, Vilnius: Mokslas, 1991.
97. *Kauno miesto planai XIX a.–XX a. pirmoji pusė*, sudarė Nijolė Ambraškienė, Vitalija Girčytė, Kaunas: Kauno apskrities archyvas, 2007.

98. *Kauno miesto statistikos metraštis 1938*, Kaunas: Kauno miesto s-bės statistikos biuro leidinys, 1939.
99. *Kauno valstybinis istorijos muziejus*, Vilnius: Mintis, 1980, 15 atvirukų applanke.
100. Kaupuža, Ana, „Nežinomas XIX a. pradžios rankraštis lietuvių ir lenkų kalbomis“, *Literatūra*, 1965, t. 8, p. 233–272.
101. Kavolis, Vytautas, *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygu leidimo fondas, 1986.
102. Kazokas, Vincas, „Knyga apie kasdieniškus daiktus, kurie nėra kasdieniški“, *Šviesa*, 1949, Nr. 7, p. 26–27.
103. Keliuotis, Juozas, *Mano autobiografija: atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.
104. Kiaupa, Zigmantas, „Kaunas – Hanzos erdvės miestas“, in: *Kauno savasties ženklai*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 19–25.
105. Kiaupa, Zigmantas, *Kauno istorija*, t. 1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius: Versus aureus, 2010.
106. Korsakienė, Halina, *Sugrįžusi praeitis: autentiški pasakojimai ir portretai*, Vilnius: Vaga, 1985.
107. Korsakienė, Halina, *Susitikimai: įspūdžiai ir mintys*, Vilnius: Vaga, 1977.
108. Korsakienė, Halina, *Veidai ir likimai: praeities vaizdai*, Vilnius: Vaga, 1982.
109. Kovalskis, J.[onas], „Kauno miesto tvarkymas“, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 47, p. 873–877.
110. Kubilius, Justinas, „Nuo Liepalotų iki Los Angeles“, in: Petronėlė Orinitaitė, *Paslėpta žaizda. Daubiškės inteligentai*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 305–323.
111. Kubilius, Vytautas, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*: monografija, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
112. Kühn, Franka, *Kann man eine Hauptstadt machen? Bonn: Vom Provisorium zum Bundeshauptstadt*, Berlin: Freie Universität Berlin, 1998.
113. Kun. J. L-s, „Kas daryti su Kauno soboru?“, *Diena*, 1926, birželio 16, p. 4.
114. Kuodys, Modestas, „Akademiniškas liberalios minties miestas“, in: *Kauno atradimai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 26–31.
115. Kuzmickis, Zigmantas, „Kūrybinė Vaižganto dvasia“, *Vairas*, 1933, Nr. 6, p. 171–176.
116. Kvietkauskas, Mindaugas, „Vilniaus geopoetika: Czesławo Miłoszo poema *Miestas be vardo* ir jos rankraščiai“, in: *Czesławo Miłoszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tąsa*: straipsnių rinkinys, sudarė Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Lietuvių tautosakos ir literatūros institutas, 2012, p. 157–189.
117. L. R., „Kauno miesto tvarkymo reikalai: pasikalbėjimas su burmistru A. Merkiu“, *Namų savininkas*, 1939, vasario 18, p. 2.
118. Landsbergis, Vytautas, „Urbanizmo klausimas Lietuvoje“, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 45, p. 885–889.

119. Laukaitienė, Vaiva, „Nacionalinis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus“, in: *Kauno savasties ženklai*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 89–95.
120. Lavrinec, Pavel, „Rusiškas Vilniaus tekstas“, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*: straipsnių rinktinė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 257–278.
121. *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011.
122. „Lietuvos likimas įpareigoja“, *Į laisvę*, 1943, rugpjūčio 14, Nr. 16, p. 2.
123. Linkus, Kęstutis, „Lietuvos karių kapai“, in: *Žuvome dėl Tėvynės*, sudarė Jonas Voronavičius, Kaunas: Draugija „Lakūnų kapai“, 1995, p. 5–6.
124. Lotman, Jurij, „Apie tipologinių kultūros aprašymų metakalbą“, in: Idem, *Kultūros semiotika*: straipsnių rinktinė, sudarė Arūnas Sverdiolas, vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 77–106.
125. Lotman, Jurij, „Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos“, in: Idem, *Kultūros semiotika*: straipsnių rinktinė, sudarė Arūnas Sverdiolas, vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 332–349.
126. Lotman, Jurij, „Tekstas tekste“, in: Idem, *Kultūros semiotika*: straipsnių rinktinė, sudarė Arūnas Sverdiolas, vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 211–228.
127. Lukács, Georg, *Ausgewählte Schriften*, B. 1: *Die Grablegung des alten Deutschland. Essays zur deutschen Literatur des 19. Jahrhunderts*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verlag, 1970.
128. Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė, „Kauno Žaliakalnio reglamentas ir tvarios raidos nuostatos“, *Meno istorija ir kritika*, 2005, Nr. 1, p. 24–31.
129. Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė, *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje: svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2001.
130. Maceinienė, Julija, „Dienoraštis“, *Metai*, 1992, Nr. 1–6.
131. Mačiulis, Dangiras, „Dvi propagandinės kampanijos XX a. tarpukario Lietuvoje“, *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–127.
132. Mačiulis, Dangiras, „Laikiniosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sudarė Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 133–156.
133. Mačiulis, Dangiras, Nikžentaitis, Alvydas, Safronovas, Vasilijus, „Simbolinis daugiakultūrinio miesto užvaldymas: Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus atvejai“, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*: straipsnių rinktinė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 105–129.
134. Malinauskas, Ig.[nas], „Būsimųjų miestiečių tipas“, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 44, p. 868–870.

135. Maniušis, Juozas, *Tarybinis Kaunas*, Kaunas: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1949.
136. Martišiūtė, Aušra, „Sakralaus ir demoniško miesto vaizdiniai lietuvių dramaturgijoje“, *Literatūra*, 2006, Nr. 48 (1), p. 44–58.
137. Maslauskienė, Nijolė, Petravičiūtė, Inga, *Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2007.
138. Meteling, Arno, „Phantastik und Alltäglichkeit“, in: *E. T. A. Hoffmann: Leben, Werk, Wirkung*, 2. Aufl., hrsg. von Detlev Kremer, Berlin: De Gruyter, 2012, p. 519–525.
139. *Miestiečiai: vilniečių ir kauniečių tapatumo, savivokos ir požiūrių sociologinė analizė*, sudarė Eugenija Krukauskienė, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.
140. Mieželaitis, Eduardas, „Kauno eskizai“, *Pergalė*, 1974, Nr. 4, p. 89–110.
141. Mieželaitis, Eduardas, *Raštai*, t. 3: *Kontrapunktas*, Vilnius: Vaga, 1979.
142. Mykolaitytė, Aurelija, „Atminties topografija: Kauno vietos XX a. lietuvių poezijoje“, in: *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 20–34. (Elektroninis išteklius.)
143. „Ministerių tarybos įsakymai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2–3, p. 2.
144. Miškinis, Algimantas, *Kaunas. Laisvės alėja*, Vilnius: Savastis, 2009.
145. Miškinis, Antanas, „Autobiografija“, in: Idem, *Rinkiniai raštai*, t. 3: *Darbai apie literatūrą, rašytojus. Autobiografijos. Laiškai*, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1996, p. 374–376.
146. Miškinis, Antanas, „Lyryzmas mūsų tautosakoj“, „Humoras mūsų tautosakoj“, in: Idem, *Rinkiniai raštai*, t. 3: *Darbai apie literatūrą, rašytojus. Autobiografijos. Laiškai*, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1996, p. 75–84.
147. Miškinis, Antanas, „Neužmirštamas Vaižgantas“, in: Idem, *Rinkiniai raštai*, t. 3: *Darbai apie literatūrą, rašytojus. Autobiografijos. Laiškai*, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1996, p. 246–282.
148. Miškinis, Antanas, „Senasis Kaunas be poetų“, in: Idem, *Rinkiniai raštai*, t. 3: *Darbai apie literatūrą, rašytojus. Autobiografijos. Laiškai*, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1996, p. 142–146.
149. Mitaitė, Donata, „Vilnius Alfonso Maldonio poezijoje“, *Žmogus ir žodis*, 2010, t. 12, Nr. 2, p. 64–72.
150. Mitkiewicz, Leon, *Kauno atsiminimai (1938–1939)*, vertė Regina Žepkaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2002.
151. Mockutė, Vaiva, „Kauno miesto vaizdai XX a. 3–4 dešimtmečių dailininkų kūryboje“, *Kauno istorijos metraštis*, 2007, t. 8, p. 297–306.
152. Mulevičiūtė, Jolita, *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001.
153. Münkler, Herfried, *Die Deutschen und ihre Mythen*, Berlin: Rowohlt, 2009.
154. Nagel, Joachim, *Femme fatale: Faszinierende Frauen*, Stuttgart: Belsar, 2009.

155. Narbutienė, Ona, *Muzikinis Kaunas 1920–1940*, Kaunas: Šviesa, 1992.
156. Nastopka, Kęstutis, „Greimas ir urbanistinė semiotika“, *Baltos lankos*, 2011, Nr. 34, p. 174–182.
157. Nastopka, Kęstutis, „Mitinis literatūros matmuo“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 139–159.
158. Nastopka, Kęstutis, Kaladinskienė, Dalia, „Le texte urbain selon Greimas et Toporov“, *Literatūra*, 2011, Nr. 53 (4), p. 7–14.
159. „Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu įvertinimu“, in: „*Metmenui*“ *laisvieji svarstymai 1959–1989*, sudarė Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 256–313.
160. Nietzsche, Friedrich, *Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas*, vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Pradai, 1997.
161. [Nyka-Niliūnas, Alfonsas] Leonas Miškinas, „Daktaras Kripštukas pragare, arba pasikalbėjimas apie pasakų knygas“, *Aidai*, 1948, Nr. 21, p. 520–522.
162. Nyka-Niliūnas, Alfonsas, „Gyva legenda“, in: *Neužmirštamais Vaizgantas: atsiminimai, esė, laiškai*, sudarė Alfak Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2009, p. 360–362.
163. Nyka-Niliūnas, Alfonsas, „Julius Kaupas: portreto eskizas“, in: *Idem, Temos ir variacijos: Literatūra. Kritika, Polemika*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 125–127.
164. Nyka-Niliūnas, Alfonsas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002.
165. [Nyka-Niliūnas, Alfonsas] Andrius Sietynas, „Pulgio Andriušio „Tipelis“,“ *Literatūros lankai*, 1955, Nr. 6, p. 26–27.
166. Nikžentaitis, Alvydas „Atminties ir istorijos politika Lietuvoje“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas: straipsnių rinkinys*, sudarė Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 517–538.
167. Nikžentaitis, Alvydas, „Laikiniosios ir Lietuvos Respublikos sostinių kultūrinės atmintys: lyginamosios analizės bandymas“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2009, t. 9, p. 235–246.
168. Patackas, Algirdas, „Kauniečio Konstitucija“, *Nemunas*, 2009, kovo 13–18, Nr. 10, p. 3.
169. Peleckis-Kaktavičius, Leonas, Sirijos Gira, Vytautas, „Senoji maištavimo dvasia buvo išrauta su šaknimis“, *Varpai*, 1997, Nr. 11, p. 158–160.
170. *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941*, sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
171. „Pogrindžio spauda“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune: nuo slapto pogrindžio iki atviro protesto*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, p. 7–33.
172. *Poezijos kryžkelės: dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje*, sudarė Ričardas Pakalniškis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994.

173. Portenlänger, Monika, *Kokettes Mädchen und mondäner Vamp: Die Darstellung der Frau auf Umschlagillustrationen und in Schlagertexten der 1920er und früher 1930er Jahre*, Marburg: Jonas Verlag, 2006.
174. Praz, Mario, *The Romantic Agony*, Cleveland and New York: Meridian Books, 1965.
175. Pugačiauskas, Virgilijus, „Prancūzmetis Kaune“, *Kauno istorijos metraštis*, 2011, t. 11, p. 219–250.
176. Pūkelevičiūtė, Birutė, „Įžanga pradendant rašyti *Aštuonis lapus*“, 1954, liepos 4, MLLM 58854.
177. Purickis, J.[uozas] „Dėl Kauno Soboro, arba įgulos bažnyčios“, *Lietuvos aidas*, 1931, rugpjūčio 10, p. 4.
178. Račiūnaitė, Vaiva, „Individas tarpukario mieste: depersonalizacija ir individualumo perspektyvos“, *Literatūra: Nepriklausomybės metų (1918–1940) literatūros studijos*, 1999, Nr. 37 (1), p. 86–101.
179. Račiūnaitė, Vaiva, „Miestiškojo romano proveržis (sociologiniu žvilgsniu)“, *Darbai ir dienos: lietuvių rašytojai: XX amžiaus ketvirtasis dešimtmis*, 2003, Nr. 36, p. 91–105.
180. Račūnaitė, Rasa, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2004, Nr. 4 (13), p. 111–133.
181. Ramoška, Gytis, *Lietuvos aviacija*, Vilnius: Šviesa, 2009.
182. Reklaitis, Povilas Viktoras, „Mano vaikystės atsiminimai“, *7 meno dienos*, 2000, liepos 28, Nr. 30, p. 4–5.
183. Remeika, J.[onas] „Keletas minčių dėl Kauno būtovės ir soboro“, *Lietuvos aidas*, 1928, liepos 16, p. 3.
184. Riha, Karl, *Deutsche Großstadtlyrik*, München, Zürich: Artemis-Verlag, 1983.
185. Robinson, Alan, *Imagining London, 1770–1900*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.
186. Rūkienė, Danutė, „Kapinių istorija“, in: *Žuvome dėl Tėvynės*, sudarė Jonas Voronavičius, Kaunas: draugija „Lakūnų kapai“, 1995, p. 3–4.
187. Sakaitė, Viktorija, „Žydų gelbėjimas“, in: *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, sudarė Arūnas Bubnys, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 539–561.
188. Sakalavičiūtė, Kristina, „Nepublikuota Mykolo Vaitkaus drama *Amazoniada* (1923) ir antifeministinė distopija lietuvių literatūroje“, *Colloquia*, 2013, Nr. 31, p. 30–52.
189. Saladin, Linda A., *Fetishism and Fatal Women: Gender, Power, and Reflexive Discourse*, (Writing About Women: Feminist Literary Studies, Vol. 4), New York: Peter Lang, 1993.
190. Salvatoris, Džuzepė, *Lietuva vakar ir šiandien*, vertė Rimantas Morkvėnas, Vilnius: Mintis, 1992.
191. Samalavičius, Almantas, *Miesto kultūra*, Vilnius: Technika, 2008.
192. [Savickis, Jurgis] Rimošius, „Bokštuotasis Kaunas“, *Lietuva*, 1927, lapkričio 26, p. 5.

193. Savukynas, Virginijus, *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras, 2012.
194. Simmel, Georg, „Didmiesčiai ir dvasinis gyvenimas“, in: Idem, *Sociologija ir kultūros filosofija*: rinktinė, vertė Albinas Lozuraitis, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 281–298.
195. Sirijos Gira, Vytautas, „Atsakymai ‚Naujų knygų‘ skaitytojams“, *Naujos knygos*, 1986, Nr. 9, p. 32–35.
196. Sirijos Gira, Vytautas, „Atsigrįžus atgal“, *Metai*, 1996, Nr. 4, p. 100–108.
197. Sirijos Gira, Vytautas, „Autobiografija“, in *Antrieji vainikai: naujosios poezijos antologija*, spaudai paruošė Kazys Binkis, Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p. 325–326.
198. Sirutavičius, Vladas, „Antisemitizmo proveržiai“, in: *Lietuvos žydai*: istorinė studija, sudarė Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras, 2012, p. 403–416.
199. Smetona, Antanas, „Kur Lietuvos centras?“, in: Idem, *Raštai*, t. 1: *Vienybės gairėmis*, Kaunas: [s. n.], [1930], p. 178–183.
200. Smilingytė-Žeimienė, Skirmantė, „Vladas Nagevičius ir kryžių Lietuva Karo muziejuje“, *Menotyra*, 2010, t. 17, Nr. 4, p. 366–379.
201. „Soboro reikalai“, *Dienos naujienos*, 1931, rugpjūčio 13, p. 3.
202. Speičytė, Brigita, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
203. Sprindytė, Jūratė, „Jurgis Savickis: miestiškojo mentaliteto raiška“, in: *Jurgis Savickis: mokslinės konferencijos, skirtos Jurgio Savickio 110-osioms gimimo metinėms paminėti, pranešimai*, sudarė Loreta Mačianskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 62–73.
204. Sruoga, Balys, „Dainų poetikos etiudai“, in: Idem, *Raštai*, t. 9¹: *Tautosakos studijos 1921–1947*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 7–182.
205. Sruoga, Balys, „Vilniaus ir Kauno visuomeninė sanveika“, *Vairas*, 1940, Nr. 4, p. 243–257.
206. *Die Stadt in der Literatur*, hrsg. von Cord Meckseper u. Elisabeth Schraut, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1983.
207. *Stadt und Literatur*, hrsg. von Wolfgang Haubrichs, Karlheinz Biermann, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1982.
208. Staliūnas, Darius, „Kauno vizija XX a. pradžioje“, *Darbai ir dienos*, 1997, Nr. 4 (13), p. 59–64.
209. Stonkus, Stanislovas, „Kaunas – krepšinio miestas“, in: *Kauno savasties ženklai*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 153–163.
210. Surdokaitė, Gabija, „Šiluva ir 1937 m. Paryžiaus pasaulinė paroda“, *Meno istorija ir kritika*, 2009, Nr. 5, p. 123–129.

211. Šeina, Viktorija, „Leono Skabeikos ir Salomėjos Nėries eilėraščių dialogas“, in: *Salomėja Nėris: tarp dainos ir regėjimo: mokslinės konferencijos, skirtos Salomėjos Nėries 100-osioms gimimo metinėms, pranešimai, parengė Rūta Brūzgienė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 91–98.
212. Šeinius, Ignas, „Soboras“, *Bangos*, 1932, Nr. 27, p. 709–710.
213. [Šešplaukis, Alfonsas] A. Tyruolis, „Vilnius mūsų poezijoje“, *Mūsų Vilnius*, 1932, Nr. 30, p. 620–623.
214. Šilbajoris, Rimvydas, „Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius“ (Book Review), *World Literature Today*, Winter 2000, Vol. 74, Issue 1, p. 207.
215. Šinkūnaitė, Laima, „Kristaus Prisikėlimo bažnyčia“, in: *Kauno savasties ženklai*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 117–123.
216. Šinkūnaitė, Laima, „Paminklas Žuvome dėl Tėvynės“, in: *Žuvome dėl Tėvynės*, sudarė Jonas Voronavičius, Kaunas: draugija „Lakūnų kapai“, 1995, p. 7–8.
217. Šiukščius, Vygantas, „Keturi vėjai: minties ir jausmo pavasaris“, *Metai*, 2003, Nr. 4, p. 75–91.
218. Šliogeris, Arvydas, „Bronius Radzevičius: tarp pagonybės ir krikščionybės“, *Kultūros barai*, 1996, Nr. 8–9, p. 39–44.
219. Šmitienė, Giedrė, „Savas miestas: asmens savasties aspektas. Utena Alfonso Nykos-Nyliūno kūryboje“, *Literatūra*, 2006, t. 48 (1), p. 59–76.
220. Šutinienė, Irena, „Laikinosios sostinės‘ ir sovietmečio atminties erdvių reprezentacijų reikšmės“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas: straipsnių rinkinys*, sudarė Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 431–457.
221. T. D-mas, „Kauno įspūdis (iš provincialo užrašų)“, *Lietuva*, 1925, kovo 28, p. 3–4.
222. „Taip žydas viešpatavo“, *Į laisvę*, 1941, liepos 5, p. 2.
223. „Teatro iššūkiai“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune: nuo slapto po grindžio iki atviro protesto*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, p. 65–79.
224. Tidikytė, Laimutė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
225. Truska, Liudas, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.
226. [Tumas, Juozas] Vaižgantas, „Dešimtį metų persirgus“, in: Idem, *Raštai*, t. 12: *Publicistika 1925–1928*, parengė Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 463–468.
227. Tumas, J.[uozas], „Kauno Sodoma“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 11: *Publicistika 1920–1924*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 215–216.
228. [Tumas, Juozas] Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, parengė Petras Klimas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

229. Tumas-Vaižgantas, J.[uozas], Lietuvai pagražinti draugijos vardu, „Vytauto sukaktis čia pat!“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 12: *Publicistika 1925–1928*, parengė Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 528–530.
230. Tutlytė, Jūratė, „Europietiškosios tradicijos Kauno architektūroje“, in: *Kauno atradimai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 32–55.
231. Tutlytė, Rita, „Antanas Miškinis: socialumo menas“, in: Idem, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 57–63.
232. Tutlytė, Rita, *Antanas Miškinis*: monografija, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997.
233. Urniežiūtė-Trūkanienė, Emilija, „Priešingybė Maironiu!“ in: *Neužmirštamais Vaižgantas*: atsiminimai, esė, laiškai, sudarė Alfis Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 166–167.
234. Vaičiulaitis, Antanas, „Pulgis Andriušis“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Čikaga: Lituaniistikos institutas, 1992, p. 245–263.
235. Vaičiūnaitė, Judita, „Laisvės sąlygom mano poezija būtų buvus kitokia“, in: Idem, *Raštai*, t. 3, sudarė Gintarė Bernotienė, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008, p. 239–245.
236. Vaišvilaitė, Irena, „Kaunas 1926 m. tapo religine Lietuvos širdimi“, in: *Kauno arkivyskupijai 75: leidinys apie Kauno arkivyskupijos praeitį ir dabartį*, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2001, p. 7–8.
237. Valatka, Rimvydas, „Nepriklausomos Lietuvos nostalgija (pokalbis su rašytoju Vytautu Sirijos Gira)“, *Atgimimas*, 1990, rugpjūčio 1–8, Nr. 30, p. 6.
238. Vanagas, Jurgis, *Šančių praeities takais*, trečioji pataisyta ir papildyta laida, Kaunas: ARX Baltica, 2010.
239. Vareikis, Vygantas, Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita, „Ūkinė veikla“, in: *Žydai Lietuvoje: Istorija. Kultūra. Paveldas*, sudarė Larisa Lempertienė, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 79–87.
240. Varsackytė, Rasa, „Kauno rotušė“, in: *Kauno savasties ženklai*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2009, p. 27–33.
241. Veisaitė, Irena, „Pabaigos žodis“, in: *Taurė: vokiečių romantikų novelės*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 470–478.
242. Veličkienė, Aleksandra Teresė, *Antikos mitologijos žinynas*, Kaunas: Šviesa, 2008.
243. Vėlius, Norbertas, „Teodoras Narbutas – lietuvių mitologijos tyrinėtojas“, in: Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, vertė Rimantas Jasas, Vilnius: Mintis, 1992, p. 18–46.
244. Venckevičius, Jonas, „Tiesa apie barbarų darbus“, *Plieno sparnai*, 1995, Nr. 3, p. 30.
245. Venclova, Antanas, *Jaunystės atradimas*, Vilnius: Vaga, 1966.

246. Venclova, Tomas, „Vilniaus ir Talino tekstai“, in: Idem, *Pertrūkis tikrovėje: straipsniai apie literatūrą ir kultūrą*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 399–415.
247. Venclova, Tomas, „Vilnius kaip nostalgijos objektas“, in: *Naujasis Vilnius perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*: straipsnių rinktinė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 169–188.
248. „Vėlinių paminėjimai“, in: *Laisvės proveržiai sovietiniame Kaune: nuo slapto pogrindžio iki atviro protesto*, sudarė Rimantė Tamoliūnienė, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, p. 35–41.
249. Vienuolis, Antanas, „Iš atsiminimų apie Baranauską“, in: Idem, *Raštai*, t. 2: „Vėžys“ (apysaka), apsakymai, atsiminimai, Vilnius: Vaga, 1985, p. 408–479.
250. Viliūnas, Giedrius, „Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 17: *Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001, p. 68–102.
251. Viliūnas, Giedrius, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998.
252. „Vilnius – kūrybinės ir tautinės mūsų gyvybės versmė ir šventovė: kun. Vl. Mirono paskaita humanitarinėje ir kultūros savaitėje (santrauka)“, *Lietuvos aidas*, 1934, balandžio 25, p. 4.
253. *Visions of the Modern City: Essays in History, Art, and Literature*, ed. William Sharpe and Leonard Wallock, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987.
254. Višomirskytė, Vijolė, „Heterotopinė Kauno erdvė“, in: *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 48–63. (Elektroninis išteklius.)
255. Vorobjovas, Mikalojus, *Vilniaus menas*, antrasis pataisytas leidimas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.
256. Zaborskaitė, Vanda, „Naujas vardas XVIII a. lietuvių literatūroje“, *Literatūra ir menas*, 1973, sausio 13, p. 11.
257. Zürcher, Christof, *Lietuvių avangardo pavasaris*, vertė Donata Daujotytė, Saulius Keturakis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
258. Žalys, Vytautas, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 2, d. 1, Vilnius: Edukologija, 2012.
259. Žižiūnas, Algimantas, „Karmelitų kapinėse – protesto židiniai“ (fotografais ir žurnalistas, kalbėdamasis su Ričardu Čekučiu, prisimena kauniečių reakciją į 1956-ųjų Vengrijos sukilimą bei savo vaidmenį tų metų įvykiuose), *Atgimimas*, 2006 spalio 13–19 (Nr. 38), p. 3.
260. Žukas, Vladas, „Poetas Antanas Miškinis“, in: Idem, *Prisiminimų puslapiai: pažinti kultūros žmonės*, Vilnius: Logotipas, 2002, p. 114–124.

261. Анциферов, Николай, *Быль и миф Петербурга*, Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1922.
262. Анциферов, Николай, *Душа Петербурга*, Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1922.
263. Анциферов, Николай, *Петербург Достоевского*, Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1923.
264. Барт, Ролан, *Мифологии*, Москва: Издательство имени Собашниковых, перевод с французского Сергея Зенкина, 2000.
265. Брио, Валентина, *Поэзия и поэтика города: Wilno–ווילנע–Vilnius*, Москва: Новое литературное обозрение, 2008.
266. Иванов, Вячеслав, „К семиотическому изучению культурной истории большого города“, in: Idem, *Избранные труды по семиотике и истории культуры*, т. 4: *Семиотика культуры, искусства, науки*, Москва: Языки русской культуры, 2007, р. 165–179.
267. Лавринцев, Павел, „Мицкевич *alias* Ленин: к семантике персонажа вильнюсского текста“, *Respectus philologicus*, 2004, № 5 (10), р. 64–76.
268. Лотман, Юрий, Минц, Зара, Мелетинский, Елеазар, „Литература и мифы“, in: *Мифы народов мира: энциклопедия*, т. 2, второе издание, Москва: Советская энциклопедия, 1988, р. 58–65.
269. Лотман, Юрий, „Художественное пространство в прозе Гоголя“, in: Idem, *О русской литературе: Статьи и исследования (1958–1993)*, Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 1997, р. 621–658.
270. Лотман, Юрий, *Структура художественного текста*, Москва: Искусство, 1970.
271. Митайте, Доната, „Петербургский текст в поэзии Томаса Венцловы“, in: *Славистические чтения памяти профессора П. А. Дмитриева и профессора Г. И. Сафронова*, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского Филологического факультета СПбГУ, 2005, р. 238–242.
272. Топоров, Владимир, „Петербург и ,Петербургский текст русской литературы“, in: Idem, *Петербургский текст русской литературы: Избранные труды*, Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2003, р. 7–118.
273. Топоров, Владимир, „*Vilnius, Wilno, Вильна*: город и миф“, in: *Балтославянские этноязыковые контакты*, Москва: Наука, 1980, р. 3–71.
274. Топоров, Владимир, „Пространство и текст“, in: *Текст: семантика и структура*, Москва: Наука, 1983, р. 227–284.
275. Топоров, Владимир, „Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте“, in: *Исследования по структуре текста*, Москва: Наука, 1987, р. 121–132.
276. Топоров, Владимир, *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное*, Москва: Прогресс, 1995.

Šaltinių sąrašas:

1. Alantas, Vytautas, *Artisto širdis: novelių rinkinys*, Kaunas: [s. n.], 1930.
2. Alantas, Vytautas, *Tarp penkių ir septynių*, Kaunas: Spaudos fondas, 1934.
3. Andriušis, Pulgis, *Tipelis: humoristinis romanas*, [Boston]: Gabija, [1954].
4. Anglickis, Stasys, *Septynios didžiosios nuodėmės*, Kaunas: Sakalas, 1935.
5. „Aš, Lučinskas, – benderdarbis“, in: *Giesmė muzikėlio (Iš XVI–XIX a. anonimės lietuvių poezijos)*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 32–38.
6. Beresnevičius, Gintaras, *Paruzija*, Vilnius: Tyto alba, 2005.
7. Brazdžionis, Bernardas, *Svetimi kalnai*, Tübingen: Antanas Urbonas, 1945.
8. Buračas, Balys, „Kauno pilies padavimas“, *Mūsų rytojūs*, 1935, gruodžio 3, Nr. 94, p. 4.
9. Buračas, Balys, *Pasakojimai ir padavimai*, Vilnius: Mintis, 1996.
10. Degutytė, Janina, „Pilnom siaubo akim...“ [1989], in: *Poetų Kaunas: eilėraščių rinkinys*, sudarė Alvydas Samėnas, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2000, p. 65.
11. *Du vardai granite: poezijos antologija apie Darių ir Girėną*, spaudai paruošė Kazys Papečkys, Kaunas: Sakalas, 1936.
12. [Geniušas, Juozas] J. Visginas, *Laisvės alėja: „Viskas bizniui“: romanas-mozaika*, Kaunas: Sakalas, 1935.
13. Grušas, Juozas, *Raštai*, t. 4: *Karjeristai: romanas; Novelės*, Vilnius: Vaga, 1981.
14. Gudaitis-Guzevičius, Aleksandras, *Sąmokslas*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1964.
15. Gudaitis-Guzevičius, Aleksandras, *Sąmokslas*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1965.
16. Inčiūra, K.[azys], „Kauno pilies legenda“, *Tritis*, 1933, Nr. 33, p. 648–650.
17. Ivaškevičius, Marius, *Madagaskaras: trijų veiksmų pjesė*, Vilnius: Apostrofa, 2004.
18. Jokimaitienė, Pranė, Kazlauskienė, Bronė, *Istorinės-socialinės dainos*, Vilnius: Vaga, 1980.
19. Julius Kaupas, *Raštai*, sudarė Kostas Ostrauskas, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1997.
20. Juozaitis, Arvydas, „Prezidentienė“, in: *Idem, Gyvyjū teatras*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, Vilnius, 2012, p. 333–437.
21. Kirša, Faustas, *Pelenai: keturios giesmės*, 2 kn., Kaunas, 1930–1938.
22. Korsakienė, Halina, *Laikinoji sostinė: romanas*, [Vilnius]: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961.
23. *Lietuvių liaudies dainynas*, t. XXI: *Karinės istorinės dainos*, t. 6: *Partizanų dainos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
24. Maironis, *Raštai*, t. 2: *Poemos*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1988.
25. Marcinkevičius, Jonas, *Raštai*, t. 1: *Romanai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
26. Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 4: *Altorių šešėly*, Vilnius: Vaga, 1992.

27. Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 5: *Novelės; Svetimos kaltės: romano fragmentas; Krizė: romanas*, parengė Romana Brogienė, Vilnius: Vaga, 1993.
28. Miškinis, Antanas, *Keturi miestai*: 6 poemos apie Lietuvą, Kaunas: Sakalas, 1938.
29. Miškinis, Antanas, *Rinkiniai raštai*, t. 1: *Eilėraščiai*, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1991.
30. Miškinis, Antanas, *Rinkiniai raštai*, t. 2: *Poemos, proza*, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1995.
31. *Mūsų Vilniaus poezija*: iliustruota Vilniaus poezijos antologija, redagavo Simas Miglinas, Kaunas: Sakalas, 1932.
32. Navakas, Kęstutis, Česonis, Gintaras, *Sutiktas Kaunas*: esė ir albumas, sudarė Kęstutis Navakas, Kaunas: Meno tvirtovė, 2009.
33. Nėris, Salomėja, *Prie didelio kelio*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994.
34. Nėris, Salomėja, *Raštai*, t. 1: *Poezija, 1920–1940*, Vilnius: Vaga.
35. Orintaitė, Petronėlė, *Liepalotų medynuose*: apybraižos, London: Nida, 1971.
36. Orintaitė, Petronėlė, *Paslėpta žaizda: jaunamartės takas*: romanai, Kaunas: Sakalas, 1934.
37. Paukštelis, J.[uozas], *Netekėk, saulele!*: romanai, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963.
38. Petkevičius, Vytautas, *Priemiesčio žmonės*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
39. Piliponis, Justas, *Amžinas žydas Kaune*: romanai, Kaunas: Sietynas, 1934.
40. Pūkelevičiūtė, Birutė, *Aštuoni lapai. Devintas lapas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.
41. Pūkelevičiūtė, Birutė, *Aštuoni lapai*: premijuotas romanai, [Chicago]: Lietuviškos knygos klubas, 1956.
42. Sirijos Gira, V.[ytautas], *Buenos Aires*: romanai, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
43. Sirijos Gira, Vytautas, *Aleksoto tiltas*: apsakymai ir apysakos, Vilnius: Vaga, 1979.
44. Sirijos Gira, Vytautas, *Golas į ateitį*, [Kaunas]: Era, 1931.
45. Sirijos Gira, Vytautas, *Nakties muzika*: romanai, 2 kn., Vilnius: Vaga, 1986.
46. Sirijos Gira, Vytautas, *Paskutinis sekmadienis*: romanai, 2 kn., Vilnius: Vaga, 1990.
47. Sirijos Gira, Vytautas, *Raudonmedžio rojus*: romanai, Vilnius: Vaga, 1972.
48. Sirijos Gira, Vytautas, *Šešėliai nuo ekrano*: ketvirta eilėraščių knyga, [Kaunas]: Sakalas, 1937.
49. Sirijos Gira, Vytautas, *Širdys formaline*: lirika, Kaunas: Spaudos fondas, 1934.
50. Šeinius, Ignas J., *Raudonasis tvanas*, New York: Talka, 1953.
51. Šeinius, Ignas, *Raštai*, t. 7: *Proza: novelės, feljetonai, apysaka [iš rinkinių] „Nakties žiburiai“, „Aš dar kartą grįšiu“*, parengė Laima Arnatkevičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

52. Šeinius, Ignas, *Raštai*, t. 9: *Natt och sol. Naktis ir saulė. Į rinkinius nepatekę kūriniai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
53. Škėma, Antanas, *Rinkiniai raštai*, t. 1: *Proza*, Vilnius: Vaga, 1994.
54. Tarulis, Petras, „Nuovakarių skiauterys“, *Keturi vėjai*, 1924, Nr. 1, p. 13–27.
55. Tilvytis, T.[eofilis], *Dičius*: poema, Kaunas: Kuntaplis, 1934.
56. Tilvytis, Teofilis, *Ministerijos Rožė*, Kaunas: „Dienos“ leidinys, 1931.
57. Vaičiūnaitė, Judita, „Vaikystės veidrody“, in: Idem, *Raštai*, t. 3, sudarė Gintarė Bernotienė, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008, p. 347–422.
58. Vaičiūnas, Petras, *Dramos ir komedijos*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1971.
59. Vaičiūnas, Petras, *Dramos ir komedijos*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1971.
60. Venclova, Antanas, *Raštai*, t. 2: *Draugystė: įžanga į subrendusį amžių*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
61. Zingeris, Markas, *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*, Vilnius: Tyto alba, 1998.
62. Zingeris, Markas, *Iliuzionas*: apsakymai, Vilnius: Andrena, 2000.
63. Zingeris, Markas, *Namas iš kedro*: eilėraščiai, Vilnius: Vaga, 1984.
64. *Žemės atmintis: lietuvių liaudies padavimai*, parengė Bronislava Kerbelytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 1999.

THE TEMPORARY CAPITAL IN LITHUANIAN LITERATURE

Summary

The object of this study is the temporary capital of Lithuania – not the historical Kaunas of the interwar period, but its literary counterpart created in accordance with the distinctive principles of the world of art. Literature not only captures the specific characteristics of the city's reality, but also encompasses the relations of individual and collective consciousness with a particular urban space of a particular period. Therefore, literature allows the reader a glimpse at the temporary capital through the eyes of its contemporaries – writers who were forced to either become post-war émigrés or live under Soviet rule, whereas to the literary historian it provides the materials needed to reconstruct the development of the literary image of interwar Kaunas.

One of the main methodological backings of this study is the concept of the Petersburg text developed by Vladimir Toporov of the Moscow-Tartu school of semiotics. Following Toporov's example, this study focuses on those works of literature that not only reflect the empirics and realities of the temporary capital, but also reveal the mythopoetic interpretation of the city. In them, empiric reality gives way to a historiosophical summary that conveys the very essence and uniqueness of the city.

Even though Toporov's methodological instruments for analysing the literary city are, in many aspects, useful when examining the temporary capital in Lithuanian literature, they cannot be used

without reservations as it was created with Petersburg in mind and heeds the specifics of the city's founding and historical development. During the two interwar decades, the temporary capital was not only a political, economic and cultural centre, but also the *only* Lithuanian city. Thus the interwar literary myth was generated not only by the semantic substrate formed by the city's characteristics, but also by the overlap between urban and provincial culture that became apparent in the 1930s. In some interwar texts, especially in poetry, the temporary capital is presented without the specific semantic characteristics of Kaunas. It is mythologized or, more often, demonized, as an anonymous modern urban space which opposes the province. Even though these texts are devoid of clear toponymic references, biographic and cultural contexts help the reader recognize the temporary capital. In order to reflect this aspect of the mythologization of interwar Kaunas, along with the method of the analysis of the literary city expanded by Toporov, the study employs the strategy of analysis of topological models of culture created by Yuri Lotman.

Other notable methodological sources of this study are the theoretical conceptions and assumptions on historical memory formulated in the works of the German literary historian Aleida Assmann. In the analysis of texts that are historically distant from the period of the temporary capital, her conceptions and assumptions are combined with the method of the study of mythopoetic expression of the literary city expanded by Toporov.

The monograph is the first systematic study of the literary temporary capital. Its aims are two-fold: to determine the interwar myth-creation tendencies caused by specific historical circumstances of literary Kaunas, and to track the shifts in reflection on the temporary capital in Lithuanian literature of the twentieth and twenty-first centuries. These shifts were brought about by changes in the historical, political, social and cultural situation. The aims of the monograph are achieved by

- researching the semantic substrate which generates a mythical narrative of the temporary capital in specific historical circumstances;
- analysing what worldview, collective self-awareness and/or condition of historical memory are revealed by the symbols used to create the literary myth of the temporary capital;
- evaluating the image of the temporary capital as seen in literary works of specific periods in the historical context of mythologized literary cities. That is to say, the nature of this image is defined in terms of the evolving tradition.

The monograph is structured chronologically. Analysis of some aspects of the myth of the temporary capital that formed in interwar literature is followed by an analysis of the characteristics of literary creation of the myths of interwar Kaunas in émigré literature, the literatures of the Soviet period and of the present day.

There is no sign of historical reflection on Kaunas in Lithuanian interwar literature. Having originated from the village and still in the process of establishment, the Lithuanian urban society was not interested in the history and culture of Kaunas as they had been created by ‘strangers’. It seems that in the collective consciousness of the new settlers of Kaunas, the city’s function was that of a world born together with independence and the status of temporary capital. At that time historical reflections on Kaunas were of lesser relevance than the interwar changes in society. Great expectations, which were dictated by the historical-political situation, facilitated the emergence of social criticism as high hopes were invested in Kaunas: it was to be a substitute for Vilnius and to conform to the envisioned ideal of a capital city. Therefore its shortcomings, like the contradictions within the city’s social life, the conflict of agrarian and consumerist cultures and the devaluation of traditional values, were harshly criticized in both public and literary discourse. While social criticism of the temporary capital was expressed in the form of journalistic satire that mocked issues relevant at the time (as seen in poems like *Kai Kam* (For

Someone) and *Laikinosios sostinės skerdyklai* (To the Slaughterhouse of the Temporary Capital) by Maironis), myth-creation had not yet emerged. In the junction of the 1920s and 1930s, however, it becomes possible to make out the outline of the mythical literary temporary capital, as it was at this time that the archplot and archetypes of the temporary capital emerged, while the imagery used to create literary reflections on Kaunas was rich with symbolism. Little by little, the social and cultural problems faced by the temporary capital, and interwar Lithuania on the whole, acquired the dimension of a mythologized tale of a pernicious City – one that stands in the path of the individual as a fateful challenge to be overcome in the search of identity. The social environment of the swiftly-modernizing interwar Kaunas was shown as a swamp-like trap that draws the literary hero in. The cause for such symbolic imagery was the tendency to contrast the reality of the 1920s and 1930s with that of the idealistic period of *Aušra*; to compare the *nouveau riche*, selfish society of the temporary capital and its lack of moral integrity with single-minded dedication to the nation and the country typical of public figures of the national revival. During the period of independence, in the area of semantics the temporary capital embodied the idea of downfall or decline, its values appeared compromised and ruined, as opposed to those of the village. To the interwar intelligentsia of rural origin, the province represented a lost paradise of traditional values and ethnic roots. To create a corresponding literary image of interwar Kaunas, the topographic sphere of the city's semantic substrate is invoked: situated in a valley and surrounded by steep slopes, the central part of Kaunas becomes a symbolic descent or abyss.

In post-1940 Lithuanian literature written by the émigrés the myth-creation of interwar Kaunas changed direction. As the mist of historical realities cleared and the tendency to mythologize became more pronounced, the social-cultural clashes of the independence period faded into the background and the narrative of the temporary capital became fatefully entwined with the destiny of the country it

represented. After World War II, once Kaunas had lost the status of a cultural, economic, political and social epicentre, the writings of emigrants for the first time pictured the temporary capital as an inner space of artistic worldview, an *axis mundi*, the eternal city. Since Kaunas' time as the temporary capital coincided with the two decades of Lithuanian independence, interwar Kaunas became an icon of the Republic of Lithuania and a metonym of its space-time in the collective consciousness of the émigrés. Having been a metaphor of social and moral crisis for the entire interwar period, in the writings of émigrés the temporary capital assumed the characteristics of a golden age. In retrospect, with the war, the post-war chaos and the nightfall of the occupation in mind, 'the era of Kaunas' was moved to the paradigm of an idealized, irrecoverable past. During this period a sacred vertical establishes itself in the symbolic image of the city: the *genius loci* of Kaunas is 'found' in the locus of Žaliakalnis, rising high above Naujamiestis, while the Church of Christ's Resurrection became the dominant symbol of the cityscape. Birutė Pūkelevičiūtė, Petronėlė Orinaitė and Pulgis Andriušis, all of whom wrote during the exodus period, used the semantic paradigm of spring and topics of youth, morning, sun and resurrection to create the myth of a young, active and ambitious capital, ready to fight for its freedom.

Changes in the symbolic image of the temporary capital, though bound by the topography of the city, reflect a turning point in the myth-creation of interwar Kaunas in the literature of the exodus period. In Vincas Mykolaitis-Putinas' *Altorių šešėly* (In the Shadow of Altars) the city, located in a deep valley and encircled by rivers, was linked to a moral ravine in which individuality and creativity are constricted. In the essay *Valstietis nuo Vabalninko* (A Peasant from Vabalninkas) by Orinaitė, however, this same topographic detail becomes a shelter of maternal protection, security and comfort. Transience, which marked the image of interwar Kaunas so fatefully, also adopted a different semantic connotation. During the independence period the status of the temporary capital characterized the surrogate

role of Kaunas; the town was accused of philistinism, profanity and mythogenic helplessness. After 1940, due to the trauma of loss, the transience of the capital of independent Lithuania became a sememe of fragility. Distant in terms of both distance and time, the short-lived era of the temporary capital assumed the image of a delicate spring blossom crushed by the brutal caterpillars of history (Pūkelevičiūtė).

A comparison of myth-creation of the literary temporary capital of the exodus and Soviet periods reveals diverse principles of selection of historic memory: what remained unmentioned or was retouched on this side of the Iron Curtain was on the other side inducted into collective memory as a part of interwar history of Lithuania. Contrary to the idealized narrative of the temporary capital that turned a blind eye on matters of political and social oppositions and was developed by the émigrés, in Soviet Lithuania the memory of interwar Kaunas, along with that of the rest of interwar Lithuania, was ideologically demonized by emphasizing the vices of the bourgeois system and the authoritarian regime. According to Marxist historiography, a bourgeois system based on the exploitation of the working class has no historical prospects and would inevitably be replaced with the more progressive social structure of communism. Respectively, the myth creation of the literary temporary capital relied on an eschatological plot. Interwar Kaunas was depicted as the scene of the collapsing bourgeoisie: a 'mahogany paradise' for the rich, a social hell for the poor. In Soviet times, one of the necessary motifs of 'bourgeois Kaunas' was the heroic portrayal of underground socialists meant to provide a spark of hope in the grim reality of the interwar period. The contradiction of an idealized past (of the national revival) and the moral downfall of the present that generated the myth of the temporary capital during the independence period was replaced with an opposition more suited to the principles of social realism – the dusk of bourgeois Lithuania vs. 'the dawn of socialism'. Constructed in compliance with the compulsory Marxist model of history, the novels of Vytautas Sirijos Gira are a special case in terms of reflection on the

temporary capital in Soviet literature. In them, the author tried to manoeuvre between the notably negative evaluation of independent Lithuania predetermined by political conjuncture and the attempt to return the idea of interwar Kaunas as a unique phenomenon of Lithuanian culture to the collective memory, and to convey the pulse, colour, smell and taste of the city at the time.

In the post-Soviet period the Lithuanian public was faced with the challenge of recreating a historical narrative that would connect the chronologically distant interwar Republic of Lithuania and its legal successor, the state re-established in 1990. The temporary capital as a representation of 'Smetona's Lithuania' became an important place of the collective memory. At the junction of the twentieth and twenty-first centuries, the opposition of the city and the village or the bourgeois and the socialist ideologies became irrelevant to the literary narrative of interwar Kaunas. The contemporary myth of the literary temporary capital is generated by the antagonism between independence and Soviet occupation: the progressive, West-centric culture of interwar Kaunas and a creative breakthrough of the artists and intellectuals of the temporary capital are contrasted with the cultural, intellectual and spiritual stagnation of the totalitarian system.

One may draw the conclusion that historical-political circumstances had a major influence on the tendencies of the mythologization of the temporary capital in Lithuanian literature of the twentieth and the twenty-first centuries. Therefore the literary narrative of interwar Kaunas did not form an integral tradition: the narrative was expanded in diverse directions and belonged to different semantic universes of the interwar period, emigration, Soviet Lithuania, and the reinstated independence.

Translated by Gabija Barnard

Asmenvardžių rodyklė

- Abramauskas, Stasys 204
Adamkus, Valdas 191
Aistis, Jonas (Jonas Kossu-
Aleksandravičius) 70, 107, 124,
130, 220, 247
Alantas, Vytautas (Vytautas
Jakševičius) 112, 137, 138, 144, 145
Aleksandravičius, Egidijus 48, 65,
207, 208
Aleksynas, Kostas 205
Ambraškienė, Nijolė 203
Ambrazevičius, Juozas 165
Anaksimandras 22
Anciferov, Nikolaj 34
Anderson, Benedict 72
Andriušis, Pulgis (Fulgencijus
Andrusevičius) 153, 196–198, 200,
255
Andziulis, Vytautas 215
Anglickis, Stasys 110
Antanaitis, Kęstutis 213, 214
Anušauskas, Arvydas 157
Arnatkevičiūtė, Laima 57
Assmann, Aleida 11, 20, 41–43, 202, 251
- Babickas, Petras 89, 137
Bacevičius, Juozas 215
Bachtin, Michail 32
Bakonis, Evaldas 66
Balinskis, Mykolas (Michał Baliński)
47
Balmont, Konstantin 27, 220
Baltušis, Juozas (Albertas Juozėnas)
225
Banaitis, Saliamonas 70, 75
Bara, Theda 144
Bareišienė, Laima 246
Barthes, Roland 22, 36–38
Basanavičius, Jonas 19, 54, 55, 80, 216
Baublys, Petras 163
Baudelaire, Charles 244
- Baužytė-Čepinskienė, Galina 36
Beauvoir, Simone de 143
Becker, Udo 246
Beleckas, Juozas 178
Beleckienė-Gaigalaitė, Ona (O. B-nė)
146
Benjamin, Walter 21
Beresnevičius, Gintaras 15, 71, 208–
210, 234, 236, 244
Bernotas, Albinas 20
Bertašius, Mindaugas 95
Bičiūnas, Vytautas 77, 92, 93, 94, 97
Bielskytė, Eglė 97
Biermann, Karlheinz 17
Biliūnas, Jonas 7
Biliūnienė-Matjošaitienė, Julija 154,
156
Binkis, Kazys 8, 62, 69, 88, 122, 126,
139, 142, 148–150, 163, 169, 216, 220
Biržys, Petras (Akiras) 205
Biržiška, Mykolas 55
Blazas, Henrikas (Kamilius) 127
Blynas, Zenonas 160
Bloznelis, Mindaugas 159, 165,
Boruta, Kazys 8, 91, 116, 122, 124
Borutaitė-Makariūnienė, Eglė 91
Brandišauskas, Valentinas 161
Brazdžionis, Bernardas 89, 122, 137,
194–196, 204
Brio, Valentina 27
Brūzgienė, Rūta 151, 229
Bubnys, Arūnas 161–163
Buckley, Irena 47, 48, 50
Bučas, Bernardas 129
Būčys, Petras Pranciškus 83
Bučiūtė, Diana 143
Buivydaitė, Bronė 14
Bulvičius, Vytautas 159
Buračas, Balys 54
Burokas, Marius 147
Būtėnas, Julius 69, 225

- Butkevičienė, Jolita 182
Butkus, Vigmantas 20
- Chruščiov, Nikita 210
Cicėnas, Jeronimas 90, 91
Corbineau-Hoffmann, Angelika 17
Cvirka, Petras 235
- Čarnas, Rapolas 204
Čekutis, Ričardas 211
Čepas, Vytautas 63
Černeckis, Vincas 202, 204
Česonis, Gintaras 233, 237
Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija 60, 163
Čiurlionytė-Zubovienė, Danutė 14, 163
- Damušis, Adolfas 165
Daniliauskas, Antanas 19, 224
Darius, Steponas (Steponas Jucevičius) 131, 132, 215, 237
Daugnora, Eligijus 97
Dauguvietienė-Kuzmina, Olga 163
Daujotytė, Donata 150, 229
Daukantas, Simonas 48, 80, 94
Degutytė, Janina 157, 158
Didžiokas, Vladas 78
Dieckmann, Christoph 164
Dietrich, Marlen 144
Dilka, Vincas 203
Dumézil, George 28
Dlugošas, Janas (Jan Długosz) 94
Dobrovolskas, Audrius 216
Dobužinskis, Mstislavas 77
Dolskis, Danielius 232
Donelaitis, Kristijonas 46
Donskis, Leonidas 62, 232
Drunga, Karolis 125
Dubneckis, Vladimiras 69, 81
Dunajevskij, Isaak 131
- Eidintas, Alfonsas 249
Eliade, Mircea 16, 41, 179
- Endriukaitytė, Kristina 61, 62
Esseln, Anne-Christine 143
- Felski, Rita 145
Frandsen, Peter Marius 182
- Gaidis, Ryšard 125
Galaunė, Paulius 65, 77, 126
Garbo, Greta 144
Gasiliūnas, Virginijus 64, 125
Gediminas 92, 94
Geniušas, Juozas (J. Visginas) 10, 71, 112, 138, 139, 146
Goethe, Johann Wolfgang 21
Giedrys, Kazys 204
Gira, Liudas 88, 89, 218
Girardet, Raoul 174
Girčytė, Vitalija 203
Girdzijauskas, Juozas 212
Girėnas, Stasys (Stanislovas Girskis) 131, 132, 237
Girnius, Rima Marija 85
Gladkov, Piotr 157
Gliauda, Jurgis 201
Gordon, Harry 162
Greifenbergeris, Juozas 204
Greimas, Algirdas Julius 23–28, 34–36, 181, 242
Grigaravičius, Algirdas 54
Grinius, Kazys 69, 232
Grušas, Juozas 10, 106, 111, 124, 138, 139, 141
Gudaitis-Guzevičius, Aleksandras 203, 217
Gulbinskienė, Aleksandra 202, 204
Gulmanas, Viktoras 168
Gustaitienė, Asta 14
Gustaitis, Antanas 69, 131
Guščius, Alfedras 221, 222
- Haubrichs, Wolfgang von 17
Helm, Brigitte 144
Herbačiauskas, Albinas Juozapas 69, 71, 77

- Herodotas 22
Hessel, Franz 21
Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 169, 170
Hornig, Dieter 22
Howard, Ebenezer 134
Hugo, Victor 22
- Inčiūra, Kazys 54
Ivanov, Viačeslav 98
Ivaškevičius, Marius 10, 15, 71, 234, 236, 240, 242–245, 252
- J. R. T. 83
Jakštas, Adomas (Aleksandras Dambrauskas) 55, 69, 70
Jankauskas, Juozas 165
Jankevičienė, Algė 67
Jankevičiūtė, Giedrė 19, 64, 68, 154, 182
Janonis, Julius 7
Jasas, Rimantas 48
Jasiūnas, Edmundas 83
Jegelevičius, Sigitas 159
Jermolenka, Vladimiras 85
Jesenin, Sergej 116, 122
Joyce, James 98
Jokimaitienė, Pranė 132
Jokimas, Antanas 64, 82, 182
Jonynas, Vytautas Aleksandras 170
Juodis, J. 131
Juozaitis, Arvydas 220, 230, 249–251
Juozapavičius, Antanas 155
Jurašas, Jonas 213
Jurevičiūtė, Aušra 81
Jurgelionis, Kleopas 7
Jurgutienė, Aušra 31
- K. P. 162
Kafka, Franz 98
Kairys, Steponas 165
Kaladinskienė, Dalia 28
Kalanta, Romas 213, 214
- Kančienė, Jolita 24, 66, 67, 69, 77, 190, 203
Karsavinas, Levas 71
Katiliškis, Marius 166, 167
Kaupas, Julius 10, 14, 15, 18, 148, 166–180, 188, 200, 222
Kaupuža, Ana 45, 46
Kavolis, Vytautas 103
Kazimieras, šv. 88
Kazlauskienė, Bronė 132
Kazokas, Vincas 167, 178
Keliuotis, Juozas 88, 90, 107, 141, 176
Keturakis, Saulius 150
Kežinaitis, Petras 202
Kiaupa, Zigmantas 91, 92, 95, 198
Kirkoras, Adomas Honoris (Adam Honory Kirkor) 47, 50
Kirša, Faustas 47, 88
Korsakienė, Halina 217, 225
Kovalskis, Jonas 65, 182
Kracauer, Siegfried 21
Kraševskis, Juzefas Ignacas (Józef Ignac Kraszewski) 47, 48, 52
Kremer, Detlev 169
Krėvė, Vincas (Vincas Mickevičius) 69, 71, 220
Krukauskienė, Eugenija 66
Kubilius, Justinas 61
Kubilius, Vytautas 18, 19, 176, 185, 200
Kudirka, Vincas 80, 140
Kühn, Franka 72
Kuodys, Modestas 63
Kuodytė, Julija 215
Kutorgienė, Elena 163
Kuzmickis, Zigmantas 89
Kvietkauskas, Mindaugas 20
- L. R. 182
Ladyga, Kazimieras 163
Ladygienė-Paliulytė, Stefanija 163
Landsbergis-Žemkalnis, Gabrielius 83
Landsbergis-Žemkalnis, Vytautas 68
Laukaitienė, Vaiva 212

- Laukaitis, Juozas 77
 Lavrinec, Pavel 27
 Lazdynų Pelėda (Sofija Pšibiliauskienė) 220
 Lempertienė, Larisa 76
 Lenin, Vladimir 27
 Lesauskis, Pranas 97
 Lévi-Strauss, Claude 28
 Linkus, Kęstutis 211
 Lotman, Jurij 11, 16, 27, 28, 31, 32, 33, 38–40, 42, 59, 118
 Lozuraitis, Albinas 102
 Lukács, Georg 35
 Lukšys, Povilas 155
 Lukšienė, Meilė 154, 156
 Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė 24, 29, 73, 99, 136, 182

 Maceina, Antanas 192
 Maceinienė, Julija 157, 166
 Mackevičius-Nord, Jonas 14
 Mackus, Algimantas 166
 Mačiulis, Dangiras 19, 23, 55, 65, 78–81, 87, 96
 Maironis (Jonas Mačiulis) 52, 53, 69, 70, 76, 88, 130, 132, 142, 194, 211
 Maldonis, Alfonsas 27
 Malinauskas, Ignas 111
 Maniušis, Juozas 201
 Marburgietis, Vygantas 94
 Marcinkevičius, Jonas 10, 106, 121, 137, 139, 141
 Martišiūtė-Linartienė, Aušra 16
 Maslauskienė, Nijolė 163
 Mažylis, Petras 163
 Meletinskij, Eleazar M. 42
 Merkys, Antanas 182
 Merkulov, Vsevolod 157
 Meteling, Arno 169
 Mickevičius-Kapsukas, Vincas 202, 204
 Mickevičius, Adomas (Adam Mickiewicz) 27, 48, 50, 51, 53, 105, 149

 Mieželaitis, Eduardas 203, 225, 226
 Mykolaitis-Putinas, Vincas 10, 49, 53, 69, 98–100, 105, 106, 111, 113–115, 135, 137, 138, 141, 147, 216, 226
 Mykolaitytė, Aurelija 13, 14
 Miłosz, Czesław 20
 Minc, Zara G. 42
 Mironas, Vladas 89
 Miškinis, Algimantas 19, 68
 Miškinis, Antanas 10, 11, 18, 38, 61, 69, 70, 76, 98, 99, 107, 112, 116–124, 126–135, 138, 141, 147, 177, 185, 218, 220
 Mitaitė, Donata 27
 Mitkiewicz, Leon 66
 Mockutė, Vaiva 225
 Molotov, Viačeslav 19, 55
 Montvila, Vytautas 235
 Moravskis, Stanislovas (Stanisław Morawski) 47
 Mulevičiūtė, Jolita 19, 67, 87, 90, 91
 Münkler, Herfried 41, 42

 Nabrickis, Solomonas 163
 Nagel, Joachim 142, 144
 Nagys, Henrikas 166
 Nagys-Nagevičius, Vladas 69, 126
 Napoleonas Bonapartas 48, 73
 Narbutas, Teodoras 47, 92
 Narbutienė, Ona 19
 Nastopka, Kęstutis 23, 26, 28, 31, 34
 Naujalis, Juozapas 70
 Navakas, Kęstutis 233, 237
 Negri, Pola 144
 Nėris, Salomėja (Salomėja Bačinskaitė-Bučienė) 61, 69, 151, 196, 203, 204, 229, 243
 Nielsen, Asta 144
 Nietzsche, Friedrich 109, 110, 115,
 Nyka-Niliūnas, Alfonsas (Leonas Miškinas) 20, 70, 89, 153, 166, 168, 170, 173
 Nikžentaitis, Alvydas 19, 23, 55, 78, 79, 96, 209, 232, 245

- Oleka, Kazimieras 78
 Orintaitė, Petronėlė 61, 63, 71, 74,
 127, 196, 198, 199, 226, 227, 255
 Ostrauskas, Kostas 168
- Pakalniškis, Ričardas 166
 Palčinskaitė, Violeta 163
 Papečkys, Kazys 132
 Patackas, Algirdas 215, 232, 233
 Paukštelis, Juozas 217, 229
 Peleckis-Kaktavičius, Leonas 220
 Petkevičius, Vytautas 217, 229
 Petras I 96
 Petrauskas, Kipras 69, 163
 Petrauskienė, Aistė 205
 Petravičiūtė, Inga 163
 Petrulis, Napoleonas 203, 212
 Piliponis, Justas 111
 Plechavičius, Povilas 69, 210
 Pomerancaitė, Siuzi 163
 Pomerancas, Danielius 163
 Portenlängen, Monika 111, 112
 Požela, Karolis 204
 Požėra, Motiejus 45, 47
 Praz, Mario 142
 Pugačiauskas, Virgilijus 48
 Pūkelevičiūtė, Birutė 10, 18, 148, 154,
 167, 174, 176, 177, 180–193, 222, 239,
 246, 248, 255
 Purickis, Juozas 77
 Putvinskis, Vladas 155
- Račiūnaitė, Rasa 75, 76
 Račiūnaitė, Vaiva 16, 18, 99
 Radauskas, Henrikas 117
 Radzevičius, Bronius 90
 Ramoška, Gytis 131
 Ramoškaitė, Živilė 205
 Reisonas, Karolis 77, 82
 Reklaitis, Povilas Viktoras 76
 Remeika, Jonas 77
 Ribbentrop, Joachim von 19, 55
 Rilke, Rainer Maria 115
- Rimša, Petras 81
 Robinson, Alan 17
 Rudis, Gediminas 160, 164
 Rūkienė, Danutė 211
- Safronovas, Vasilijus 19, 23, 78, 79, 96
 Sakaitė, Viktorija 163
 Sakalauskaitė, Danutė Jonė 215
 Sakalavičiūtė, Kristina 250
 Saladin, Linda A. 143
 Salvatori, Giuseppe 68
 Samalavičius, Almantas 134
 Samėnas, Alvydas 158
 Saussure, Ferdinand de 36
 Savickis, Jurgis (Rimošius) 7, 8, 17, 77
 Savukynas, Virginijus 35
 Scharpe, William 17
 Schraut, Elisabeth 17
 Simmel, Georg 102
 Sinkevičius, Rokas 84
 Sirijos Gira, Vytautas 10, 69, 89, 127,
 137, 216, 218–230, 249
 Sirokomlė, Vladislovas (Ludwik
 Władysław Franciszek
 Kondratowicz) 47
 Sirutavičius, Vladas 54, 161
 Skabeika, Leonas 117, 151, 218
 Skersytė, Jūratė 174
 Skvireckas, Juozapas 161
 Slavinskaitė, Irena 52
 Smetona, Antanas 56, 69, 96, 162,
 232, 242
 Smilingytė-Žeimienė, Skirmantė 126
 Smuda, Manfred 17
 Sniečkus, Antanas 214
 Spalis, Romualdas (Romualdas
 Giedraitis) 14
 Speičytė, Brigita 50
 Sprindytė, Jūratė 17
 Sruoga, Balys 8, 69, 71, 78, 87, 91, 126
 Stahlecker, Franc Walter 161
 Stalin, Josif 171, 212, 235
 Staliūnas, Darius 55, 56, 161

- Stanevičius, Simonas 88
 Stanišauskas, Stasys 84
 Stonkus, Stanislovas 215
 Strykovskis, Motiejus (Maciej Strykowski) 92
 Stulginskis, Aleksandras 69, 232
 Surdokaitė, Gabija 126
 Sutema, Liūnė (Zinaida Nagytė-Katiliškienė) 166
 Sverdiolas, Arūnas 27

 Šeina, Viktorija 151, 212
 Šeinius, Ignas (Ignas Jurkūnas) 7, 54, 56–58, 77, 78, 155, 157, 195, 239
 Šemerys, Salys 89, 149, 150
 Šešelgis, Kazimieras 203, 212
 Šešplaukis-Tyrulis, Alfonsas 89
 Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita 76, 161
 Šilbajoris, Rimvydas 240
 Šilinytė, Kristina 182
 Šinkūnaitė, Laima 81, 86, 212
 Šiukščius, Vygas 31, 148
 Škėma, Antanas 15, 161, 180, 200
 Škirpa, Kazys 159
 Šklovskij, Viktor 45
 Šliogeris, Arvydas 90, 109
 Šmitienė, Giedrė 20
 Šutinienė, Irena 209, 232

 T. D-mas 76
 Tamoliūnienė Rimantė 95, 198, 211
 Tamulaitis, Vytautas 14
 Tarulis, Petras (Juozas Petrėnas) 148, 149, 150
 Tauberas, Ilja 163
 Tauragienė, Violeta 143
 Tekorius, Alfonsas 109
 Tenisonas, Modris 213
 Tidikytė, Laimutė 18, 168, 170
 Tilvytis, Teofilis 10, 47, 51, 98, 112, 117, 124, 139, 147, 198, 227
 Tysliava, Juozas 8

 Tiškevičius, Konstantinas (Konstanty Tyszkiewicz) 47, 48
 Tiutčev, Fiodor 108
 Toleikis, Vytautas 164
 Toliušis, Zigmantas 77
 Toporov, Vladimir 9, 10, 11, 20, 27–34, 38, 59, 86, 105, 107, 113, 115, 123, 223, 224
 Truska, Liudas 162
 Tuminas, Rimas 252
 Tutlytė, Jūratė 206
 Tutlytė, Rita 18, 61, 118, 122, 134

 Urbonas, Antanas 194
 Urniežūtė-Trūkanienė, Emilija 76

 Vaičiulaitis, Antanas 198, 200
 Vaičiūnaitė, Judita 204, 237, 238, 246–248
 Vaičiūnas, Petras 47, 88, 89, 107, 136, 138, 139, 141, 216, 226, 227, 247
 Vaišvilaitė, Irena 188
 Vaitkus, Mykolas 196, 249, 250
 Vaižgantas (Juozas Tumas) 69–71, 76, 77, 89, 97, 110, 125, 132, 150
 Valatka, Rimvydas 219
 Vanagas, Jurgis 207
 Vareikis, Vygas 76
 Varsackytė, Rasa 45
 Veisaitė, Irena 169
 Veličkienė, Aleksandra Teresė 21
 Vėlius, Norbertas 48
 Venckevičius, Jonas 212
 Venclova, Antanas 10, 107, 111, 117, 121, 124, 127, 135, 136, 139, 141, 218, 225, 226
 Venclova, Tomas 27, 31
 Vergilijus 21
 Verhaeren, Emile 115
 Vidugirytė, Inga 27
 Vienuolis, Antanas (Antanas Žukauskas) 51, 52, 111
 Vilčinskaitė, Elena 242

Viliūnas, Giedrius 60, 96
Vinokuras, Arkadijus 213
Vyšniauskas, Bronius 203, 212
Višomirskytė, Vijolė 14, 15, 236, 244
Vytautas Didysis 19, 51, 55, 80, 86,
92, 93–97, 195
Vokietaitis Juozas 77, 212
Voldemaras, Augustinas 69, 210
Volteris, Eduardas 95
Vorobjovas, Mikalojus 72, 86

Wallock, Leonard 17

Zaborskaitė, Vanda 45
Zenkin, Sergej 36

Zikaras, Juozas 129
Zingeris, Emanuelis 235
Zingeris, Markas 10, 209, 214, 234,
235, 237, 238–245
Zingeris, Mykolas 235
Zizas, Rimantas 164
Zürcher, Christof 150

Žalys, Vytautas 182
Žepkaitė, Regina 66
Žižiūnas, Algimantas 211
Žmuidzinavičius, Antanas 129
Žukas, Vladas 126
Žukauskas, Silvestras 155

Išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
Tel. +370 5 2125332, faksas +370 5 2616254
Svetainė internete: www.llti.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Račių g. 24, LT-03153 Vilnius
Tel. +370 5 2733347, faksas +370 5 2733140
Svetainė internete: www.petroofsetas.lt